

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՇԻՐԱԿԻ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ**

**«Շիրակի պատմամշակութային
ժառանգությունը.
Հայագիտության արդի հիմնահարցեր»**

11-րդ միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված

**ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոնի
հիմնադրման 25-ամյակին
Գյումրի, 23-25-ը սեպտեմբերի, 2022**

Երևան 2022 Գյումրի
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն

ՀՏԴ 94(479.25):39(=19):008(082)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)+63.5(5Հ)+71գ43
Շ 642

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
գիտական խորհրդի որոշմամբ:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԳ

Սերգո Հայրապետյան՝ բ.գ.դ. (գլխավոր խմբագիր), **Արկադի Ակոպով**՝ պ.գ.թ.,
(պատասխանատու քարտուղար), **Կարինե Բազեյան**՝ պ.գ.թ., **Աշոտ Գրիգորյան**
(Հայկագուն)՝ ճարտ.գ.դ., **Արմեն Հայրապետյան**՝ պ.գ.թ., **Հասմիկ Հարությունյան**՝
արվ.գ.թ., **Սարգիս Պետրոսյան**՝ պ.գ.դ., **Կոնդոր Ռուսլան** պ.գ.դ., (ՌԴ), **Կավրելիշ-
վիլի Ռոին** պ.գ.դ., (Վրաստան), **Խոսրոնա Անահիտ** պ.գ.թ. (ԱՄՆ),

Շ 642 **«Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմ-
նահարցեր»** 11-րդ միջազգային գիտաժողովի (Գյումրի, 23-25 սեպտեմբերի) նյութերի
ժողովածու/ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն; Խմբ.
խորհուրդ՝ Ս.Հայրապետյան և այլք-Եր.: «Գիտություն», 2022.-312 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների
կենտրոնի կողմից 2022թ. սեպտեմբերի 23-25-ին Գյումրիում անցկացվող «Շիրակի պատ-
մամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» 11-րդ միջազ-
գային գիտաժողովին ներկայացված հաղորդումները, որոնք վերաբերում են հայագիտու-
թյան տարբեր ոլորտների՝ պատմագիտության ու ժողովրդաբանության, ազգաբանության
ու բանագիտության, հնագիտության ու մարդաբանության, ճարտարապետության ու
արվեստագիտության հիմնախնդիրներին:

ՀՏԴ 94(479.25):39(=19):008(082)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)+63.5(5Հ)+71գ43

ISBN 978-5-8080-1487-9

© Հեղինակային խումբ, 2022

© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2022

© ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, 2022

**РЕСПУБЛИКА АРМЕНИЯ
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ШИРАКСКИЙ ЦЕНТР АРМЕНОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

**REPUBLIC OF ARMENIA
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
SHIRAK CENTER FOR ARMENOLOGICAL STUDIES**

**«Историко-культурное наследие Ширака:
современные вопросы арменоведения»**

11-ая международная научная конференция

Гюмри, 23-25 сентября, 2022

Посвящается 25-летию

Ширакского центра арменоведческих исследований НАН РА

23-25 September, 2022, Gyumri

11th International Conference

**“Historical and Cultural Heritage of Shirak:
Contemporary Issues of Armenology”**

Dedicated to the 25th Anniversary of

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA

Ереван 2022 Гюмри

Yerevan 2022 Gyumri

Издательство «Гитутюн» НАН РА

Publishing House “Gitutyun” NAS RA

Печатается по решению ученого совета Ширакского центра
арменоведческих исследований НАН РА

Is published by the decision of the Academic Council of the
Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Серго Айрапетян – д. ф. н. (главный редактор), **Аркадий Акопов** – к.ист. н. (ответственный секретарь), **Карине Базеян** – к. ист. н., **Ашот Григорян** (Айказун) – д. арх. н., **Асмик Арутюнян** – к. иск., **Армен Айрапетян** – к.ист. н., **Саргис Петросян** – д. ист. н., **Кандор Руслан** - д. ист. н. (РФ), **Каврелишвили Роин** - д. ист. н. (Грузия), **Хосроева Анаит** - к. ист. н., (США),

EDITORIAL BOARD

Sergo Hayrapetyan: Doctor of Philology (editor-in-chief), **Arkadi Akopov:** PhD on History (responsible secretary), **Lilit Asoyan:** PhD on History, **Karine Bazeyan:** PhD on History, **Ashot Grigoryan** (Haykazun): Doctor of Architecture, **Gagik Khachikyan:** Doctor of Philology, **Armen Hayrapetyan:** PhD on History, **Hasmik Harutyunyan:** PhD on Art Studies, **Sargis Petrosyan:** Doctor of History, **Kandor Ruslan:** Doctor of History (RF), **Kavrelishvili Roин:** Doctor of History (Georgia), **Khosroeva Anahit:** PhD on History (USA)

Сборник материалов 11-ой международной научной конференции “Историкокультурное наследие Ширака: современные вопросы арменологии” (Гюмри, 23-25 сентября,) / Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА; Ред. совет: С. Айрапетян и др.- Ереван, “Гитутюн”, 2022.- 312 стр.

Collection of materials of the 11th International Scientific Conference “Historical and Cultural Heritage of Shirak: Contemporary Issues of Armenology” (September 23-25, Gyumri) / Shirak Center for Armenological Studies of the National Academy of Sciences of Armenia; Ed. board: S. Hayrapetyan and others- Yerevan, “Gitutyun”, 2022.- 312 p

В сборник включены сообщения, представленные на 11-ой международной арменоведческой научной конференции “Историко-культурное наследие Ширака”.

The collection includes the reports that have been presented at the 11th International Armenological Conference “Historical and Cultural Heritage of Shirak”.

© Авторская группа, 2022

© Изд. “Гитутюн” НАН РА, 2022

© ШЦАИ НАН РА, 2022

© Authors group, 2022

© Pub. House “Gitutyun” NAS RA, 2022

© SCAS NAS RA, 2022

ՀԱՅԳՈՍՅԱՆ Հայկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, Շիրակի երկրագիտական թանգարան

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Արթուր (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, «Արենի-1 քարայր» գիտահետազոտական հիմնադրամ

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Դմիտրի (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտ

ԳԼԱՌԲԵՐՄԱՆ Ֆիլ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ԳԱՄՊԱՐՅԱՆ Բորիս (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, Երևանի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ haykhay11@gmail.com

**ՇԻՐԱԿԻ ՊԱԼԵՈԼԻԹՅԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ԵՎ ԱՂՎՈՐԻԿԻ ԲԱՅՕԹՅԱ ՀՆԱՎԱՅՐԸ**

Չեկուցումը ներկայացնում է Շիրակի մարզի պալեոլիթյան հնավայրերի ուսումնասիրության պատմությունը: Այդ սկզբնաղբյուրների շարքում առանձնակի կարևորություն ունի Աղվորիկի խումբը: Այստեղից հայտնաբերված պալեոլիթյան իրերի քանակն անցնում է 1500-ը, որոնք հայտնաբերվել են 27 կետերից: Այս իրերի գերակշիռ մեծամասնությունը պատրաստված է բարձրորակ դաջիտից: Դրանք ներկայացված են գլաբարային՝ միակողմանի և երկկողմանի հանույթներով ձևավորված չոպերներով, ելուստավոր ձևերով, երկկողմանի հարդարմամբ մշակված գործիքներով և ձեռքի հատիչներով: Աղվորիկի հավաքածուում մեծ քանակ են կազմում նաև զանգվածեղ ցլեպների հենքի վրա պատրաստված տարատեսակ՝ ուղիղ և հակադարձ քերթիչները: Միջուկների, ինչպես նաև արտադրական մեծաքանակ թափոնի առկայությունը վկայում է, որ ավարտուն ձև ստացած իրերն արտադրվել են տեղում՝ դաջիտե հումքի երևակումների անմիջական հարևանությամբ, ինչը նշանակում է, որ տարածքում եղել են նպաստավոր պայմաններ կենսագործունեություն կազմակերպելու համար:

Աղվորիկին և Շիրակի պալեոլիթյան մյուս հնավայրերին բնորոշ են քարի մշակման աշեյան ավանդույթի ինչպես վաղ, այնպես էլ զարգացած կամ ուշ ենթափուլերին բնորոշ համալիրներ: Ստորին պալեոլիթի աշեյան ավանդույթի վաղ փուլերին կարելի է վերագրել չոպերները, պիկանման հարվածային գործիքները, որոնք, ամենայն հավանականությամբ, հարդարվել են կոշտ՝ քարե ջարդիչների կիրառմամբ: Չարգացած կամ ուշաշեյան փուլերին համապատասխանում են մասնակիորեն երկկողմանի և ամբողջովին երկկողմանի հարդարմամբ ձևավորված ձեռքի հատիչները, որոնք արտադրվել են փափուկ՝ ոսկրե ջարդիչների միջոցով և ենթարկվել պարբերական թարմացման ու վերաձևման: Ընդ որում, երկկողմանի հարդարմամբ իրերի մեծաթիվ մասը պատրաստված է զանգվածեղ ցլեպների վրա: Համանման

հենքի վրա են պատրաստված նաև ուշաշեյան փուլին վերագրվող քերթիչները: Շիրակի ուշ աշեյան համալիրը ներառում է նաև վանակատից և դացիտից՝ լուսալուսագյան հնարով արտադրված սրածայրերի և շեղբերի օրինակներ, որոնք իրենց ստացման հմտությամբ չեն զիջում Հայաստանի պալեոլիթյան հուշարձաններից հայտնի վանակատե հումքից պատրաստված օրինակներին: Շիրակի աշեյան համալիրները իրենց տեխնիկա-կառուցվածքային ցուցիչներով նույնանում են Հայկական լեռնաշխարհի և հարավային Կովկասի համաժամանակյա համալիրների հետ:

Աղվորիկի, ինչպես նաև Շիրակի գոգավորության մյուս հնավայրերից ձեռք բերված միջին պալեոլիթի մուստերյան ավանդույթին բնորոշ համալիրները, ներկայիս դրությամբ, իրենց թվաքանակով նկատելիորեն զիջում են աշեյանին, սակայն ավելի լավ են պահպանված և ներկայացված են ինչպես դացիտից, այնպես էլ վանակատից պատրաստված առարկաներով (վանակատը գերակշռում է): Ինչ վերաբերում է վերին պալեոլիթին և մեզոլիթին, ապա այս փուլերին բնորոշ իրեր Շիրակի տարածքից գրեթե հայտնի չեն (բացառությամբ Մանթաշի), ինչը կարող է բացատրվել նպատակաուղղված ուսումնասիրության բացակայությամբ:

Շիրակի տարածքը հարուստ է նաև չորրորդական երկրաբանական դարաշրջանի՝ ստորին-միջին պլեյստոցենի հասակի հնակենդանաբանական (ողնաշարավորների) տեղավայրերով (Գյումրի, Բայանդուր, Շիրակավան): Նշված հնավայրերի նստվածքներից հայտնաբերվել են նաև մալակոֆաունայի, իխտիոֆաունայի (ձկներ և երկկենցաղներ) և մանր կաթնասունների ոսկրային մնացորդներ, որոնք հավելյալ պատկերացում են տալիս Շիրակի չորրորդական շրջանի հնակլիմայական միջավայրի և շերտագրության վերաբերյալ:

Շիրակի պալեոլիթյան հուշարձանները գեոմորֆոլոգիապես կապվում են հյուսիսում Աշոցքի սարավանդի, հարավում՝ Շիրակի գոգավորության և Արագած լեռան հյուսիսարևմտյան լանջերի, իսկ արևմուտքում՝ Ախուրյան գետի կիրճի հետ: Դրանց տեղաբաշխումը, հիփոսմետրիկ դասավորությունն ու տեղագրական օրինակափոխությունները առնչվում են պլիոցեն-պլեյստոցենյան փուլերի հրաբխականության, Եղնախաղի և Ջավախքի լեռնաշղթաների, Արագածի հրաբխային զանգվածի վրա տեղի ունեցած սառցադաշտային, ինչպես նաև հովիտներում ընթացած այլուփիլ և լճային նստվածքների կուտակման գործընթացների հետ, որոնք պայմանավորել են տարածքի հնամեխեֆի ու հնաաշխարհագրական պայմանների ձևավորումն ու փոփոխությունները:

Ըստ երկրաբանական ուսումնասիրությունների՝ Շիրակի բնակեցման սկզբնափուլերը, ամենայն հավանականությամբ, պետք է կապված լինեն գոգավորության տարածքում պլիո-պլեյստոցենյան դարաշրջաններում առկա լճի պարբերականորեն փոփոխվող ափամերձ հատվածների շուրջ կենսառեսուրսների շահագործման լանդշաֆտային կազմակերպման մոդելի հետ, որպիսին առկա է, օրինակ, Ապարանի գոգավորության պալեոլիթում: Այսուհանդերձ, Շիրակի բնակեցման սկզբնափուլերի համակարգված ու նպատակային ուսումնասիրություններ առայժմ չեն իրականացվել, մասնավորապես բացակայում է առկա երկրաբանական, հնէաբանական և հնագիտական տվյալների լիարժեք համադրումը, վերջիններիս անմիջական կապի ու փոխհարաբերության փաստագրումը:

АЙДОСЯН Айк (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
Ширакский краеведческий музей (Армения)

ПЕТРОСЯН Артур (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
Научно-исследовательский Фонд “Пещера Арени-1” (Армения)

АРАКЕЛЯН Дмитри (Армения)

Институт геологических наук НАН РА

ГЛАУБЕРМАН Фил (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

ГАСПАРЯН Борис (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
Ереванский государственный университет (Армения)
e-mail: haykhay11@gmail.com

ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ШИРАКА И МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ ОТКРЫТОГО ТИПА АГВОРИК

Провинция Ширак Республики Армения очень богата палеолитическими памятниками. С момента первого открытия палеолитических артефактов в 1930-х годах, случайные находки и полевые исследования многочисленных ученых и археологических экспедиций выявили несколько новых пунктов находок стоянок и местонахождений, среди которых в настоящее время своей значимостью выделяется местонахождение под открытым небом Агворик. Палеолитические памятники Ширака геоморфологически связаны с Ашоцким плато на севере, с Ширакской котловиной и северо-западными склонами горы Арагац на юге и приурочены к ущелью реки Ахурян на западе. Эти районы содержат несколько источников высококачественного каменного сырья, в том числе дацита, обсидиана и кремния. Геоморфологическое и топографическое расположение палеолитических памятников Ширака связано с фазами плио-плейстоценового вулканизма, оледенений на высоких отметках, а также с озерной и аллювиальной динамикой, которые образовали палеорельеф и палеосреду. Техно-типологические характеристики каменных артефактов из палеолитических местонахождений Ширака, как правило, относятся к ранним и поздним этапам ашельской традиции, как это наблюдается в других памятниках нижнего палеолита Армянского нагорья и южного Кавказа. В то же время, известные на данном этапе изучения среднепалеолитические материалы Ширака меньше по своему количеству, однако, лучше сохранены и сделаны в основном из обсидиана. Наличествуют также артефакты изготовленные из дацита.

Территория Ширака также богата палеонтологическими и зооархеологическими местонахождениями, которые выявили ряд макро- и микрофаунистических комплексов плейстоценового возраста. В то время как палеолитические, археологические, биостратиграфические и геологические материалы Ширака еще не подвергались систематической документации и совместного рассмотрения, провинция

обладает большим потенциалом для будущих исследований, чтобы увеличить и дополнить данные, отражающие жизнедеятельность плейстоценового населения региона и реконструировать ту палеосреду, в котором истекал процесс становления и развития древних людей.

HAYDOSYAN Hayk (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA
Shirak Regional Museum

PETROSYAN Artur (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA
«Areni-1 Cave» Scientific Research Foundation

ARAKELYAN Dmitri (Armenia)

Institute of Geological Science NAS RA

GLAUBERMAN Phil (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA

GASPARYAN Boris (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA
Yerevan State University
e-mail: haykhay11@gmail.com

**THE PALEOLITHIC SITES OF SHIRAK PROVINCE AND THE
OPEN-AIR SITE OF AGHVORIK**

Shirak Province in the Republic of Armenia is very rich in Paleolithic sites. Since the first discovery of Paleolithic artifacts in the 1930s, chance finds and field investigations by numerous scholars and archaeological expeditions have brought to light several new localities and findspots, among which the open-air site complex at Aghvoric is currently the most prominent.

The Paleolithic sites of Shirak are geomorphologically associated with the Ashotsk Plateau in the north, the Shirak Depression and northwestern slopes of Mt. Aragats in the south, and the Akhuryan River gorge in the west. These areas contain several sources of high-quality lithic raw materials, including dacite, obsidian, and flint. The geomorphic and topographic locations of Paleolithic sites relate to phases of Plio-Pleistocene volcanism, glaciations in high elevation uplands, and the lacustrine and alluvial dynamics that formed the paleorelief and paleoenvironment. Lithic artifact assemblages generally present techno-typological characteristics consistent with early and late phases of the Acheulian, as observed at Lower Paleolithic sites in the Armenian Highlands and Southern Caucasus. While currently fewer in number than Lower Paleolithic finds, Middle Paleolithic artifacts obtained from sites in Shirak tend to be better preserved and made mainly of obsidian, while some dacite artifacts have also been documented.

Shirak is also rich in paleontological, and zooarchaeological sites that have yielded a range of Pleistocene macro- and micro-faunal remains. While the Paleolithic archaeological, biostratigraphic, and geological records of Shirak have not yet been subject to systematic documentation and synthesis, the area holds great potential for future research to enlarge and complement the database of Pleistocene human occupation and environment in the broader region.

ԱԳԻԳՅՈՉԱԼՅԱՆ Անի (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ aniadigyozyalyan@gmail.com

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒԾ ԷՆԵՈԼԻԹՅԱՆ – ՎԱԳԲՐՈՆՉԵԳԱՐՅԱՆ
ՈՍԿԻՆ ՀԵՐՅՈՒՆՆԵՐԸ (Ք.Ա. V ՀԱՉԱՐԱՄՅԱԿԻ
ՎԵՐՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴ – III ՀԱՉԱՐԱՄՅԱԿԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍ)**

Վաղ երկրագործական հասարակությունների կենցաղում ոսկրե հերյուններն ունեցել են լայն կիրառություն և հանդիսացել են կարևոր գործառնայթ ունեցող գործիքներ: Դրանք նշանակալի քանակությամբ հայտնաբերվել են Հայաստանի ուշ նեոլիթ-էնեոլիթյան և բրոնզեդարյան բնակատեղիների պեղումներից, որոնք հասակագրվում են Ք.ա. VI-III հազարամյակներով, չնայած որ առկա են սկսած վերին պալեոլիթից:

Նախատեսվող զեկուցման մեջ խնդիր է դրվում ներկայացնել Հայաստանի ուշ էնեոլիթյան և վաղբրոնզեդարյան մի շարք հուշարձաններից (Արենի-1 քարայր, Գնիշիկաձորի հնագիտական համալիր, Թեղուտի և Շենգավիթի բնակատեղիներ, Կաքավաբերդի հնագիտական համալիր և այլն) հայտնաբերված ոսկրե հերյունները: Կքննարկվեն այս իրերի պատրաստման համար օգտագործված ոսկրե հումքի ծագումը և անատոմիական պատկանելությունը, պատրաստման և հղկման եղանակները, տիպարանությունը և գործառնայթը: Կներկայացվեն նաև դրանց զուգահեռները, ինչպես ավելի վաղ, այնպես էլ համաժամանակյա հնավայրերից:

АДИГЬОЗАЛЯН Ани (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: aniadigyoalyan@gmail.com

**КОСТЯНЫЕ ШИЛЬЯ ИЗ ПОЗДНЕЭНЕОЛИТИЧЕСКИХ –
РАННЕБРОНЗОВЫХ ПАМЯТНИКОВ АРМЕНИИ (ПОСЛЕДНЯЯ
ЧЕТВЕРТЬ V – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА III ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ ДО Р.Х.)**

Костяные шилья имели широкое применение в хозяйственно-экономической жизни и быт раннеземледельческих обществ Армении и являлись орудиями с важным функциональным предназначением. Они выявлены в ощутимых количествах из раскопок позднеэнеолит-энеолитических и раннебронзовых поселений Армении, которые датируются в временных рамках VI-III тысячелетий до Р.Х., хотя, подобные изделия известны уже с верхнего палеолита.

Данный доклад ставит задачу представить костяные шилья, обнаруженные из раскопок ряда позднеэнеолитических и раннебронзовых памятников Армении (пещера Арени-1, археологический комплекс Гнишикадзор, поселения Техут и Шенгавит, археологический комплекс Какаваберд и т.д.). Рассматривается костное сырье, использованное для изготовления подобных изделий, анатомическая принадлежность модифицированных костей, технические способы изготовления и полировки шильев, их типология и функциональное предназначение. Будут приведены также известные параллели как из более ранних, так и синхронных памятников.

ADIGYOZALYAN Ani (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA
e-mail: aniadigyoalyan@gmail.com

**BONE AWLS FROM THE LATE CHALCOLITHIC – EARLY
BRONZE AGE ARCHAEOLOGICAL SITES OF ARMENIA (LAST
QUARTER OF THE V – FIRST HALF OF THE III MILLENNIUM BC)**

Bone awls played a significant role in the economic life of early farming societies of Armenia any were tools with very important function. Large amount of them were discovered from the excavations of Late Neolithic-Chalcolithic and Bronze Age settlements of Armenia, which belong to the time range between the VI-III Millennium BC. Meanwhile such kind of artifacts in Armenia are recorded from the Upper Paleolithic.

The current report aims to present bone awls discovered during the excavations of several Late Chalcolithic – Early Bonze Age sites of Armenia such as Areni-1 cave, Gnishikadzor archaeological complex, settlements of Teghut and Shengavit, Kakavaberd archaeological cmplex etc. Following aspects are going to be discussed: the origins of bone raw material used for their preparation and their anatomical distribution, technical aspects of their construction and shaping, typology and function. In addition, their parallels from earlier and synchronous sites will be included.

ՂԱԶԱՐՅԱՆ ԳՈՒ (Հայաստան)

Երևանի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ gor.ghazaryan1998@gmail.com

**ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԵՆՂԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԸՍՏ
ԳԵՂԱՍԱ ԼԵՌՆԵՐԻ ԺԱՅՌԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ**

Հայաստանի նախնադարյան ժայռապատկերներն անփոխարինելի աղբյուր են Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն բնակիչների կենսագործունեության, հավատալիքների, տիեզերագիտական ու աշխարհագրական պատկերացումների ուսումնասիրության համար: Դրանք արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում նաև ժամանակի էկոլոգիական պայմանների և կենդանական աշխարհի վերաբերյալ: Ժայռապատկերների առավել մեծ և խիտ կուտակումներ հայտնաբերվել են Արագածի, Գեղամա և Սյունիքի լեռներում, որոնց համար առաջարկվել են վերին հին քարի դարից մինչև երկաթի դար թվագրություններ:

Սույն զեկուցման շրջանակում քննարկվելու են Գեղամա լեռների ժայռապատկերները և դրանց հաղորդած տեղեկությունները Հայաստանի հնագույն կենդանական աշխարհի վերաբերյալ: Ուսումնասիրության շրջանակում առանձնացվել, տիպաբանության և վիճակագրության են ենթարկվել ժայռապատկերներում հանդես եկող կենդանատեսակները, ինչից հետո իրականացվել է դրանց հնագիտական ու գրավոր աղբյուրների համեմատական քննություն: Վերջիններիս թվին են պատկանում Հայաստանի վաղ շրջանի հնավայրերից հայտնաբերված հնակենդանաբանական նյութերը, կենդանակերպ արձանիկները, խեցեղենի, բրոնզե գոտիների և այլ առարկաների վրայի կենդանական հորինվածքները, ճանապարհորդների ու աշխարհագրագետների գրավոր վկայությունները և այլն:

Ժայռապատկերներում կենդանիները մեծ մասամբ բնական են պատկերված, ինչը հնարավորություն է ստեղծում դրանց հնարավորինս ճշգրիտ նույնականացման համար: Սակայն քիչ չեն դեպքերը, երբ դրանք խիստ ոճավորված են և անբնական տարրեր են պարունակում, ինչը մատնանշում է նաև դրանց պաշտամունքային ու այլաբանական կողմը:

Ժայռապատկերներում պատկերված կենդանատեսակների համակարգված ուսումնասիրությունը կարևոր նշանակություն ունի Հայաստանի վաղ շրջանի հնագիտության մի շարք կարևոր հարցեր քննարկելու համար, ինչպիսիք են բնակլիմայական պայմանները, էկոլոգիական միջավայրը, հասարակության կենսաձևի մանրամասները, ծիսական պատկերացումները և այլն:

КАЗАРЯН Гор (Армения)

Ереванский государственный университет

e-mail: gor.ghazaryan1998@gmail.com

ЖИВОТНЫЙ МИР ДРЕВНЕЙ АРМЕНИИ ПО ДАННЫМ ПЕТРОГЛИФОВ ГЕГАМСКИХ ГОР

Первобытные петроглифы Армении являются незаменимым источником для изучения быта, верований, космологических и географических представлений древних жителей Армянского нагорья. Они также содержат ценную информацию об экологических условиях и фауне.

Наибольшие концентрации наскальных изображений обнаружены в горах Арагац, Гегамы и Сюник, для которых предложены разные датировки от верхне-каменного до железного веков.

В рамках этого доклада будут обсуждены петроглифы Гегамских гор и их информация о древнейшей фауне Армении. В рамках исследования виды животных на петроглифах были выделены, подвергнуты типологии, а затем проведен их сравнительный анализ с археологическими и письменными источниками. Последние включают зооархеологические материалы, найденные на древних памятниках Армении, статуи животных, орнаменты на керамике, бронзовых поясах и других предметах, письменные свидетельства путешественников и географов и т. д..

Животные на петроглифах в основном изображены натурально, что позволяет максимально точно их идентифицировать. Однако нередки случаи, когда они сильно стилизованы и содержат неестественные элементы, что указывает также на их культово-аллегорическую сторону.

Систематическое изучение животных, изображенных на петроглифах, важно для обсуждения ряда важных вопросов армянской археологии, таких как климатические условия, экологическая среда, подробности общественной жизни, обряды и т.д.

GHAZARYAN Gor (Armenia)

Yerevan State University

e-mail: gor.ghazaryan1998@gmail.com

FAUNA OF ANCIENT ARMENIA ACCORDING TO THE PETROGLYPHS OF GEGHAMA MOUNTAINS

The prehistoric petroglyphs of Armenia are an irreplaceable source for the study of the life, beliefs, cosmological and geographical ideologies of the earliest inhabitants of the Armenian Highlands. They also contain valuable information about the ecological conditions and the fauna. The largest densities of petroglyphs have been found in the

mountains of Aragats, Geghama, and Syunik, for which different datings from the Upper Palaeolithic to the Iron Age have been suggested.

In the framework of current paper, the petroglyphs of Geghama Mountains and their information about the ancient fauna of Armenia will be discussed. Within the framework of the research, the animal species in the petroglyphs were separated, subjected to typology, and then a comparative examination with the archaeological and written sources was carried out. Among the latter are the zooarchaeological materials found from the archaeological sites of Armenia, figurines, ornaments on pottery, bronze belts and other objects, written testimonies of travelers and geographers.

The animals in the petroglyphs are mostly naturally depicted, which allows them to be identified as accurately as possible. However, there are many cases when they are highly stylized and contain unnatural elements, which indicates also their cultic and allegorical side.

The systematic study of the animals depicted in the petroglyphs is important for discussing a number of important issues of Armenian archaeology, such as climatic conditions, the ecological environment, details of human subsistence, rituals.

ՀՄԱՅԱԿՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ

ՀՄԱՅԱԿՅԱՆ Թագուհի (Հայաստան)

ԿԳՄՄՆ պատմամշակութային ժառանգության

գիտահետազոտական կենտրոն

Էլ. փոստ՝ hhmayakyan@yahoo.com

ԽԵԹԱԿԱՆ ՀԱՑԱՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԴԻԱՆՑ ՈՐՈՇ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐԸ

Խեթական սեպագիր աղբյուրներում պահպանվել են տարբեր հացատեսակների անվանումներ, որոնց մի մասի բաղադրությունը կարելի է վերականգնել ըստ տեքստերի, սակայն մի զգալի մասի բաղադրությունն էլ անհայտ է, քանի որ տեքստային մեկնաբանություններ այդ առումով բացակայում են: Ընդհանրապես սեպագիր տեքստերում հացատեսակներ նշանակող բառից առաջ սովորաբար դրվում է NINDA գաղափարագիրը, ինչը հնարավորություն է ընձեռում պարզելու, որ հաջորդող բառը ինչ-որ հացատեսակ է:

Ուսումնասիրողները բացահայտել են խեթական տեքստերում հանդիպող հարյուրից ավելի հացատեսակների անվանումներ: Հացը խեթական հասարակությունում ոչ միայն ամենօրյա կիրառություն է ունեցել, այլև հանդիսացել է աստված-

ների սնունդ, որը մատուցվել է խեթական աստվածներին՝ երբեմն անգամ օրը երկու անգամ: Խեթական տեքստերում պահպանված հացատեսակները կարելի է բաժանել ըստ համերի, ըստ բաղադրության, օրինակ, կան հացատեսակներ, որոնց բաղադրության մեջ կիրառվում են մեղր, հացատեսակներ, որոնք պարունակում են մրգեր և հատապտուղներ, նռան հատիկներ, կամ բանջարեղենով, պանրով հացատեսակներ և այլն: Տեքստերում ներկայացվում են նաև այդ հացատեսակների համը՝ աղի, քաղցր, դառը: Խեթալուվիական պատկերագրության մեջ ևս կարելի է հանդիպել որոշ հացատեսակների պատկերներ, քանզի խեթական բազմաժանր արվեստի կոթողներում հանդիպում են խնջույքի, ծիսական տարբեր արարողությունների տեսարաններ, որոնցում առկա են խմիչքների և ուտեստների, այդ թվում՝ հացի որոշ պատկերումներ, ինչպես նաև հնագիտական պեղումների արդյունքում թե՛ Փոքր Ասիայի, թե՛ պատմական Հայաստանի տարածքից հայտնաբերվել են ծիսական հացերի դրոշմիչներ:

Հարկ է նշել, որ խեթական աղբյուրներում հանդիպող հացատեսակների որոշ անվանումները իրենց հնարավոր զուգահեռներն ունեն հայերենում, օրինակ՝ հենց հայերեն «հաց» բառը, որի ստույգ ստուգաբանությունը դեռևս հստակ և վերջնական չէ, իր զուգահեռն ունի խեթերենում, որտեղ պահպանվել է NINDA hazizi մի հացատեսակ, որի բաղադրությունը հստակորեն չի բացահայտվում խեթական աղբյուրներում:

Հաջորդը մեր կողմից դիտարկված հայերեն «գաթայ, գաթա» բառի զուգահեռն է խեթական տեքստերում, որտեղ պահպանվել է NINDA gatai անվանումով դարձյալ անհայտ բաղադրությամբ մի հացի կամ թխվածքի տեսակ:

Հնարավոր է համարվել նաև հայերեն «փշրել» բայի՝ խեթերենում հանդիպող paršul, paršiualli զուգահեռը, որը նշանակում է «փշրել, մանրացնել», և որը խեթական տեքստերում հանդիպում է տարբեր հացատեսակներ մանրացնելու, փշրելու դեպքում, երբ օրինակ հացեր են զոհաբերում օջախի առջև կամ Արևի աստվածուհու և Ամպրոպի աստծո համար զոհաբերություն կատարելիս: Հաջորդը հայերեն «դոն»՝ հացատեսակի և խեթական տեքստերում հանդիպող NINDA dannas-հացատեսակի զուգադրումն է, որոնք հավանաբար կապված են հնդեվրոպական միասնությամբ, և այս դեպքում հայերեն տարբերակի առկայությունը կարող է նպաստել խեթերեն բառի ստուգաբանության հստակեցմանը: Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում խեթական տեքստերում հանդիպող zuriun/zuriusun- ինչ-որ անհայտ հացատեսակը, որը որոշ վերապահությամբ կարելի է զուգադրել հայկական «ցորեան, ցուրեան, ցորեն» ստույգ ստուգաբանություն չունեցող հացահատիկի անվանմանը:

Ամփոփելով՝ հարկ է նշել, որ խեթական աղբյուրներում պահպանված հացատեսակների անվանումներն ու բաղադրությունները, պատկերագրական նյութը ոչ միայն հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմելու Հայկական լեռնաշխարհի հարակից տարածքներում հացի մշակույթի լայն տարածվածության և տարբեր հացատեսակների կիրառության, բաղադրության և նկարագրի մասին, այլև բացահայտելու հայկական որոշ հացատեսակների ու թխվածքների հնարավոր ծագումը:

АМАЯКЯН Асмик (Армения)

Институт востоковедения НАН РА

АМАЯКЯН Тагуи (Армения)

Центр изучения историко-культурного наследия МОНКС

e-mail: hhmayakan@yahoo.com

ХЕТТСКИЕ ВИДЫ ХЛЕБНЫХ ИЗДЕЛИЙ И ИХ НЕКОТОРЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ В АРМЯНСКОМ

В хеттских клинописных источниках сохранились названия разных видов хлеба, состав некоторых из которых может быть восстановлен по тексту, но состав значительной части из них остается неизвестным, так как соответствующие пояснения отсутствуют. В клинописных текстах перед словом обычно стоит детерминатив NINDA, что позволяет уточнить, что следующее за ним слово означает тот или иной вид хлеба.

Исследователи определили названия более ста видов хлеба, встречающихся в хеттских текстах. В хеттском обществе хлеб имел не только повседневное применение, но и служил пищей для богов, который подавали им иногда дважды в день. Хлебные изделия, сохранившиеся в хеттских текстах, можно разделить по вкусу и составу. Например, есть хлебные изделия, содержащие мед, фрукты, ягоды, зерна граната, или овощи, сыр и т.д.. Тексты упоминают также об их вкусе – они могли быть солеными, сладкими или горькими.

Изображения некоторых видов хлебных изделий можно найти также в хетто-лувийской иконографии, так как различные хеттские памятники искусства содержат сцены пиршеств, различных ритуалов, в которых есть изображения напитков и яств, в том числе и хлеба. Археологическими раскопками как в Малой Азии, так на территории исторической Армении были найдены ритуальные хлебные штампы/прессы, иконографию которых мы рассмотрим в статье отдельно.

Следует отметить, что некоторые названия хлеба, встречающиеся в хеттских источниках, имеют свои возможные параллели в армянском языке, например, армянское слово *has* ' «хлеб», этимология которого еще не выяснена, имеет свою параллель в хеттском языке в виде NINDA*hazizi* «вид хлебного изделия», состав которого, к сожалению, четко не указан в хеттских источниках.

Следующая, уже рассмотренная нами в отдельной статье параллель армянского слова *gat*'a «гата» хеттских текстов в виде NINDA*gatai* - название вида хлеба или выпечки также с неизвестным составом.

Параллелью армянского глагола *p*'šre*l* «крошить» можно считать хеттское *pa*ršul, *pa*ršiu*lli* «крошить, измельчать», которое используется при описании измельчения разных видов хлебных изделий, как, например, при подношении богине Солнца или богу Грома буханок хлеба и их возложения перед очагом. Армянское хлебное изделие *dop* можно сопоставить с NINDA*adannas* хеттских текстов, которые, вероятно, восходят к индоевропейскому единству, и в данном

случае наличие армянского варианта может помочь уточнить этимологию хеттского слова. Большой интерес представляет собой *zuriun/zuriuun* – неизвестный вид хлеба, встречающийся в хеттских текстах, который с некоторыми оговорками можно сопоставить с армянским *s'orean, s'urean, s'oren* «пшеница», этимология которого остается невыясненной.

Обобщая, следует отметить, что сохранившиеся в хеттских источниках названия и составы хлебных изделий, соответствующий иконографический материал не только дают представление о широком распространении культуры возделывания хлеба в регионах примыкающих к Армянскому Нагорью (применении различных видов хлебных изделий, составе и описании), но и позволяют раскрыть возможное происхождение некоторых армянских хлебных изделий и видов выпечки.

HMAYAKYAN Hasmik (Armenia)

Institute of Oriental Studies NAS RA

HMAYAKYAN Taguhi (Armenia)

Center for the Study of Historical and Cultural Heritage of the MESCS

e-mail: hmayakyan@yahoo.com

HITTITE TYPES OF BREAD AND SOME OF THEIR PARALLELS IN ARMENIAN

The Hittite cuneiform sources preserved the names of different types of bread, ingredients of some of them can be restored as they are commented, but the composition of a significant part remain unknown, as there are no relevant explanations. In the cuneiform texts, the determinative *NINDA* placed before the words allows us to clarify that the word following is a type of bread.

The scientists have found the names of more than hundred types of bread met in Hittite texts. In the Hittite society, bread was not only used as a daily food but also were offered to gods, sometimes twice a day. The types of bread referred to in the Hittite texts can be singled out according to their taste and composition, for example, breads prepared by the Hittites contained honey, fruits, berries, pomegranate seeds, vegetables, cheese, etc. The texts also indicate how some types of these breads tasted, they were either salty or sweet or bitter. Images of certain types of breads can be found in the Hittite's iconography, as the Hittite art monuments of various genres portrait scenes of feasts, various rituals, and some depictions of drinks and dishes, including breads. Archeological excavations both in Asia Minor and historical Armenia uncovered ritual bread stamp the iconography of which we will discuss in a separate article.

It should be noted that some names of breads found in Hittite sources possibly have their parallels in Armenian, e.g. the Armenian word *hac* ‘bread, the etymology of which is unknown so far, has its Hittite parallel - *NINDA*hazizi ‘a type of bread’ the composition of which the Hittites sources don't indicate. The next is the parallel of the

Armenian word gat‘ay ‘sweet pastry, gata’ of the Hittite texts in the form of NINDAgatai ‘ a type of bread or pastry’ already examined by us in a separate article with unknown composition.

A parallel of the Armenian verb p‘šrel ‘to crumble’ is the Hittite paršul, paršiulli ‘crumble, hack to pieces’, a word that used in Hittite texts to describe crumbling of different types of breads, e.g. as in case when bread was offered to the Sun goddess or Thunder god placing it in front of hearth. The Armenian bread type can be compared with NINDAdannas of the Hittite texts, which probably traces back to the times of Indo-European unity, and in this case the Armenian version can help clarify the etymology of the Hittite word.

Of great interest is zuriun/zuriuun ‘an unknown type of bread’ met in Hittite texts, which, with some reservations, can be compared with Armenian c‘orean, c‘urean, c‘oren ‘grain’, the etymology of which is unclear.

Summarizing, it should be noted that the names and ingredients of breads preserved in Hittite sources, the relevant iconographic material give an idea not only about highly developed culture of bread culture, the use of various types of breads, their composition, descriptions in the regions adjacent to the Armenian Highlands, but also enable us reveal possible origin of certain Armenian bread products and pastry.

ՓԻԼԻՊՈՍՅԱՆ Աշոտ (Հայաստան)

Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական
միջավայրի պահպանության ծառայություն
Էլ. փոստ՝ piliposyan@yahoo.com

ՍԱԹԻՑ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՐՈՆԶ- ԵՐԿԱԹԵԴԱՐՅԱՆ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐՆԵՐԻՑ

Հայաստանում պեղված բրոնզ-երկաթեդարյան հնագիտական համալիրները հարուստ խեցեղենի, բրոնզե սպառազինության և տարբեր քարերից պատրաստված պերճանքի առարկաների հետ, պարունակում են նաև սաթե առարկաներ: Դրանք հայտնաբերվել են Լճաշենի, Լոռի բերդի, Մեծամորի, Զեթիի և մ.թ.ա. XX-VIդդ. այլ հնագիտական հուշարձանների պեղումների ընթացքում: Հանդիպում են սև, կարմրավուն, դեղնամեղրագույն սաթից պատրաստված արտեփաստեր: Դրանց մի մասը բերովի է: Այդ նյութերի ուսումնասիրությանն է նվիրված ներկայացվող զեկուցումը:

ПИЛИПОСЯН Ашот (Армения)

Служба по охране исторической среды и историко-культурных
музеев-заповедников
e-mail: piliposyan@yahoo.com

**ЯНТАРНЫЕ АРТЕФАКТЫ ИЗ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ
КОМПЛЕКСОВ АРМЕНИИ ЭПОХ БРОНЗЫ И ЖЕЛЕЗА**

В археологических комплексах эпох бронзы и железа Армении, наряду с богатым керамическим материалом, образцами бронзового оружия и украшений из разных самоцветов, были найдены также артефакты из янтаря. Они обнаружены в археологических комплексах Лчашена, Лори берда, Мецамора, Кети и др. памятников XX-VI вв. до н.э. Встречаются артефакты из черного, красноватого, желтомедового янтаря. Часть их привозные. Доклад посвящен их изучению.

PILIPOSYAN Ashot (Armenia)

Service for Protection of Historical Environment and Historical-Cultural Museum-Reserves
e-mail: piliposyan@yahoo.com

**AMBER ARTIFACTS FROM THE BRONZE AND IRON AGE
ARCHAEOLOGICAL COMPLEXES OF ARMENIA**

In the archaeological complexes of the Bronze and Iron Ages of Armenia, along with rich ceramic material, samples of bronze weapons and jewelry made from various stones, artifacts from amber were also found. They were found in the archaeological complexes of Lchashen, Lori Berd, Metsamor, Ketі and other monuments of the XX-VI cc. BC. There are artifacts from black, reddish, yellow, and dark yellow amber. Some of them are imported. The report is devoted to their study.

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Արամ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ argevts@gmail.com

ՇԻՐԱԿԻ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՄԵՏԱԳԼԸ

Ձեկուցման մեջ մանրամասն ուսումնասիրված է Շիրակի պղնձե և բրոնզե արտեֆաստերի հավաքածուները էնեոլիթից երկաթի դարը ներառյալ: Առանձնահատուկ ուշադրություն է հատկացվել գործիքներին, որոնք առնչվում են մետաղի արտադրության (ձուլման կաղապար, ձուլոց, շերեփ) հետ:

Մեծ մասամբ բերվում են նաև այդ իրերի սպեկտրալ անալիզների արդյունքները:
Արդյունքում ստացվում է մետաղի արտադրության զարգացման դինամիկայի պատկերը մի քանի հազարամյակների ընթացքում:

ГЕВОРГЯН Арам (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: argevts@gmail.com

ДРЕВНИЙ МЕТАЛЛ ШИРАКА

В статье подробно рассматриваются коллекции медных и бронзовых артефактов Ширака от энеолита до раннего железного века включительно. Определенное место уделено и инструментарию имеющее отношение к древнему производству металла (литейная форма, тигель, льячка). В большинстве случаев приводятся и результаты спектрального анализа этих предметов. В результате получается некая картина динамики развития производства металла на протяжении нескольких тысячелетий.

GEVORGYAN Aram (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA
e-mail: argevts@gmail.com

ANCIENT METAL OF SHIRAK

The paper examines in detail the collections of copper and bronze artifacts from Shirak region from the Chalcolithic to the Early Iron Age including. A certain place is also given to tools related to the ancient production of metal (casting molds, crucibles, scoops). In most cases, the results of spectral analysis of these objects are also given. As a result, a certain picture of the dynamics of the development of metal production over several millennia is obtained.

ՄԿՐՏՉՅԱՆ Լևոն (Հայաստան)

Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ժառանգություն էլ. փոստ՝ levoncultur@gmail.com

«ԿՈՒՎՃ» ՄԵԳԱԼԻԹ-ՅԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐ

Հայաստանի բրոնզ-երկաթ ժամանակաշրջանի մոնումենտալ կառույցներից են աշտարակատիպ շինությունները, որոնց առաջացման և զարգացման կենտրոններից մեկը պետք է համարել Արագածի լանջերը, որտեղ նկատվում է այս կառույցների ամենամեծ խտացումը: Այժմ է ընկնում հատկապես Արագածոտնի մարզում Ավան, Ուջան և Կոշ համայնքների միջակայքը: Այստեղ համատեղ հանդիպում են մինչ այս հավաստված աշտարակների բոլոր տեսակները և ենթատեսակները՝ կազմելով սրբազան լանդշաֆտ: Այս լանդշաֆտում իր ուրույն տեղն ունի Կուաշ տեղամասը:

МКРТЧЯН Левон (Армения)

Служба по охране исторической среды и историко-культурных музеев-заповедников
e-mail: levoncultur@gmail.com

МЕГАЛИТИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС "КУАШ"

Башнеобразные сооружения - одно из монументальных построек бронзового и железного веков Армении. Одним из центров возникновения и развития этих построек следует считать склоны горы Арагац, где наибольшая плотность этих построек, особенно между селами Аван, Уджан и Кош в Арагацотнском регионе. Все идентифицированные в настоящее время типы и подтипы башен встречаются здесь вместе и в непосредственной близости друг от друга, образуя общий священный ландшафт. Особое место в этом ландшафте занимает участок Куаш.

МКРТЧЯН Левон (Армения)

Service for Protection of Historical Environment and Historical-Cultural Museum-Reserves
e-mail: levoncultur@gmail.com

MEGALITHIC COMPLEX 'KWASH'

Tower-shaped constructions are one of the monumental buildings of the Bronze and Iron Age of Armenia. One of the centers of the emergence and development of these structures must be considered the slopes of Mt. Aragats, where is the greatest density of these structures, especially between the villages of Avan, Ujan and Kosh in the Aragatsotn province. All currently identified types and subtypes of towers were found here together and in the vicinity of each other, forming a common sacred landscape. A special place in this landscape has the area of Kuash.

ՆՈՎՈՇԵՆՈՎ Վիկտոր (Ղազախստան)

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մշակույթների մերձեցման կենտրոն
e-mail: vnovozhenov@gmail.com

**ԿՈՎԿԱՍԻ ԵՎ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՍԻԱՅԻ ԺԱՅՈՒՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՒՄ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՎԱԾ ՍԱՅԼԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Եվրասիական ժայռապատկերների աշխարհի հսկայական բազմազանության մեջ առանձնանում են սայլերի բազմաթիվ պատկերներ, որոնք բնութագրվում են նմանատիպ սյուժեների բաշխման լայն աշխարհագրությամբ, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է ժայռային մակերեսներին այս պատկերն իրականացնելու ուղիների դիալեկտիկական միասնությունը և դրա ակնհայտ առասպելաբանական բովանդակությունը: Ժամանակի ընթացքում «պատկերագրության» մեջ նկատված փոփոխությունները պատկերի մասին պատկերացումների և դրա մասին «հիանալի» գիտելիքների որոշակի փոխակերպման հնարավոր արդյունք են:

Սա մի կողմից թույլ է տալիս նման ժայռապատկերները դիտարկել որպես «գծագրեր», որոնց նպատակն է ի թիվս այլոց ժայռերի վրա ամրագրել այս կամ այն նորարարությունը: Մյուս կողմից, այս նորամուծությունները կարող էին արտացոլել հին մարդկանց աշխարհայացքի որոշ կարևոր կողմեր:

Մինևույն ժամանակ, նման սյուժեների աշխարհագրական բաշխվածությունը վկայում է առասպելաբանական պատկերացումների հնարավոր նմանության մասին: Միանշանակ դրսևորվում է սայլերով կոմպոզիցիաների կայուն կառուցվածքային կայունություն: Թվում է, թե հնդեվրոպական կամ, ավելի շուտ, հնդիրանական և վեդական դիցաբանության մեջ հնարավոր է համապատասխանություն փնտրել ժայռապատկերներում այնպիսի թեմաների, որոնք կազմում են մի տեսակ «պատկերային շարքեր»՝ «լեզվաբանական» կամ դիցաբանական ինչ-որ արտահայտություններ:

НОВОЖЕНОВ Виктор (Казахстан)

Центр ЮНЕСКО по сближению культур
e-mail: vnovozhenov@gmail.com

**ОБЩЕЕ И ОСОБЕННОЕ В НАСКАЛЬНЫХ ИЗОБРАЖЕНИЯХ
ПОВОЗОК КАВКАЗА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

Среди огромного многообразия мира петроглифов Евразии выделяются многочисленные изображения повозок, которые характеризует широкая география распространения сходных сюжетов, каждый из которых представляет собой диалектическое единство способов реализации этого образа на скальных поверхностях и его очевидного мифологического содержания. Отмеченные изменения иконогра-

фии во времени есть возможный результат определенной трансформации представлений об образе и определённой трансформации «чудесных» знаний о нем.

С одной стороны, это позволяет рассматривать такие петроглифы как своеобразные «чертежи» колесниц, цель изображения которых заключалась, в том числе, и в стремлении зафиксировать на скалах ту или иную новацию, достижение конструкторской мысли. С другой стороны, эти инновации могли отражать некоторые важные аспекты мировоззрения древних.

При этом, географическая распространенность таких сюжетов свидетельствует о возможном сходстве мифологических представлений. Определенно проявляется устойчивое структурное постоянство композиций с повозками. Представляется, что к таким сюжетам в петроглифах, образующим своеобразные «изобразительные ряды» – некие «языковые» или мифологические фразы – мифологемы, допустимо искать соответствия в индоевропейской или, скорее, – в индоиранской и ведической мифологии.

NOVOZHENOV Victor (Kazakhstan)

UNESCO Center for the Rapprochement of Culture

e-mail: vnovozhenov@gmail.com

GENERAL AND SPECIAL IN THE ROCK CARVINGS OF VEHICLES CAUCASUS AND CENTRAL ASIA

Among the huge diversity of the world of Eurasian petroglyphs, numerous images of vehicles stand out, which are characterized by a wide geography of distribution of similar plots, each of which represents a dialectical unity of ways to realize this image on rocky surfaces and its obvious mythological content. The noted changes in iconography over time are a possible result of a certain transformation of ideas about the image and a certain transformation of wonderful knowledge about it.

On the one hand, this allows us to consider such petroglyphs as a kind of drawings of chariots, the purpose of which was, among other things, to fix this or that innovation on the rocks, the achievement of design ideas. On the other hand, these innovations could only be clothed in a wonderful artistic form, reflecting some important aspects of the ancient worldview.

At the same time, the geographical distribution of such plots indicates a possible similarity of mythological ideas. The stable structural constancy of compositions with carts is definitely manifested, where they are combined with the same images. It seems that it is possible to look for correspondences in Indo-European or, rather, in Indo-Iranian and Vedic mythology to such subjects in petroglyphs, which form a kind of «pictorial rows» – some kind of «linguistic» or mythological phrases – mythologems.

ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ ԲԵՆԻԿ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ vbenik@yahoo.com

**ԼԵՈՆԱԿԵՐՏԻ ԴԱՄԲԱՆԱԴԱՇՏԻ ԹԱՂՄԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ
ՁԵՎԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԲՐՈՆԶԻ ԵՎ ԵՐԿԱԹԻ ԴԱՐԵՐՈՒՄ
(Մ.Թ.Ա. 16-10-ՐԴ ԴԱՐԵՐ)**

Լեռնակերտի բրոնզ-երկաթեդարյան դամբանադաշտում թաղման կառույցների տեղադրության, արտաքին կառույցի և խցի ձևերի, ինչպես նաև ժամանակաշրջանի միջև նկատվում է որոշակի օրինաչափություն: Այսպես՝ դամբանների խմբավորումները կատարված են ըստ արտաքին կառույցի ձևերի (դամբանաթմբեր՝ գետներես ծածկասալերով, դամբանաթմբեր՝ զրահի մեջ ներփակ ծածկասալերով): Չրահում ներփակ ծածկասալերով դամբանաթմբերը վերագրվում են միջին բրոնզի ավարտական և ուշ բրոնզի վաղ փուլին, իսկ գետներես ծածկասալերով դամբանաթմբերը՝ ուշ բրոնզի երկրորդ և երրորդ շրջափուլերին: Որոշակի օրինաչափություն է նկատվում նաև ծածկասալերի ուղղության, դամբանախցի ձևի և դամբանի ժամանակագրության միջև. հյուսիս-հարավ (նաև՝ հյուսիս-արևելքից հարավ-արևմուտք) կողմնորոշված ծածկասալերով դամբանները հիմնահողային են (ծածկասալերի ուղղությունը համապատասխանում է խցերի ուղղությանը) և վերագրվում են ուշ բրոնզի դարին: Արևելք-արևմուտք կողմնորոշված սալարկղային դամբանները ժամանակագրվում են ուշ բրոնզի ավարտական և երկաթի դարի վաղ շրջափուլով: Առանցքով արևելք-արևմուտք ուղղված սալարկղային դամբաններն արտաքին կառույցի արևելյան հատվածում ունեն կցակառույցներ՝ միայն ուղեկցող գույքի պարունակությամբ:

ВАРДАНИЯН Беник (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА e-mail: vbenik@yahoo.com

**ВИДОИЗМЕНЕНИЯ ПОГРЕБАЛЬНИХ СООРУЖЕНИЙ В
ЛЕРНАКЕРТСКОМ НЕКРОПОЛЕ В ЭПОХУ БРОНЗЫ И ЖЕЛЕЗА
(16-10 ВВ. ДО Н. Э.)**

На могильнике бронзово-железного века Лернакерт, прослеживается закономерность между расположением погребальных сооружений, внешним строением, видом, формой погребальной камеры, а также хронологическим периодом. Таким образом, кластеризация погребения произведены по формам внешнего строения (курганы с надземными плитами и курганы, плиты которых встроены в насыпь).

Курганы с надземными плитами относятся к переходному периоду от средней бронзы по позднюю бронзу, а курганы, плиты которых встроены в насыпь-ко

второму и третьему периоду поздней бронзы. Определенная закономерность наблюдается и между направлением погребальных камер, формой и хронологией погребения. Камеры с ориентацией север-юг (также СВ-ЮЗ) находятся над землей (направление плит соответствует направлению камер). Эти погребения относятся к эпохе поздней бронзы.

Каменные ящики, ориентированные с востока на запад, относятся к эпохе поздней бронзы и раннего железного века. Это погребения, ориентированные осью с востока на запад, имеют дополнительные конструкции в восточной части внешней постройки кромлеха, содержащие только постпагребальный сопутствующий инвентарь.

VARDANYAN Benik (Armenia)

Institute of Archeology and Ethnography NAS RA
Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA (Armenia)
e-mail: vbenik@yahoo.com

MODIFICATION OF BURIAL STRUCTURE IN THE LERNAKERT NECROPOLIS DURING THE BRONZE AND IRON AGES (16-10 BC)

Of the Bronze-Iron Age necropolis in the Lernakert, a regularity is traced between the location of the burial structures, external structure, view, form of the burial chamber, as well as chronological period. Thus, the clustering of the burials is made according to the forms of the external structure (barrows with above-ground slabs and barrows whose slabs are built into the kurgans). The mounds with above-ground slabs belong to the transition period from the Middle Bronze to the Late Bronze Age, and the mounds with slabs embedded in the embankment to the second and third period of the Late Bronze. A certain regularity is also observed between the direction of the burial chambers, form and chronology of the burial. The chambers with north-south orientation (also NE-SW) are above the ground (the direction of the slabs corresponds to the direction of the chambers). These burials belong to the Late Bronze Age.

Stone boxes oriented from east to west belong to the Late Bronze Age and Early Iron Age. These burials, oriented axis from east to west, have additional structures in the eastern part of the outer structure of the cromlech, containing only post-parochial accompanying inventory.

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Բենիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ vbenik@yahoo.com

ՇԱՀՄՈՒՐԱԴՅԱՆ Մարիամ (Մեծ Բրիտանիա)

Քեմբրիջի համալսարան

ՄԿՐՏՉՅԱՆ Լևոն (Հայաստան)

Պատմամշակութային արժեքոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության
ծառայություն

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Նարե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՉԱՐԻԿՅԱՆ Նուշիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Գոռ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՀԱԽՎԵՐԳՅԱՆ Արտակ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ (Հայաստան)

**ԹԼԻԿ 4 ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ
ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԱՐԳՅՈՒՆՔՆԵՐԸ (2021 Թ.)**

Թլիկի նորահայտ հնավայրը գտնվում է Շիրակի և Արագածոտնի մարզերի արևմտյան սահմանագծին՝ Գյումրի-Արմավիր ավտոմայրուղու աջակողմում՝ Ախուրյան գետի միջին հոսանքում՝ համանուն գյուղից 4.7 կմ հյուսիս-արևելք: Վերգետնյա ուրվագծվող կառույցներով պահպանված հատվածը զբաղեցնում է 2.5 հա տարածք, որտեղ երբեմն նկատվում են 0.3-0.8 մ բարձրությամբ, երկերես պատեր: Բնակավայրում նկատվող կառույցները երկայնական առանցքով ձգված են արևելք-արևմուտք, իսկ քառանկյուն և շրջանաձև կառույցները դասավորված են հյուսիս-հարավ առանցքով:

2021 թվականին անապատի օդապարուկների և դրանց մշակութային միջավայրում գրեթե մշտապես հանդիպող բնակավայրերի շերտագրական և ժամանակագրական կապը վեր հանելու նպատակով հետախուզական փոսորակ դրվեց գետներես մեծ թվով վանակատից իրերի և վաղ փուլերին տիպորոշիչ խեցաբեկորների ամենախիտ կուտակման հատվածում: Պարզվեց, որ պեղվող հատվածը բնակավայրի արտաքին ցանկապատի արևմտյան եզրն է, որին կից են շրջանաձև և քառանկյուն կառույցներ: Մշակութային շերտի հզորությունը կազմում էր 0.5-0.7 մ:

Տեղամասի պեղումներով հայտնաբերվել են մեծ թվով կենդանական ոսկորներ, վանակատից, դացիտից և այլ հումքերից ցլեպներ և գործիքներ, խեցեղենի բազմաթիվ բեկորներ: Հիշատակելի են սև փայլեցված, երկմաս և եռամաս կառուցվածքով անոթների բեկորները, որոնք հասակագրվում են մ.թ.ա. XX-XVIII դարերով: Հայտնաբերված առարկաները բնորոշ են միջին բրոնզի դարաշրջանի Թեղքվանաձորյան մշակույթին:

Ախուրյանի միջին հոսանքում գտնվող Թլիկ 4 և Արագածավան 1 միջին-բրոնզեդարյան բնակատեղիների պեղումների նախնական տվյալները վկայում են հետազոտվող տարածքների անասնապահական և երկրագործական նպատակներով ինտենսիվ օգտագործման և յուրացման մասին, որոնց ուսումնասիրությունները հնարավորություն կտան հետևելու հետկուրարաքայան տնտեսամշակութային իրողությունների ձևափոփոխություններին:

ВАРДАНЯН Беник (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

E-mail: vbenik@yahoo.com

ШАХМУРАДЯН Мариам (Великобритания)

Кембриджский университет

МКРТЧЯН Левон (Армения)

Служба по охране исторической среды и историко-культурных

музеев-заповедников

ХАЗАРЯН Наре (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

ЗАРИКЯН Нушик (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

ХАЗАРЯН Гор (Армения)

Ереванский государственный университет

АХВЕРДЯН Артак (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ РАСКОПОК ПОСЕЛЕНИЯ ТЛИК 4 (2021 Г.)

Новонайденный археологический памятник Тлик расположен на западной границе Ширакской и Арагацотнской областей, на правой стороне автомобильной дороги Гюмри-Армавир, в среднем течении реки Ахурян, в 4,7 км к северо-востоку от одноименного села. Сохранившаяся часть с надземными сооружениями занимает площадь 2,5га, где иногда наблюдаются двусторонние стены высотой 0,3-0,8 м. Наблюдаемые в поселении постройки вытянуты с востока на запад по продольной оси, а четырехугольные и кольцевые постройки расположены по оси север-юг.

В 2021 году с целью выявления стратиграфической и хронологической связи «пустынных змей» и тех типов поселения, которые, практически постоянно, встречаются в одной культурной среде, в поселение Тлик 4 была заложена разведочная яма в районе наиболее плотного скопления обсидиановых и керамических надземных объектов, характерные для ранних этапов эпохи бронзы. Выяснилось, что раскопанная часть представляет собой западный край внешней ограды поселения, к которому примыкают кольцевые и четырехугольные сооружения. Мощность культурного слоя 0,5-0,7 м.

При раскопках было обнаружено большое количество животных костей, орудий труда из обсидиана, дацита и другого сырья, а также многочисленные фрагменты керамики. Обращают на себя внимание фрагменты чернолощёной, двух- и трехслойной керамики, датируемых XX-XVIII вв. до н.э. Обнаруженные предметы типичны для триалети-ванадзорской культуры эпохи средней бронзы Кура-араксского междуречья.

Предварительные результаты раскопок поселений эпохи средней бронзы Тлик 4 и Арагацаван 1 в Арагацотнском районе, расположенных в среднем течении реки Ахурян, свидетельствуют об интенсивном использовании и освоении исследованных территорий для животноводческих и сельскохозяйственных целей.

VARDANYAN Benik (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,
E-mail: vbenik@yahoo.com

SHAKHMURADYAN Mariam (Great Britain)

University of Cambridge

MKRTCHYAN Levon (Armenia)

Service for Protection of Historical Environment and
Historical-Cultural Museum-Reserves

GHAZARIAN Nare (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA,

ZARIKYAN Nushik (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA

GHAZARYAN Gor (Armenia)

Yerevan State University

NAKHVERDYAN Artak (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA

**PRELIMINARY RESULTS OF THE EXCAVATIONS OF THE
TLIK 4 SETTLEMENT (2021)**

The newfound archaeological site Tlik is located on the western border of Shirak and Aragatsotn regions, on the right side of the Gyumri-Armavir highway, in the middle basin of the Akhuryan river, 4.7 km to the northeast of the village Tlik. The preserved part with above-ground structures occupies an area of 2.5 ha, where sometimes double-sided walls of 0.3-0.8 m height are observed. The structures observed in the settlement extend from east to west along the longitudinal axis, and the quadrangular and circular structures are located along the north-south axis.

In 2021, in order to identify the stratigraphic and chronological relationship of the "desert kites" and those settlement types which, almost constantly, occur in the same cultural landscape, an exploration pit in the area of the densest accumulation of obsidian and ceramic above-ground objects, characteristic of the early stages of the Bronze Age,

was laid in the Tlik 4 settlement. It turned out that the excavated part is the western edge of the outer fence of the settlement, which is adjoined by circular and quadrangular structures. The thickness of the cultural layer is 0.5-0.7 m.

During excavations a big number of animal bones, tools made of obsidian, dacite and other raw materials, as well as numerous fragments of pottery were found. The fragments of black polish, two-layer and three-layer ceramics dating to the XX-XVIII centuries BC attract attention. The found objects are typical for the Trialeti-Vanadzor culture of the Middle Bronze Age in the Kura-Araxes interfluve.

The preliminary results of the excavations of the Middle Bronze Age settlements Tlik 4 and Aragatsavan 1 in the Aragatsotn region, located in the middle course of the Akhuryan River, testify to the intensive use and development of the studied territories for livestock and agricultural purposes.

ՓԱԼԱՆՋՅԱՆ Ռուզան (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ ruzanpal@gmail.com

ՀՈՌՈՄԻ ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԱՄՐՈՑԻՑ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՎԱԾ ՕԾԱՆԵԼԻՔԻ ՍՐՎԱԿԻ ՃՈՒՐՁ

Շիրակի մարզի Հոռոմ գյուղում գտնվող ուրարտական ամրոցից հայտնաբերված հնագիտական իրերի թվում մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում նեղ վզով, երկարավուն, դեպի ներքև սրվող իրանով կավե սրվակը: Սրվակը իր գուգահեռներն ունի Կարմիր բլուրից, Արգիշտիխինիլիից, Լոռի բերդի դամբարանադաշտից հայտնաբերված ուրարտական ժամանակաշրջանի իրերի շարքում: Այդ տիպի սրվակները նախատեսված են եղել հեղուկ կազմության օժանելիքներ պահելու համար: Այդպիսի սրվակներ արտադրվել են տարբեր երկրներում, և չի բացառվում, որ ուրարտական կենտրոններում նույնպես զբաղվել են դրանց արտադրությամբ: Այս տեսակետի օգտին խոսում է այն հանգամանքը, որ, ինչպես ցույց է տալիս հետազոտությունը, Ուրարտում զբաղվել են օժանելիքների արտադրությամբ, որոնց համար որպես տարա են ծառայել հիշյալ սրվակները: Այդ օժանելիքները բավականին թանկ արժեին, և մատչելի էին միայն վերնախավին: Հետևաբար, Հոռոմի Ուրարտական ամրոցում օժանելիքի սրվակի հայտնաբերման փաստը վկայում է ամրոցի բնակչության բարեկեցության մասին:

ПАЛАНДЖЯН Рузан (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

e-mail: ruzanpal@gmail.com

О ПАРФЮМЕРНОМ ФЛАКОНЕ, ОБНАРУЖЕННОМ В УРАРТСКОЙ КРЕПОСТИ ОРОМА

Среди археологических предметов, найденных в урартской крепости в селе Ором Ширакской области, большой интерес представляет глиняный флакон с узким горлышком, удлинённым, заостренным вниз туловом. Флакон имеет параллели среди предметов урартского периода, найденных в Кармир блуре, Аргистихинили, некрополе Лори берда. Эти флаконы предназначались для хранения жидких духов. Подобные флаконы производились в разных странах, и, не исключено, что производились они и в Урарту. В пользу этого мнения говорит тот факт, что, согласно исследованиям, в Урарту занимались производством духов, емкостью для которых служили упомянутые флаконы. Эти духи были довольно дорогими, доступными только избранным. Поэтому обнаружение парфюмерного флакона в урартской крепости Ором свидетельствует о благополучии населения крепости.

PALANJYAN Ruzan (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: ruzanpal@gmail.com

ABOUT A PERFUME BOTTLE DISCOVERED IN THE URARTIAN FORTRESS OF HOROM

Among the archaeological objects found in the Urartian fortress in the village of Horom, Shirak region, a clay bottle with a narrow neck and an elongated body pointed down is of great interest. The bottle has parallels among objects of the Urartian period found in Karmir Blur, Argishtikhinili, the necropolis of Lori Berd. These bottles were meant to hold liquid perfumes. Similar bottles were produced in different countries, and it is possible that they were also produced in Urartu. This opinion is supported by the fact that, according to research, in Urartu they were engaged in the production of perfumes, the containers for which were the mentioned bottles. These perfumes were quite expensive, available only to the elite. Therefore, the discovery of a perfume bottle in the Urartian fortress of Horom testifies to the well-being of the population of the fortress.

ԲԱԴԱԼՅԱՆ Միխայիլ (Հայաստան)

Էրեբունի պատմահնագիտական արգելոց-թանգարան

ՄԻՄՈՆՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ Արմինե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ Արթուր (Հայաստան)

Անկախ հետազոտող

ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման (Հայաստան)

Էրեբունի պատմահնագիտական արգելոց-թանգարան

ԿՅՈՒՐԵՂՅԱՆ Հայկ (Հայաստան)

Անկախ հետազոտող (Հայաստան)

Էլ. փոստ՝ hassimonyan89@gmail.com

**ՕԶԱԲԵՐԴԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐՈՒՄ ՊԵՂՎԱԾ
ԹԱՂՈՒՄՆԵՐԸ**

2018 թվականին պեղումներ են իրականացվել Օձաբերդի արտաքին բնակավայրի հարավարևմտյան հատվածում (տեղամաս H): Այստեղ բացվել են 2 մ լայնությամբ կիսակոպտատաշ քարերով հզոր պատերի մի հատված՝ մոտ 16 մետր: Ֆիքսվել են կավածեփ հատակներ, տնտեսական հոր, ինչպես նաև կցապատեր: Ըստ երևույթին, այստեղ գործ ունենք բնակատեղիի արտաքին պարսպաշարի մի հատվածի հետ: Համաձայն նախնական շերտագրական դիտարկումների՝ այս կառույցը կարելի է թվագրել հետուրարտական ժամանակաշրջանով (Ք. ա. 7-րդ դարի վերջ-5-րդ դար): Այս տեղամասից գտնվել են տարատեսակ խեցեղենի և շարժական կրակարանների հատվածներ, մետաղե բեկորներ, կենդանական ոսկորներ և այլն: Պատի հարավարևմտյան արտաքին անկյան քիչ հյուսիս ձգվող երկայնքով ուշ փուլում (հավանաբար ուշ անտիկ ժամանակաշրջանում) արվել են թաղումներ:

Այստեղ փաստվել են խմբային (5 անհատի) և քիչ հյուսիս՝ մեկ կարասային թաղումներ: Պարզվել է, որ խմբային թաղումը բաղկացած է մեկ մանկական (5-6 տ.), երկու իգական (14-17 և 35-45 տ.) և երկու արական (30-35 և 50-55 տ.) սեռի անհատներից: Խմբային թաղումն արված է կանոնիկ, անհատները թաղված են կծկված վիճակում՝ աջ կամ ձախ կողքի վրա, բացառությամբ մեկ անհատի, որի մարդաբանական նյութը հավաքվել է թաղման տարբեր հատվածներից: Կարասային թաղումն անհատական է: Ըստ համեմատաբար վատ պահպանված մարդաբանական նյութի՝ անհատը պատկանում է արական սեռի (35-45 տ.): Հանգուցյալը կարասում տեղադրված է եղել կծկված՝ էմբրիոնի դիրքով: Անհատին ուղեկցող հնագիտական նյութեր չեն հայտնաբերվել:

Թաղումների առկայության փաստը ինքնին վկայում է, որ առնվազն ուշ անտիկ ժամանակաշրջանում Օձաբերդի արտաքին բնակավայրը լքվել է և մասամբ օգտագործվել է թաղումներ իրականացնելու համար: Օձաբերդից հայտնաբերված բոլոր վեց կմախքներից վերցվել են նմուշներ և ուղարկվել հնագույն ԴՆԹ հետազոտությունների համար:

БАДАЛЯН Михаил (Армения)

Историко-археологический музей-заповедник Эребуни

СИМОНЯН Асмик (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

ГАБРИЭЛЯН Армине (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

МИКАЕЛЯН Артур (Армения)

Независимый исследователь

ЕГИАЗАРЯН Арман (Армения)

Историко-археологический музей-заповедник Эребуни

КЮРЕГЯН Айк (Армения)

Независимый исследователь

e-mail: hassimonyan89@gmail.com

ПОГРЕБЕНИЯ, РАСКОПАННЫЕ НА ТЕРРИТОРИИ ВНЕШНЕГО ПОСЕЛЕНИЯ ОДЗАБЕРД

В 2018 году были проведены раскопки на территории внешнего поселения Оцаберда, в юго-западной части (квадрат Н). Здесь была открыта одна часть полугруботесаных мощных стен, приблизительно 16 метров. Зафиксированы глинобитные полы, хозяйственная яма, а также пристроенные стены. Судя по всему, мы имеем дело с частью внешней крепости поселения. Согласно стратиграфическим наблюдениям, это сооружение может датироваться постурартской эпохой (конец 7-го века-5 в. до н.э). С места данных раскопок были найдены различные виды керамической утвари и фрагменты переставных очагов, части металлических изделий, кости животных и т.д. Были сделаны погребения, осуществленные скорее всего, в позднюю античную эпоху по вытянутой длине стены юго-западного наружного угла.

Здесь были аргументированы групповые (5 человек) и чуть севернее одно карасное погребение. Выяснилось, что групповое погребение состоит из одного детского (5-6 лет), двух женских (14-17 и 50-55 лет) полов. Групповое погребение сделано канонически, люди погребены в скорченной позе, на правом или левом боку, за исключением одного человека, чей антропологический материал был собран с разных частей погребения. Карасное погребение индивидуальное. По сравнению плохо сохранившемуся антропологическому материалу человек принадлежит к мужскому полу (35-45 лет). В карасе усопший расположен в скорченной позе эмбриона. Не было обнаружено сопровождающего материала.

Факт существования погребений свидетельствует о том, что хотя бы в позднюю античную эпоху внешнее поселение Оцаберд было покинуто и частично использовалось для осуществления захоронений. Со всех 6 скелетов, найденных из Оцаберда, были взяты образцы и отправлены на исследование древней ДНК.

BADALYAN Mikhail (Armenia)

Erebuni Historical Archaeological Reserve-Museum

SIMONYAN Hasmik (Armenia)

Institute of Archeology and Ethnography NAS RA

GABRIELYAN Armine (Armenia)

Institute of Archeology and Ethnography NAS RA

MIKAYELIAN Arthur (Armenia)

Independent researcher

EGHIAZARYAN Arman (Armenia)

Erebuni Historical Archaeological Reserve-Museum

KYUREGHYAN Hayk (Armenia)

Independent researcher

e-mail: hassimonyan89@gmail.com

BURIALS EXCAVATED IN THE OUTER SETTLEMENT OF ODZABERD

In 2018, the excavations were carried out in the south-western part of Odzaberd's outer city (locus H).

A section of strong walls with semi-rough stones of the 2m width, about 16 meters, were opened here. Clay floors, economic well, as well as fences were fixed. Apparently, we are dealing with a part of the outer fence of the dwelling. According to preliminary stratigraphic observations, this structure can be dated to the post-Urartian period (late 7th - 5th centuries BC). Various pottery shreds were found in this area, such as portable hearts, metal fragments, animal bones, etc. Burials were made at a later stage (probably in Late Antiquity) along the south-western outer corner of the wall towards to the north.

There have been unearthened collective (5 individuals) and on the northern direction one jar burial. It came out that collective burial includes one child (5-6 years old), two female (14-17 and 35-45 years old) and two male (30-35 and 50-55) individuals. The collective burial was canonic; individuals were buried in flexed positions on their right or left sides, except one individual whose anthropological materials were collected from different parts of the burial. The jar burial is a single one. According to relatively poorly preserved anthropological materials, the individual is a male (35-45 years old). The skeleton is placed in a jar in flexed embryo position. The archaeological artifacts accompanying the individual have not been unearthened there.

The fact of the burials itself indicates that at least in the Late Antique period the outer city of Odzaberd was abandoned and partially used for creating burials. From all six skeletons excavated in Odzaberd anthropological samples were taken and sent for ancient DNA analysis.

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Արմենուհի (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ petrosyanarmenuhi@yandex.ru

ԱՐԱԳԱԾՈՏՆԻ ԱԳԱՐԱԿԻ ԴԱՄԲԱՐԱՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԻՐՆԵՐԸ

(մ. թ. ա. VI - մ. թ. VI դդ.)

Ագարակի հուշարձանախումբը գտնվում է ՀՀ Արագածոտնի մարզի Ագարակ և Ոսկեհատ գյուղերի տարածքում՝ Երևան – Գյումրի մայրուղու երկու կողմում՝ Ամբերդ գետի աջ ափին՝ հրաբխային տուֆե ելուստներից կազմված ժայռոտ հրվանդանի վրա: Այն զբաղեցնում է ավելի քան 200 հա տարածք, որից 118 հա ՀՀ կառավարության որոշմամբ ստացել է պատմամշակութային արգելոցի կարգավիճակ:

2001-2012 թթ. ընթացքում, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արշավախումբը (արշավախմբի ղեկավար՝ Պ. Ավետիսյան)՝ «Ամերիկայի Գֆոլլեր հիմնադրամ, ընկերության» հայաստանյան մասնաճյուղի ֆինանսական և կազմակերպչական օժանդակությամբ, այս տարածքում իրականացրել է պեղումներ, ինչի արդյունքները վկայում են, որ Ագարակը բնակեցված է եղել վաղ բրոնզի դարից մինչև ուշ միջնադար: Այստեղ արձանագրվել են առանց ընդհատվելու իրար հաջորդող հնագիտական շերտեր:

Հուշարձանախմբի տարածքում բացվել են թաղման կառույցներով, ձևերով ու ծեսով իրարից տարբերվող մի շարք դամբարաններ՝ քարարկղային, սալարկղային, կարասային, ժայռափոր, հիմնահողային, կլոր հատակագծով քարաշար:

Թաղումների ուղեկցող գույքը բազմազան է: Այստեղից հայտնաբերվել են ապարանջաններ, ականջօղեր, ականջօղի ուլունքե և ոսկորե կախիկներ, պարզ օղակաձև և վահանակով մատանիներ, շքասեղի գլխիկ, ձևով, պատրաստման նյութով ու տեխնիկայով միմյանցից տարբեր բազմաթիվ ուլունքներ, գլանաձև և բազմանիստ կնիքներ, դրամներ, խեցեղեն և այլ իրեր: Որոշ թաղումների շրջակայքում պահպանվել են հոգեհացի արարողության հնագիտական հետքեր:

Դամբարանների մի մասի ուղեկցող գույքն ու հոգեհացի հետքերը կա՛մ չեն պահպանվել, կա՛մ վատ են պահպանվել, քանի որ դամբարանադաշտում թաղումներն իրար շատ մոտ են, երբեմն մեկը մյուսի վրա, երբեմն էլ միջնադարյան շերտերը վնասել են թաղումները:

Ագարակից հայտնաբերված դամբարանները գալիս են լրացնելու Հայաստանի հնավայրերից հայտնաբերված թաղումների և տվյալ ժամանակաշրջանի նյութական մշակույթի վերաբերյալ մեր գիտելիքները:

Դրանք հայտնաբերված ուղեկցող նյութի ուսումնասիրության և շերտագրական դիտարկումների հիման վրա թվագրվում են մ. թ. ա. VI -մ. թ. VI դդ.:

ПЕТРОСЯН Арменуи (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

e-mail: petrosyanarmenuhi@yandex.ru

ПОГРЕБАЛЬНЫЕ КОМПЛЕКСЫ ПАМЯТНИКА АГАРАК В АРАГАЦОТНЕ (VI ВЕК ДО Н.Э. - VI ВЕК Н.Э.)

Археологический комплекс Агарак расположен на правом берегу реки Амберд, на территории сел Агарак и Воскеат по обе стороны трассы, на скалистом мысу, образованном из выходов вулканического туфа. Памятник занимает площадь почти 200 га, из которых территория в 118 га решением правительства РА получила статус историко-культурного заповедника.

В 2001-2012 гг. экспедиция Института археологии и этнографии НАН РА (руководитель экспедиции – П.Аветисян) при финансовой и организационной поддержке Армянского отделения американского фонда «Gfoeller» производила на территории памятника Агарак раскопки, результаты которых показали, что Агарак был заселен с эпохи ранней бронзы до позднего средневековья. Здесь были зафиксированы последовательные, сменяющие друг друга без перерыва, археологические слои.

На территории памятника был открыт ряд различных по конструкции, формам и обрядам погребений: циста, каменный ящик, кувшинные погребения, скальные мавзолеи, грунтовые погребения, а также круглые каменные насыпи.

Сопутствующий погребению материал разнообразен. Здесь были найдены браслеты, серьги, подвески из кости или в виде бусин для серег, цилиндрические и многогранные печати, монеты, керамика и пр. Рядом с некоторыми погребениями сохранились следы тризны. Инвентарь некоторых погребений и следы тризны либо не сохранились, либо сохранились очень плохо, посему как погребения расположены близко друг к другу, а зачастую встречаются даже друг на друге. В некоторых случаях средневековые слои разрушили погребения.

Гробницы, обнаруженные на городище Агарак, восполняют наши знания как о кувшинных захоронениях с памятников Армении, так и о материальной культуре того периода. Согласно изучению сопутствующего материала и стратиграфическим наблюдениям, памятник датируется 6 веком до н.э. - 6 веком н.э..

PETROSYAN Armenuhi (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: petrosyanarmenuhi@yandex.ru

THE TOMB COMPLEXES OF AGARAK OF ARAGATSOTN (6TH CENTURY BC-6TH CENTURY AD)

The archaeological complex of Agarak is located on the right bank of the Amberd river, on the territory of Agarak and Voskehat villages, on the both sides of the highway,

on the rock cape formed from volcanic tuff protrusions. It occupies an area of approximately 200 hectares, 118 of which received the status of a historical and cultural reserve by the decision of the RA Government.

In 2001-2012 the expedition of the Institute of Archaeology and Ethnography of the NAS RA (headed by Dr. Pavel Avetisyan) with the financial and organizational support of the Armenian branch of the American Gfoeller Foundation, held excavations on the territory of Agarak complex. The results of the work and the data of dwellings and burials of different time period evidenced that Agarak was settled from the Early Bronze Age till Late Middle Ages.

The stratigraphic sequence without traces of interruption has been recorded here. A number of tombs were excavated in the territory of the site, different by burial structures, shapes and rituals: cysts/stone boxes, jar burials, rock-cut tombs, ground burials, and stone mounds round in plan.

Grave goods are diverse. Bracelets, earrings, bead and bone pendants of earrings, simple circular rings and rings with head, head of a pin, various beads made with different materials and techniques, cylindrical and multifaceted seals, coins, pottery and other items have been revealed. Near some of the burials remnants of funeral feast have been preserved.

Some of the grave goods and remnants of funeral feast either are not preserved, or their preservation is very poor, because the burials are placed very close, sometimes even overlapping each other. In some cases Medieval layers damaged the burials.

Tombs discovered at the site of Agarak fulfill our knowledge both about jar burials from the sites of Armenia, and about the material culture of that period.

According to the study of the associated material and the stratigraphic observations, the site dates back to the 6th century BC - 6th century AD.

ԳԱՐԲԻԵԼՅԱՆ Արմինե (Հայաստան)

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Ինեսա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ arminegabriel.iae@gmail.com

**ՆՈՐԱՀԱՅՑ ԱՆՏԻԿ ԿԱՐԱՍԱՅԻՆ ԹԱՂՈՒՄՆԵՐ
ՄԱՍՏԱՐԱՅԻ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐՈՒՄ**

Արագածոտնի մարզի Մաստարա գյուղից 2-3 կմ արևմուտք, ծովի մակերևույթից 1815 մ բարձրություն ունեցող լեռնազանգվածի միջնալանջի վրա հայտնաբերված համանուն նորահայտ հուշարձանի երկու տարի (2017-2018 թթ.) տևած դաշ-

տային պեղաշրջանի աշխատանքները բացահայտեցին, որ Մաստարա հնավայրը կառուցվել է վաղ բրոնզի դարաշրջանում: Բնակավայրից պահպանված կառույցների պատերի մնացորդների վրա հելլենիստական և ուշ անտիկ դարաշրջանում հառնել է մի նշանակալի բնակավայր: Այն եղել է պարսպապատով շրջափակված, ունեցել է բնակարանային համալիրներով հագեցած ընդարձակ թաղամասեր և պարսպապատի հյուսիս-արևելքից հարավ-արևմուտք ձգվող հատվածի արտաքին, երեսին կից տեղադրված դամբարանադաշտ:

Այստեղ բացվել են բնակավայրին ժամանակակից (մ.թ.ա 3-րդ - մ.թ. 3-րդ դարերի առաջին կես) քարարկղային դամբարաններ, որոնցից երեքի մեջ կատարվել են զեկուցման թեմա հանդիսացող, իջեցուկ կարասային թաղումները: Կարասային թաղումներից երկուսն ուղեկցող նյութեր չունենին, սակայն երրորդն ընձեռեց յուրահատուկ տվյալներ թաղման ծեսի և հոգեհացի վերաբերյալ:

Մաստարայի կարասային թաղումների այս տեսակը՝ սակավաթիվ կամ առանց ուղեկցող գույքի, տեղադրված իրենցից ավելի վաղ դամբարաններում կամ բնակավայրերի վերին շերտերում, սովորական է և բնորոշ ուշ անտիկ՝ մ.թ. 2 - 3-րդ դարի համար և թույլ է տալիս մտածել, որ բնակավայրի գործունեության դադարեցման և ավերման պատճառը եղել է մ.թ. 3-րդ դարի սկզբից սկսված և մինչև դարավերջ տևած՝ Միջագետքին և Հայաստանին տիրանալու համար Հռոմեա-պարսկական պատերազմները: Կարծում ենք, որ բնակավայրը պատկանել է Արագածոտնի մարզի վերջին տասնամյակների հնագիտական հետազոտություններով բացահայտված մեկ տասնյակի հասնող մեծ ու փոքր ամրոցների ու բնակավայրերի թվին, որոնք իրարից որոշակի հեռավորությամբ ձգվում են ներկայիս Աշտարակ-Թալին-Գյումրի մայրուղու երկու կողմով՝ Ագարակ, Կոշ, Ներքին և Վերին Բազմաբերդ, Կաթնաղբյուր, Աշնակ, Ակունք, Արեգ, Չաքարի բերդ: Այս ամրոցները կազմել են պաշտպանական մի հզոր համակարգ, որը հանդիսացել է հնագույն ժամանակներից գործող, Հնդկաստանից Էկբատան եկող և Հայաստանի վրայով Մեոտիդիս ձգվող «Հյուսիս-հարավ» միջազգային հաղորդակցության՝ Արտաշատ-Սեբաստոպոլիս մայրուղու արևմտյան թևի կարևոր հատվածը:

ГАБРИЕЛЯН Армине (Армения)

КАРАПЕТЯН Инесса (Армения)

Институт археологии и этнографии НАС РА, к. ф. Н

e-mail: arminegabriel.iae@gmail.com

АНТИЧНЫЕ КУВШИННЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ ПОСЕЛЕНИЯ МАСТАРА

Археологический памятник Мастара находится в 2-3 км от современного одноименного села в области Арагацотн, на высоте 1815 м над уровнем моря, на среднем склоне горного массива. Работы, произведенные на памятнике в течение двух полевых сезонов (2017-2018 гг.), выявили, что археологическое поселение

Мастара было построено в эпоху ранней бронзы. На остатках стен ранних построек в эллинистический период и в поздней античности было возведено значимое поселение. Оно было окружено стеной, имело просторные кварталы с жилыми комплексами. С внешней стороны части стены, тянувшейся с северо-востока на юго-запад, к нему прилегал могильник.

Здесь были открыты синхронные поселению (3 век до н.э. – первая половина 3 века н.э.) погребения в виде каменных ящиков, в трех из которых были совершены впускные кувшинные погребения, исследуемые в данной работе. Два из них сопутствующего материала не содержали, однако третий предоставил уникальные данные о погребальном обряде и тризне.

Обсуждаемый вид кувшинных погребений со скудным инвентарем или с полным его отсутствием, вкопанных в более ранние погребения или слои поселения, вполне обычны и присущи поздней античности (3 век н.э.). Этот факт дает нам повод утверждать, что причиной прекращения жизни и разрушения поселения явились римско-персидские войны за господство над Арменией и Месопотамией, длившиеся с начала до конца 3 века н.э.

Мы полагаем, что поселение относилось к десятку крупных и малых крепостей и поселений, обнаруженных в последние десятилетия благодаря археологическим исследованиям в области Арагацотн, которые расположены по обеим сторонам нынешней магистрали Аштарак-Талин-Гюмри на определенном расстоянии друг от друга: Агарак, Кош, Неркин и Верин Базмаберд, Катнахбюр, Ашнак, Акунк, Арег, Закари берд. Эти крепости образовывали мощную оборонительную систему действовавшего с древних времен международного сообщения «Север - Юг» от Индии до Экбатан, и являвшуюся важной частью западного крыла пути Арташат-Себастополис, пролежавшего через Армению и достигающего Меотиды.

GABRIELYAN Armine (Armenia)

KARAPETYAN Inessa (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: arminegabriel.iae@gmail.com

THE NEWLY DISCOVERED JAR BURIALS OF THE CLASSICAL PERIOD AT THE SETTLEMENT OF MASTARA

The archaeological site of Mastara is located 2-3 km from the modern village of the same name in the Aragatsotn region, at the altitude of 1815m above sea level, on the middle slope of a mountain range. The work carried out during two field seasons (2017-2018) at the site revealed that the archaeological settlement of Mastara was built in the Early Bronze Age.

A significant settlement was erected on the remains of the walls of early buildings in the Hellenistic period and in the Late Classical period. It was surrounded by a wall, had

spacious quarters with residential complexes. A tomb field occupied the outer area of the settlement adjacent to the wall that stretched from the northeast to the southwest. At the tomb field burials in the form of stone boxes, synchronous with the settlement (3rd century BC - first half of the 3rd century AD), were discovered. In three of those intrusive jar burials discussed in this work were made. Two of those did not contain accompanying material, but the third one provided important data on the funerary rite and funeral feast.

The discussed type of jar burials with small amount of goods or with complete absence of inventory dug into earlier burials or layers of the settlement is quite common and inherent in the Late Classical period (3rd century AD). This fact gives us reason to assert that the reason for the termination of life and the abandonment of the settlement was the Roman-Persian wars for dominance over Armenia and Mesopotamia, which lasted from the beginning to the end of the 3rd century AD.

We suppose that the settlement belonged to a dozen large and small fortresses and settlements discovered in recent decades in the frames of the archaeological research in the Aragatsotn region, which are located on both sides of the current Ashtarak-Talin-Gyumri highway at a certain distance from each other: Agarak, Kosh, Nerkin and Verin Bazmaberd, Katnaghbyur, Ashnak, Akunk, Areg, Zakari berd.

These fortresses formed a powerful defensive system of the North-South international communication operating from ancient times from India to Ecbatana, and were an important part of the western wing of the Artashat-Sebastopolis route, which ran through Armenia and reached Meotida.

ՔՈԶԱՐՅԱՆ Գայանե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ vruyr2001@gmail.com

ՇԻՐԱԿԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

1. Ամրաշինական կառույցների տեղագրական և ժամանակագրական տվյալների համեմատական վերլուծությամբ ուրվագծվում է Շիրակի պաշտպանական համակարգի շարունակական զարգացման համապատկերը ընդհանուր գծերով՝ մ. թ. ա. III հազարամյակից ներառյալ մ. թ. I հազարամյակը:

2. Սույն համակարգի ձևավորման ընթացքում ակնհայտ է Ախուրյանի հովիտի տարանցիկ առևտրի ուղիների երկայնքով հնագույն ամրոցների վերակառուցման ու համալրման միտում:

3. Բազրատունիների թագավորության շրջանում (IX-XI դդ.) վերակազմավորված և կատարելագործված Շիրակի պաշտպանական համակարգը՝ Այրարատի

ընդհանուր պաշտպանական համակարգի բաղկացուցիչ օղակը, դառնում է պետականությունը վերականգնած ինքնիշխան երկրի համար առաջնակարգ ռազմավարական կարևորության հանգուցակետ:

КОЧАРЯН Гаянэ (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

e-mail: vruyr2001@gmail.com

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ОБОРОНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ШИРАКА

1. Сравнительным анализом топографических и хронологических данных фортификационных сооружений вырисовывается картина продолжительного развития оборонительной системы Ширака с III тысячелетия до н. э. по I тысячелетие н. э.

2. В процессе формирования данной оборонительной системы наблюдается тенденция перестройки и пополнения древнейших крепостей, расположенных вдоль транзитных торговых путей Ахурянской долины.

3. В период царствования Багратидов (IX-XI вв.) реорганизованная и усовершенствованная оборонительная система Ширака - составное звено общей оборонительной системы Айрарата - становится контролирующим узлом стратегической важности для восстановленной государственности суверенной страны.

KOCHARYAN Gayane (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: vruyr2001@gmail.com

THE PROCESS OF FORMATION OF SHIRAK DEFENSIVE SYSTEM

1. Comparative analyses based on topographical and chronological data of the fortifications enable to reveal the picture of continuous developments of Shirak defensive system since the 3rd millennium BC up to 1st millennium AD.

2. In the process of formation of Shirak defensive system ancient fortresses along Akhuryan valley transit trade routes are being rebuilt and completed.

3. During the reign of the Bagratids (9th-11th centuries AD) reorganized and improved Shirak defensive system - one of the composite links of the Ayrarat state defensive system - became the controlling junction with strategic significance for the reconstructed statehood sovereign country.

ԱԳԱՄՅԱՆ Սուսաննա (Հայաստան)

ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Էլ. փոստ՝ susannaia@mail.ru

**ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԵՐԱՆՏԱՎՈՐՆԵՐԸ. ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՉԱԼԱԼՅԱՆՑ (1810-1879)**

XIX դ. երկրորդ կեսը նշանավորվեց հայագիտական մի շարք ուղղությունների սկզբնավորմամբ ու ձևավորմամբ: Դրանցից էր նաև վիմագրությունը, որը հնարավորություն էր տալիս դարերի խորքերից վեր հանելու կարևոր տեղեկություններ լեռնաշխարհի իրական բնակիչների պատմության և մշակույթի մասին: Այդ առումով աննկարագրելի դեր ունեցան հայ հոգևորականները, որոնք ուսյալ և ժողովրդասեր լինելով՝ կարողացան հավաքել և մեզ փոխանցել հարուստ հայագիտական ժառանգություն: Նրանցից է Սարգիս արքեպիսկոպոս Չալալյանցը, որը մեր պատմության մեջ ներկայանում է որպես հոգևորական, բանասեր, հնէաբան, գրող և տեղագիր-նանապարհորդ:

Սարգիս Չալալյանցը սերում է նշանավոր Հասան-Չալալյան տոհմից, որն իշխում էր Արցախ աշխարհի Խաչեն գավառում: Ըստ ավանդության՝ Հասան-Չալալյանները սերում են Հայկ նահապետի որդի Միսակի թոռ Առանից: Այստեղից էլ միջնադարում առաջացել է Առանշահիկների տոհմը, որը պայքար է մղել Արցախում և Աղվանքում իշխանություն հաստատելու համար: Վերջապես IX դ. Առանշահիկները հաստատում են իրենց իշխանությունն Արցախում: Հետագա սերունդները շարունակել են ապրել և արարել Արցախում, սակայն սերունդները տարածվել են նաև Արևելյան Հայաստանում: Մերոնդներից Սարգիս Չալալյանցը ծնվել է 1810 թ. Վասպուրականի Արտազ գավառի Եղինդ գյուղում:

Պատանի Սարգիսը հինգ տարի սովորել է Կարապետ վարդապետի մոտ: 1828 թ. նա ձեռնադրվել է սարկավագ, 1830 թ.՝ կուսակրոն քահանա: Այդ տարիներին Շուշիում և Գանձասարում ակտիվ հոգևոր գործունեություն էր ծավալում փիլիսոփա Հովսեփ վարդապետը, որի մոտ էլ 1841 թ. Չալալյանցը շարունակել է կրթությունը:

1855 թ. Սարգիս Չալալյանցը ձեռնադրվել է եպիսկոպոս: 1857 թ. նրան շնորհվել է արքրության պատիվ և տիտղոս: 1857-1863 թթ. նա եղել է Վրաստանի և Իմերեթիայի թեմական առաջնորդը: Այդ տարիներին մեծ գործունեություն է ծավալել հայոց թեմում: 1861թ. նա ավարտին է հասցնում Թիֆլիսի վիրահայոց առաջնորդարանի շենքի կառուցումը, որի պատին թողել է արձանագրություն:

XIX դ. կեսերին Ռուսաստանի հայությունը տեղաբաշխված էր վեց թեմերում: Հոգևոր կյանքի վերահսկողությունը ռուսահայ հոգևոր կենտրոններում տրված էր Ս. Չալալյանցին, որը ստուգումներ անցկացնելու ընթացքում լուրջ բախումներ ունեցավ առաջադեմ հասարակական գործիչներ Ս. Նարանդյանի, Գ. Պատկանյանի, ապա Ներսիսյան դպրոցի տեսուչի հետ: Հանդարտեցնելու նպատակով Ամենայն հայոց Մատթեոս կաթողիկոսը սահմանափակեց նրա իրավունքները, որի պատճառով Չալալյանցը պաշտոնանկ է արվում և 1863-1865 թթ. մեկուսանում

Սանահինի վանքում: Վանահայր լինելու կարճ ժամանակահատվածում նա ուսումնասիրել է վանական համալիրի որմերին պահպանված 68 վիմագրերը:

1865-1876 թթ. Սարգիս Ջալալյանը նշանակվել է Ղարաբաղի թեմի առաջնորդ: Այդ տարիներին իր միջոցներով Շուշիում ընդարձակել է Ղարաբաղի թեմի առաջնորդ Բաղդասար Հասան-Ջալալյանի (1775-1854) կառուցած առաջնորդարանի շենքը: Իսկ 1877թ. ավարտում է Շուշիի Ս. Հռիփսիմեան օրիորդաց երկհարկանի դպրոցի շինարարությունը:

Հոգևոր գործունեությանը զուգահեռ՝ նա շրջել է Արցախի բնակավայրերում և գրառել վիմագրական նյութեր: Միայն Արցախից հավաքել է 142 արձանագրություն, որից մեզ չի հասել 48-ը: Այդ առումով Ս. Ջալալյանցի հիշատակությունները ստանում են սկզբնաղբյուրային նշանակություն: Նա հիշատակում է նաև 10 արձանագրություն Աղվանքից, 63-ը՝ Իջևանի տարածաշրջանից, որոնց մի մասը վերծանվել է թերություններով:

Հոգևոր գործունեությանը զուգահեռ՝ Ս. Ջալալյանը ճանապարհորդել է Արևելյան Հայաստանում, իր տպավորություններն ու հավաքած հայագիտական նյութերն ամփոփել է իր ուղեգրության մեջ, որը գրված է գրաբար, բաղկացած է երկու մասից: Ս. Ջալալյանը մահացել է 1879 թ. հոկտեմբերի 16-ին Թիֆլիսում, 60 տարեկան հասակում:

АДАМЯН Сусанна (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: susannaiae@mail.ru

**ПОКРОВИТЕЛИ АРМЯНСКОЙ ЦЕРКВИ,
АРХИЕПИСКОП САРКИС ДЖАЛАЛЯНЦ (1810-1879)**

Вторая половина 19 века ознаменовалась зарождением и развитием ряда арменоведческих направлений. Одним из них стала эпиграфия, позволившая извлечь из глубины веков важные сведения об истории и культуре реальных обитателей высокогорья. В этом смысле неопределима роль армянского духовенства, которое, будучи образованным и патриотичным, смогло собрать и передать нам богатое арменологическое наследие. Один из них-архиепископ Саркис Джалалянц, который в нашей истории представляет себя филологом, археологом, писателем, топографом-путешественником.

Саркис Джалалянц происходит из знаменитой династии Гасан-Джалалянов, правившей в арцахской провинции Хачен. Согласно легенде, Гасан-Джалаляны происходят от Арана, внука Сисака, сына прародителя Айка. Отсюда в середине века возникла династия Араншахигов, которая боролась за власть в Арцахе и Агванке. Наконец в 19 веке Араншахики установили свою власть в Арцахе. Последующие поколения продолжали жить и творить в Арцахе, но распространились и в Восточной Армении.

Саркис Джалалянц родился в 1810 году в Васпуракане в Артазанской области в селе Егид. Молодой Саркис 5 лет учился у архимандрита Карапета. В 1828 году был посвящен в дьякона и в 1830 году стал безопасным священником. В те годы в Шуши и Гандзасаре действовал философ Овсеп Вардапет, у которого Саркис и продолжил своё образование. В 1855 году он стал епископом. 1857-1863 гг. он был епархиальным руководителем Грузии и Имерети. В те годы он был очень активен в Армянской епархии. В 1861 году он завершил строительство здания армянской епархии в Тбилиси, на стене которого оставил надпись.

В середине 19 века армяне России располагались в шести епархиях. Духовная жизнь армян в России была полностью под управлением Саркиса Джалалянца, у которого во время проверок были серьезные столкновения с такими прогрессивными общественными деятелями, как М. Налбандян, Г. Патканян, затем и инспектор школы Нерсисян. Чтобы успокоить обстановку, Католикос всех армян, Матфей, ограничил его права, из-за чего Джалалянц был отправлен в отставку и в 1863-1865 гг. изолировался в монастыре Санаин. За короткое время своего монашества, он изучил 68 литографий, хранившихся на стенах монастыря.

В 1865-1867 гг. Саркис был назначен главой Карабахской епархии. В эти годы на собственные средства он расширил здание епархии, построенное предводителем Карабахской епархии Багдасаром Гасан-Джалаляном (1775-1854) в Шуши, а в 1877 году закончил строительство двухэтажной женской школы святой Рипсиме. Параллельно со своей деятельностью, он объездил населённые пункты Арцаха и написал эпиграфические материалы. Только из Арцаха он собрал 142 записи, из которых 48 до нас не дошли. В этом смысле его воспоминания приобретают самобытное значение. Он упоминает 10 протоколов из Агванка, 63 из Иджеванского района, некоторые из которых были расшифрованы с ошибками. Параллельно он путешествовал по Восточной Армении, обобщая свои впечатления и собирая арменоведческие материалы в своем путевом дневнике, написанном на древнеармянском языке и состоящем из двух частей. Джалалянц умер в 1879 году 16 октября в возврате 60 лет в Тбилиси.

ADAMYAN Susanna (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA
e-mail: susannaiae@mail.ru

THE GRATEFULES OF THE ARMENIAN CHURCH: SARGIS ARCHBISHOP JALALYANTS (1810-1879)

The second half of the XIX century became remarkable for the beginning and development of a number of Armenological directions. One of them was the epigraphy, which made it possible to extract important information about the history and culture of the real inhabitants of the highlands from the depths of the centuries. In that sense, the

Armenian clergy had a remarkable role, who, being educated and patriotic, were able to gather and inherit us a rich Armenological heritage. One of them is Archbishop Sargis Jalalyants, who presents himself as a philologist, archaeologist, writer, topographer-traveler in our history.

Sargis Jalalyants is descended from the famous Hasan-Jalalyan dynasty, who ruled in the province of Khachen of Artsakh. According to the legend, the Hasan-Jalalyans are descended from Aran, the grandson of Sisak, who was the son of the ancestor Hayk. In the Middle Ages, from here, the Aranshahik dynasty emerged, which fought for power in Artsakh and Aghvank. Finally, in the IX century, the Aranshahiks established their power in Artsakh. Later, the generations continued to live in Artsakh, but the generations also spread in Eastern Armenia.

Sargis Jalalyants was born in 1810 in the village of Yeghind of Artaz province of Vaspurakan. Young Sargis studied with Archimandrite Karapet for five years. In 1828 he was ordained a deacon and in 1830 a celibate priest. During those years, the philosopher Hovsep priest was performing activities in Shushi and Gandzasar, where Jalalyants continued his education. In 1855 Sargis Jalalyants was ordained a bishop.

In 1857 he was awarded the title of kingdom's honor. In 1857-1863 he was the diocesan leader of Georgia and Imereti. During those years he carried out large activities in the Armenian Diocese. In 1861 Sargis completed the construction of the building of the Armenian Diocese in Tbilisi (Georgia), on the wall of which he left an inscription.

In the middle of the 19th century, the Armenians of Russia were located in six dioceses. The control of the spiritual life in the Russian-Armenian centers was given to S. Jalalyants, who had serious clashes with progressive public figures M. Nalbandyan, G. Patkanyan, then with the inspector of Nersisyan school.

In order to calm down, Catholicos of All Armenians Matthew restricted his rights, due to which Jalalyants was dismissed and during 1863-1865 was isolated in Sanahin Monastery. During the short time of being monk, he studied the 68 lithographs preserved on the walls of the monastery.

In 1865-1876 Sargis Jalalyants was appointed Primate of Karabakh Diocese. During those years, with his own funds, he expanded the building of the diocese built by the Primate of Karabakh Diocese Baghdasar Hasan-Jalalyan (1775-1854) in Shushi. And in 1877 he finished the construction of St. Hripsime ladies' two - storey school. In parallel he toured the settlements of Artsakh and wrote epigraphic materials. Only from Artsakh he collected 142 records, 48 of which did not reach us.

In that sense, S. Jalalyants's memoirs acquire a primary importance. He mentions 10 epigraphs from Aghvank, 63 from Ijevan region, some of which were decoded with shortcomings. Sargis Jalalyants died on October 16 1879 in Tbilisi (Georgia) at the age of 60.

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ Տիգրան (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ mtigran2002@yahoo.com

**ՍԱՐԱՎԱՆԻ (ԹԵՐՓ, ՎԱՅՈՑ ԶՈՐ) ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԽՈՅԱԿԵՐՊ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐԻ ՎԵՐԱՀԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒՄԸ**

1928թ. իր աշխատության մեջ մեծանուն հայ գիտնական Գարեգին Հովսեփյանը նկարագրում է Թերփի (ներկայիս՝ Սարավան) գյուղի (:ՉԺԳ 1264թ. տասնավորն ու միավորը՝ կասկածելի) խոյակերպ տապանաքարը, որը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հայտնի հայկական ամենահին խոյակերպ հուշարձանն է:

Գյուղը մինչև 1988 թ. բնակեցված է եղել է ադրբեջանցիներով, այժմ գյուղում ապրում են Ադրբեջանից վերաբնակեցված հայերը:

Տարիներ առաջ մենք ուղևորվեցինք Սարավան՝ այս խոյը գտնելու նպատակով, սակայն ոչինչ հնարավոր չեղավ հայտնաբերել, իսկ բնակիչները անտեղյակ էին դրա գոյության մասին:

2022թ. մայիսին ֆեյսբուք սոցիալական կայքում բժիշկ Լևոն Մանասյանի մեկնաբանության շնորհիվ (նա պատահաբար տեսել և լուսանկարել էր խոյը) հնարավոր եղավ այն հայտնաբերել խիստ վնասված վիճակում: Ներկայումս մենք ջանքեր ենք գործադրում հուշարձանը փրկելու ուղղությամբ:

Չեկուցման նպատակն է ներկայացնել այդ մեծարժեք խոյատապանը, ինչպես նաև դիտարկել ՀՀ տարածքում առկա հայկական և մուսուլմանական խոյակերպ տապանաքարերի առանձնահատկությունները:

МИКАЕЛЯН Тигран (Армения)

Институт востоковедения НАН РА
e-mail: mtigran2002@yahoo.com

**ПЕРЕОБНАРУЖЕНИЕ ДРЕВНЕЙШЕГО АРМЯНСКОГО
НАДГРОБИЯ В ВИДЕ ИЗВАЯНИЯ ОВНА В СЕЛЕ САРАВАН
(ТЕРП, ВАЙОЦ ДЗОР)**

В своей работе 1928 года выдающийся армянский ученый Гарегин Овсепян описывает надгробие в виде изваяния овна в селе Терп (современный Сараван) (:ՉԺԳ датированный 1264 г. десятичное и единичное числа сомнительны), являющийся древнейшим доселе известным армянским подобным памятником на территории Республики Армения.

Село до 1988 г. было неселено азербайджанцами, в настоящее время там проживают армяне-переселенцы из Азербайджана.

Несколько лет назад мы предприняли поездку в Сараван в целью обнаружить его, однако этого сделать не удалось, а сельчане не подозревали о его существовании.

В мае 2022 г. благодаря комментарию врача Левона Манасяна в социальной сети фейсбук, который случайно увидел и сфотографировал изваяние, удалось обнаружить его в сильно поврежденном состоянии. В настоящее время мы предпринимаем усилия по спасению памятника.

Цель доклада – представить данный памятник в виде изваяния овна, имеющий высокую ценность, а также особенности армянских и мусульманских изваяний в виде овна на территории Республики Армения.

MIKAYELYAN Tigran (Armenia)

Institute of Oriental Studies NAS RA

e-mail: mtigran2002@yahoo.com

REDISCOVERY OF THE OLDEST ARMENIAN RAM-SHAPED TOMBSTONE IN VILLAGE OF SARAVAN (TERP, VAYOTS DZOR)

The renounced Armenian scientist Garegin Hovsepyan in his work published in 1928 describes a ram-shaped tombstone in the village of Terp (current Saravan) dated (:ՉԺԳ 1264 of the Armenian era, decimal and singular numbers are doubtful) that is the oldest known Armenian monument of the kind so far on the territory of the Republic of Armenia.

The village was inhabited by Azerbaijanis until 1988, while the Armenian resettlers from Azerbaijan reside there.

Years ago we made a travel to Saravan to find out the ram, however nothing was possible to discover and the villagers had no idea about the existence of the monument.

In May 2022 due to a comment made by doctor Levon Manasyan on Facebook, who saw the ram by chance and took its picture, it was possible to discover it in a very damaged state. Currently we are making efforts to save the monument.

The report's purpose is to present this highly valuable Armenian monument as well as to observe the peculiarities of the Armenian and Muslim ram-shaped tombstones on the territory of the Republic of Armenia.

ՄԱՆՈՒՉԱՐՅԱՆ Աշոտ (Հայաստան)

ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

էլ. փոստ՝ ashot.manucharyan.1959@mail.ru

ՎԱՆԱՆԴԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ (IV-IX ԳԳ.)

Վանանդի եպիսկոպոսությունը Հայաստանի հնագույն 12/13 թեմերից էր, որը հաստատել է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը IV դ. սկզբին: Որոշ ժամանակ անց Գրիգոր Լուսավորչի թեմական երկրորդ բաժանմամբ այն Հայաստանի 30 (36)

գլխավոր եպիսկոպոսությունների շարքում 15-րդն է՝ այդպիսով զբաղեցնելով կենտրոնական դիրք:

Վանանդի եպիսկոպոսությունը վաղ միջնադարում վճռորոշ դեր է խաղացել երկրի ազգային-եկեղեցական գործերում:

V-VIII դդ. հայկական մատենագրական աղբյուրներում հիշատակվում են Վանանդի թեմի 12 եպիսկոպոսներ, որոնցից 5-ը դարձել է Հայոց կաթողիկոս:

МАНУЧАРЯН Ашот (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: ashot.manucharyan.1959@mail.ru

ЕПИСКОПАЛЬНАЯ ЕПАРХИЯ ВАНАНДА (IV-IX ВВ.)

Епископство Вананда было одной из древних 12/13 епархий Армении, которые были подтверждены Св. Григорием Просветителем в начале IV века. Спустя некоторое время, со вторым епархиальным отделением Св. Григория Просветителя, она стала 15-й среди 30 (36) основных епархий Армении, занимая центральное место.

Епископство Вананда играло решающую роль в национально-церковных делах страны в раннем средневековье.

В V-VIII вв. в армянских историографических источниках упоминаются 12 епископов Ванандской епархии, 5 из которых стали Армянскими католикосами.

MANUCHARYAN Ashot (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA
e-mail: ashot.manucharyan.1959@mail.ru

EPISCOPAL DIOCESE OF WANAND (IV-IX CC.)

The Bishopric of Vanand was one of the ancient 12/13 dioceses of Armenia, which were confirmed by St. Gregory the Illuminator at the beginning of the 4th century. Some time later, with the second diocesan branch of St. Gregory the Illuminator, it became the 15th among the 30 (36) major dioceses of Armenia, occupying a central place.

The bishopric of Vanand played a decisive role in the national church affairs of the country in the early Middle Ages.

In the V-VIII centuries Armenian historiographic sources mention 12 bishops of the Vanand diocese, 5 of whom became Armenian Catholicos.

ՄԵԴՎԵԴԵՎԱ Մարիա (Ռուսաստան)

Նյութական մշակույթի պատմության ինստիտուտ ՌԳԱ
e-mail: marriyam@mail.ru

**«ԿՀՀ-Ի ԳՈՐԾԸ Ն. ՄԱՌԻ ՌՈՒՄԱՀԱՅԱՍՏԱՆ ԳՈՐԾՈՒՂՄԱՆ
ՄԱՍԻՆ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ» - 1892
Թ. ՃԱՄՓՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՓԱՏՏԱԹՂԹԵՐԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ԳԻՏԱԿԱՆ
ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ**

1892 թ. Սանկտ Պետերբուրգի համալսարանի դոցենտ Ն. Մառն առաջին անգամ Կայսերական հնագիտական հանձնաժողովի (ԿՀՀ) հանձնարարությամբ սկսեց ուսումնասիրել Հայաստանի հնությունները: Ուղևորությունը նշանավորեց գիտնականի երկարամյա աշխատանքի սկիզբը Անիում և հարակից տարածքներում: Պեղումները տևեցին մոտ մեկ ամիս և ունեցան կարևոր արդյունքներ: Բացի այդ՝ Մառը մի շարք հետախուզական արշավանքներ է կատարել Անիի շրջակայքում՝ հարավային ուղղությամբ մինչև Ալեքսանդրապոլ քաղաք, հյուսիսային ուղղությամբ՝ մինչև Արաքս գետը՝ ուսումնասիրելով եկեղեցական ճարտարապետության միջնադարյան հուշարձանները, որոնցից շատերն անձամբ ուսումնասիրեց և լուսանկարեց, մի քանիսի մասին տեղեկություններ հավաքեց:

Մառը 1892 թ. ԿՀՀ-ին է տրամադրել հետազոտության արդյունքները՝ մանրամասն ձեռագիր օրագրեր և մի քանի հարյուր բարձրորակ լուսանկարներ, որոնք արվել են լուսանկարիչ Փափագյանի հետ: Այս բոլոր նյութերը պահվում են ՌԳԱ ՆՄՊԻ-ի արխիվում՝ ԿՀՀ հավաքածուում: Օրագրերը պարունակում են մանրամասն տեղեկություններ պեղումների, ճարտարապետական հուշարձանների, գտածոների նկարագրությունների, արշավախմբի կենցաղային ու կազմակերպչական դժվարությունների և ազգագրական տեղեկությունների մասին: Օրագրի ձեռագիրը մի քանի անգամ պատրաստվեց տպագրության, սակայն այդպես էլ չհրատարակվեց, ինչպես նաև անգին լուսանկարների հավաքածուն: Նրանք Անիի ուսումնասիրությունների մասին 1934թ. Մառի վերջնական մենագրության մեջ նույնպես չեն ներառվել, իսկ հետագայում միայն առանձին փաստաթղթեր են տպագրվել տարբեր հոդվածներում: Փաստագրական այս աղբյուրն ամբողջությամբ գիտական շրջանառության մեջ ներառելը, անկասկած, ժամանակակից գիտության հրատապ խնդիրն է:

Ուսումնասիրությունն իրականացվել է Ռուսաստանի գիտական հիմնադրամի դրամաշնորհով (նախագիծ՝ թիվ 22-18-00354):

МЕДВЕДЕВА Мария (Россия)

Институт истории материальной культуры РАН

e-mail: marriyam@mail.ru

**"ДЕЛО ИАК О КОМАНДИРОВАНИИ Н.Я. МАРРА В
РУССКУЮ АРМЕНИЮ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА ТАМ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РОЗЫСКНИЙ": ВОЗВРАЩЕНИЕ В
НАУЧНЫЙ ОБОРОТ ДОКУМЕНТАЦИИ ИЗ ПОЕЗДКИ 1892 Г.**

В 1892 г. приват-доцент Санкт-Петербургского университета Н.Я. Марр впервые приступил по поручению Императорской археологической комиссии (ИАК) к исследованию древностей Армении. Поездка положила начало многолетним систематическим работам ученого в столице Анийского царства и на прилегающих территориях. Раскопки в Ани длились около месяца и сразу принесли важные результаты, уточнив топографию памятника и открыв новые древние надписи, орнаментальные камни и стенную живопись. Помимо этого, Н.Я. Марр совершил ряд разведок по окрестностям Ани в южном направлении до г. Александрополя, а в северном – до р. Аракса, где обследовал средневековые памятники церковного зодчества. По заданию ИАК многие памятники древности Н.Я. Марр осмотрел, описал и сфотографировал лично, о некоторых собрал сведения «от других лиц». Одновременно он записывал данные о случайных археологических находках, о собраниях местных любителей старины и о древностях, находящихся в продаже у частных лиц. По результатам исследований 1892 г. Марр предоставил в ИАК подробные рукописные дневники и несколько сотен качественных фотографий, совместно с фотографом Папазяном. Все эти материалы находятся в архиве ИИМК РАН в собрании ИАК. Дневники содержат детальную информацию о поездке, описание раскопок, архитектурных памятников и находок, данные о бытовых и организационных сложностях экспедиции, сведения этнографического характера. На фотографиях зафиксированы работы в Ани, а также монастыри и храмы. Рукопись дневника несколько раз готовили к печати, но она так и не была издана, как и комплекс бесценных фотографий. Не вошли они в итоговую монографию Н.Я. Марра об исследованиях Ани 1934 г., а затем были опубликованы лишь отдельные документы в различных статьях. Введение этого документального источника полностью в научный оборот, без сомнения, является актуальной задачей современной науки.

Исследование выполнено за счет гранта РФФИ (проект № 22-18-00354).

MEDVEDEVA Maria (Russia)

Institute of the History of Material Culture of RAS

e-mail: marriyam@mail.ru

**"THE FILE OF THE IMPERIAL ARCHAEOLOGICAL
COMMISSION ON THE MISSION OF NIKOLAI MARR TO RUSSIAN
ARMENIA FOR ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS THERE":
RETURNING THE DOCUMENTATION FROM THE 1892 EXPEDITION
TO THE SCIENTIFIC FIELD**

In 1892, assistant professor of St. Petersburg University Nikolai Marr undertook his first research of Armenian antiquities with the support of the Imperial Archaeological Commission (IAC). This research marked the beginning of the scholar's systematic work in the capital of the Ani Kingdom and in the adjacent territories for many years. Excavations in Ani lasted for about a month and produced important results, clarifying the topography of the site and revealing new ancient inscriptions, ornamental stones and mural paintings. In addition, Nikolai Marr made several trips around Ani in the south direction to Alexandropol, and in the north - to the river Araks, where he examined the medieval monuments of church architecture. At the request of the IAC many ancient monuments Nikolai Marr examined, described and photographed personally, about some of them he gathered information "from other people". At the same time, he recorded the data on occasional archaeological finds, on the collections of local antiquity lovers and antiquities, being on sale from private persons. As a result of his researches in 1892, Nikolai Marr submitted to the IAC detailed handwritten diaries in six notebooks and several hundreds of high-quality photographs made by the scholar himself together with photographer Papazyan. All these materials have been wonderfully preserved, and they are now kept in the archive of the Institute for the History of Material Culture RAS (St. Petersburg) in the collection of the Imperial Commission. The diaries contain information on the route of the trip, descriptions of the excavations, architectural monuments and finds, as well as data on the everyday life, organizational difficulties of the expedition, and ethnographic details. The photographs record the work in Ani. Monasteries and temples surveyed by Nikolai Marr during his "archaeological excursions" around the ancient city, were also well photographed. The manuscript of the diary and the complex of photographs were prepared for edition several times, but they have never been published. They were not included in the final monograph by Nikolai Marr about Ani's explorations in 1934 and only selected documents were published later in various articles. The introduction of these documents into scientific circulation is undoubtedly an urgent issue for modern science.

The research was funded by a grant from the Russian Science Foundation (project no. 22-18-00354).

ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ Լուսինե (Հայաստան)

Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն
Էլ.փոստ՝ aleqsanyanlusine@gmail.com

ՄԻՄՈՆՅԱՆ Աստղիկ (Հայաստան)

Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն
Էլ.փոստ՝ asts955@gmail.com

**ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՎԱՔԱՑՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԵՎ ԳԱՀՊԱՆՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ**

Հայաստանի Հանրապետության թանգարանները տարեցտարի համալրվում են հնագիտական արշավախմբերի գործունեությամբ պայմանավորված, տարածամասնակյա նոր նյութերով: Դրանց ընդունման, գրանցման, պահպանման, վերականգնման և հանրահռչակման վերաբերյալ ինչպես առաջ, այնպես և հիմա ծագում են բազմաթիվ խնդիրներ:

Հնագիտական գտածոյի թանգարանայնացման կանոնակարգի ճիշտ սահմանումն ու իրականացումը կարևոր դեր ունեն դրա հնարավոր երկար և անխայթար պահպանման գործում:

Թանգարանային առարկաների ընդունման համար առաջնային խնդիրներից է պաշտպանության և առարկայի ամբողջական վիճակի պահպանության հիմնական դրույթների ապահովումը: Թանգարանի՝ որպես առարկաների հիմնական պահպանի առաջնային խնդիրը թանգարանային առարկաների ամրակայումն ու ամբողջականության ապահովումն է: Անգամ եթե առարկաները թանգարաններին են հանձնված և պահվում են բոլոր առումներով ապահով պահոցներում, հնարավոր չէ միանշանակ փաստել, որ մշակութային արժեքը պահպանում է նախնական տեսքը:

Պահպանի հիմնական խնդիրը թանգարանային առարկաների «ծերացումն» ու հետագա քայքայումը կանխելն է: Թանգարան-պահպանի հիմնական պարտականությունը ճիշտ ժամանակին թանգարանային առարկայի մաքրման և վերականգնման որոշում կայացնելն է: Այս ամենը հենց սկզբից անհրաժեշտ է, որ իրականացվի ընդունված ընթացակարգով և համապատասխան թղթավարությամբ: Փաստաթղթային փաթեթի պատրաստումը պետք է արձանագրի ինչպես առարկայի փաստացի ֆիզիկական տվյալները, այնպես էլ իրականացած աշխատանքները:

Թանգարանում, մասնավորապես՝ ֆոնդային պահոցներում, ընդունվող և արդեն պահպանվող թանգարանային առարկաների նյութի «ծերացման» գործընթացն առավելագույնս հետաձգելու և առարկայի «մահանալը» հնարավորինս կանխելու նպատակով պահպանության տարածքում անհրաժեշտ է ապահովել օդի 18+/-10C ջերմաստիճան և 55+/-5% հարաբերական խոնավություն: Սկզբունքորեն այլ է տարբեր նյութերից պատրաստված թանգարանային առարկաների ջերմախոնավային ռեժիմը:

Կարևոր խնդիր է նաև այն, որ դաշտային աշխատանքների ավարտից հետո պեղումների ղեկավարները հետևողականորեն զբաղվեն պեղված նյութերի ժամանակին մշակմամբ և համապատասխան կազմակերպությունների ֆոնդերին ի պահպանություն հանձնմամբ՝ դրանով իսկ այն հասանելի դարձնելով հետագա ուսումնասիրությունների համար:

АЛЕКСАНИЯН Лусине (Армения)

Служба по охране исторической среды и историко-культурных
музеев-заповедников
e-mail: aleqsanyanlusine@gmail.com

СИМОНЯН Астхик (Армения)

Служба по охране исторической среды и историко-культурных
музеев-заповедников
e-mail: asts955@gmail.com

**ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА И ХРАНЕНИЯ МУЗЕЙНЫХ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ АРТЕФАКТОВ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

Ежегодно музеи Армении пополняются новыми материалами, полученными в результате деятельности археологических экспедиций. Много проблем возникало и возникает при организации работ по их учету, регистрации, хранении, реставрации и пропагандированию.

Соответственно определение и правильная реализация процесса музеефикации археологической находки играют важную роль для ее дальнейшего долговременного и невредимого хранения. Одной из первостепенных задач при приеме музейных предметов является обеспечение основных положений для охраны и сохранения целостности музейного археологического предмета. Первоочередной задачей музея, как хранителя предметов, является также и консервация музейных предметов. Даже если предметы переданы в музеи и хранятся в безопасных хранилищах, нельзя однозначно утверждать, что культурная ценность сохранит свой первоначальный вид.

Основная задача хранителя – не допустить «старения» музейных предметов и их дальнейшего разложения. Главной обязанностью музея-хранителя является своевременное принятие решения об очистке, консервации и реставрации музейного предмета. С самого начала необходимо следовать общепринятым нормам, правильному оформлению документов. При подготовке документации должны быть зафиксированы как фактические физические данные предмета, так и выполненные работы.

Чтобы задержать процесс «старения» музейного предмета, хранившегося в музее, в частности в фондовых хранилищах, максимально предотвратить его «гибель», температура воздуха в помещении хранения должна быть 18 +/- 10С при 55 +/- 5% относительной влажности. Принципиально различаются допустимые значения тепловлажностного режима для предметов, изготовленных из разных материалов.

Еще один немаловажный вопрос заключается в том, что после завершения полевых работ руководители археологических раскопок должны своевременно обрабатывать извлеченные материалы, передавать их на хранение соответствующим организациям, что поспособствует их дальнейшему исследованию.

ALEKSANYAN Lusine (Armenia)

Service for Protection of Historical Environment and
Historical-Cultural Museum-Reserves
e-mail: aleqsanyanlusine@gmail.com asts955@gmail.com

SIMONYAN Astghik (Armenia)

Service for Protection of Historical Environment and
Historical-Cultural Museum-Reserves
e-mail: aleqsanyanlusine@gmail.com asts955@gmail.com

**PECULARITIES OF ACCOUNTING AND PRESERVATION OF
THE MUSEUM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS AT THE
CURRENT STAGE**

The state and private museums of the Republic of Armenia are replenished with new materials from different periods every year obtained as a result of the activities of the archeological expeditions. Many problems arise before and afterwards regarding their acceptance, registration, preservation, restoration and popularization works.

Therefore, the correct definition and implementation of the regulations of the museification of an archeological artifact plays an important role in its possible long-term preservation.

One of the primary problems for the admission of museum objects is to ensure the basic provisions of the protection and the complete state of the object. The task of the museum, as the main custodian of the objects, is the conservation and protection of the museum objects. Even if the objects are handed over to museums and are being kept in the safe vaults, it is not possible to state unequivocally that the cultural value keeps its original state. The main task of the keeper is to prevent the "aging" and further decay of museum objects. The main responsibility of the museum-keeper is to make a decision on cleaning and restoration of the museum object on time. It must be done from the very beginning according to the accepted procedure, with the appropriate paperwork. The preparation of the documentation package must record both the actual physical state of the subject and already performed work.

The air temperature in the stock area should be set to 18 +/- 10 C and 55 +/- 5% relative humidity in order to postpone the process of "aging" of the already preserved materials in the museum, in particular in the stocks, and to prevent the "death" of the objects as much as possible. The acceptable values of the heat-humidity regime of the materials of each museum object are different.

There is another important issue: by the end of the field work, the heads of excavations should be consistently engaged in the working process over the excavated materials, handing them over to the stocks of the competent organizations, thus, making them available for further research.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Արաքս (Հայաստան)

ՀԳՊԱ Գյումրու մասնաճյուղ
Շիրակի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ araxmargaryan@gmail.com

**ՊՈՐՏԱՍԱՐ (GYOBEKLI TEPE) ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԻ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ**

Պորտասարի (G. T.) համալիրն այսօր համարվում է աշխարհի հնագույն սրբավայրը, մեգալիթյան ճարտարապետության փայլուն օրինակ: Այն գտնվել է նախկինում հայկական Եդեսիա (Ուրֆա), այժմ Շանֆիլուրֆա բնակավայրից 15 կմ հեռավորության վրա, սահմանակից է Սիրիային: Գերմանացի գիտնական Կառուս Ծմիդտի կողմից 1995-2014 թթ. իրականացված պեղումները բացահայտեցին շրջանաձև կառույցները՝ բաղկացած մեգալիթյան վիթխարի ուղղահայաց քարերից և կոպիտ շարվածքով պատերից: Մեգալիթները զարդարված էին բարեկիտի և գորեկիտի տեխնիկայով կատարված կենդանապատկերներով և պատկերանշաններով, որոնց իմաստը դեռ ենթակա է բացահայտման: Ու թեև կառույցի ծագման և խորհրդարանության վերաբերյալ գոյություն ունեն բազում վարկածներ, դրանք չեն կարող վերջնական ու ավարտուն համարվել, քանի դեռ վերծանողները չեն դիտարկել հուշարձանը ստեղծող էթնոսի մշակույթի ու գիտելիքների համատեքստում: Ստորև բերում ենք վարկածներից մի քանիսը.

1. Հուշարձանը կապված է տիեզերական մարմինների, լուսատուների պաշտամունքի հետ: Պորտասարը ծառայել է իբրև հնագույն աստղադիտարան: Հետազոտությունները թույլ են տալիս հնագետ-աստղագետներին պատկերացում կազմել այն ժամանակվա երկնքի մասին: Մասնավորապես՝ ձմեռային արևադարձի ժամանակ մարդը կտեսներ հետևյալ երկնային պատկերը՝ հարավում Orion-ն՝ իր եռաստղ գոտիով, իսկ հյուսիսում՝ Cygnus-ը՝ պայծառ Դեներով: Երևում է նաև Lyra համաստեղության Vega աստղը: Ըստ Անդրյու Բոլինգի՝ Պորտասարը կառուցողները հետևել են հենց Cygnus-ի Deneb աստղին: Տիեզերագետները ևս գտնում են, որ 18000 տարի առաջ Deneb-ը հյուսիսային աստղն էր, իսկ Պորտասարի կառուցման ժամանակ բևեռային աստղ չի եղել: Բոլինգը կարծում է, թե Գյոբեկլի Թեփեի ժամանակ աստղագետները դիտում էին հին Դեները, քանի որ այն գտնվում էր Ծիր կաթինի ճեղքում և խորհրդանշում էր «մուտք» դեպի երկնային աշխարհ: Մեկ այլ տեսության համաձայն էլ՝ հուշարձանը հանդիսանում է Սիրիուս (Շնիկ) աստղի դիտման (պաշտամունքի) վայր, որն առաջին անգամ երկնքում է հայտնվել 11300 տարի առաջ և պայծառությամբ զիջում է Լուսնին, Վեներային ու Յուպիտերին, ինչը հավանաբար մեծ տպավորություն է թողել նեոլիթյան ժամանակաշրջանի մարդու վրա: Մարդիկ դեռևս կացարաններ չէին կառուցում, չէին օգտվում կավե ամաններից, իրենց սնունդը հայթայթում էին որսորդությամբ ու հավաքչությամբ, սակայն արդեն աստվածների համար կառուցում էին մոնումենտալ սրբավայրեր և պաշտում իրենց կուռքերին:

2. Համաձայն Բոլինգի վարկածի («Теория катастрофы»)՝ հուշարձանը փաստում է գիսաստղի հետ բախման վաղնջական պատմությունը: Բոլինգը գտնում է, որ Պորտասարի ժամանակահատվածում տեղի է ունեցել մեծ աղետ (կատակլիզմ)՝ առաջացնելով այդ ժամանակահատվածում այսօր արդեն փաստված կտրուկ կլիմայական փոփոխությունները: Իսկ Դեների համաստեղության առկայությունը երկնքում կապվում է դրան հաջորդած քաղաքակրթության վերածննդի հետ:

3. Կառուս Ծմիդտը կարծում է, թե Պորտասարի բնակիչները կառուցել են պաշտամունքային հուշարձանի շրջանը, հետո, երբ այն կորցրել է իր «մոզական նշանակությունը»,

ծածկել են հողով ու ստեղծել նորը: Ծմիդուր հուշարձանի մերձակայքում փնտրել էր մարդկային թաղումներ ու չէր գտել: Միայն խեցեղենի կտորներ, որոնց մեջ պահվել է հեղուկ: Հնարավոր է, որ Պորտասարի բնակիչները իրականացրել են ինչ-որ ծես կամ տոն:

4. Թուրքական հնագիտական շրջանակներում ավելի հաճախ հանդիպում է անիմալիստական պաշտամունքի սրբավայր լինելու վարկածը. T-անման ռելիեֆներով մենհիրների վրա կարելի է տեսնել թռչունների, առյուծների, ցլերի, կարիճի, օձի, աղվեսի, վարազի պատկերներ: Վայրի կենդանիներին պատկերող շինարարները եղել են որսորդներ, որոնց համար կենդանին պաշտամունքային նշանակություն է ունեցել: Նախնադարյան շինարարները նստակեցության անցնելուց առաջ ստեղծել են կենցաղը հավերժացնող հուշարձանը:

МАРГАРЯН Аракс (Армения)

Гюмрийский филиал Ереванской государственной академии художеств
Ширакский государственный университет
e-mail: araxmargaryan@gmail.com

ВОКРУГ ЗНАЧЕНИЯ ПАМЯТНИКА ПОРТАСАР (G.T.)

Комплекс Портасара (G.T.) сегодня можно считать самым древним святилищем в мире, памятником мегалитической архитектуры. Он был открыт в 15 км от бывшего армянского города Эдессы (Урфы), ныне Шанфлиурфа, на пограничной с Сирией территории. Немецкий ученый Клаус Шмидт проводил раскопки с 1995-2014гг., во время которых были обнаружены круглые строения с большими мегалитическими вертикальными камнями и стены с грубой выкладкой. На мегалитах были зооморфные знаки и пиктографы, значение которых еще предстоит выяснить. И хотя существует много версий относительно возникновения и символики памятника, ни одна из них не может считаться окончательной, поскольку памятник не рассматривался в контексте с культурой и знаниями создавшего его этноса.

MARGARYAN Araks (Armenia)

Yerevan State Academy of Fine Arts Gyumri Branch
Shirak State University
e-mail: araxmargaryan@gmail.com

ABOUT SIGNIFICANCE OF MONUMENT PORTASAR (G.T.)

The Portasar (G. T.) complex is considered the oldest sanctuary in the world, a shining example of megalithic architecture. It was located in the formerly Armenian city of Edesia (Urfa), now 15 km away from the settlement of Shanfliurfa, on the border with Syria. The excavations by the German scientist Klaus Schmidt 1995-2014 revealed circular structures consisting of huge vertical megalithic stones and rough-walled walls. The megaliths were decorated with bas-relief and go-relief animal images and symbols, the meaning of which is still to be discovered. And although there are many hypotheses about the origin and symbolism of the structure, they can not be considered complete and final until the interpreters consider it in the context of the culture and knowledge of the ethnos that created the monument.

ՇՈՒՎԱԵՎԱ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԵԼԵՆԱ

Հայաստանում «Ռոսսոտրուդնիչեստվո»-ի ներկայացուցչություն (Ռուսաստան)
Էլ. փոստ՝ lena478@mail.ru

**ՌՈՒՄ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՏԵՐԱԿՏԻՎ
ՍՈՒՆՏԻՄԵԴԻԱ ՔԱՐՏԵԶ (XIX ԴԱՐԻ ՌՈՒՄ-ՊԱՐՄԱԿԱԿԱՆ ԵՎ
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԾՐՁԱՆՆԵՐ)**

XIX դարի ռուս-թուրքական և ռուս-պարսկական պատերազմների ժամանակ ռուս-հայկական գործընկերության ինտերակտիվ մուլտիմեդիա քարտեզն իրենից ներկայացնում է ինտերակտիվ սեղմվող ինֆորագրաֆիկա: Դրա վրա նշված են գեոլոկացիաները, տեսակները (պատմական և ժամանակակից), ինչպես նաև ռուս-թուրքական և ռուս-պարսկական պատերազմների հերոսների, հուշարձանների և ամրոցների ճակատամարտերի և գերեզմանների վայրերի նկարագրությունը:

Այս պահին քարտեզի վրա պատկերված են ռուս-թուրքական և ռուս-պարսկական պատերազմների պատմական ժառանգության 50 օբյեկտներ, որոնք գտնվում են Հայաստանի տարբեր մարզերում: Հեռանկարում քարտեզը կհամալրվի:

Նախագիծը մշակվել է Հայաստանում «Ռոսսոտրուդնիչեստվո»-ի (Ռուսական տուն Երևանում) ներկայացուցչության կողմից, ՀՌՀ Արևելագիտության ինստիտուտի մասնակցությամբ:

Նախագծի նպատակները՝

- բացահայտել, թե որ մարտերին են մասնակցել սպաներն ու զինվորները, գտնել մարտերի վայրերը՝ հնացած տեղանունները նույնականացնելով արդիականների հետ,
- իրականացնել հետազոտական աշխատանք արխիվներում և այցելել վայրեր գեոլոկացիայի որոշման և լուսանկարահանում անցկացնելու նպատակով,
- ստեղծել քարտեզ և ներկայացնել մատչելի հարթակ լայն օգտագործման համար,
- նպաստել ռազմական փառքի ու ռուս-հայկական եղբայրության պատմական հիշողության տարածմանն ու պահպանմանը:

Ռուս-պարսկական և ռուս-թուրքական պատերազմները, որոնք ծավալվում են Հայաստանի տարածքում, Ռուսաստանի և Հայաստանի մարտական փառքի պատմության էջերից են:

ШУВАЕВА-ПЕТРОСЯН Елена (Россия)

Представительство Россотрудничества в Армении

e-mail: lena478@mail.ru

ИНТЕРАКТИВНАЯ МУЛЬТИМЕДИЙНАЯ КАРТА РУССКО-АРМЯНСКОГО ПАРТНЕРСТВА (ПЕРИОДЫ РУССКО-ПЕРСИДСКИХ И РУССКО-ТУРЕЦКИХ ВОЙН XIX ВЕКА)

Интерактивная мультимедийная карта русско-армянского партнерства в периоды русско-турецких и русско-персидских войн XIX в. представляет из себя интерактивную кликабельную инфографику. На ней указаны геолокации, виды (исторические и современные), а также описание мест сражений и захоронений героев русско-турецких и русско-персидских войн, памятников и крепостей.

На данный момент на карте отражены 50 объектов исторического наследия русско-турецких и русско-персидских войн, находящихся в разных областях Армении. В перспективе карта будет пополняться.

Проект разработан представительством Россотрудничества в Армении (Русский дом в Ереване) при участии Института востоковедения РАН.

Задачи проекта:

- Выявить, в каких боях принимали участие офицеры и солдаты, найти места сражений, идентифицируя устаревшие топонимы с современными;
- Провести исследовательскую работу в архивах и посетить места с целью определения геолокации и проведения фотосъемки;
- Создать карту и представить на доступной платформе для широкого пользования;
- Способствовать распространению и сохранению исторической памяти о воинской славе и русско-армянском братстве.

Русско-персидские и русско-турецкие войны, разворачивающиеся на территории Армении, — это история боевой славы России и Армении.

SHUVAYEVA-PETROSYAN Elena (Russia)

The Representative Office of Rossotrudnichestvo in Armenia

e-mail: lena478@mail.ru

INTERACTIVE MULTIMEDIA MAP OF THE RUSSIAN-ARMENIAN PARTNERSHIP (PERIODS OF THE RUSSIAN-PERSIAN AND RUSSIAN-TURKISH WARS OF THE XIX CENTURY)

An interactive multimedia map of the Russian-Armenian partnership during the Russian-Turkish and Russian-Persian Wars of the XIX century is an interactive clickable infographic. It shows geolocations, types (historical and modern), as well as a description

of places of battles and graves of heroes of the Russian-Turkish and Russian-Persian wars, monuments and fortresses.

At the moment, the map reflects 50 objects of historical heritage of the Russian-Turkish and Russian-Persian wars located in different regions of Armenia. In the future, the map will be replenished.

The project was developed by the representative office of Rossotrudnichestvo in Armenia (Russian House in Yerevan) with the participation of the Institute of Oriental Studies of RAU.

Objectives of the project:

- Identify in which battles officers and soldiers took part, find battlefields, identifying outdated toponyms with modern ones;
- Conduct research work in the archives and visit places to determine geolocation and take photos;
- Create a map and present it on an accessible platform for wide use;
- To promote the dissemination and preservation of historical memory of military glory and the Russian-Armenian brotherhood.

The Russian-Persian and Russian-Turkish wars on the territory of Armenia are the historic pages of military glory of Russia and Armenia.

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Սարգիս (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ vahe1996@mail.ru

ԽՈՒԲՈՒՇԿԻԱ ԵՎ ԱՐՄԻՐԱԼԻ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՆՈՒՅՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԲՆՈՒՅԹԻ ՄԱՍԻՆ

Անվավոր փոխադրամիջոցների ստեղծման կենտրոնը իր ամրափայտ անտառներով հայտնի Հայկական Տավրոսն էր, որտեղ գոյություն ուներ և բրոնզի մշակություն: Սովսես Խորենացու համաձայն, Եդիական (Տրոյական) պատերազմի ժամանակ հայ զինվորները Չարմայր գորավարի գլխավորությամբ օգնության էին ուղարկվել տրոյացի Պրիամոսին: Իսկապես էլ, իսթական մ.թ.ա. XIII դարի սեպագիր աղբյուրներում Հայկական լեռնաշխարհի բնակիչներ են հիշատակվում, որոնք մինչ այդ հարկից ազատված և իսթական բանակում ծառայած վարձկան կառամարտիկներ են եղել: Դրանց մեջ եղել են ինչպես զինվորական, այնպես էլ քրմական դասի ներկայացուցիչներ: Վերջինները սովորաբար պատկերված են հյուսած մազերով:

Կառամարտիկներ տրամադրած ցեղերի սերունդներից էին նաև հին հայոց Մոկացի և Անձևացի նախարարական տոհմերը, որոնք Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ հիշատակված են միասին: Սրանց տիրույթները՝ Մոկքը և Անձևացիքը ևս գտնվում էին հարևանությամբ Արևելյան Տիգրիսի ավազանում: Սրանցից բխում է, որ իրենց նախնիները՝ Խիմուվա/Խիմմե ցեղի ներկայացուցիչները ևս բնակվել են իրար հարևանությամբ այդ նույն վայրերում, այսինքն՝ սեպագրային Խուբուշկիա-Արմիրայի երկրում: Արմիրայի <*arm-ir-ali տեղանվան համար հմմտ. *Չարմայր* <*q-արմ-այր, որում արմ-/ arm- «մարտակառք» (հմմտ. հին հուն. ἄρμα «մարտակառք»):

Հայկական Տավրոսի մանր երկրների շարքում ասորեստանյան աղբյուրները հիշատակում են նաև Խուբուշկիան (*Hubuškia*): Մեր կարծիքով, նրա նույնանուն մայրաքաղաք Խուբուշկիան գտնվել է երկրի կենտրոնում՝ հետագա *Հուխուշու*-ում: Այս տեղանվան *Հու* (հետագայում՝ *Օվ*) բաղադրիչը հմմտ. Խուբուշկիա երկրանվան *Hub-//*Hov-* բաղադրիչի հետ, որից սեռ. հոլ. *Հուխ*:

Հին Հայաստանի ապագա նահանգներ Մոկքի և Անձևացիքի հնագույն միությունը եղել է ոչ միայն հնդեվրոպական երկու առաջնորդների սոցիալական ինստիտուտի, այլև հնդեվրոպական աստվածային երկվորյակների (հմմտ. Սանասար և Բաղդասար «Սասնա ծռեր»-ում) պաշտամունքի ձևավորման կարևորագույն օջախ:

ПЕТРОСЯН Саргис (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: vahe1996@mail.ru

О ТОЖДЕСТВЕ И ХАРАКТЕРЕ СТРАН ХУБУШКИА И АРМИРАЛИ

Центром создания колесных транспортных средств были горные районы Армянского Тавра с лесами крепкой древесины, где существовала и металлургия бронзы. По Мовсесу Хоренаци, во время Илионской (Троянской) войны, армянские воины во главе которых стоял полководец Зармайр, были посланы на помощь троянцу Приаму. В хеттских клинописных источниках XIII в. до н. э. люди из Армянского нагорья упомянуты как наемные воины ранее освобожденные от податей. Среди этих воинов-наемников Армянского нагорья были не только представители военного, но и жреческого сословий. Последние обычно изображены в виде бойцов с косами.

Потомками этих племен являются и представители древнеармянских княжеских родов Мокаци и Андзеваци, которые вместе упомянуты в “Истории Армении” Мовсеса Хоренаци. По соседству, в бассейне реки Восточный Тигр, в Мокке и Андзевацике, были также их владения. Значит, и предки этих княжеских родов из племени Химува/Химме жили по соседству в этих местах, т. е. в клинописной

стране Хубушкиа-Армирали. Для *Армирали* <*arm-ir-ali ср. *Зармайр*<*z-arm-ayr где *arm- “колесница” (ср. др. греч. ἄρμα “колесница”).

Среди мелких стран Армянского Тавра ассирийские источники упоминают также страну Хубушкиа (Hubuškia). Она охватывала часть южной Армении южнее озера Ван, в бассейне реки Восточный Тигр. По нашему мнению, одноименный город Хубушкиа-столица страны, находился в центре страны, на поле *Хова дашт*. С компонентом Hub-//*Hov- в топониме Hubuškia ср. топоним Հով (впосл. Օվ)>род. под. Հովի (>Հովի դաշտ “поле Хова”). Союз стран– будущих областей древней Армении Мокка и Андзевацика являлся важнейшим очагом формирования не только индоевропейского социального института двух вождей, но и культа индоевропейских божественных близнецов (ср. Санасар и Багдасар в эпосе «Сасна црер»).

PETROSYAN Sargis (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: vahe1996@mail.ru

ABOUT THE IDENTIFICATION AND CHARACTER OF THE COUNTRIES KHUBUSHKIA AND ARMIRALI

The center of the creation of wheeled vehicles were mountainous regions of Armenian Taurus with strong wood forests; there existed also metallurgy of bronze. According to Movses Khorenatsi, during the Ilion (Trojan) war Armenian commander Zarmayr with the troops went to the aid of the Priamos from Troja. In the Hittite cuneiform inscriptions of the XIII century B.C., the people from Armenian Highland were mentioned as the freelances earlier exempt from duties. Among the mercenary warriors of the Armenian Highland were not only representatives of the military, but also of the priestly class. The latter are usually depicted as fighters with scythes.

The descendants of these tribes are the representatives of ancient Armenian princely families Mokatsi and Andzavatsi. Together they are mentioned in the “History of Armenia” by Movses Khorenatsi. So, their possessions were in the neighbourhood in the river basin of Eastern Tigris, hence the ancestors of the tribe Khimuva/Khimme lived in the neighbourhood in the cuneiform Khubushkia-Armirali. For *Armirali*<*arm-ir-ali compare with *Zarmayr*<*z-arm-ayr, where *arm-“chariot” (compare ancient Greek ἄρμα “chariot”).

Assyrian sources mention the country Khubushkia (Hubuškia). It was among the smaller countries situated on the Armenian Tavros. The Khubushkia occupied the part of Southern Armenia, to south of Lake Van, in the river basin of Eastern Tigris. According to the author, the capital of country-of the same name Khubushkia, was situated in the centre of country in *Hovadasht*. In the toponym Hub-ušk-ia for component Hub-//*Hov- compare with Armenian toponym Հով (next Օվ)>Հովի (>Հովի դաշտ “field of Hova”), possessive case: *Hova*.

To deduce, the Union of the future regions of ancient Armenia – Mokq and Andzevatsik was the most important center of that time where Indo-European social institute of two leaders and Indo-European cult of godlike Twins were shaped (compare with Sanasar and Baghdasar from «Sasna tsrer»).

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Լուսինե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ vaha1996@mail.ru

ԵՐՎԱՆԴ ՎԵՐՋԻՆԻ ՏՈՀՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ

Ստրաբոնի հաղորդումը Հայոց Երվանդ Վերջին թագավորի մասին որպես «Հյուդարնեսի շառավղի» վերաբերում է նրա անձին, ոչ թե Երվանդունի արքայատոհմին: Այդ անձանց միջև եղած 200 տարվա անջրպետում Տիրիբազն է եղել հայրական գծով դրանց կապակցող օղակը: Տիրիբազը Քսենոփոնի «Անաբասիս»-ում հիշատակվում է որպես «Արևմտյան Արմենիա»-ի հյուպարքոս, որը լինելով Արտաքսերքսես 2-րդ պարսից թագավորի բարեկամը, «երբ ինքն էր ներկա գտնվում, ուրիշ ոչ ոք արքային ձի չէր նստեցնում»: Սա վկայություն է Տիրիբազի՝ մեծատոհմիկ պարսիկ լինելու մասին: Մեր կարծիքով, նա նաև Հայոց քրմապետն է եղել: Արին-բերդից (Էրեբունի) հայտնաբերված արեմենյան դարաշրջանի արծաթե պոյակի հեծյալի քանդակը պատկերում է նրան: Հեծյալի գլխանոցը նույնն է պարսիկ արքայից-արքաների թիկնազորի քրմական դասը ներկայացնող զինվորի (ի տարբերություն զինվորական դասը ներկայացնող զինվորի), ինչպես նաև մեծատոհմիկ պարսիկ քրմի գլխանոցի հետ:

Քսենոփոնը Տիրիբազի գործունեությանը ոչ թե կրոնական, այլ պաշտոնական հարցերով առնչված լինելով, չէր կարող իմանալ, որ Տիրիբազի անունն արդեն խոսում է նրա քրմապետ լինելու մասին, որովհետև *Տիրիբազ* անվան առաջին բաղադրիչը *Տիր* դիցանունն է:

Արտաշես 1-ինը, ապօրինի գահակալ համարված Երվանդ Վերջինին տապալելով, վերականգնել է մ.թ.ա. 6-րդ դարից *սկսած* հիշատակվող Երվանդունի (Հայկազանց) արքայատոհմի օրինական իշխանությունը: Ուրեմն, հայրական գծով օտար (պարսկական) ծագում ունեցել է ոչ թե Երվանդունի արքայատոհմը, այլ Երվանդ Վերջին թագավորը՝ հանձին իր նախնի Հայոց քրմապետ Հյուդարնյան Տիրիբազի:

ПЕТРОСЯН Лусине (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: vahe1996@mail.ru

К ГЕНЕОЛОГИИ ЕРВАНДА ПОСЛЕДНЕГО

Сообщение Страбона об армянском царе Ерванде Последнем, как «из рода Гидарна» касается только царя Ерванда, а не династии Ервандидов. В промежутке 200 лет между Гидарном и Ервандом Последним, соединяющим родословным звеном по отцовской линии являлся Тирибаз. Тирибаз упоминается в «Анабасисе» Ксенофонта как гипарх (областеначальник, наместник) «Западной Армении» и близкий родственник Артаксеркса II: "когда он присутствовал, никто другой не сажал царя на коня". Это свидетельство того, что Тирибаз был персом высокого происхождения.

По нашему мнению он был также Верховным жрецом Армении. Скульптура всадника ахеменидского серебряного ритона из Арин-берда (Эребуни) изображает его. Головной убор всадника такой же, как и у воина из жреческого сословия телохранителей персидских царей - в отличие от воина, представляющего военное сословие. Этот головной убор одинаков также с головным убором персидского жреца. Ксенофонт, имея отношение к деятельности Тирибаза не в религиозных, а в официальных делах, не мог знать, что имя Тирибаза уже говорит о том, что он был жрецом, ибо *Тир* - первый компонент имени *Тирибаз* есть имя Бога-жреца Тира. Арташес I сверг Ерванда Последнего, считавшегося незаконным правителем Армении и восстановил законную власть Ервандидской (из Гайказунов) династии. Она упоминается в источниках с VI в. до нашей эры. Следовательно, из рода Гидарна (т. е. чужого, иностранного, персидского происхождения) была не династия Ервандидов, а царь Ерванд Последний в лице своего предка - верховного жреца Армении Тирибаза.

Как свидетельствует Мовсес Хоренаци, Ерванд Последний был из предыдущей династии (у него Аршакиды//Ервандиды) не по отцовской, а по материнской линии, а Арташес I – наоборот, по отцовской линии. Утверждения об обратном необоснованы.

PETROSYAN Lusine (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: vahe1996@mail.ru

ON THE GENEALOGY OF YERVAND THE LAST

Strabo's message about the Armenian king Yervand the Last, as from the "genus of Hydarnes" refers only to King Yervand, and not to the Yervandid dynasty. In the interval of 200 years between Hydarnes and Yervand, Tiribaz was the last ancestry link

on the paternal side. Tiribaz is mentioned in Xenophon's "Anabasis" as a hiparchos (regional chief, viceroy) of "Western Armenia" and close relative of Artaxerxes II: "when he was present, no one else put the king on a horse." This witnesses the fact that Tiribaz was a Persian of high birth.

To our firm belief, he was also the High Priest of Armenia. The sculpture of rider on Achaemenid silver rhyton from Arin-berd (Erebuni) depicts him. The headdress of the rider is the same as that of a warrior from the priestly class of the bodyguards of the Persian kings, in contrast to the warrior representing the military class.

Xenophon, having relationship with Tiribaz not in religious, but in official affairs, could not know that the name Tiribaz conveyed the meaning of priest, because the first component of the name *Tiribaz* is the name of the God-priest *Tir*. Artashes I overthrew Yervand the Last (who was considered an illegal ruler) and restored the legal rule of the Yervandid (from the Haykazuns) dynasty, which is mentioned in the sources from the 6-th century BC. Consequently, from the Hydarnes genus (foreign, Persian origin) was not the Yervandid dynasty, but King Yervand the Last represented by his ancestor, the High Priest of Armenia Tiribaz.

According to Movses Khorenatsi, Yervand the Last was from the previous dynasty (Arshakids//Yervandids) not on the paternal, but on the maternal side and Artashes I, on the contrary, on the paternal side. Claims to the contrary are unfounded.

ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Վանո (Հայաստան)

Վանաձորի պետական համալսարան
Է. փոստ՝ vanoeghiazaryan@mail.ru

**ԴԱՎԻԹ ԱԼԱՎԿԱ ՈՐԳԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ԱՂՎԱՆ ԼԻՆԵԼԸ ՀԵՐՔՈՂ
ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐԸ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ**

Հայագիտության մեջ Դավիթ Ալավկա որդուն (Դավիթ Գանձակեցի) անդրադարձել են Մ. Չամչյանցը, Ս.Սոմայանը, Կ. Նոյմանը, Գ. Չարրհանայանը, Ե. Դուրյանը, Բ.Սարգիսյանը, Հ.Տաշյանը, Դ.Ալիշանը, Կ.Կոստանյանցը, Ս.Աբեղյանը, Հ. Անառյանը, Իս. Սամուելյանը, Ա. Աբրահամյանը, Չ. Դաուսեթը, Աս. Մնացականյանը, Ա. Թովմասյանը, Ն. Պողոթյանը, Ա. Սուքիասյանը, Կ. Զիպարյանը, Պ. Իսախանյանը, Գ. Սաֆարյանը, Ռ. Ավագյանը, Ս. Ավագյանը, Պ. Հովհաննիսյանը, Հովհ. Նալթակյանը և այլն:

Սույն հոդվածի **խնդրո առարկան** Դավիթ Ալավկա որդու ազգության շուրջ ադրբեջանական գիտության մեջ ձևավորված և շարունակվող կեղծ տեսության հերքումն է: Հոդվածի **նպատակն** է փաստերի հիման վրա գիտականորեն հիմնա-

վորել Դավիթ Ալավկա որդու աղվան լինելու տեսության սնանկությունը, ինչով պայմանավորված է հողվածի **արդիականությունը**: Մեր **խնդիրն** է գիտականորեն գնահատել ինչպես ադրբեջանական գիտության ներկայացրածը, այնպես էլ հայագիտության փաստարկները: Հողվածում կիրառել ենք **պատմական, արժեքանական (արսիոլոգիական), մեկնաբանական (հերմենևտիկա)** մեթոդները: **Գիտական նորույթը** Դավիթ Ալավկա որդու մասին նոր համակարգված փաստերով հայագիտության արդարացիությունը հիմնավորելն է:

1. Դավիթ Ալավկա որդու մասին մատենագրական վկայություններ են թողել Կիրակոս Գանձակեցին, Վարդան Արևելցին, Ստեփանոս Օրբելյանը, Մխիթար Այրիվանեցին, Սամվել Անեցին, Ազարիա վարդապետ Սասնեցին:
2. **Դավիթ** բառը թեև ունի եբրայական ծագում, սակայն հին հայկական անձնանուն է, որի փաղաքշական ձևերն են **Դավթակը, Դավթիկը, Դավթուկը**: Պատահական չէ, որ Սասունցի Դավիթ է հայկական ազգային էպոսի գլխավոր կերպարի անունը:
3. Ինչպես անունը, այնպես էլ **Ալավկա որդի** մականունը հաստատում են նրա հայկական ծագումը: **Ալավկայ** ձևը **Ալավիկ** բառի գրաբարյան սեռական հոլովածն է: Հին հայերենում է, որ հատուկ անուններն ունեն **ա** արտաքին թեքում, ինչպես **Սաթենկայ, Աբրահամայ, Սահակայ** և այլն, այնպես էլ՝ **Ալավկայ**: Իսկ **որդի** բառը բնիկ հայերեն բառ է, որ նշանակում է նաև **արու զավակ, երեխա, ձագ, զարմ** և այլն:
4. Հայոց պատմիչներ Սամվել Անեցու, Ստեփաննոս Օրբելյանի և Կիրակոս Գանձակեցու կողմից Դավիթն անվանվում է «ուսաւորիչ սուրբ վարդապետ»:
5. Ըստ Կիրակոս Գանձակեցու՝ Դավիթ Ալավկա որդու և Թորակերի որդի Գրիգորի խնդրանքով հայոց Գրիգոր Գ Պահլավունի հայրապետը Աղվանից կաթողիկոս է ձեռնադրել Գագիկ Բ-ին՝ հաշվի առնելով նաև Դավիթ Ալավկա որդու հեղինակավոր կարծիքը և խնդրանքը:
6. Կիրակոս Գանձակեցուն, Մխիթար Գոշին, Վարդան Արևելցուն յուրացնելու փորձ արած ադրբեջանցի գիտնականները պարզապես լուռ են հայ պատմիչներ Ստեփաննոս Օրբելյանի, Սամվել Անեցու, Մխիթար Այրիվանեցու վկայակոչման մասին, որոնք ևս իրենց գործերում հիշատակել են Դավիթ Ալավկա որդուն:
7. Վերջապես, 1820-ական թվականներից մինչև 1980-ական թվականներ՝ մոտ երկու դար, հայագիտությունը անդրադարձել է Դավիթ Ալավկա որդուն և նրա կանոններին: Երբ հայ հեղինակի մասին դեռևս 19-րդ դարի սկզբից սկսած գրում էին անվանի հայագետները, ինչ իմանային, թե դարեր անց մի ադրբեջանցի Ֆարիդա Մամեդովա առանց որևէ գիտական հիմքի Դավիթ Ալավկա որդուն անվանելու է աղվան:

ЕГИАЗАРЯН Вано (Армения)

Ванадзорский государственный университет

e-mail: arghambardzumyan8@gmail.com

ДАВИД СЫН АЛАВИКА И ФАКТЫ В АРМЕНОВЕДЕНИИ, ОПРОВЕРГАЮЩИЕ ЕГО АЛБАНСКОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ

Летописные свидетельства о Давиде, сыне Алавика, оставили Киракос Гандзакеци, Вардан Аревелци, Степанос Орбелян, Мхитар Айриванеци, Самвел Анеци, Азария архимандрит Саснеци. Слово **Давид**, хотя имеет еврейское происхождение, тем не менее является древнеармянским личным именем, от которого образованы деминутивные формы: **Давтак**, **Давтик**, **Давтук**. Неслучайно, что имя главного героя армянского национального эпоса – Давид Сасунский. Как имя, так и прозвище **сына Алавика** подтверждают его армянское происхождение.

Форма **Ալավիկայ** (**Алавка**) является формой родительного падежа в древнеармянском языке. В древнеармянском языке собственные имена склонялись по типу с основой на–а, как, например, **Ստրեմնկայ** (**Сатенка**), **Աբրահամայ** (**Абраама**), **Սահակայ** (**Саака**) и т.д., точно так же – **Ալավիկայ** (**Алавка**). Слово **բրդր** (**сын**) является исконно армянским словом со значением **ребенок мужского пола, дитя, потомок, отпрыск** и т.д. Армянские историки Самвел Анеци, Степанос Орбелян и Киракос Гандзакеци называют Давида «просветителем святым архимандритом».

Согласно Киракосу Гандзакеци, по просьбе Давида, сына Алавика, и Григора, сына Тоакера, Армянский Патриарх Григор III Пахлавуни рукоположил Албанского католикоса Гагика III, учитывая авторитетное мнение Давида, сына Алавика. Азербайджанские ученые, пытающиеся присвоить Киракоса Гандзакеци, Мхитара Гоша, Вардана Аревелци, хранят молчание о свидетельствах Степаноса Орбеляна, Самвела Анеци, Мхитара Айриванеци, которые в своих трудах упоминают Давида, сына Алавика.

«Судебник» Давида, сына Алавика, относится к армянам: в канонах несколько раз употребляется слово **армянин**, между тем как слова **албан** вообще нет.

Наконец, с 1820-х годов до 1980-х годов, около двух веков, арменоведение обращалось к Давиду, сыну Алавика и его канонам. Когда об армянском авторе, начиная с первой половины 19 века, писали видные ученые, никто не мог предположить, что спустя столетия, некая азербайджанка Фарида Мамедова без всяких научных обоснований станет именовать Давида, сына Алавика албаном, а после присвоения всего албанского наследия, он вдруг превратится в азербайджанца, что тем более является неприемлемым.

YEGHIAZARYAN Vano (Armenia)

Vanadsor State University
e-mail: vanoeghiazaryan@mail.ru

DAVID-SON OF ALAVIK AND ARGUMENTS REFUSING HIS BEING AGHVAN IN ARMENOLOGY

The word “David” being of Hebrew origin, is an ancient Armenian personal name, the diminutive forms of which are *Davtak*, *Davtik*, *Davtuk*. It’s not accidental that the main character’s name of the national Armenian epic is David of Sassoun.

Not only the name, but also the nickname Son of Alavik confirms his Armenian origin. The form “Alavkay” was the possessive case of “Alavik” in Grabar. It is in old Armenian that the proper name had outer declension of “a”(ա), as “Satenkay”(Սաթենկայ), “Abrahamay”(Աբրահամայ), “Sahakay”(Սահակայ), etc., the same is for “Alavkay”(Ալավկայ). As to the word “son”(որդի), it’s a pure Armenian word, which means “a child” as well.

Armenian historians Samvel Anetsi, Stepannos Orbelyan and Kirakos Gandzaketsi called Davit “Holy Archimandrite The Illuminator”. According to Kirakos Gandzaketsi, Armenian Patriarch Grigor G. Pahlavuni ordained Gagik B as a Catholicos of Aghvank at the request of David-son of Alavik and Tokaker’s son Grigor, taking also the authoritative opinion of David-Son of Alavik into consideration.

Some Azerbaijanian scientists, having tried to appropriate Kirakos Gandzaketsi, Mkhitar Gosh, Vardan Areveltsi, now keep quiet about the evidence of Armenian historians Stepannos Orbelyan, Samvel Anetsi, Mkhitar Ayrivantsi, who had mentioned David-Son of Alavik in their works.

The rules by David-Son of Alavik concern Armenians: the word “Armenian”(հայ) has been mentioned several times in his rules, whereas the word “Aghvan”(աղվան) is missing.

In brief, from the 1820s to 1980s, almost two centuries, Armenology referred to David-Son of Alavik and his rules. Famous Armenologists have written about this author since the beginning of the 19th century. Armenian scholars couldn’t even imagine that centuries later an Azerbaijanian Farida Mamedova would name David-Son of Alavik “an Aghvan” having no scientific basis, and appropriating the “Aghvanian” would consider it Azerbaijanian, which is quite unacceptable.

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Գևորգ (Հունաստան)

Աթենքի ազգային համալսարան
Էլ. փոստ՝ dngvorg@gmail.com

**ԵՐՈՒՍԱԳՆԵՄԻ ԹՈՎՄԱՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԵՎ ԹԵՌՊՈՐՈՍ ԱՐՈՒ-
ՔՈՒՌԱՀԻ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՈՒՂԱՐԿՎԱԾ ԹՈՒՂԹԸ**

Շուրջ հազարամյա պատմություն ունեցող հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունների շրջանակներում ստեղծվել է հարուստ աստվածաբանական մատենագրություն, որի մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում հայ և բյուզանդացի եկեղեցական ու պետական այրերի պաշտոնական նամակագրությունը: Դրա մի մեծ մասն առ այսօր թարգմանված չէ հայերենի, ոչ էլ խորապես ուսումնասիրված է մասնագետների կողմից: Ահա այդպիսի երկերից է Երուսաղեմի Թովմաս պատրիարքի (807-821 թթ.) հրահանգով Խառանի եպիսկոպոս Թեոդորոս Աբու Քուռահի գրած նամակը՝ հունարենի թարգմանված և Հայաստան բերված հայրապետական պատվիրակ Միքայել երեցի ձեռքով: Այս թղթի պատմական նշանակությունը մեծ է հենց միայն այն պատճառով, որ Երուսաղեմի Մակար Ա (IV դ.) և Մողեստոս (VII դ.) պատրիարքներից հետո սա Երուսաղեմի հայրապետի կողմից Հայաստան ուղարկված երրորդ նամակն է:

Թղթի բուն հեղինակը Խառանի եպիսկոպոս Թեոդորոս Աբու Քուռահն է (մահ. 829 թ. հետո), որն արաբական տիրապետության շրջանում «մեքիդ», այսինքն՝ արաբախոս ուղղափառ քրիստոնյաների ամենահայտնի աստվածաբանն էր: Մեզ հայտնի չեն Թովմաս պատրիարքի նամակի գրության շարժառիթներն ու պատմական հանգամանքները, սակայն ժամանակահատվածը մեզ հնարավորություն է տալիս ընդունելու, որ նամակի հասցեատերը Հայոց իշխանն էր՝ Տարոնի, Տայքի, Շիրակի և Արշարունիքի տեր Աշոտ Մսակերը: Եվ իրոք, Վարդան Պատմիչը տեղեկացնում է այն մասին, որ Թեոդորոս Աբու Քուռահը («Եպիկուռան») ժամանել է Հայաստան և փորձել համոզել Աշոտ Մսակերին՝ ընդունելու Քաղկեդոնի տիեզերաժողովի դավանությունը, սակայն այդ նրան չի հաջողվել: Պատրիարքի թղթի վերջում էլ նամակագիրը հույս է հայտնում, որ հասցեատերերը հավատո միաբանություն կհաստատեն Երուսաղեմի աթոռի հետ:

Թովմաս պատրիարքի և Թեոդորոս Աբու Քուռահի թուղթը մեծարժեք է նաև իր աստվածաբանական բովանդակության առումով՝ հնարավորություն տալով ծանոթանալու Քաղկեդոնի տիեզերաժողովի կողմնակիցների քրիստոսաբանական մոտեցումներին: Հատկապես ուշագրավ է թղթի եզրափակիչ մասում Քրիստոսի անանգոսների կրքերի վերաբերյալ դիրքորոշումը, որը միանգամայն համահունչ է Հայ Առաքելական Եկեղեցու ավանդական վարդապետությանը: Հաշվի առնելով այս հուշարձանի կարևորությունը թե՛ հայագիտության, թե՛ աստվածաբանության համար՝ հարկ ենք համարել այն թարգմանել հայերենի՝ անհրաժեշտ ներածականով ու ծանոթագրություններով հանդերձ:

КАЗАРЯН Геворг (Греция)

Афинский национальный университет

e-mail: dngevorg@gmail.com

ПОСЛАНИЕ ИЕРУСАЛИМСКОГО ПАТРИАРХА ФОМЫ И ФЕОДОРА АБУ КУРРЫ, ОТПРАВЛЕННОЕ В АРМЕНИЮ

В рамках армяно-византийских церковных отношений, имеющих почти тысячелетнюю историю, была создана богатая богословская литература, в которой особое место занимает официальная эпистолография армянских и византийских церковных и государственных деятелей. Множество памятников этой литературы до сих пор не переведено на армянский язык и даже не исследовано специалистами. Одним из таких произведений является послание Феодора Абу Курры, епископа Харанского, написанное по повелению патриарха Иерусалимского Фомы (807-821), переведенное на греческий язык и доставленное в Армению патриаршим сингелом Михаилом.

Историческое значение этого послания велико уже только потому, что после патриархов Макария I (IV в.) и Модеста (VII в.) - это третья эпистола, адресованная в Армению Иерусалимским патриархом.

Автором послания является епископ Харранский Феодор Абу Курра (ум. После 829 г.), который был самым известным богословом «мельхитов», т. е. арабоязычных православных христиан периода арабского владычества. Нам неизвестны мотивы и исторические обстоятельства послания патриарха Фомы, однако хронология позволяет предположить, что адресатом письма являлся князь Армении Ашот Мсакер - владетель Тарона, Тайка, Ширака и Аршаруника. И действительно, историограф Вардан Великий сообщает, что Феодор Абу Кура («Епикура») прибыл в Армению, с целью склонить Ашота Мсакера к принятию вероучения Халкидонского собора, но ему это не удалось. В конце патриаршего послания автор выражает надежду, что армянский адресат заключит на единство веры с Иерусалимским престолом.

Послание патриарха Фомы и Феодора Абу Курры ценно и своим богословским содержанием, которое дает нам возможность ознакомиться с христологическими взглядами сторонников IV Вселенного собора. Особого внимания заслуживает позиция относительно безукоризненных страстей Христовых в заключительной части эпistolы, соответствующая традиционному учению Армянской Апостольской Церкви.

Принимая во внимание важность этого памятника как для арменоведения, так и для Богословия, мы сочли необходимым перевести его на армянский язык с необходимым введением и примечаниями.

GHAZARYAN Gevorg (Greece)

National University of Athens

e-mail: dngevorg@gmail.com

THE EPISTLE OF PATRIARCH THOMAS OF JERUSALEM AND THEODORE ABŪ QURRAH SENT TO ARMENIA

In the framework of the Armeno-Byzantine ecclesiastical relations, which have almost a thousand-year history, a rich theological literature has been created, in which the official epistolography of the Armenian and Byzantine ecclesiastical and state leaders occupies a special place. Most of these monuments have not been translated into Armenian and even studied by specialists. One of these works is the Epistle of Theodore Abū Qurrah, Bishop of Haran, written by the order of Patriarch Thomas of Jerusalem (807-821), translated into Greek and delivered to Armenia by Patriarch's syncellus Michael.

The historical significance of this letter is great if only because it is the third epistle, after Patriarchs Macarius I (4th cent.) and Modestus (7th cent.), addressed to Armenia by the Patriarch of Jerusalem.

The author of Epistle is Theodore Abū Qurrah, Bishop of Harran (died after 829), who was the most famous theologian of the “Melkites” i. e. Arabic-speaking Orthodox Christians during the period of Arab rule. We do not know the motives and the historical circumstances of the Letter of Patriarch Thomas, but the chronology suggests that its addressee was Prince of Armenia Ashot Msaker, the lord of Taron, Tayk, Shirak and Arsharunik provinces. Actually, historian Vardan the Great reports that Theodore Abū Qurrah (“Epiqura”) arrived in Armenia, in order to induce Ashot Msaker to accept the doctrine of the Council of Chalcedon, but he failed. It is noteworthy that at the end of this patriarchal Epistle, the author expresses the hope that the Armenian addressee will accept the unity of faith with the Holy See of Jerusalem.

The Letter of Patriarch Thomas and Theodore Abū Qurrah is also valuable for its theological content, which makes it possible to get acquainted with the Christological views of the proponents of the Fourth Ecumenical Council. The position on Christ's innocent passions in the concluding part of the Epistle, which agrees with the traditional teaching of the Armenian Apostolic Church, deserves a special attention.

In view of the importance of this monument both for the Armenian Studies and Theology, we deem necessary to translate it into Armenian, with the necessary introduction and notes.

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Լուսինե (Հայաստան)

Երևանի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ lkhastur@yahoo.com

**ՀԱՄՇԵՆ ԳԱՎԱՌԸ XV-XVII ԴԱՐԵՐԻ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳԻՐ
ԵՎ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՄԱՏՅԱՆՆԵՐՈՒՄ**

Օսմանյան իշխանությունների՝ նոր գրաված տարածքներում համակարգված կարևոր միջոցառումներից էր աշխարհագիրների (Tahrir) անցկացումը: Այս աշխարհագիրների արդյունքում հավաքված տեղեկությունների հիման վրա կազմվում էին Մանրամասն (Mufassal) և Համառոտ (İcmal) մատյաններ, որոնք հիմք էին ծառայում կայսրության հարկային քաղաքականությունն իրականացնելու համար: 1489 թ. հայոց Համշենի գավառը, վերջնականապես կորցնելով իր յոթդարյա կիսանկախ իշխանությունը, հայտնվում է օսմանյան տիրապետության տակ: Համշենում ևս օսմանյան իշխանությունները 1515, 1530, 1554, 1564, 1583, 1682 թթ. աշխարհագիրներ են անցկանում՝ ստեղծելով համապատասխան մատյաններ: Դրանք պահվում են Ստամբուլի գլխավոր վարչապետական արխիվում: Վավերագրական արժեք ներկայացնող այս մատյանները բացառիկ փաստեր են հաղորդում գավառի վարչական բաժանումների, բնակավայրերի, ժողովրդագրության, տեղանունների ու անձնանունների, բնակչության զբաղմունքի, ինչպես նաև տարածաշրջանում օսմանյան իշխանությունների վարած հարկային և էթնիկական քաղաքականության մասին: Ի մի բերված այս փաստերի վերլուծության արդյունքները հնարավորություն են ընձեռում լրացնելու Համշեն գավառի 15-17-րդ դարերի պատմության բաց մնացած էջերը:

СААКЯН Лусине (Армения)

Ереванский государственный университет
e-mail: lkhastur@yahoo.com

**ОБЛАСТЬ АМШЕН В ОСМАНСКИХ РЕЕСТРАХ ПЕРЕПИСИ
НАСЕЛЕНИЯ И НАЛОГОВ XV-XVII ВЕКОВ**

Проведение переписи населения (Tahrir) на вновь оккупированных территориях было одним из наиболее приоритетных систематизированных мероприятий османских властей. На основании данных, собранных в результате этих переписей составлялись Подробный (Mufassal) и Краткий (İcmal) реестры, служившие основой для осуществления налоговой политики империи. В 1489 году армянская область Амшен, просуществовав семь веков как полузависимое княжество, окончательно попадает под османское владычество. На территории области в 1515, 1530, 1554, 1564, 1583, 1682 гг. османские правители проводили переписи населения и составляли соответствующие реестры. В настоящее время они хранятся в Государственном архиве премьер-министра в Стамбуле. Представляющие большую

документальную ценность эти реестры содержат редчайшие сведения об административном делении области, поселениях, демографии, топонимах и личных именах, занятиях населения, а также об осуществляемой османскими властями налоговой и этнической политике в регионе. Результаты анализа этих сведенных воедино фактов позволяют восполнить недостающие страницы истории области Амшен 15-17-го веков.

SAHAKYAN Lusine (Armenia)

Yerevan State University
e-mail: lkhastur@yahoo.com

THE DISTRICT OF HAMSHEN IN THE OTTOMAN TAXATION AND CENSUS REGISTERS OF THE XV-XVII CENTURIES

Conducting census (Tahrir) in the newly occupied territories was one of the most prioritized systematized undertakings of the Ottoman authorities. Basing on the data, collected as a result of the censuses, Detailed (Mufassal) and Brief (İcmal) Registers were being compiled, which then served as a basis for implementing the taxation policy of the empire. In 1489, the Armenian district of Hamshen, which had existed as a semi-independent principality for seven centuries, fell under the Ottoman dominance for good. So in the years 1515, 1530, 1554, 1564, 1583, 1682, the Ottoman authorities conducted censuses in Hamshen and compiled respective registers. They are presently stored in the Prime-Minister's State Archives in Istanbul. These registers are of great documentary value, since they contain unique facts about the administrative division of the district, the settlements, demography, toponyms and personal names, the occupation of the population, as well as about the taxation and ethnic policies, implemented by the Ottoman authorities in the region. The results of the analysis of these facts, brought together, enable us to complete the missing pages of the history of the Hamshen district in the 15th-17th centuries.

ԱԿՈՊՈՎ Արկադի (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ arkadone1@gmail.com

ՏԱՅՔԻ ՀԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱԶԱՅՆ XVI ԴԱՐԻ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՀԱՐԿԱՑՈՒՑԱԿՆԵՐԻ

XVI դ. Արևմտյան Հայաստանը նվաճելուց հետո օսմանյան կառավարությունը սկսեց նորանվան տարածքների յուրացումը: Այդ նպատակով պետական պաշտոնյաները հանգամանալի ուսումնասիրեցին նորաստեղծ վարչամիավորները

և կազմեցին հարկացուցակներ: Վերջին տասնամյակներին վրացի գիտնականներ Ս.Ջիրբիան և Ն. Շենգելիան թարգմանեցին այդ հարկացուցակները օսմաներենից վրացերեն, որը հեշտացրեց Արևմտյան Հայաստանի ժողովրդագրական պատկերի ուսումնասիրությունը:

1941 թ. Ս. Ջիրբիան հրատարակեց «Գյուրջիստանի վիլայեթի մեծ դավթարը» հարկացուցակի վրացերեն թարգմանությունը: Ի թիվս Արևմտյան Հայաստանի այլ շրջանների՝ հարկացուցակում ներկայացված էր նաև պատմական Տայքը: Տայքի տարածքում ստեղծված վարչամիավորներից հարկացուցակում ներկայացված էր Բանակի գավառը՝ իր բնակավայրերով, ծխերի թվով, գանձվող հարկի չափերով և ընտանիքների նահապետների անվանացուցակներով: Հարկացուցակի համաձայն՝ Բանակի գավառը կազմված էր 3 գյուղախմբերից՝ Բանակի, Բիամիսիսի և Փանագկերտի, որոնցում հաշվվում էր 109 բնակավայր:

2013 թ. Ն. Շենգելիան հրատարակեց «Օսմանյան ընդարձակ և համառոտ դավթարները Տաու-Կլարջեթի վերաբերյալ (XVI-XVIII դարեր)» հարկացուցակների ժողովածուն, որտեղ ներկայացված են Տայքի տարածքում ձևավորված երեք գավառները:

Թորթումի գավառը բաժանված էր 4 գյուղախմբի՝ Թորթումի (11 գյուղ), Լսկավի (17 գյուղ), Աղջրիկի (19 գյուղ) և Խսախուի (25 գյուղ): Բերդագրակի գավառը բաղկացած էր 2 գյուղախմբերից՝ Բերդագրակի և Խոտորջուրի: Հարկացուցակում հանգամանալի ներկայացված են Բերդագրակի գյուղախմբի 24 բնակավայրերը: Մամրվանի գավառն ուներ 2 գյուղախումբ՝ Մամրվանի և Ախալի, որոնցում հաշվվում էր 96 բնակավայր:

Համաձայն օսմանյան հարկացուցակների՝ XVI դարավերջին Տայքի բնակչության ճնշող մեծամասնությունը քրիստոնյա էր և կրում էր հայկական կամ հայության շրջանում լայնորեն տարածված անուններ: Հարկացուցակի հանգամանալի վերլուծությունը թույլ է տալիս մեզ պնդել, որ XVI դարավերջին Տայքի վերոնշյալ գավառներում բնակչության ավելի քան 2/3-ը ուղղափառ և առաքելական հայեր էին:

АКОПОВ Аркадий (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: arkadone1@gmail.com

АРМЯНСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ ТАЙКА СОГЛАСНО ОСМАНСКИМ НАЛОГОВЫМ СБОРНИКАМ XVI ВЕКА

В XVI веке после завоевания Западной Армении Османское правительство начало осваивать захваченные территории. Для этого государственные чиновники подробно изучили новые административные единицы и составили налоговые сборники. В последние десятилетия грузинские ученые С. Джикия и Н. Шенгелия перевели османские налоговые сборники XVI века с османского на грузинский, что во многом облегчило изучение демографической картины Западной Армении.

В 1941 г. С.Джикия опубликовал грузинский перевод “Пространного реестра Гюрджистанского вилайета”, а в 1947 г. – османский подлинник. Среди регионов Западной Армении в реестре представлена также провинция Тайк исторической Великой Армении. На территории Тайка были основаны несколько административных единиц, среди которых в реестре представлен Банакский санджак. В реестре представлены все населенные пункты Банакского санджака, а также сумма налогов, число дворов и поименные списки глав семейств. Согласно реестру, Банакский санджак был разделен на 3 участка – Банакский, Кямхисский и Панаскертский, в которых входило 109 поселений.

В 2013 г. другим грузинским специалистом – Н. Шенгелией были переведены несколько реестров из турецких архивов, которые издаются в сборнике “Османские пространные и краткие дефтери о Тао-Кларджети (XVI-XVIII вв.)”. В сборнике говорится сразу о трех районах исторического Тайка.

Первый из них – Тортумский санджак, который был разделен на 4 участка – Хаху (25 сел), Лскав (17 сел), Тортум (11 сел) и Ахчирик (19 сел). Следующий – Бердагракский санджак, имел 2 участка – Бердагракский и Хоторджурский. В реестре подробно представлены 24 села Бердагракского участка. Третий Мамрванский санджак в котором было 2 участка (Мамрван и Аха) с 96 селами.

Согласно османским налоговым спискам XVI в., подавляющее большинство населения исторического Тайка были христиане и имели армянские или в армянской среде широко распространенные имена. Подробное изучении налоговых списков позволяет утверждать, что в конце XVI в. более 2/3 населения исторического Тайка были апостольские и православные армяне.

ԱՌՈՐՈՎ Arkadi (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: arkadone1@gmail.com

THE ARMENIAN POPULATION OF TAYK ACCORDING TO THE OTTOMAN TAX COLLECTIONS OF THE XVI CENTURY

In the 16th century, after the conquest of Western Armenia, the Ottoman government began to develop the occupied territories. To do this, government officials studied the new administrative units in detail and compiled tax collections. In recent decades, Georgian scholars S. Jikia and N. Shengelia translated the Ottoman tax collections of the 16th century from Ottoman into Georgian, which greatly facilitated the study of the demographic picture of Western Armenia.

In 1941, S. Jikia published the Georgian translation of the “Large Register of the Gurjistan Vilayet”. Among the regions of Western Armenia, the Tayk province of historical Greater Armenia is also represented in the register. Several administrative divisions were founded on the territory of Taik, among which the Banak Sanjak is

presented in the register. The register contains all the settlements of the Banak Sanjak, as well as the amount of taxes, the number of households and the names of the heads of families. According to the register, the Banak sanjak was divided into 3 sections - Banak, Kyamkhis and Panaskert, which included 109 settlements.

In 2013, another Georgian specialist, N. Shengelia, translated several registers from Turkish archives, which are published in the collection “Ottoman lengthy and short defteri about Tao-Klarjeti (XVI-XVIII centuries)”. The collection speaks about three districts of historical Taykat once.

The first of them is the Tortum sanjak, which was divided into 4 sections - Khakhu (25 villages), Lskav (17 villages), Tortum (11 villages) and Aghjrik (19 villages). The next - Berdagrak sanjak, had 2 sections - Berdagrak and Khotorjur. 24 villages of the Berdagrak section are presented in details in the register. The third Mamrvan sanjak in which there were 2 sections (Mamrvan and Akha) with 96 villages.

According to the Ottoman tax lists of the 16th century, the overwhelming majority of the population of historical Tayk were Christians and had Armenian or widespread names in the Armenian environment. A detailed study of tax lists suggests that at the end of the XVI century more than 2/3 of the population of historical Tayk were Apostolic and Orthodox Armenians.

ՄԱԼՈՅԱՆ Արման (Հայաստան)

ՀՀ ԿԳՄՄՆ «Կրթության զարգացման և նորարարությունների ազգային կենտրոն» (ԿԶՆԱԿ) հիմնադրամ
Էլ. փոստ՝ armanmaloyan@mail.ru

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ XVIII ԴԱՐԻ ՎԵՐՉԻՆ – XIX ԴԱՐԻ ՍԿՉԲԻՆ

Չեկուցումը նվիրված է հայոց պատմության համեմատաբար քիչ ուսումնասիրված ժամանակահատվածներից մեկում՝ XVIII դ. վերջին և XIX դ. սկզբին, Արևմտյան Հայաստանում հայոց պետականության դրսևորումների գոյության հանգամանքների լուսաբանմանը: Հայկական կիսանկախ իշխանությունները և ինքնավար համայնքները պահպանվել էին հիմնականում լեռնային դժվարամատչելի շրջաններում, որտեղ թուրքական կառավարությունը և քրդական ցեղապետերը չէին կարողացել հաստատել իրենց տիրապետությունը: Այդ պետական կազմավորումների գոյությանը նպաստող պայմաններից էին միատարր բնակչության առկայությունը, ինքնաբավ բնատնտեսական կացութաձևը, խոշոր հողեր կենտրոնի առկայությունը կամ մերձավորությունը, դաշնակից դրացի քրդական իշխանապետությունների ու աշիրեթների առկայությունը:

МАЛОЯН Арман (Армения)

Национальный центр развития образования и инноваций

e-mail: armanmaloyan@mail.ru

ЗАПАДНОАРМЯНСКИЕ АВТОНОМНЫЕ ОБЩИНЫ КОНЦА XVIII - НАЧАЛА XIX ВЕКА

Доклад посвящен истории Армении конца XVIII - начала XIX века (сравнительно малоизученному периоду), где освещены вопросы существования армянской государственности в Западной Армении.

Полузависимые армянские княжества и автономные общины сохранились в основном в труднодоступных горных районах, где турецкое правительство и курдские вожди племен не смогли установить свое господство. Условия, которые способствовали выживанию этих государственных формаций, – однородный состав населения, прочный уклад натурального хозяйства, наличие или близость крупного духовного центра, наличие союзнических соседских курдских княжеств и племен.

MALOYAN Arman (Armenia)

"National Center for Education Development and Innovation" foundation

e-mail: armanmaloyan@mail.ru

WESTERN ARMENIAN AUTONOMOUS COMMUNITIES IN THE END OF THE XVIII - BEGINNING OF THE XIX CENTURY

The report attempts to elucidate the circumstances of the persistence of manifestations of Armenian statehood in Western Armenia towards the end of the XVIII - beginning of the XIX century, a period relatively less studied. Armenian semi-independent and autonomic communities endured mainly in mountainous regions, where the Turkish government and Kurdish chieftains were unable to establish dominance. Factors in favor of their endurance had been the homogenous population, self-sufficient economy, existence of big spiritual centers as well as of allied Kurdish principedoms and Ashirets.

ՄԵԼԻԶ-ԱԴԱՄՅԱՆ Հայկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտ
Էլ.փոստ՝ hmelik-adamyam@mail.ru

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Համազասպ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ.փոստ՝ smuseum@web.am

**ԻՌԱՆԴԱՑՑԻ ԾԱՆԱԳԱՐՀՈՐԴ ՀԵՆՐԻ ԼԻՆՉԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՇԻՐԱԿԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՃՐՋԱՆՈՒՄ**

Հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ, իռլանդացի հայտնի հասարակական և քաղաքական գործիչ, բրիտանական խորհրդարանի պատգամավոր (1906-1910), աշխարհագրագետ, ազգագրագետ, հայագետ, Լոնդոնի աշխարհագրական ընկերության իսկական անդամ Հենրի Ֆինիս Բլոս Լինչը (1862, Լոնդոն-1913, Կալե, Հյուսիսային Ֆրանսիա) երկու անգամ ճանապարհորդել է Հայաստանով 1893-1894թթ. և 1898թ.: Նրա ճանապարհորդությունների արդյունքները մանրամասն ամփոփվել են «Հայաստան. Ճամփորդություններ և հետազոտություններ» երկհատորյակում (Լոնդոն, 1901թ), որը թարգմանվել է հայերեն և ռուսերեն: Երկհատորյակը համարված էր հեղինակի կողմից արված բազմաթիվ լուսանկարներով:

Հայաստանի արևելյան կամ ռուսական մասին նվիրված առաջին հատորում նշանակալից տեղ է հատկացված պատմական Շիրակի աշխարհագրական, ազգագրական և մշակութային նկարագրին, որն այժմ ընդգրկում է բուն Շիրակի մարզը, Հայաստանի այլ մարզերի հարակից մասերը և Արևելյան Թուրքիայի մի հատված: Այնուամենայնիվ, այս հարուստ նյութը չի լուսաբանվել հետագա հետազոտողների կողմից և գրեթե չի արժանանում այլ գիտական աշխատություններում և մինչ օրս գրեթե պահանջարկ չի ունեցել:

1893թ. սեպտեմբերի երկրորդ կեսին գիտնականը Վրաստանից Հայաստան է մեկնել Ախալցխա - Ախալքալաք - Բուդղաշեն - Եֆրեմովկա - Բավրա - Փոքր Սեպասար-Հովտուն-Արեգնադեն-Ջրաձոր-Կապս-Գյումրի (Ալեքսանդրապոլ) - Արևիկ - Գեղանիստ-Նորաշեն-Գեղաղիր - Սադունց - Ալազյազ - Ապարան - Երևան երթուղով: Ալեքսանդրապոլում ճանապարհորդը մասնակցել է վաճառական Տեր-Միքայելյանի պակաղության արարողությանը, ապա մեկօրյա էքսկուրսիայի է մեկնել Մարմաշեն, որտեղ մանրամասն ուսումնասիրել և չափազրել է միջնադարյան վանական համալիրի եկեղեցիները՝ առաջին անգամ մատնանշելով նրա ճարտարապետական ոճի նմանությունը Անիի եկեղեցական գլուխգործոցների հետ: Արարատ բարձրանալուց հետո Հ.Լինչի վերադարձի ճանապարհը 1893թ. երկրորդ կեսին ընթացել է Էջմիածին-Արմավիր-Արուն-Թալին-Թաթուլ-Հացաշեն-Բագրավան-Հայկաձոր - Անի - Կարս երթուղով: Նա մանրամասն նկարագրել է Թալինի քրիստոնեական եկեղեցին, պատմաճարտարապետական ուսումնասիրություններ է կատարել Անի քաղաքի շինությունների վերաբերյալ և դրան է նվիրել իր գրքի մի ընդարձակ գլուխ: Հ.Լինչը միշտ բացահայտ հանդես է եկել որպես Հայկական հարցի արդարացի լուծման ջատագով և հիացել է հայերի արժանիքներով՝ նշելով, որ

նրանք իրենց հաստատականությամբ և տոկունությամբ գերազանցում են եվրոպական ժողովուրդներին:

МЕЛИК-АДАМЯН Гайк (Армения)

Институт геологии НАН РА
e-mail: hmelik-adamyam@mail.ru

ХАЧАТРЯН Амазасп (Армения)

Ширакий Центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: smuseum.@web.am

ИССЛЕДОВАНИЯ ИРЛАНДСКОГО ПУТЕШЕСТВЕННИКА ГЕНРИ ЛИНЧА В ИСТОРИЧЕСКОЙ ОБЛАСТИ ШИРАК

Большой друг армянского народа, знаменитый ирландский общественно-политический деятель, член британского парламента (1906-1910), географ, этнограф, арменовед, действительный член Лондонского королевского географического общества Генри Финис Блос Линч (Lynch) (1862 Лондон – 1913 Кале, северная Франция) дважды путешествовал по Армении: в 1893-1894гг и 1898г. Результаты его путешествий были обобщены в обстоятельном двухтомнике “Армения. Путешествия и исследования” (Лондон, 1901), который был переведен на армянский и русский языки. Двухтомник был снабжен многочисленными фотографиями, выполненными автором.

В первом томе, посвященном Восточной, или Российской, части Армении, значительное место отведено географическому, этнографическому и культурологическому описанию исторического Ширака, ныне охватывающего Ширакский марз, сопредельные части других марзов Армении и небольшую часть восточной Турции. Однако этот богатый материал последующими исследователями мало освещен и до сих пор почти не востребован.

Во второй половине сентября 1893г ученый проехал из Грузии в Армению по маршруту Ахалцих – Ахалкалаки – Бугдашен – Ефремовка – Бавра – Покр Сепасар – Овтун – Арегнадем – Джрадзор – Капс – Гюмри (Александрополь) – Аревик – Геганист – Норашен – Гегадир – Садунц – Алагяз – Апаран - Ереван. В Александрополе путешественник участвовал в свадебной церемонии купца Тер-Микаеляна, а затем направился на однодневную экскурсию в Мармашен, где обстоятельно изучил и замерил церкви средневекового монастырского комплекса, впервые указав на близость его архитектурного стиля с церковными шедеврами Ани. После восхождения на Арарат, обратный путь Г.Линча во второй половине 1893г пролегал по маршруту Эчмиадзин – Армавир – Аруч – Талин – Татул – Ацашен – Баграван – Айкадзор – Ани – Карс. Он подробно описал христианский храм в Талине, провел детальные историко-архитектурные исследования сооружений города Ани и посвятил этому обширную главу своей книги. Г.Линч

всегда открыто выступал за справедливое решение армянского вопроса и восхищался достоинствами армян, отмечая, что своей стойкостью и упорством они превосходят европейские народы.

MELIK-ADAMYAN Hayk (Armenia)

Institute of Geological Sciences of NAS RA

e-mail: hmelik-adamyan@mail.ru

KHACHATRYAN Hamazasp (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA

e-mail: smuseum@web.am

INVESTIGATIONS OF THE IRISH TRAVELER HENRY LYNCH IN THE HISTORICAL REGION OF SHIRAK

A great friend of the Armenian people, famous Irish public and political figure, member of the British Parliament (1906-1910), geographer, ethnographer, armenologist, full member of the Royal Geographical Society of London, Henry Finnis Blossé Lynch (1862 London - 1913 Calais, northern France) traveled twice in Armenia: in 1893-1894 and 1898. The results of his travels were summarized in a detailed two-volume book “Armenia: Travels and Research” (London, 1901), which was translated into Armenian and Russian. The two-volume edition was supplied with numerous photographs taken by the author.

In the first volume, devoted to the Eastern, or Russian, part of Armenia, a significant place is given to the geographical, ethnographic and cultural description of historical Shirak, now covering Shirak marz, adjacent parts of other marzes of Armenia and a small part of eastern Turkey. However, this rich material was hardly ever elucidated by subsequent researchers and is still almost not in demand.

In late September 1893, the scientist traveled from Georgia to Armenia along the route Akhaltsikhe - Akhalkalaki - Bugdashen - Yefremovka - Bavra - Pokr Sepasar - Hovtun - Aregnadem - Jradzor - Kaps - Gyumri (Alexandropol) - Arevik - Geghanist - Norashen - Geghadir - Sadunts - Alagyaz - Aparan - Yerevan. In Alexandropol, the traveler participated in the wedding ceremony of the merchant Ter-Mikayelyan, and then went on a one-day trip to Marmashen, where he studied and measured the churches of the medieval monastery complex in detail, pointing out for the first time the similarity of its architectural style with the church masterpieces of Ani. After climbing Ararat, in the second half of 1893 G. Lynch's return journey ran along the route Echmiadzin - Armavir - Aruch - Talin - Tatul - Atsashen - Bagravan - Haykadzor - Ani - Kars. He described in detail the Christian church in Talin, conducted thorough historical and architectural studies of the buildings of Ani city, and devoted to it an extensive chapter of his book. H. Lynch always openly advocated a fair solution to the Armenian issue and admired the virtues of the Armenians, noting that they surpass the European peoples with their endurance and perseverance.

ՔՈՍՅԱՆ Լիլիթ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ L.Qosyan@gmail.com

**ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՀԱՐՑԸ
(1898-1908 թթ.)**

1890-ական թթ. Աբդուլ Համիդ II-ի կազմակերպած զանգվածային կոտորածներից փրկված արևմտահայերը հարկադրաբար գաղթեցին և շուրջ 20 տարի գոյատևեցին տարբեր հանգանակությունների և իրենց մասնագիտական հմտությունների շնորհիվ: Առաջնահերթ էր համարվում փախստականներին իրենց ծննդավայր վերադարձնելու հարցը, ինչը կենսական անհրաժեշտություն էր արևմտահայերի համար: Արևմտյան Հայաստանի հայ էթնիկ բնակչության թվաքանակի նվազումը խիստ բացասական ազդեցություն էր ունենում Երկրի ժողովրդագրության վրա:

Ռուսական կառավարությունը փորձեց՝ օգտագործելով գաղթականության հիմնախնդիրը, Աբդուլ Համիդ II-ից որոշ զիջումներ կորզել: Արդյունքում 1900 թ. ապրիլի 2-ին կնքվեց համաձայնագիր, ըստ որի՝ ռուսական կառավարությունը ստացավ զիջումներ, և երկու տարով մոռացվեցին արևմտահայ գաղթականների ծննդավայր վերադառնալու խնդիրները:

Իսկ արդեն 1901 թ. նոյեմբերին ռուսական իշխանությունները Կովկասի կառավարչապետությունում ապաստանած հայերին ստիպում են կա՛մ ընդունել ռուսահայատակությունը, կա՛մ վերադառնալ իրենց ծննդավայրերը: Միաժամանակ ռուսական կառավարությունը քաջ գիտակցում էր, որ Օսմանյան կայսրությունը բնավ մտադիր չէր թույլատրել արևմտահայերի վերադարձը և նրանց հողերում բնակեցրել էր մուհաջիրների ու քրդերի: Այնուամենայնիվ, չնայած ստեղծված արգելքներին, գաղթականների մի մասը չցանկացավ ընդունել ռուսահայատակությունը և պատրաստվում էր վերադառնալ ու վերականգնել թուրք-քրդական ելուզակների կողմից ավերված բնակավայրերը:

КОСЯН Лилит (Армения)

Институт истории НАН РА
e-mail: L.Qosyan@gmail.com

**ВОПРОС О ВОЗВРАЩЕНИИ ЗАПАДНОАРМЯНСКИХ
МИГРАНТОВ (1898-1908 гг.)**

1890-ые годы западные армяне, спасшиеся от массовой резни, организованной Абдул Хамидом II-ым, были вынуждены эмигрировать и в течение двадцати лет существовали на какие-то пожертвования и благодаря своим профессиональным умениям, навыкам. Первостепенным считался вопрос возвращения беженцев на родину, жизненно необходимый вопрос для западных армян.

Сокращение численности армянского населения Западной Армении имело крайне отрицательное влияние на демографию страны.

Русское правительство пыталось, используя проблему иммиграции, добиться у Абдула Хамида II-го каких-то уступок.

В результате в 1900 г. 2 апреля было заключено соглашение и русское правительство, добившись желаемых уступок, на целых два года забыло о проблемах возвращения беженцев на родину.

А уже в ноябре 1901 г. года русские власти принуждают армян, нашедших убежище в губерниях Кавказа, принять русское подданство, либо вернуться на свою родину.

В то же время, русское правительство ясно осознавало, что Османская империя, естественно, не собиралась позволять возвращения западных армян, проживания их на этих землях, которые заселила маджахедами и курдами. Тем не менее, несмотря на создавшиеся запреты, часть беженцев не пожелала принять русское подданство и готовилась к возвращению, собираясь восстанавливать поселения, разрушенные турко-курдской ордой.

KOSYAN Lilit (Armenia)

Institute of History NAS RA
e-mail: L.Qosyan@gmail.com

THE QUESTION OF THE RETURN OF WESTERN REFUGEES (1898-1908)

In the 1890s, the Western Armenians, having escaped from the massacre organized by Abdul Hamid II, were forced to emigrate and for twenty years existed on some donations to them thanks to their professional skills. The issue of returning refugees to their homeland, a vital issue for Western Armenians, was considered paramount.

The decline in the Armenian population of Western Armenia had an extremely negative impact on the demographics of the country.

The Russian government tried, using the problem of immigration, to get some concessions from Abdul Hamid II.

As a result, on April 2, 1900, an agreement was concluded and the Russian government, having achieved the desired concessions, forgot about the problems of returning refugees to their homeland for two whole years.

And already in November 1901, the Russian authorities forced the Armenians, who had found refuge in the provinces of the Caucasus, to accept Russian citizenship, or to return to their homeland.

At the same time, the Russian government was clearly aware that the Ottoman Empire, of course, was not going to allow the return of Western Armenians, their residence in these lands, which they settled with Mujahideen and Kurds. There, however,

despite the bans being created, some of the refugees did not want to accept Russian citizenship and were preparing to return, intending to restore those destroyed by the Turko-Kurdish horde.

ԿԱՆԴՈՐ Ռուսլան (Ռուսաստան)

Ադիգեի հումանիտար հետազոտությունների
հանրապետական ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ kandor.ruslan@mail.ru

**ՀՅՈՒՄԻՍԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՉԵՐՔԵՉ ՎԵՐԱԲՆԱԿՆԵՐԻ
ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆ ՃԱԿԱՏԱԳՐԻ ԹԵԹԵՎԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ
ԱՐՄԱՎԻՐԻ ՀԱՅՆԵՐԻ (ՉԵՐՔԵՉԱՀԱՅՆԵՐԻ) ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՉ (1860-ական թթ.)**

1861 թ. սկզբին Չերքեզիայի Աբաձեխական տիրույթները հայտնվում են մի տեսակ աքցանի մեջ, որը սեղմվում էր ռուսական շրջափակման գծերի գրոհների տակ: Բելի գետի շրջանում՝ Պշեխի գետի ավազանում, ռազմական գործողությունների ընդլայնմամբ և հատկապես Դախովի ջոկատի Կուրջիպս գետն անցնելուց հետո չերքեզ բնակչության վերաբնակեցումը Ռուսաստանի հովանու տակ ավելի մեծ թափ ստացավ: Ռուսական կայսրության ճնշման ավելացմանը զուգահեռ՝ ավելանում են նաև սնանկացած աուլները, որի արդյունքում Աբաձեխական տիրույթներից գաղթականների թիվն աճում է: Այսպիսով, 1863 թ. դեկտեմբերի սկզբին չերքեզները, որոնք գերվել էին ռուսների կողմից Փարզո, Տխուխո և Տֆիշեպսա գետերի վերին հոսանքներում գտնվող անտառներում, ուղարկվեցին Լարինսկայա գյուղ՝ Աբաձեխի շրջանի ղեկավար գնդապետ Ֆ.Աբդրախմանովի տրամադրության տակ: Նրանք բոլորն ունեին ռազմագերիների կարգավիճակ և մինչև Կուրանի շրջանի ղեկավարի հատուկ հրամանը պետք է մնային նրա հսկողության տակ: Նշենք, որ արաձեխցիները սնանկացած էին, կորցրել էին իրենց ողջ տնտեսությունը, չունեին ապրուստի միջոցներ:

Արմավիր գյուղի հայերը (չերքեզահայեր) անտարբեր չմնացին Լարինսկայա բնակավայրում գտնվող գաղթականների ճակատագրի հանդեպ: Այսպես, Արմավիր գյուղի բնակիչ Պատու Այվազովը իր հովանու տակ է վերցնում մի կնոջ՝ Խաուզեդա Բիդանուկովային (35 տարեկան) և նրա դուստրերին՝ Գոչեխային (5 տարեկան) և Խաջենենիխոնին (4 տարեկան): Արմավիր գյուղի մեկ այլ հայ բնակիչ՝ Դոդարուկո Շահինովը, իր տանն ընդունել էր չերքեզ Թուխուպ Բիդանուկովին (35 տարեկան), կնոջը՝ Ցուկային (30 տարեկան), և դստերը՝ Ամիդին (12 տարեկան):

Չերքեզական ընտանիքները, որոնք հինգ տարուց ոչ ավելի ժամկետով Արմավիր էին տեղափոխվել՝ մասնավոր անձանց մոտ աշխատելու, համարվում էին լիովին ազատ: Հնգամյա պայմանագրային ժամկետի ավարտին Արմավիր գյուղի բնակիչները՝ որպես գործատուներ, իբրև բարեխիղճ աշխատանքի վարձատրություն, պարտավոր էին իրենց ագարակներում աշխատող յուրաքանչյուր չերքեզ ընտանիքի վճարել մեկ զույգ ցուլ սայլով, երկու կով, չորս ոչխար և մեկ խոյ: Բացի այդ, պայմանագրի ավարտին յուրաքանչյուր չերքեզ ընտանիքի թույլատրվում էր ընտրել ապագա մշտական բնակության վայրը Ռուսական կայսրության տարածքում:

Այսպիսով, արմավիրահայերն իրենց պաշտպանության տակ առան հենց այն չերքեզ ընտանիքներին, որոնք տարբեր պատճառներով տեղ չէին գտնում չերքեզական աուլային հասարակություններում, իսկապես լքված էին ու մոռացված: Արմավիրի հայերի մասնակցությունը շարքային չերքեզների կյանքում նրանց կյանքի ամենաողբերգական պահերին հայության վերաբերմունքի հուզիչ դրսևորում էր:

КАНДОР Руслан (Россия)

Адыгейский республиканский институт гуманитарных исследований
e-mail: kandor.ruslan@mail.ru

**К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТИИ АРМЯН (ЧЕРКЕСО-ГАЕВ) АРМАВИРА В
ОБЛЕГЧЕНИИ ТРАГИЧЕСКОЙ СУДЬБЫ СЕМЕЙ ЧЕРКЕССКИХ
ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ НА СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ КАВКАЗЕ
(1860-е гг.)**

К началу 1861 г. Абадзехское владение Черкесии оказывается в своеобразных тисках, которые сжимались под натиском российских кордонных линий все туже и туже. И с расширением военных действий за р. Белой в бассейне р. Пшехи, и в особенности с переходом Даховского отряда на р. Курджипс, переселение черкесского населения из-за Белой под покровительство России стало расти. И по мере нарастания прессинга российских военных отрядов за р. Белой, увеличения количества разоренных там черкесских аулов, поток выходящих беженцев из Абадзехского владения стал быстро возрастать. Так, в начале декабря 1863 г. черкесы, захваченные летучими отрядами в лесах расположенных в верховьях рек Фабго, Тхухо и Тфишепса, отправляются в станицу Лабинскую, в распоряжение начальника Абадзехского округа полковника Ф. Абдрахманова. Все они имели статус военнопленных и до особого распоряжения начальника Кубанской области должны были оставаться под его наблюдением. Следует отметить, что все эти абадзехские жители были совершенно разорены и лишились всего хозяйства, они не имели не только скота, табунов лошадей, но и всяких средств к существованию.

Армяне (черкесо-гаи) из селения Армавирского не остались безучастными к судьбам обездоленных черкесских семей переселенцев ожидавших своей участи в

ст. Лабинской. Так, житель Армавирского армянского селения Пату Айвазов взял под свое покровительство или как было написано в ведомости начальника Абадзехского округа – «на прокормление», женщину Хаужеду Биданукову (35 лет) с ее дочерьми: Гочехан (5 лет) и Хаджененихо (4 года). Другой же житель Армавирского селения, армянин Додаруко Шагинов принял в своем доме черкеса Тлухупа Биданукова (35 лет) с его женой Цука (30 лет) и дочерью Амид (12 лет).

Черкесские семьи переезжали на заработки к частным лицам в селение Армавирское сроком не более чем на пять лет, и считались совершенно свободными людьми. По окончании же пятилетнего срока контракта, жители селения Армавирского, как работодатели, в качестве вознаграждения за добросовестный труд, обязаны были передать в полную собственность каждой черкесской семье работавшей в их хозяйствах – пару быков с арбой, пару коров и четыре овцы, с одним бараном. И кроме того, каждой черкесской семье, по окончании действия контракта, разрешалось самой выбрать будущее место постоянного жительства среди подданных Российской империи.

Таким образом, армавирские армяне взяли под свое покровительство именно те черкесские семьи, которым по каким-то причинам не нашлось места в черкесских аульных обществах, т.е. самым обездоленным и по настоящему брошенным и забытым. В очередной раз, мы видим примеры трогательного участия армян (черкесо-гаев) Армавира в жизни простых черкесов в самые трагические моменты их жизни, как признак ответственности перед своей этнической исторической памятью об общем прошлом.

KANDOR Ruslan (Russia)

Adyghe Republican Institute of Humanitarian Research
e-mail: kandor.ruslan@mail.ru

**TO THE QUESTION OF THE PARTICIPATION OF THE ARMENIANS
(CHERKESO-GAI) OF THE ARMAVIR IN THE RELIEF OF THE
TRAGICAL FATE OF THE FAMILIES OF THE CIRCASSIAN
MIGRATORS IN THE NORTH-WESTERN CAUCASUS (1860s)**

By the beginning of 1861, the Abadzekh possessions of the Circassia was in a kind of vice that was compressed under the onset of Russian cordon lines are tight and tight. And with the expansion of hostilities for the river White in the pool of the river Psheha, and especially with the cross of the Dakhovsky detachment to the river Kurdzhips, the migration of the Circassian population from over the river White under the protection of Russia began to grow. And as the pressure of the Russian military detachments over the river White, an increase in the number of Circassian villages ruined there, the flow of leaving refugees from Abadzekh possessions began to increase rapidly. So, in early

December 1863, Circassians, captured by flying column in the forests of the Fabgo, Thuho and Tfisheps rivers, are sent to the village of Labinskaya, at the disposal of the head of the Abadzekh okrug, Colonel F. Abdrakhmanov. All of them had the status of prisoners of war and, before the special order of the head of the Kuban region, must remain to keep under his observation. It should be noted that all these Abadzekh inhabitants were completely war-ravaged and lost the entire household, they did not have not only cattle, herds of horses, but also all means of subsistence.

And the Armenians (Cherkeso-Gai) from the village of the Armavirskaya did not remain indifferent to the fate of the disadvantaged Circassian families of migrants who were waiting for their fate in Labinskaya. So, an inhabitant of the Armenian village Patu Aivazov took under his protection or as it was written in the register head of the Abadzekh okrug – “to feeding”, a woman Haujed Bidanukov (35 years old) with her daughters: Gochekhan (5 years old) and Khadjenenikho (4 years old). Another inhabitant of the Armavirskaya village, Armenian Dodaruko Shaginov accepted in his house Circassian Tlukhup Bidanukov (35 years old) with his wife Tsuk (30 years old) and daughter Amid (12 years old).

The Circassian families moved to earnings to private persons in the village of Armavirskaya for no more than five years, and were considered completely free people. At the end of the five years term of the contract, the inhabitants of the village of Armavirskaya, as employers, as a reward for conscientious work, were duty to turn over to the full property of each Circassian family a couple of bulls with araba, a couple of cows and four sheeps, with one ram. And moreover, every Circassian family, at the end of the contract, was allowed to choose the future place of permanent residence among subjects of the Russian Empire.

The Armenians of the Armavir took under their protection that of the Circassian families who, for some reason, did not find a place in the societies of the Circassian villages (auls), i.e. the most disadvantaged and truly abandoned and forgotten. Once again, we see examples of the touching participation of Armenians (Cherkeso-Gai) of the Armavir in the life of simple Circassians in the most tragical moments of their life, as a sign of responsibility before his ethnic historical memory of the general past.

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Անդրանիկ (Ռուսաստան)

Հարավային դաշնային համալսարանի Սոցիոլոգիայի և
տարածաշրջանագիտության ինստիտուտի Հայագիտության կենտրոնի փորձագետների խորհուրդի
անդամ
Էլ.փոստ՝ bsna@yandex.ru

**ՎԵՐԻՆ ԲԱՍԵՆԻ ՅԱՂԱՆ ԳՅՈՒՂՆ ԸՍՏ 1835 ԵՎ 1842 ԹԹ.
ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՄԱՐԴԱՀԱՄԱՐՆԵՐԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ**

Յաղան գյուղը գտնվում էր պատմական Հայաստանի Այրարատ աշխարհի Բասեն գավառում՝ Արաքս գետի վտակի մոտ՝ քարավանային ճանապարհի վրա՝ միջնադարյան յոթնականար Հովվի կամուրջից 2 կմ դեպի հարավ: 1828-29թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո (1830 թ.) գյուղի բնակիչները տեղափոխվում են Փամբակ-Շուրակեղի ուղեմաս: Ըստ օսմանյան մարդահամարների տվյալների, որ անցկացվել էին այդ իրադարձություններից 5 և 12 տարի հետո, մենք կարող ենք հավաստել, որ Յաղանը շարունակում էր մնալ Վերին Բասենի կազայի խոշորագույն գյուղերից մեկը, որում, չնայած մուսուլմանական բնակչության առկա լինելուն, հայերը դեռևս շարունակում էին կազմել էթնիկ մեծամասնություն: Չեկույցում քննարկվում է գյուղի նախապատմությունը, օսմանյան մարդահամարների տվյալների հիման վրա քննության են ենթարկվել պատմական ժողովրդագրությունը, ծագումնաբանությունը, մարդանվանագիտությունը: Երկու հավելվածներում բերված է հայկական միլլեթի ռայայի մարդահամարի լատինատառ տառադարձությունը:

НАГАПЕТЯН Андраник (Россия)

Член экспертного совета Центра арменоведения Института
социологии и регионоведения Южного федерального университета
e-mail: bsna@yandex.ru

**ВЕРХНЕБАСЕНСКОЕ СЕЛО ЯГАН ПО ДАННЫМ ОСМАНСКИХ
ПЕРЕПИСЕЙ 1835 И 1842 гг.**

Село Яган располагалось в области Басен провинции Айрарат исторической Армении, на притоке реки Аракс, на караванном пути, в 2 км. к югу от средневекового семиарочного Моста Пастуха. В 1830 г., после завершения русско-турецкой войны 1828-1829 гг., жители села переселяются в Памбак-Шурагельскую дистанцию - исторический Ширак. По данным османских переписей населения, проведенных через пять и двенадцать лет после переселения в Ширак, мы можем констатировать, что Яган продолжало оставаться одним из крупнейших сёл Верхнебасенской казы в котором, несмотря на наличие мусульманского населения, армяне все ещё продолжали составлять этническое большинство. В статье

приведена предыстория села, по данным османских переписей рассмотрена историческая демография, генеалогия, антропонимика. В двух приложениях к статье приведена транскрипция латиницей переписи райи армянского миллета.

ՆԱԽԱՊԵՏՅԱՆ Andranik (Russia)

Member of the Council of Experts of the Southern Federal University
Institute of Sociology and Regional Studies Center for Armenian Studies
e-mail: bsna@yandex.ru

THE UPPER BASEN'S VILLAGE OF YAGHAN ACCORDING TO THE DATA OF THE OTTOMAN CENSUSES OF 1835 AND 1842

The village of Yaghan was located in the Basen region of the Ayrarat province of historical Armenia, on the tributary of the Araks river, on the caravan route, 2 km. south of the medieval seven-arched Shepherd's Bridge. In 1830, after the end of the Russo-Turkish War of 1828–1829, the villagers resettled to the Pambak-Shuragel distance - the historical Shirak. According to the data of the Ottoman censuses conducted five and twelve years after the resettlement into Shirak, we can state that Yaghan continued to be one of the largest villages of the Upper Basen kaza, in which, despite the presence of the Muslim population, the Armenians still continued to form the ethnic majority. The paper presents the prehistory of the village. According to the data from the Ottoman censuses, the historical demography, genealogy, and anthroponymy are considered. The two appendices attached to the paper contain a Latin transcription of the census of the raya of the Armenian millet.

ՆԱԶԱՐՅԱՆ Մանյա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ manya.najaryan@gmail.com

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ԵՎ ԵՐԵՍՓՈԽԱՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿՆ ԸՍՏ 1863 Թ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ 1874 Թ. ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ. ՊԱՏՄԱՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն զեկուցման շրջանակներում փորձ է արվել 1863 թ. Ազգային սահմանադրության ու 1874 թ. Ազգային ժողովի կանոնադրության համապատասխան հոդվածների համեմատական վերլուծությանը համառոտ ներկայացնել Ազգային ժողո-

վի ու երեսփոխանների իրավական կարգավիճակը, մասնավորապես՝ խորհրդարանի կազմության, ընտրական իրավունքի, պատգամավորների՝ նիստերին մասնակցության, քվորումի ապահովման և այլ հարցեր:

Ազգային ժողովի և երեսփոխանների իրավական կարգավիճակը ըստ էության սահմանվում է Ազգային սահմանադրության «Ա» գլխի 8-րդ կետով (հոդվածներ՝ 57-84), ինչպես նաև տարբեր մարմինների հետ Ազգային ժողովի ունեցած լիազորություններով ու գործողությունների շրջանակներով: Այն որոշակիորեն հստակեցվում է Ազգային ժողովի կանոնադրությամբ (1874 թ.):

Ազգային ընդհանուր ժողովը միապալատ խորհրդարան էր՝ բաղկացած 140 երեսփոխաններից, որոնց մեկ յոթերորդ մասը (20 հոգի) ընտրվում էր Կ. Պոլսի եկեղեցականներից, երկու յոթերորդ մասը (40 հոգի)՝ գավառներից, չորս յոթերորդ մասը (80 աշխարհական)՝ Կ. Պոլսից: Փաստորեն, 140 երեսփոխաններից 100-ն ընտրվում էր 200000 հայ բնակչություն ունեցող Կ.Պոլսից, իսկ 2,5 միլիոն հայություն ունեցող գավառներին հատկացվում էր 40 մանդատ (հոդված 57): Սահմանադրությամբ սահմանվում էին ընտրությունների կազմակերպման, ժողովրդի մասնակցության, երեսփոխանների իրավունքների ու պարտականությունների, նրանց քվեարկության կարգին վերաբերող բազմաթիվ հոդվածներ, որոնք հաճախ չէին կիրառվում: 1874 թ. կանոնադրությամբ Ազգային ժողովը փորձում է կանոնակարգել այդ ամենը:

Սակայն Սահմանադրության ու Կանոնադրության մեջ կային անհամապատասխան հոդվածներ: Դա էր պատճառը, որ կանոնադրության նախագիծը Ազգային ժողովի քննարկմանը ներկայացնելիս որոշվել էր անմիջապես գործադրության մեջ դնել՝ աստիճանաբար սրբագրելու և Սահմանադրության առանձին հոդվածները համապատասխանեցնելու վերապահումով:

НАДЖАРЯН Маня (Армения)

Институт истории НАН РА
e-mail: manya.najaryan@gmail.com

ПРАВОВОЙ СТАТУС НАЦИОНАЛЬНОГО СОБРАНИЯ И ДЕПУТАТОВ СОГЛАСНО КОНСТИТУЦИИ 1863 г. И УСТАВУ 1874 г.: ИСТОРИКО-СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В рамках данного доклада была предпринята попытка кратко представить правовой статус Национального собрания и депутатов посредством сравнительного анализа соответствующих статей Национальной конституции 1863 года и устава Национального собрания 1874 года, в частности, состав парламента, избирательное право, участие депутатов в заседаниях, обеспечение кворума и другие вопросы.

Правовой статус Национального собрания и депутатов по существу устанавливается пунктом 8 Главы «А» национальной Конституции (статьи 57-84), а также полномочиями и рамками действий Национального собрания с различными

органами. Он в определенной степени уточняется уставом Национального собрания (1874 г.).

Национальное Генеральное Собрание представляло собой однопалатный парламент в составе 140 депутатов, из которых одна седьмая (20 человек) избиралась от Константинопольского духовенства, две седьмые (40 человек)-от провинций, четыре седьмые (80 светских)-от Константинополя. Фактически, 100 из 140 депутатов были избраны от Константинополя, в котором проживало 200 тысяч армян, а 40 мандатов были отведены провинциям с 2,5 миллионным армянским населением (статья 57).

Конституция предусматривала многочисленные статьи об организации выборов, участии народа, правах и обязанностях депутатов, порядке их голосования, которые применялись нечасто. Согласно Уставу 1874 г., Национальное собрание пыталось все это урегулировать.

Однако в Конституции и Уставе были неуместные статьи. В этом причина того, что при представлении проекта Устава на рассмотрение Национального собрания было решено сразу же ввести его в действие с оговоркой постепенно корректировать и приводить в соответствие отдельные статьи Конституции.

NAJARYAN Manya (Armenia)

Institute of History of NAS RA
e-mail: manya.najaryan@gmail.com

THE LEGAL STATUS OF THE NATIONAL ASSEMBLY AND ITS DEPUTIES ACCORDING TO 1863 CONSTITUTION AND 1874 CHARTER: HISTORICAL-COMPARATIVE ANALYSIS

In the framework of this report, through comparative analysis of 1863 National Constitution and relevant articles of 1874 Charter of the National Assembly, an attempt was made to briefly present the legal status of the National Assembly and its deputies, in particular, the composition of the parliament, the right to vote, the participation of deputies in the sittings, the provision of a quorum and other issues.

The legal status of of the National Assembly and the deputies is, in fact, defined by point 8 of Chapter "A" of the National Constitution (Articles 57-84), as well as by the powers and scope of activities of the National Assembly with different bodies. It is somewhat clarified by the charter of the National Assembly (1874).

The National General Assembly was a unicameral parliament consisting of 140 deputies, one-seventh of whom (20 people) were elected by the clergy of Constantinople, two-sevenths (40 people) from the provinces, four-sevenths (80 secular) from Constantinople. Actually, 100 out of 140 deputies were elected from Constantinople, which has a population of 200,000 Armenians, and 40 mandates were allocated to the provinces with 2.5 million Armenians (Article 57).

The Constitution provided numerous articles on the organization of elections, the participation of the people, the rights and responsibilities of deputies, and the procedure for their voting, which were not often used. According to the Charter of 1874, the National Assembly tried to regulate all that.

However, there were inappropriate articles in the Constitution and the Charter. That was the reason why, when submitting the draft Charter to the National Assembly for discussion, it was decided to put it into effect immediately, with the aim of gradually revising and adapting certain articles of the Constitution.

ԲԵՐՆԵՑՅԱՆ Արման (Հայաստան)

Վանաձորի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ arman.bernetsyan@yandex.ru

**«ԵՎՐՈՊԱ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ԴԱՆՈՒԲՅԱՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 1848Թ. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՄԱՍԻՆ**

1848թ. նաև Դանուբյան իշխանություններ Մոլդովայում և Վալախիայում ծավալված ազգային շարժման նկատմամբ անտարբեր չմնաց ժամանակի հայ պարբերական մամուլը: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանների «Եվրոպա» շաբաթաթերթը անթաքույց հետաքրքրություն ցուցաբերեց այդտեղ ծավալվող իրադարձությունների նկատմամբ: Թերթը անկողմնակալ և հավաստի տեղեկություններ է հաղորդում Դանուբյան իշխանություններում սկիզբ առած շարժման դրդապատճառների և առաջադրված նպատակների մասին: «Եվրոպան» կաշկանդվածություն չունեի ռուսին ժողովրդի հակաօսմանյան պայքարի անաչառ ու անկողմնակալ լուսաբանման առումով, ուստի ճիշտ է ներկայացնում շարժման և՛ շարժառիթը, և՛ նպատակը:

Թերթը հավաստի տեղեկություններ է հաղորդում շարժման մասնակիցների ներկայացրած պահանջների վերաբերյալ, որոնք, սոցիալականից բացի, նաև քաղաքական էին: Ապստամբներն առաջարկում էին ավատատիրական պարիակները թեթևացնել, իրավահավասարություն սահմանել, բարելավել կրթության գործը, սահմանել մամուլի ազատություն, ազգային պահապան գործը հաստատել, իրականացնել դիվանների ազատ, արդար ընտրություններ: Ի պատասխան դրա՝ Մոլդովայի իշխանը ուժ կիրառելով՝ ձերբակալեց շարժման առավել ակտիվ գործիչներին: Սակայն սրանով շարժումը չկասեցվեց, հակառակը՝ ավելի նոր թափով ծավալվեց: Ռուսական կայսր Նիկոլայ I-ը անմիջապես գործը մտցրեց Մոլդովա: «Եվրոպան» հանգամանորեն լուսաբանում է Վալախիայում սկսված ազգային շարժումը, որը ներկայացնում է բավականին հավաստի լուրերով: Մխիթարյանները թեպետ 1848թ. Դանուբյան իշխանությունների իրադարձությունները լուսաբանում են

անկողմնակալ դիրքերից, բայց նկատելի է, որ նրանց թերթը հստակ դեմ է արտահայտում Վալախիա ռուսական զորքերի ներխուժմանը:

Թերթը արձանագրում է այն իրողությունը, որ արտաքին միջամտության հետևանքով Դանուբյան իշխանություններում սկսված ազգային շարժումը մարեց:

БЕРНЕЦЯН Арман (Армения)

Ванадзорский государственный университет
e-mail: henri.matinyan@gmail.com

ПЕРИОДИЧЕСКОЕ ИЗДАНИЕ "ЕВРОПА" О НАЦИОНАЛЬНОМ ДВИЖЕНИИ ПРИ ДУНАЙСКИХ ВЛАСТЯХ В 1848 г.

В 1848 году армянская периодика того времени не осталась равнодушной к национальному движению дунайских властей в Молдавии и Валахии. Еженедельная газета венских Мхитаристов "Европа" проявила нескрываемый интерес к происходящим там событиям. Газета сообщает беспристрастную и достоверную информацию о мотивах и поставленных целях движения, начавшегося в Дунайской власти. "Европа" не имела ограничений в плане беспристрастного и объективного освещения антиосманской борьбы румынского народа, поэтому правильно представляет мотив и цель движения.

Газета сообщает достоверную информацию о требованиях, предъявленных участниками движения, которые, помимо социального, были также политическими. Повстанцы предлагали облегчить феодальные повинности, установить войска национальной гвардии, установить равноправие, улучшить дело образования, установить свободу прессы, провести свободные, справедливые выборы диванов.

В ответ на это властелин Молдавии, применив силу, арестовал наиболее активных деятелей движения. Однако движение этим не прекратилось, наоборот, развернулось с новым размахом. Российский император Николай I немедленно ввел войска в Молдову. "Европа" подробно освещает начавшееся в Валахии национальное движение, представляя довольно достоверные новости. Мхитаряны, хотя события 848г. дунайских властей освещают с беспристрастных позиций, но заметно, что их газета явно выступает против вторжения российских войск в Валахию. Газета констатирует тот факт, что начавшееся в результате внешнего вмешательства национальное движение в Дунайских властях погасло.

BERNETSYAN Arman (Armenia)

Vanadsor State University
e-mail: henri.matinyan@gmail.com

**“EUROPE” PERIODICAL ABOUT NATIONALIST MOVEMENTS OF
1848 IN DANUBIAN PRINCIPALITIES**

Armenian periodical press of that time wasn't indifferent to the nationalist movement expanded by the Danubian Principalities in Moldova and Wallachia. The Mekhitarist Congregation's "Europe" weekly newspaper of Vienna openly showed interest in the events happening there. The newspaper provides unbiased and reliable information about the motives and aims of the movement derived in the Danubian Principalities. "Europe" had no constraint of elucidating Romanian people's anti-Ottoman struggle, thus it represents correctly the motive and the aim of the movement.

The newspaper provides reliable information on the demands of the members of the movement which were not only social but also political. The rebels suggested lightening feudal mandatory work, defining equality, improving the educational work, establishing freedom of the press, confirming national guard army, conducting free and sincere selections of dewans. In response to it, the prince of Moldova used force by arresting more active members. The movement was not ceased, on the contrary it became more expanded. Russian emperor Nicholas I immediately sent troops to Moldova. "Europe" elucidates the nationalist movement started in Wallachia in details, which represents quite reliable news. Though the Mekhitarists elucidated the events of 1848 of Danubian Principalities from unbiased position, it is noticeable that the newspaper is apparently against the invasion of Russian troops into Wallachia.

The newspaper records the fact that as a result of foreign intervention the nationalist movement started in Danubian Principalities ceased.

ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Ֆելիքս (Հայաստան)

Վանաձորի պետական համալսարան
էլ. փոստ՝ felmov@mail.ru, history-vph@mail.ru

**Կ. ՊՈԼՍԻ «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ԹԵՐԹԸ 1848 Թ. ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

1848 թ. փետրվարի ֆրանսիական հեղափոխությանն անմիջականորեն անդրադարձած հայ պարբերականների թվում առանձնանում է հատկապես Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի «Հայաստան» պաշտոնաթերթը: Թերթի խմբագիր, արևմտահայ ազգային-պահպանողական հոսանքի երևելի դեմքերից գրող, հրապարա-

կախոս Հովհաննես Չամուռնյան Տերոյենցը հեղափոխության ամբողջ ընթացքը լուսաբանում է գերազանցապես ֆրանսիական մամուլի հրապարակումների հիման վրա: Դրանց հղում անելու հարցում նա չի կարևորում այդ թերթերի գաղափարական ուղղվածությունը և օգտվում է ինչպես պաշտոնական, այնպես էլ ոչ պաշտոնական լրատվությունից: Հ. Չամուռնյան Տերոյենցը գործող միապետական կարգերի և Եվրոպայում քաղաքական հավասարակշռության պահպանման կողմնակից էր: Նա չէր խրախուսում հեղափոխություններն ու եվրոպական ճնշվող ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժումները, որոնց նկատմամբ անկողմնակալ դիրքորոշում ուներ և դրանք ներկայացնում էր սոսկ որպես «պատմիչ»:

«Հայաստանը» պատմում է փետրվարյան հեղափոխության հաղթանակի, հանրապետության հռչակման, ժամանակավոր կառավարության ձևավորման, Սահմանադիր ժողովի հրավիրման, մայիսի 15-ի ժողովրդական ցույցի, հեղափոխության ընթացքում ծագած կրոնական հարցերի, քաղաքական խնջույքների, հունիսյան ապստամբության, Կավենյակի բռնապետության հաստատման, Օրենսդիր ժողովի գործունեության, քաղաքական ակումբների փակման, սահմանադրության ընդունման, Լուի Բոնապարտի՝ նախագահ ընտրվելու և այլ իրադարձությունների մասին:

Թերթը ֆրանսիական հեղափոխականներին անվանում է «խռովարարներ», գուգահեռներ է անցկացնում 1792 թ. սեպտեմբերի 21-ին հռչակված հանրապետության և 1848 թ. փետրվարյան հանրապետության միջև: «Հայաստանը» հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ թերևս միակն է, որն անդրադառնում է ֆրանսիական հեղափոխությանը և հանրապետության հռչակման գործում «Ֆրանսիայի Մեծ Արևելք» մասոնական օթյակի մասնակցությանը: Հ. Չամուռնյան Տերոյենցը ֆրանսիական հեղափոխությանն անդրադարձած եզակի արևմտահայ խմբագիր է, որը որոշակի գիտելիքներ ուներ մասոնության մասին: Նա այն կարծիքին էր, որ եվրոպական միապետությունների դեմ ուղղված հեղափոխությունների և ազգային-ազատագրական պայքարի կազմակերպման ու ղեկավարման գործում նկատելի է մասոնական օթյակների դերը: Նա նկատում է, որ «Ֆրանսիայի Մեծ Արևելք» օթյակի «Ազատություն, հավասարություն, եղբայրություն» կարգախոսը դարձել է 1848 թ. փետրվարի ժամանակավոր կառավարության նշանաբանը: Օթյակի անդամները Ֆրանսիայի մի շարք քաղաքներում ազատության ծառեր են տնկում: Նրանք հանդիսավոր ընդունելության են արժանացել Ֆրանսիայի խորհրդարանում, հանդես եկել ճառով և իրենց ուրախությունը հայտնել հանրապետության հռչակման կապակցությամբ:

Հ. Չամուռնյան Տերոյենցի կարծիքով, 1792 թ. հանրապետականները մասոնների դրդմամբ և խորհրդով էին առաջ շարժվում, ուստի հանդգնեցին աստվածապաշտությունը վերացնել ու արյուն հեղել: 1848 թ. հանրապետականները, որոնց մասոնները հավանություն են տալիս, եթե ազատությունն ու հավասարությունը իրենց համար գերագույն օրենք չհամարեն, ապա «եղբայրությունը լոկ անուն կը մնայ, աշխարհքս էլ դժոխք կը դառնա»: Մասոններն իրենց ընկերության նպատակը գաղտնի են համարում, որովհետև ձգտում են ամեն տեղ թագավորական գահերը կործանել և իշխանությունը հասարակ ժողովրդի ձեռքը տալ:

МОВСИСЯН Феликс (Армения)

Ванадзорский государственный университет

e-mail: felmov@mail.ru

КОНСТАНТИНОПОЛЬСКАЯ ГАЗЕТА «АЙАСТАН» («АРМЕНИЯ») О ФРАНЦУЗСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1848 ГОДА

Среди армянских периодических изданий, непосредственно освещавших февральскую французскую революцию 1848 года, выделяется прежде всего официальный орган Константинопольского Армянского патриархата – газета «Айастан» («Армения»). Редактор газеты, один из видных деятелей западноармянского национально-консервативного течения, писатель, публицист Ованнес Чамурчян Тероецц весь ход революции освещал преимущественно на основе публикаций из французской прессы. Цитируя эти издания, он не обращал внимания на идеологическую направленность этих газет и использовал как официальную, так и неофициальную информацию. О. Чамурчян Тероецц был сторонником существующего монархического строя и ратовал за сохранение политического равновесия в Европе. Он не приветствовал революции и национально-освободительную борьбу угнетенных народов Европы, по отношению к которым имел беспристрастную позицию и представлял их действия лишь как «историк».

Газета «Айастан» («Армения») рассказывала о победе февральской революции, о провозглашении Республики, о формировании Временного правительства, о созыве Учредительного собрания, о народном митинге 15 мая, о религиозных вопросах, возникших в ходе революции, о политических застольях, об июньском восстании, об установлении диктатуры Кавеньяка, о деятельности Законодательного собрания, о закрытии политических клубов, о принятии Конституции, об избрании Луи Бонапарта президентом и о многих других событиях.

Газета именovala французских революционеров «мятежниками», проводила параллели между Республикой, провозглашенной 21 сентября 1792 года, и февральской Республикой 1848 года. Газета «Айастан» («Армения») в истории армянской периодической печати, пожалуй, была единственной, которая обращалась к деятельности масонской ложи «Великий Восток Франции» в период французской революции и провозглашения Республики. О. Чамурчян Тероецц был одним из тех немногих западноармянских редакторов, освещавших французскую революцию, которые имели определенные знания о масонстве. По его мнению, в организации и управлении революциями и национально-освободительной борьбой, направленных против европейских монархий, заметна роль масонских лож. Он отмечает, что лозунг ложи «Великий Восток Франции» – «Свобода, равенство, братство» стал девизом февральского Временного правительства 1848 года. Члены ложи в ряде городов Франции сажали «деревья свободы». Они были удостоены торжественного приема в парламенте Франции, затем выступили с речами и выразили свой восторг по поводу провозглашения Республики.

По мнению О. Чамурчяна Тероенца, в 1792 году масоны побуждали и подстрекали республиканцев, поэтому те посмели искоренить благочестие и пролить кровь. В 1848 году масоны, которые одобряли деятельность республиканцев, полагали, что свобода и равенство должны стать для них верховным законом, иначе «братство останется только лишь словом, а мир превратится в ад». Цель своей организации масоны хранили в тайне, так как стремились повсюду свергнуть царские престолы и передать власть в руки простого народа.

MOVSISYAN Felix (Armenia)

Vanadsor State University
e-mail: felmov@mail.ru

THE "HAYASTAN" NEWSPAPER OF CONSTANTINOPLE ABOUT THE FRENCH REVOLUTION OF 1848

Among the Armenian periodicals that directly covered the February French revolution of 1848, stands out the "Hayastan" the official newspaper of the Armenian Patriarchate of Constantinople. The newspaper's editor, writer, and publicist Hovhannes Chamurchyan Teroyents, one of the most prominent figures of the Western-Armenian national-conservative current, covers the whole process of the revolution mainly based on the publications of the French press. He does not use the ideological orientation of those newspapers in referring to them; he uses both official and unofficial information.

H. Chamurjyan Teroyents was in favor of maintaining the current monarchical order and political balance in Europe. He did not encourage the revolutions and national liberation movements of the oppressed European peoples, towards which he had an impartial position, he presented them only as a "historian".

The "Armenia" writes about the victory of the February Revolution, the proclamation of the republic, the formation of an interim government, the convening of the Constituent Assembly, the May 15 democratic meeting, religious issues arising during the revolution, political parties, the June uprising, the establishment of the Kaveny dictatorship, the adoption of the constitution, the election of Louis Bonaparte, and other events.

The newspaper calls the French revolutionaries' "insurgents", and draws parallels between September 21, 1792, proclaimed Republic, and February 1848 Republic. The "Armenia" is the one in the history of the Armenian periodical press that refers to the participation of the "Great East of France" Masonic lodge in the French Revolution and proclamation of the Republic. H. Chamurjyan Teroyents is a unique western-Armenian editor who had referred to the French Revolution and had some knowledge of Masonry. He was of the opinion that the role of Masonic lodges in the organization and leadership of revolutions against European monarchies and the national liberation struggle was noticeable. He notes that the motto of the February interim government in 1848 became

the slogan of the "Great East of France" lodge "Freedom, Equality, Brotherhood" The members of the lodge planted freedom trees in a number of French cities. They were solemnly received in the French parliament, made a speech, and expressed their joy on the occasion of the proclamation of the republic.

According to H. Chamurjyan Teroyents, the 1792 Republicans were moving forward on the advice of the Masons, that's why they dared to abolish theism and shed blood. The 1848 Republicans, who would be approved by the Masons, if they did not consider freedom and equality as their supreme law, then "brotherhood will remain just a name, and the world will become hell." The Masons keep the purpose of their company secret because they seek to overthrow the royal thrones everywhere, to hand over power to the common people.

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Արմեն (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ armenani@mail.ru

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈՒ-ԿԱՐՍ ԵՐԿԱԹՊԵՏԻ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՆՎՈՐՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ**

XIX դ. վերջին քառորդից Ալեքսանդրապոլի գավառն արագորեն ներքաշվեց համառուսական կապիտալիզմի հորձանուտ: Նոր ձևավորվող բուրժուազիայի կողքին հայտնվեց բանվոր դասակարգը: Դրան նպաստեցին մի կողմից՝ տեղի աղքատացած գյուղացիությունն ու արհեստավորության ստորին խավերը, մյուս կողմից՝ Օսմանյան կայսրությունից և Պարսկաստանից այստեղ ժամանած սեզոնային բանվորները:

1890-ականներին ձևավորվեց երկաթուղային բանվորների խումբը: Սկսված Թիֆլիս-Ալեքսանդրապոլ-Կարս երկաթգծի շինարարության շնորհիվ այս խումբը դարձավ ամենամեծն ու ազդեցիկը: Չնայած այդ հանգամանքին՝ երկաթուղային բանվորներն ապրում ու աշխատում էին սոցիալական ամենաձանր պայմաններում: Օգտվելով առիթից, որ տնտեսապես քայքայված գյուղացին իր ընտանիքը սովից փրկելու համար պատրաստ է ցանկացած զիջման՝ կապալառուները տարատեսակ կամայականությունների միջոցով ստիպեցին նրան աշխատել նվազագույն վարձատրությամբ:

Շինարարության ողջ ընթացքում իշխանությունները գրեթե չանցկացրին տեխնիկայի անվտանգության գծով ձեռնարկումներ, բացակայում էր սոցիալական ապահովագրությունը. առողջությունը կորցրած բանվորը կապալառուից կամ պետությունից դրամական փոխհատուցում չէր ստանում, իսկ աշխատանքը կորցնե-

լուց հետո նաև գրկվում էր ապրուստի տարրական միջոցներից: Բանվորը զուրկ էր նաև վարձատրվող արձակուրդի իրավունքից: Այս ամենի արդյունքում շինհրապարակներում խոշոր չափերի էր հասնում արտադրական տրավմատիզմը:

Հատկապես անտանելի էին բանվորի բնակարանային պայմանները: Տասներկուժամյա աշխատանքային օրվա ավարտին նա ստիպված էր վերադառնալ բնակության համար ոչ պիտանի բարաք, որ շատ դեպքերում գետնավոր մի խուց էր՝ առանց պատուհանների, իսկ երբեմն նաև՝ առանց դռան: Այնպես որ ամռան ամիսներին բանվորների մեծ մասը նախընտրում էր գիշերել բակում՝ բաց երկնքի տակ: Վատ էր կազմակերպված կամ իսպառ բացակայում էր նաև բանվորների և նրանց ընտանիքի անդամների բժշկական սպասարկումը:

Երկաթուղայինների բացարձակ իրավագուրկ վիճակը, ցածր վարձատրությունը, անընդհատ տուգանքները, արտադրական վնասվածքները, սոցիալական երաշխիքների և անվտանգության կանոնների բացակայությունը նպաստավոր պայմաններ ստեղծեցին սոցիալական շարժումների ակտիվացման համար: Չանգվածային առաջին ելույթը տեղի ունեցավ 1896 թ. դեկտեմբերին: XX դ. սկզբից այդ ելույթներն առավել մեծ մասշտաբներ ընդունեցին: Երբեմն ինքնաբուխ, իսկ ավելի հաճախ կազմակերպված դրանք շարունակվեցին մինչև առաջին աշխարհամարտը՝ իշխանություններին անընդհատ պահելով լարված վիճակում:

АЙРАПЕТЯН Армен (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: armenani@mail.ru

СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РАБОЧИХ НА СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ АЛЕКСАНДРОПОЛЬ-КАРС

С последней четверти XIX в. Александропольский уезд быстро втянулся в водоворот общероссийского капитализма. Вместе с формирующейся буржуазией появился и рабочий класс. Этому способствовали обедневшее местное крестьянство и низшие классы ремесленников, с одной стороны, и сезонные рабочие, прибывшие сюда из Османской империи и Персии, с другой.

В 1890-х годах сформировалась группа железнодорожных рабочих. С началом строительства Тифлис-Александрополь-Карской железной дороги эта группа стала самой многочисленной и влиятельной. Но несмотря на это, железнодорожники жили и работали в тяжелейших социальных условиях. Воспользовавшись тем, что экономически разоренный крестьянин готов пойти на любые уступки, да бы спасти свою семью от голодной смерти, подрядчики путем различных произволов принуждали его работать за минимальную заработную плату.

В течение всего периода строительства властями почти не было осуществлено мероприятий по технической безопасности, не было социального страхования.

Рабочий, потерявший здоровье, не получал денежной компенсации от подрядчика или государства, а после потери работы лишался и основных средств к существованию. Рабочий также не имел права на оплачиваемый отпуск. В результате всего этого производственный травматизм на стройплощадках достигал больших размеров.

Особенно невыносимыми были жилищные условия рабочего. По окончании двенадцатичасового рабочего дня ему приходилось возвращаться в непригодный для жилья барак, который в большинстве случаев представлял собой землянку без окон, а иногда и без дверей. Так что, в летние месяцы большинство предпочитало ночевать во дворе под открытым небом. Было плохо организовано или вовсе отсутствовало и медицинское обслуживание рабочих и членов их семей.

Полное бесправие, низкая заработная плата, постоянные штрафы, производственный травматизм, отсутствие социальных гарантий и правил техники безопасности создавали благоприятные условия для активизации общественных движений среди строителей железной дороги. Первое массовое выступление состоялось в декабре 1896 г.. С начала XX в. эти акции приобрели более широкий размах. Иногда стихийные, а чаще организованные, они продолжались до Первой мировой войны, держа власть в постоянном напряжении.

HAYRAPETYAN Armen (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies NAS RA

e-mail: armenani@mail.ru

THE SOCIAL CONDITION OF THE WORKERS UNDER THE CONSTRUCTION OF THE ALEXANDRAPOL-KARS RAILWAY

From the last quarter of the 19th century, the Alexandropol uyezd was quickly drawn into the vortex of all-Russian capitalism. As a result, the working class appeared alongside the emerging bourgeoisie. This was contributed by the impoverished local peasantry and the lower classes of artisans, on the one hand, and seasonal workers who arrived here from the Ottoman Empire and Persia, on the other.

In the 1890s, the class of railroad workers was formed. This group became the largest and most influential thanks to the construction of the Tiflis-Alexandrapol-Kars railway. However, the railway workers lived and worked in the most challenging social conditions despite these circumstances. Taking advantage of the fact that the economically devastated peasants were ready to make any concessions to save their families from starvation, the contractors forced them to work for minimum wages through various arbitrariness.

During the construction period, the authorities did not take any measures regarding equipment safety; there was no social insurance. As a result, a worker who lost his health did not receive monetary compensation from the contractor or the state. After losing his job, the worker did not have primary means of livelihood. Furthermore, the worker also

lacked the right to paid leave. As a result, production traumatism reached large proportions at the construction sites.

The worker's housing conditions were especially unbearable. At the end of a twelve-hour work day, he had to return to an uninhabitable barracks, which in most cases was a dugout cell with no windows and sometimes no door. So, during the summer months, most workers preferred to spend the night in the yard in the open air. Medical care for workers and their families was also poorly organized or completely absent.

The absolute disenfranchisement of railway workers, low pay, constant fines, industrial injuries, lack of social guarantees, and safety rules created favorable conditions for activating social movements. The first mass manifestation took place in December 1896. From the beginning of the 20th century, those manifestations took on a larger scale. Sometimes spontaneous and more often organized, they continued until World War I, keeping the authorities in a constant state of tension.

ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ Հակոբ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Էլ. փոստ muradyanhakob@yahoo.com

ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉ ԳԵՆԵՐԱԼ-ԼԵՅՏԵՆԱՆՏ ԻՎԱՆ ՊՈՊԿՈՅԻ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ ՄԱՐԶԻ ՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ, 1878 Թ.

Հանրահայտ է, որ հերթական ռուս-թուրքական 1877-1878 թթ. պատերազմի արդյունքում Կարսն անցավ ռուսական կայսրությանը: Սան Ստեֆանոյի պայմանագրով և 1878 թ. Բեռլինի դաշնագրով ռուսական կայսրությանն անցած Օսմանյան կայսրության Կարսի և Չլդրի սանջակներից կազմավորվեց Կարսի մարզը: Կարսի մարզի կառավարիչ նշանակվեց ռուս ռազմական պատմաբան, ազգագրագետ և հեղինակավոր հասարակական գործիչ, գեներալ-մայոր Իվան Դիոմիդովիչ (Դեմիդովիչ) Պոպկոն (01.11.1877–08.06.1878): Ի. Պոպկոն, Կարսի մարզը դեկավարելով ութ ամիս, այդ ընթացքում հաշվետվություն պատրաստեց: «Տեղեկագիր»-ն ընդգրկում է 1878 թ. ապրիլի 12-ից մայիսի 30-ն ընկած ժամանակահատվածը, այսինքն՝ մինչև տարածքի վերջնական անցումը ռուսական կայսրությանը:

Ռուս գեներալի «Տեղեկագրում» մեջբերված են Կարսի մարզի սահմանների մանրամասն նկարագրությունը, տեղագրական ակնարկը, տվյալներ կլիմայի և ազգաբնակչության, հողի սեփականության և հողօգտագործման տեսակի, գյուղատնտեսական արդյունաբերության մասին, ներկայացված են նաև տեղեկություններ անասնապահության և մեղվաբուծության, անտառային տնտեսության, այգեգործության մասին: Այն է՝ մարզի տնտեսական կյանքի մասին անհրաժեշտ ամբողջ

տեղեկատվությունը՝ արհեստներ, գործարաններ, առևտուր և արդյունաբերություն, կապ, փոստ և հեռագիր, հանրային կրթություն, բնակչության կրոնական և քաղաքական աշխարհայացք, հարկեր և տուրքեր: Պատմական տեսանկյունից կարևոր է, որ հաշվետվությունում տրված է տարածաշրջանի՝ օսմանյան տիրապետության տարիների ներքին կառուցվածքի վարչադատական հարաբերությունների մանրամասն նկարագիրը, նշված են քրդական աշիրեթների (համայնք) կառավարման առանձնահատկությունները: Հեղինակը համադրում է տարածաշրջանի օսմանյան տիրապետության կառավարման առանձնահատկությունները ռուսականի հետ (ռուսական ռազմաժողովրդական կառավարում, ժամանակավոր ռազմաժողովրդական կառավարման դրություն և այլն): Իվան Պոպկոյի «Տեղեկագիր»-ը, անկասկած, կարելի է համարել Կարսի մարզի պատմության հավաստի սկզբնաղբյուրներից և անհերքելի աղբյուրագիտական ու պատմագիտական արժեք:

МУРАДЯН Акоп (Армения)

Институт истории НАН РА
e-mail: muradyanhakob@yahoo.com

**ОТЧЕТ НАЧАЛЬНИКА КАРССКОЙ ОБЛАСТИ
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТА ИВАНА ПОПКО О СОСТОЯНИИ
ОБЛАСТИ, 1878 г.**

Общеизвестно, что в результате очередной русско-турецкой войны 1877–1878 гг. Карс отошел к Российской империи: из территорий Карсского и Чалдырского санджаков Османской империи, отошедших к Российской империи по Сан-Стефанскому договору и Берлинскому трактату 1878 года, была образована Карсская область. Начальником Карсской области был назначен русский военный историк, этнограф и авторитетный общественный деятель, генерал-майор Иван Диомидович (Демидович) Попко (01.11.1877–08.06.1878). Управляя Карсской областью в течение семи месяцев И. Попко подготовил отчет о Карсской области. «Отчет» охватывает временной отрезок с 12-го апреля по 30-ое мая 1878 г., то есть период до окончательной передачи региона Российской империи.

В «Отчете» русского генерала приводятся: подробное описание границ Карсской области, топографический очерк, данные о климате и народонаселении, типе землевладения и землепользования, земледельческой промышленности; представлены также сведения о скотоводстве и пчеловодстве, лесоводстве, садоводстве и огородничестве, словом, вся необходимая информация об экономической жизни края – промыслы, заводы, фабрики, ремесла и кустарные производства, торговля и промышленность, коммуникации, почта и телеграф, народное образование, религиозное и политическое мировоззрение населения, подати и повинности. В историческом аспекте важно то, что в отчете дано подробное описание внутреннего устройства края в административно-судебном

отношении в годы оттоманского правления, указаны особенности управления в куртинских аширетах (обществах). Особенности оттоманского правления сопоставляются автором с русским управлением региона (русское военно-народное управление, временное положение о военно-народном управлении и т.д.).

«Отчет» Ивана Попко, бесспорно, можно считать одним из достоверных первоисточников по истории Карсской области и являет собой неоспоримую источниковедческую и историографическую ценность.

MURADYAN Hakob (Armenia)

Institute of History of NAS RA
e-mail: muradyanhakob@yahoo.com

REPORT OF THE HEAD OF THE KARS REGION LIEUTENANT GENERAL IVAN POPKO ON THE STATE OF THE KARS REGION 1878

It is well known that as a result of another Russian-Turkish war of 1877-1878, Kars ceded to the Russian Empire: from the territories of the Kars and Chaldyr sanjaks of the Ottoman Empire, which ceded to the Russian Empire under the Treaty of San Stefano and the Treaty of Berlin in 1878, the Kars region was formed. Major General Ivan Diomidovich (Demidovich) Popko (01.11.1877–08.06.1878) was appointed head of the Kars region. Governing the Kars region for seven months, Ivan Popko prepared a report on the Kars region. The "Report" covers the time period from April 12 to May 30, 1878, that is, the period before the final transfer of the region to the Russian Empire.

The "Report" of the Russian general provides: a detailed description of the Kars region borders, a topographical outline, data on climate and population, the type of land ownership and land use, the agricultural industry; information is also presented on cattle breeding and beekeeping, forestry, and horticulture, in a word, all the necessary information about the economic life of the region - crafts, factories, handicrafts, trade and industry, communications, post and telegraph, public education, religious and political outlook of the population, taxes and duties. In the historical aspect, it is important that the report gives a detailed description of the internal structure of the region in terms of administrative and judicial relations during the years of Ottoman rule, indicates the features of governance in the Kurta ashires (societies). The features of Ottoman rule are compared by the author with the Russian administration of the region (Russian military and people's administration, provisional regulations on military and people's administration, etc.).

The "Report" of the head of the Kars region, Lieutenant-General Ivan Popko, can undoubtedly be considered as one of the reliable primary sources on the history of the Kars region and is an undeniable source study of historiographical value.

ԱՎԱԳՅԱՆ Ինգա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
«Կումայրի» պատմամշակութային արգելոց-թանգարան
Էլ. փոստ՝ inga.avagyan.76@mail.ru

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Հեղինե (Հայաստան)

Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱԳՈՒԻ ԿԱՊԻ ՀԱՆԳՈՒՅՑԸ ԸՍՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԽԻՎԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ**

Սույն զեկուցման մեջ հատուկ տեղ է զբաղեցնում կապի ոլորտը, որը նոր սկսել էր զարգանալ Ռուսական կայսրությունում XX դ. սկզբին: Նյութի ուսումնասիրությունը բացահայտեց, որ հեռախոսակապի զարգացումը նպատակաուղղված քայլ էր Ռուսական կայսրության ծայրամասերի համար: Կովկասում և Անդրկովկասում հեռախոսակապի զարգացումը անհրաժեշտ էր. ինչպես հեռագրակապը և փոստը, այնպես էլ հեռախոսակապը այն պահին հեշտացնում էին կարևոր տեղեկությունների փոխանցումը: Այս գործում հետաքրքրված էին փոխարքաները, նահանգապետները, քաղաքագլուխները, քաղաքային վարչությունների ձայնավորները, քաղաքների բարեկեցիկ խավը: Անդրկովկասում դարասկզբին քաղաքային ցանց ունենալու բախտ վիճակվեց Քուրախին, Ալեքսանդրապոլին, Երևանին [Հայաստանի ազգային արխիվ, ֆորդ 105, ցուցակ 1, գործ 969, թերթ 2-7]: Ալեքսանդրապոլում քաղաքային հանգույցի կազմակերպման գործում կարևոր փաստաթուղթ է նահանգային խնդրագիրը: Խնդրագրից հետևում է, որ տոհմիկ բնակիչ Էմիլ Ֆիլիպի Շիլերը 1903 թ. դեկտեմբերի 12-ին դիմել է Երևանի նահանգապետին խնդրանքով՝ թույլատրել Ալեքսանդրապոլում կազմակերպել և շահագործել քաղաքային հանգույց 100 բաժանորդիի համար: Ի պատասխան նահանգային վարչությանը՝ 1904 թ. հունվարի 24-ին Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչությունը ուղարկում է եզրակացություն առաջին քաղաքագլուխ Գ. Տեր-Պետրոսյանի ստորագրությամբ: Հայաստանի ազգային արխիվի փաստաթղթերից եզրակացնում ենք, որ XX դ. սկզբին Ռուսական կայսրությունում միտում է նկատվում մեծ և միջին քաղաքների բարեկարգման գործում, մասնավորապես կազմակերպվում և շահագործվում է քաղաքային հանգույցը: Բարեկարգվում են կայսրության ոչ միայն կենտրոնական մասերի խոշոր և միջին քաղաքները, այլև ծայրամասերի՝ Կովկաս, Անդրկովկաս: Փաստաթղթերից երևում է, որ քաղաքի բարեկարգման հարցերով զբաղվում էին բարձրաստիճան պաշտոնյաները, օրինակ՝ Դուրնովոն: Բարեկարգվում էր քաղաքի կենտրոնը, որը այն պահին ամենամարդաբնակն էր համարվում: Բաժանորդների ցուցակի մեջ էին ներգրավվել կարևոր հաստատությունները և կառավարման մարմինները, մշակույթի օբյեկտները, ինչպես նաև մասնավոր անհատները, որոնք այս կամ այն կերպ սպասարկում էին քաղաքի բնակչությանը: Ոչ միայն Ալեքսանդրապոլը, այլև Երևանը ունենալու էր հարյուր բաժանորդից բաղկացած հեռախոսակապ: Ծավալման գծագիրը տեղեկացնում է, որ հանգույցը կառուցվել է մալուխների վերգետնյա անցկացման ճանապարհով: Ծավալման նպատակով օգտագործվել են

գինվորական վարչության հեռագրասյուները և երկաթգծի սյուները: Բաժանորդների քանակը՝ հարյուր մարդ, վկայում է XX դարասկզբին եղած սակավ տեխնիկական հնարավորությունների մասին:

АВАГЯН Инга (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
Историко-культурный музей-заповедник "Кумайри"
e-mail: inga.avagyan.76@mail.ru

ОГАННИСЯН Гегине (Армения)

Музей-институт Геноцида армян

ТЕЛЕФОННАЯ СЕТЬ АЛЕКСАНДРОПОЛЯ ПО ИСТОЧНИКАМ НАЦИОНАЛЬНОГО АРХИВА АРМЕНИИ

В данном докладе особое место занимает отрасль связи, которая только начинала развиваться в Российской империи в начале XX в. Из изученного материала следует, что развитие телефонной сети было преднамеренным шагом для периферий Российской империи. На Кавказе и в Закавказье развитие телефонной сети было необходимо. Как телеграф и почта, так и телефонная сеть, на тот момент облегчали передачу важной информации. В этом были заинтересованы наместники, губернаторы, городские головы, гласные городских управ, обеспеченные жители городов. Иметь городскую сеть в Закавказье - было суждено Кутаиси, Эривани, Александрополю [Национальный архив Армении, фонд 105, дело 1, список 969, л. 2-7]. В деле об обустройстве телефонной сети города Александрополя немаловажную роль играет ходатайство губернского приказа. Из ходатайства следует, что потомственный гражданин Эмиль Филиппович Шиллер 12 декабря 1903 года обратился к Эриванскому губернатору с просьбой об устройстве и эксплуатации в Александрополе телефонной сети на 100 абонентов. На ответ губернского правления 24 января 1904 г. было оформлено заключение Александропольской городской управы под подписью первого городского головы Г. Тер-Петросяна. Из документов Национального архива Армении следует, что в Российской империи в начале XX века наблюдалась тенденция обустройства больших и средних городов, в частности устраивалась и эксплуатировалась телефонная сеть. Обустраивались большие и средние города не только в центральных частях империи, но и в перифериях - Кавказ и Закавказье. Из документов следует, что обустройством города занимались высокопоставленные лица, такие как Дурново. Обустраивался центр города, который считался густонаселенным на тот момент. В список клиентов были включены важные заведения и органы управления, объекты культуры, так же частные лица, которые, так или иначе, обслуживали население города. Не только Александрополь, но и Эривань должна была получить телефонную сеть на сто абонентов. Схема обустройства ясно гласит, что орошение

сети проводилось воздушно-кабельным путем. В целях развития были использованы телеграфные столбы военного ведомства и железнодорожные столбы. Количество абонентов - сто человек, свидетельствует о малых технических возможностях развития на тот период - начало XX века.

AVAGYAN Inga (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
"Kumayri" Historical-Cultural Reserve-Museum
e-mail: inga.avagyan.76@mail.ru

HOVHANNISYAN Haghine (Armenia)

Armenian Genocide Museum-Institute

THE CITY TELEPHONE NETWORK IN THE CITY OF ALEXANDROPOL ACCORDING TO THE SOURCES OF THE NATIONAL ARCHIVE OF ARMENIA

The paper highlights the communication sphere, which was just beginning to develop in the Russian Empire at the beginning of the 20th century. From the studied material it follows that the development of the telephone network was a deliberate step for the peripheries of the Russian Empire. In the Caucasus and Transcaucasia, the development of a telephone network was necessary. Both the telegraph and mail, as well as the telephone network, at that time facilitated the transfer of important information. Governors, mayors, vowels of city governments, wealthy residents of cities were interested in this. Kutaisi, Erivan, Alexandropol were destined to have a city network in Transcaucasia [National Archives of Armenia, fund 105, list 1, case 969, p. 2-7]. In the case of the arrangement of the telephone network of the city of Alexandropol, an important role is played by the petition of the provincial order. It follows from the petition that on December 12, 1903, hereditary citizen Emil Filip Schiller turned to the Governor of Erivan with a request to establish and operate a telephone network for 100 subscribers in Alexandropol. In response to the provincial government on January 24, 1904, the conclusion of the Alexandropol city council was issued under the signature of the first mayor G. Ter-Petrosyan. It follows from the documents of the National Archives of Armenia that in the Russian Empire at the beginning of the 20th century there was a tendency to equip large and medium-sized cities, in particular, a telephone network was established and operated. Large and medium-sized cities were built not only in the central parts of the empire, but also in the peripheries - the Caucasus and Transcaucasia. It follows from the documents that high-ranking officials, such as Durnovo, were engaged in the arrangement of the city. The center of the city, which was considered densely populated at that time, was being equipped. The list of clients included important institutions and governments, cultural facilities, as well as individuals who, one way or another, served the population of the city. Not only Alexandropol, but also Erivan was to

receive a telephone network for one hundred subscribers. The arrangement scheme clearly states that the development of the network was carried out by air-cable. For the purpose of development, telegraph poles of the military department and railway poles were used. The number of subscribers - one hundred people, testifies the low technical possibilities of development for that period - the beginning of the 20th century.

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Աննա (Զեխիա)

Պրահայի Կառլի համալսարան
Կովկաս-Արևելյան Եվրոպա միջազգային լրատվական կենտրոն
«ՕՐԵՐ» համաեվրոպական ամսագիր
էլ.փոստ՝ editor@orer.eu

ԶԵԽ ԳՐՈՂ ԲՈՂՈՒՄԻԼ ՀԱՎԼԱՍԱՅԻ ԿԱՐՃ ԿՅԱՆՔԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ՇՐՋԱՆՆ ՈՒ ՆՐԱ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՆԳՐՎԱՆԸ ԳՅՈՒՄՐԻՈՒՄ

Կովկասում ցարական հեծելազորային զորամիավորմանը 1877 թ. իբրև զինվոր է կամավորագրվում 25-ամյա չեխ գրող Բոհումիլ Հավլասան, որը նույնիսկ ձի հեծնել չգիտեր, չէր տիրապետում տեղական լեզուներից որևէ մեկին՝ անգամ ռուսերենին: Նրա ռազմական միակ փորձառությունը եղել էր այն, որ 1875թ. երեք ամիս Բալկաններում հետևել էր հակաթուրքական ապստամբությանը և ռազմական գործողությունների թատերաբեմից թղթակցել չեխական հեղինակավոր «Նարոդնի Լիստի» (Národní listy) թերթին:

Սլավոնաֆիլ գրողը ռուս-թուրքական պատերազմին մասնակցելու նպատակով 1877 թ. հեռավոր Պրահայից ճանապարհ է ընկնում ասելով. «Կամ կզոհվեմ, կամ կվերադառնամ հարստացած այնպիսի փորձառություններով, որ ներկայումս ապրող ոչ մի գրող չունի»: Նա կռվում է Մուխոթար փաշայի զորքի դեմ Մ. Լորիս-Մելիքովի և Հ. Լազարևի հրամանատարության ներքո, պատմում Արշակ Տեր-Ղուկասովի հերոսական գործողությունների մասին՝ ամենևին չիմանալով, որ վերջիններս ցարական բանակի հայազգի զորահրամանատարներ են:

Հավլասան մասնակցել է Վիզինի, Ղրղթափայի և Ալաջայի ճակատամարտերին և այդ մասին ականատես-մասնակցի հաղորդագրություններ է ուղարկել «Բրոուսեկ» թերթին: Դրանք ունեն պատմագիտական արժեք և ավելին են, քան լրագրողական պարզ անդրադարձերը: Հավլասան հայկական թեմաներով ևս երեք հոդված է գրել՝ «Վարդերից ձնձաղիկներ» (Od rúží k sněženice), «Վարդերին ընդառաջ» (Růžím vstříc) և «Սաղանլուղում» (V Saganluku), որոնք տպագրվել են գրողի

հանրահայտ «Հանդարտ ջրեր» (*Tiché vody*) վիպակի հետ՝ գրքի տասից ավելի հրատարակություններից միայն մեկում:

Էրզրումից 25 կմ հեռավորության վրա գտնվող Ալիվար գյուղի մոտ, ճակատամարտից հյուժված Հավլասան, ուշաթափ ընկել է ձիուց, տեղափոխվել Ալեքսանդրապոլ, որտեղ և մահացել է զինվորական հոսպիտալում, ըստ որոշ աղբյուրների՝ տիֆից: Նրա հուղարկավորության վայրը մնում է անհայտ: Ընդամենը 25 տարվա կյանք ունեցած գրողը, որ հասցրել է բազմաթիվ գրքեր հեղինակել, աստիճանաբար մոռացվել է նաև Չեխիայում:

КАРАПЕТЯН Анна (Чехия)

Карлов университет в Праге
Кавказ-Восточная Европа международный информационный центр
Общевропейский журнал "ОРЕР"
e-mail: editor@orer.eu

АРМЯНСКИЙ ПЕРИОД КОРОТКОЙ ЖИЗНИ ЧЕШСКОГО ПИСАТЕЛЯ БОГУМИЛА ГАВЛАСЫ И ЕГО ПОСЛЕДНЕЕ УПОКОЕНИЕ В ГЮМРИ

В 1877г. 25-летний чешский писатель Богумил Гавласа пошел добровольцем в царскую кавалерийскую часть на Кавказ простым солдатом, не умея ездить на лошади, не зная ни одного из местных языков и русского. Единственный военный опыт у него был за два года до этого, когда он в течение трех месяцев наблюдал за боевыми действиями на Балканах и писал о восстании против турок для престижной чешской газеты *Národní listy*.

Для участия в русско-турецкой войне 1877-1878 гг. писатель-славянофил отправился на фронт из далекой Праги, заявив: «Или я умру, или вернусь, обогащенный таким опытом, которого нет ни у одного из ныне живущих писателей». Он сражался против армии Мухтара-паши под командованием М.Лорис-Меликова и О.Лазарева, рассказывал о героическом сопротивлении А. Тер-Гукасова, совершенно не понимая, что последние были армянскими военачальниками царской армии.

Гавласа участвовал в трех крупных сражениях в Визине, Гизлтапе и Аладже, о которых он направил репортажи участника - очевидца в газету *Броусек*. Они имеют историографическую ценность и представляют собой нечто большее, чем просто журналистские очерки. Гавласа написал еще три статьи на армянскую тематику: « От роз к подснежникам» (*Od růží k sněžence*), «Впереди розы» (*Růžím vstříc*) и «В Саганлуке» (*V Saganluku*), которые были опубликованы только в одном из десяти изданий самого известного романа писателя - «Тихие воды» (*Tiché vody*).

В 25 км от Эрзурума, у деревни Аливар, измученный Гавласа упал в обморок сидя на коне, упал с него и был доставлен в Александрополь, где скончался в военном госпитале 25 ноября 1887 г., по некоторым данным, от тифа. Место его захоронения остается неизвестным. Писатель, проживший всего 25 лет, но успевший написать много книг, постепенно забывается и в Чехии.

KARAPETYAN Anna (Czech)

Charles University in Prague
Caucasus-Eastern Europe International Information Center
All-European magazine "ORER".
e-mail: editor@orer.eu

THE ARMENIAN PERIOD OF THE CZECH WRITER BOHUMIL HAVLASA'S SHORT LIFE AND HIS FINAL RESTING PLACE IN GYUMRI

In 1877, the 25-year-old Czech writer Bohumil Havlasa volunteered for the tsarist cavalry unit in the Caucasus as a regular soldier, without being able to ride a horse, without knowing any of the local languages, nor Russian. The only military experience he had had was two years prior to that when he had followed combat operations in the Balkans for three months and had written about the uprising against the Turks for the prestigious Czech newspaper *Národní listy*.

In order to participate in the Russo-Turkish War of 1877 – 1878, the Slavophile writer set off from distant Prague, saying, 'Either I will die, or I will return enriched with such experiences that no writer living today has.' He was not destined to return. He fought against Mukhtar Pasha's army under the command of Mikael Loris Melikov and Hovhannes-Ivan Lazarev, wrote about the heroic resistance of Arshak Ter Ghukasov, not realising at all that they were Armenian military commanders of the tsarist army.

Havlasa took part in three major battles near Vizin, Ghizltapa and Alaja and sent eyewitness-participant reports about them to *Brousek* newspaper. These articles have academic value and are more than just journalistic reports. Havlasa wrote three more articles on Armenian themes: 'From Roses to Snowdrops' (*Od růží k sněžence*), 'Roses Ahead' (*Růžím vstříc*) and 'In Saganluk' (*V Saganluku*), which were published together with the most famous novel of the writer, "Still Waters" (*Tiché vody*), in only one of more than ten editions of this book.

The exhausted Havlasa fainted and fell from his horse near Alivar village, 25 km from Erzurum, and was taken to Alexandropol, modern-day Gyumri, where he died in a military hospital on 25 November, 1877 – according to some sources, from typhus. His burial place remains unknown. The writer who lived for only 25 years but managed to write a number of books is gradually being forgotten in the Czech Republic as well.

ՉԱՏԻՆՅԱՆ Չոյա (Հայաստան)

Վանաձորի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ chatinyanz@mail.ru

XIX ԴԱՐԻ ԿԱՐԻՆԻ ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

19-րդ դարի երկրորդ կեսին կարինահայերը լուրջ դերակատարում ունեին Թուրքիայի տնտեսական, հասարակական, մշակութային ու կրթական կյանքում: Դա պայմանավորված էր «Թուրքիան եվրոպականացնելուն» միտված սուլթան Աբդուլ Միջիդի 1856 թ. փետրվարի 18-ի «Հայթըր հյումայուն» հրովարտակով: Հրովարտակի խոստումներից ոգևորված արևմտահայերը ինչպես Կ. Պոլսում և Չմյուռնիայում, այնպես էլ գավառներում, մասնավորապես՝ Կարինում, հիմնեցին մի շարք հասարակական, մշակութային և կրթական միություններ ու ընկերություններ, որոնք Կարինի հանրային կյանքում կարևոր դեր խաղացին:

Հայ պատմագրությունում Կարինի հայ հասարակական ընկերությունների ստեղծման և գործունեության համառոտ պատմությանն անդրադարձել են Հայր Եփրեմ վարդապետ Պողոսյանը՝ արևմտահայ մշակութային ընկերություններին նվիրված աշխատությունում և Հայր Հակոբ վարդապետ Քոսյանը կարինահայերի վերաբերյալ աշխատությունում: Չնայած դրան՝ հայ պատմագրությունում 19-րդ դարի Կարինի հայ հասարակական ընկերությունները հիմնավոր ուսումնասիրված չեն: Այս իմաստով մեր զեկուցման նպատակն է ժամանակի հայ պարբերական մամուլի հրատարակումների հիման վրա լրացնել այդ բացը: Այդ հրատարակումների ուսումնասիրությունից հանգել ենք այն հետևությանը, որ 19-րդ դարում Կարինում գործող ընկերությունները, իրենց գործունեության բնույթից ելնելով, կարելի է բաժանել երեք խմբի՝ կրթադաստիարակչական, մշակութային և առևտրատնտեսական:

Կրթադաստիարակչական բնույթի ընկերությունների շարքում իրենց գործունեությամբ առանձնանում են դպրոցներ ու նախակրթարաններ հիմնելու, աղքատ աշակերտներին գրենական պիտույքներով օգնելու և գործող հանրակրթական հաստատություններին ուսուցիչներով ապահովելու նպատակով հիմնված ընկերությունները: Դրանք էին Կարինի դպրատան «Արծնյան», «Ուսումնասիրաց», «Վարդանանց», «Դպրանց», «Ընթերցասիրաց», «Ընկերական վարժարանի», «Կրթական» ընկերությունը, «Ազգանվեր հայուհիներ», «Աղքատասիրաց», «Ընթերցասիրաց» ընկերությունները և «Բարձր Հայոց»:

Մշակութային բնույթի ընկերություններից հիշատակության արժանի է «Թատերական» ընկերությունը, որի նպատակն էր քաղաքում թատրոն հիմնել և թատերական ներկայացումներ տալ: «Աշարունի» ընկերության գործունեությունը միտված էր հայ պատմագիտական աշխատությունները վերծանելուն:

Առևտրատնտեսական բնույթի «Արհեստավորաց», «Միսական», «Երկրագործական» ընկերությունների գործունեությունը նպատակ էր հետապնդում քաղաքի արհեստավորներին ֆինանսապես օժանդակելու և զարգացնելու երկրագործությունը:

ЧАТИНЯН Зоя (Армения)

Ванадзорский государственный университет

e-mail: chatinyanz@mail.ru

АРМЯНСКИЕ ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ КАРИНА XIX ВЕКА

Во второй половине XIX века армяне Карина играли важную роль в социальной, экономической, культурной и образовательной жизни Османской империи.

Это было обусловлено теми возможностями, которые представились принятым султаном Абдул-Меджидом указом «Хатти Хумаюн» 18 февраля 1856г., под давлением крупных европейских держав, с целью европеизации Османской империи.

Западные армяне, воодушевленные возможностями, которые предоставлял указ, как в Константинополе и Смирне, так и в провинциях, в частности Карине, основали ряд социальных, культурных, образовательных организаций и союзов, сыгравших важную роль в общественной жизни Карина.

В армянской историографии отец Епрем Погосян в своей работе, посвященной западноармянским культурным организациям и отец Акоп Косян в своем труде о каринских армянах, кратко рассказали о становлении и деятельности организаций в Карине. Тем не менее, в армянской историографии до конца не изучены армянские общественные организации Карина 19-го века. В этом смысле цель нашего доклада-восполнить этот разрыв на основе армянских периодических изданий того времени.

Изучив эти публикации, мы пришли к выводу, что организации в Карине 19-го века, в соответствии с целью их основания, можно классифицировать на три основные группы: образовательная, культурная и торгово-экономическая.

Среди организаций образовательного характера своей деятельностью выделяются организации, созданные для организации школ и дошкольных учреждений, помощи малоимущим учащимся канцелярскими принадлежностями, обеспечения учителей действующих общеобразовательных учреждений.

Это были организации «Арцнян», «Усумнасирац», «Вардананц», «Дпранц», «Энтерцасирац», «Энкеракан варжарани», «Кртакан», «Азганвер айуинер», «Ахкатасирац», «Энтерцасирац» и союз «Барцр Айоц».

Одной из культурных организаций, о которой стоит упомянуть, является организация «Гатеракан», которая поставила перед собой цель создать в городе театр и давать театрализованные представления. Деятельность организаций «Ашаруни» была направлена на интерпретацию армянских исторических произведений.

Деятельность организаций, занимающихся торгово-экономическими делами, как «Ареставорац», «Сисакан» и «Еркрагорцакан» было направлено на финансовую поддержку ремесленников города и развитие сельского хозяйства.

CHATINYAN Zoya (Armenia)

Vanadsor State University

e-mail: chatinyanz@mail.ru

ARMENIAN PUBLIC COMPANIES OF KARIN IN THE 19TH CENTURY

In the second half of the 19th century, the Armenians of Karin played an important role in the economic, social, cultural and educational life of Turkey. This was due to the aim of Sultan Abdul Mejid who wanted to “Europeanize Turkey with the proclamation "Hutt Humane" in 1856 February 18. Encouraged by the promises of the proclamation, the Western Armenians like in Constantinople, in Smyrna, as well as in the provinces, particularly in Karin, established a number of social, cultural, educational associations and companies, which played an important role in the public life of Karin.

In Armenian history writing, Father Yeprem Poghosyan shortly spoke about the establishment and activities of Armenian Social Companies of Armenians in Karin in his work devoted to Western Armenian cultural societies, and Father Hakob Kosyan in his work about Armenians of Karin. The Armenian public societies of 19th century in Karin have not been thoroughly studied in Armenian history. So, the purpose of our report is to fill that gap based on the Armenian press of the time. From the study of these publications we come to the conclusion that the companies in Karin in the 19th century, based on the nature of their activities, can be divided into three groups: educational, cultural, economic and commercial.

Among the educational companies, with their activities stand out those companies which aimed at establishing schools and pre-schools, helping poor students with stationery, and providing teachers in existing general educational institutions. These were the schools of Karin's "Artsnyan", "Study", "Vardanants", "School", "Reader", "Friendly College", "Educational" company, "Armenian National Women", "Poor", "Reader" companies and "The High Armenian Union."

One of the cultural companies that is worthy to mention is the "Theatrical" company, which aimed to establish a theater in the city and show performances. The activity of "Asharuni" compan aimed at showing Armenian historical works.

The activity of "Artisans", "Sisakan" and "Agricultural" commercial and economic companies aimed to support the workers financially in the city and to develop Agriculture.

ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Էլ.փոստ՝ amirjanyan.hasmik@rambler.ru

**«ԱՐԱՐԱՏ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԿԻԼԻԿԻԱՀԱՅՈՒՆՆԵՐԻ
1909 Թ. ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Ձեկուցման նպատակն է ներկայացնել «Արարատ» ամսագրի վերաբերմունքը 1909 թ. Կիլիկիայում տեղի ունեցած ողբերգական իրադարձությունների շուրջ: Այդ հրապարակումներն ունեն սկզբնաղբյուրային նշանակություն և ճանաչողական արժեք:

1908 թ., երբ երիտթուրքերն Օսմանյան Թուրքիայում եկան իշխանության, հայերի հալածանքներին վերջ չտրվեց: Սկսած 1909 թ. ապրիլի սկզբներից՝ թուրքերը կազմակերպեցին Կիլիկիայի հայերի կոտորածները:

«Արարատ»-ի էջերում հոդվածների հեղինակները ժամանակակցի արժանահավատությամբ ներկայացնում են, որ թուրքերն այրում ու կողոպտում են հայաբնակ քաղաքներն ու գյուղերը, հայկական թաղամասերը, դաժանորեն սպանվում են տարբեր քաղաքների ու գյուղերի հազարավոր խաղաղ հայ բնակիչներ:

Ամսագրի էջերում մեծ տեղ է հատկացվում այն փաստին, որ թուրքերը կազմակերպեցին այդ կոտորածները՝ օգտվելով իրենց արտոնյալ վիճակից և անպատժելիության մթնոլորտից: Ընդգծվում է, որ նրանց արարքները վերածվում են նպատակադրված և պլանավորված գործողությունների՝ թուրքական բանակի և քրդական ջոկատների օգնությամբ: Թուրքերն օգտագործում էին քրդերին որպես հայ բնակչությանը բնաջնջելու և կողոպտելու գործիք:

«Արարատ»-ը հաղորդում է ընթերցողին, որ երիտթուրքերը շարունակեցին օսմանյան սուլթանների քաղաքականությունը, իսկ կառավարությունը բոլոր հնարավոր և անհնարին միջոցներով արդարացնում էր հանցագործներին:

Բացի վերոնշյալից, ամսագրի էջերում ներկայացված են հայ պատրիարքի և օսմանյան խորհրդարանի հայ երեսփոխանների բողոքներն ու ելույթները՝ կապված հայկական ջարդերի հետ:

Ամսագրի նյութերը փաստում են, որ, 1909 թ. իրադարձությունները հանդիսանում են իթթիհաթի կողմից հայ ժողովրդի դեմ ուղղված ցեղասպանություն:

АМИРДЖАНЫН Асмик (Армения)

Институт истории НАН РА
e-mail: amirjanyan.hasmik@rambler.ru

ЖУРНАЛ "АРАРАТ" О РЕЗНИ КИЛИКИЙСКИХ АРМЯН В 1909г.

Цель доклада – представить отношение журнала «Арарат» к трагическим событиям в Киликии в 1909 г.. Эти публикации имеют значения первоисточника и познавательную ценность.

В 1908 г., когда в Османской империи младотурки пришли к власти, преследование армян не прекращалось. Начиная с начала апреля 1909 г. турки организовали погромы армян Киликии.

В статьях журнала, посвященных резне киликийских армян, авторы-современники представляют, что турки сожгли и ограбили армянонаселенные города и села, армянские кварталы, была организована жестокая резня мирного населения разных городов и сел. Погибли тысячи армян.

На страницах «Арарата» большое место уделено фактам, что турки организовали это преступление, пользуясь выгодными для них условиями и атмосферой безнаказанности. Подчеркнута умышленность и запланированность их проведения с помощью османской армии и курдских отрядов: турки использовали курдов как орудие истребления и ограбление армян.

Журнал «Арарат» сообщает читателю, что младотурки продолжают политику османских султанов, а правительство, всеми возможными и невозможными способами оправдывало преступников.

Кроме того представлены жалобы и выступления армянского патриарха, а также армянских депутатов османского парламента связанные с резнями.

События 1909 г. являли собой не что иное, как геноцид со стороны иттихада в отношении армянского народа.

AMIRJANYAN Hasmik (Armenia)

Institute of History NAS RA
e-mail: amirjanyan.hasmik@rambler.ru

"ARARAT" MAGAZINE ABOUT THE MASSACRES OF CILICIAN ARMENIANS IN 1909

The purpose of the report is to present the attitude of the magazine "Ararat" on the tragic events in Cilicia in 1909. These publications have primary source values and educational value.

In 1908 after the abolition of Abdul-Hamidian despotic regime and the hold of powers by Young Turks the pursuits and cruelties against Western Armenians did not cease. Beginning from the April in 1909 the Turks organized the massacre of the Armenians of Cilicia.

On the basis of reliable materials published in the "Ararat" magazine, by the authors of contemporaries presented, that the Turks, robbed and burnt the Armenian neighborhoods. Brutal massacre of Armenians of several cities and villages was organized. Thousands of Armenians were assassinated.

States the presentation of Cilicia Armenians massacre in 1909, a great attention is given to the facts, that the Turks organized those acts, taking the advantage of the favorable conditions and the atmosphere of impunity.

Their intentional and deliberate implementation was underscored, together with the Sultan's idea of killing the Armenians through the Ottoman Army and the Kurdish militias. The regions ruled by the Turkish used the kuradians as a tool for slaying and robbing Armenians. "Ararat" magazine tells speaking readers that Young Turks carried on Ottoman Sultans policy and the Government with all possible and impossible means was justified the criminals.

Besides in the following the Ottoman assembly Armenian deputies' speeches and letters are also presented and the complaint appeals of Armenian Patriarch connected with the brutal massacre is also examined.

The author concludes the events of 1909 – mass pogroms of Armenians were nothing but genocide against the Armenian people by Ittihad.

ԱԳԱՄՅԱՆ Նինետա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ ninettadamyam@gmail.com

**ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆՈՒՄ
(1914 թ. վերջ – 1915 թ. սկիզբ)**

Համաշխարհային պատերազմի առաջին օրերին Կովկասյան ռազմաճակատում ռուսական բանակի անհաջողությունները Ատրպատականի և Արևմտյան Հայաստանի քրիստոնյա բնակչության շրջանում մեծ խուճապ առաջացրին՝ ստիպելով տասնյակ հազարավոր մարդկանց անցնել Այսրկովկասի առավել ապահով շրջաններ:

Գաղթականներին տարաբնույթ օգնություն ցուցաբերելու նպատակով պատերազմի տարիներին ստեղծվեցին բազմաթիվ հասարակական կազմակերպություններ: Դրանց մեջ առավել ակտիվ էին գործում Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերությունը (այսուհետ՝ ԿՀԲԸ) և նրան կից Հայկական կենտրոնական կոմիտեն (այսուհետ՝ ՀԿԿ): Գաղթականությանը մարդասիրական օգնություն էին ցուցաբերում նաև մեծ թվով արտասահմանյան հասարակական կազմակերպություններ:

Գաղթականներին անհրաժեշտ օգնության (տրամադրվելիք գումարի, պարենի) չափը ճշտելու և դրա հատկացումը կազմակերպելու համար բարեգործական այդ կազմակերպությունները Արդահան, Արդանուշ, Օլթի, Սարիղամիշ, Ջուլֆա, Մակու և այլ շրջաններ էին ուղարկում իրենց լիազորներին: Օրինակ՝ ՀԿԿ-ի Ջուլֆա գործուղած լիազոր Ալեքսանդր Շարաֆյանի 1914 թ. վերջին զեկուցագրերը մանրամասն տեղեկություններ են պարունակում Թավրիզի, Մալմաստի և Ուրմիայի շրջաններում գաղթականության դրության մասին: Ըստ այդմ, Ջուլֆայում կար մոտ

44.000 գաղթական, որից 24.000-ը հայեր էին՝ գաղթած Թավրիզից (3.000 մարդ), Խոյից՝ 2.000, Սալմաստից՝ 15.000, Ուրմիայից՝ 4.000, իսկ մնացած 20.000-ը ասորիներ և հույներ էին:

Նույն սկզբունքով գաղթականներին տրամադրված ԿՀԲԸ-ի օգնության մասին են վկայում Հայաստանի ազգային արխիվի համապատասխան ֆոնդերում պահվող կազմակերպության տարեկան տեղեկագրերը, լիազորների հաշվետվությունները, ինչպես նաև ժամանակի պարբերական մամուլը:

АДАМЯН Нинета (Армения)

Институт истории НАН РА
e-mail: ninettadamyam@gmail.com

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАВКАЗСКОГО АРМЯНСКОГО
БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОГО ОБЩЕСТВА В АТРОПАТЕНЕ
(конец 1914 г. – начало 1915 г.)**

В начале Первой мировой войны неудачи русской армии на Кавказском фронте вызвали большую панику среди христианского населения Атропатены и Западной Армении, вынудив десятки тысяч людей перебраться в более безопасные районы Кавказа.

В годы войны было создано множество общественных организаций для оказания различной помощи беженцам. Наиболее активными среди них были Кавказское Армянское благотворительное общество (далее - КАБО) и Армянский центральный комитет (далее - АЦК). Гуманитарную помощь беженцам оказывали также многие зарубежные общественные организации.

Для определения размера помощи (денег, продуктов питания и т.д.) и организации ее распределения эти благотворительные организации посылали своих представителей в Ардаган, Ардануч, Олти, Сарыкамыш, Джульфу, Маку и другие районы. Например, в 1914 г. в Джульфу был направлен представитель АЦК Александр Шарафян. Его отчеты содержат подробную информацию о беженцах в районах Тебриз, Салмаст и Урмия. Согласно А. Шарафяну, в Джульфе было около 44.000 беженцев, из них 24.000 армян, эмигрировавших из Тебриза (3.000 человек), 2.000 – из Хоя, 15.000 – из Салмаста, 4.000 – из Урмии, а остальные 20.000 были ассирийцами и греками.

О подобном принципе оказания помощи беженцам КАБО свидетельствуют ежегодные бюллетени организации, хранящиеся в соответствующих фондах Национального архива Армении, отчеты уполномоченных, а также периодическая печать того времени.

ADAMYAN Nineta (Armenia)

Institute of History of NAS RA
e-mail: ninettadamyan@gmail.com

**THE ACTIVITY OF THE ARMENIAN BENEVOLENT SOCIETY
OF THE CAUCASUS IN ATROPATENE
(at the end of 1914 until the beginning of 1915)**

In the first days of World War the failure of the Russian army at the Caucasian front spread great panic among the Christian population of Atropatene and Western Armenia, making tens of thousands go to safer regions of Transcaucasia.

In the years of the war various social organizations were created to provide the refugees with wide-ranging aid. The Armenian Benevolent Society of the Caucasus (henceforth ABSC) and the Central Armenian Committee (henceforth CAC) were the more actively operating organizations among them. A great number of foreign, social organizations also provided the refugees with humanitarian aid.

These organizations sent their representatives to Ardahan, Ardanuch, Olti, Sarikamish, Julfa, Maku and other regions in order to estimate the scale of the aid needed (money and provisions to be allotted). In his last reports of 1914 Alexander Sharafian, a special envoy sent to Julfa by CAC, introduced detailed information on the state of refugees in the regions of Tabriz, Salmast and Urmia. Accordingly, there were about 44000 refugees of whom 24000 were Armenians. 3000 Armenians came from Tabriz, 2.000 - from Khoy, 15.000 were from Salmast and 4.000 - from Urmia. The remaining 20.000 refugees were of Greek and Assyrian origin.

Similarly, the annual records of the ABSC, the envoys' accounts and the periodicals of the time preserved at the corresponding reserves of the National Archives of Armenia evidence the assistance that the Armenian Benevolent Society of the Caucasus gave to the refugees.

ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ ՄԺԻԹԱՐ (Հայաստան)

Երևանի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ m.gabrielyan@ysu.am

ՄԽՈՅԱՆ ՀԱՅԿ (Հայաստան)

Երևանի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ mxoyanhayk@ysu.am

**ՀԱՅ ԵՎ ԹՈՒՐԲ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ
ՓՈԽՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԻ ԱՐԾԱՐԾՈՒՄԸ 1918-1920
Թ.Թ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼՈՒՄ¹**

Առաջին համաշխարհային պատերազմը, 1914-1916 թթ. Հայոց ցեղասպանությունը, 1917թ. Ռուսաստանում տեղի ունեցած հեղափոխությունը, ապա նաև Հոկտեմբերյան հեղաշրջումը նոր իրողություններ ստեղծեցին Արևելյան և Արևմտան Հայաստաններում բնակվող հայության համար: 1918 թ. տարածաշրջանում առաջացած աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերի, մեծ ճիգերի ու կենտրոնացման շնորհիվ հայությունը ի վերջո կարողացավ հայրենիքի մի հատվածում վերստին հոչակել անկախություն: Այս պայմաններում անհրաժեշտ էր նոր լուծումներ գտնել առաջացած բազմապիսի մարտահրավերները հաղթահարելու համար:

Այդպիսի մարտահրավերներից էր հայ և թուրք ժողովուրդների փոխհարաբերությունների հարցը: Հայության տարբեր շերտեր երբեմն տարբեր կերպ էին պատկերացնում թուրքերի հետ հարաբերվելու ու շփումներ կառուցելու խնդիրները: Վիճակն ավելի էր բարդանում հատկապես Թուրքիայում արագ փոփոխվող իրողությունների պարագայում, երբ Հայաստանի իշխանությունները ստիպված էին փոխհարաբերվել թուրքական տարբեր կառավարական շրջանակների և հաճախ տարբեր մոտեցումներ ունեցող իշխանությունների հետ: Սակայն կարևոր է ոչ միայն երկու կառավարությունների փոխհարաբերությունները դիտարկելը, այլև ուսումնասիրության առարկա դարձնել երկու ժողովուրդների հարաբերությունները և նույն տարածաշրջանում ապրելու նրանց տեսլականը: Այս խնդիրների վերաբերյալ առկա են մեծաթիվ գիտական հրապարակումներ (Ա. Կարինյանը, Լ. Խուրշուդյանը, Ա. Հակոբյանը, Ռ. Հովհաննիսյանը, Հ. Սիմոնյանը): Երկու ժողովուրդների հարաբերությունների խնդիրներին են անդրադարձել նաև Հայաստանի առաջին հանրապետության մի շարք գործիչներ, որոնք մենագրություններում, հոդվածներում մշտապես անդրադարձել են այդ հարցերին: Այդ տարիներին լույս տեսած տասնյակ հայկական պարբերականներ ևս իրենց ուշադրության կենտրոնում են պահել հարևան երկու ժողովուրդների խնդիրները: Այս տեսանկյունից կարևոր է ինչպես արևելահայ ու արևմտահայ իրականության մեջ լույս տեսնող պարբերականները, այնպես էլ սփյուռքում հրատարակվող թերթերն ու ամսագրերը: Այս զեկուցման նպատակն է ներկայացնել այդ պարբերականների անդրադարձները

¹ Զեկուցումը ներկայացվում է ՀՀ ԿԳՄՄՆ գիտության պետական կոմիտեի կողմից ֆինանսավորվող 21T-6A269 ծածկագրով թեմայի շրջանակներում:

երկու ժողովուրդների փոխհարաբերություններին, դրանց անցած ուղուն և հարաբերությունների զարգացման միտումներին: Հետազոտության համար հիմք են հանդիսացել «Մշակ» (Թիֆլիս), «Ազգ» (Բոստոն), «Արագած» (Կ. Պոլիս), «Արև» (Ալեքսանդրիա, Կահիրե»), «Արձագանք Փարիզի» (Փարիզ), «Երիտասարդ Հայաստան» (Չիկագո), «Ժամանակ» (Կ. Պոլիս), «Ժողովուրդ» (Երևան), «Ժողովուրդ» (Կ. Պոլիս) և այլ պարբերականներ: Չեկուցման մեջ քննարկվելու են հասարակական-քաղաքական շրջանակների պատկերացումները խնդրի վերաբերյալ, ներկայացվելու են տարբեր շերտերի հակասությունները երկկողմ փոխհարաբերությունների կարգավորման ուղիների և երկու ժողովուրդների գոյակցության տեսլականի վերաբերյալ:

ГАБРИЕЛЯН Мхитар (Армения)

Ереванский государственный университет

e-mail: m.gabrielyan@ysu.am

МХОЯН Айк (Армения)

Ереванский государственный университет

e-mail: mxoynhayk@ysu.am

ПОДНЯТИЕ ВОПРОСА ОБ ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ АРМЯНСКИМ И ТУРЕЦКИМ НАРОДАМИ В 1918-1920 гг. В АРМЯНСКОЙ ПРЕССЕ

Первая мировая война, Геноцид армян 1914-1916 гг., революция 1917 г. в России, а затем Октябрьский переворот создали новые реалии для проживающих в Восточной Армении армян. В 1918 году благодаря геополитическим сдвигам в регионе, а также большим усилиям армяне, наконец, смогли вновь провозгласить независимость на части своей родины. В этих условиях необходимо было найти новые решения для преодоления различных вызовов.

Одним из таких вызовов был вопрос отношений между армянским и турецким народами. Разные слои армянского общества иногда имели разные представления об отношениях и налаживании контактов с турками. Ситуация особенно усугублялась в связи с быстро меняющимися реалиями в Турции, когда властям Армении приходилось взаимодействовать с властями различных турецких правительственных кругов, зачастую с разными подходами. Однако важно не только наблюдать за отношениями двух правительств, но и изучать отношения двух народов, их видение жизни в одном регионе. По этим вопросам имеются многочисленные научные публикации (А. Каринян, Л. Хуршудян, А. Акопян, Р. Ованнисян, Г. Симонян).

Вопросы взаимоотношений двух народов затрагивались и рядом деятелей Первой Республики Армения, которые всегда ссылались на эти вопросы в монографиях и статьях. Десятки армянских периодических изданий, издававшихся в те годы, были посвящены проблемам двух соседних народов. С этой точки зрения

важны как периодические издания, издаваемые в восточно- и западноармянской действительности, так и газеты и журналы, издаваемые в диаспоре. Цель настоящего доклада – представить ссылки этих периодических изданий на отношения между двумя народами, их прошлое и тенденции в развитии отношений.

В основу исследования легли публикации «Мшак» (Тбилиси), «Азг» (Бостон), «Арагац» (Константинополь), «Арев» (Александрия, Каир), «Ардзаганк Парижа» (Париж), «Молодая Армения» (Чикаго), «Жаманак» (Константинополь), «Жоговурд» (Ереван), «Жоговурд» (Константинополь), а также статьи из других периодических изданий. В докладе будут обсуждены взгляды общественно-политических кругов на проблему, представлены противоречия разных слоев общества по поводу путей нормализации двусторонних отношений, видение сосуществования двух народов.

GABRIELIAN Mkhitar (Armenia)

Yerevan State University
e-mail: m.gabrielyan@ysu.am

МКHOYAN Hayk (Armenia)

Yerevan State University
e-mail: mxoyanhayk@ysu.am

RAISING THE ISSUE OF RELATIONS BETWEEN THE ARMENIAN AND TURKISH PEOPLES IN 1918-1920 IN THE ARMENIAN PRESS

World War I, the Armenian Genocide in 1914-1916, 1917 Revolution in Russia and then the October coup created new realities for the Armenians living in Eastern Armenia. In 1918, thanks to geopolitical shifts in the region, as well as great efforts, the Armenians were finally able to re-declare independence in some part of their motherland. In these conditions, it was necessary to find new solutions to overcome the various challenges.

One of such challenges was the issue of the relations between the Armenian and Turkish peoples. Different layers of the Armenian society sometimes had different ideas about the relations and establishing contacts with Turks. The situation was aggravated especially in the case of rapidly changing realities in Turkey, when the Armenian authorities had to interact with the authorities of different Turkish government circles, often with different approaches. However, it is important not only to observe the relations between the two governments, but also to study the relations between the two peoples, their vision of living in the same region. There are numerous scientific publications on these issues (A. Karinyan, L. Khurshudyan, A. Hakobyan, R. Hovhannisyanyan, H. Simonyan).

The issues of the relations between the two peoples were also touched upon by a number of figures of the First Republic of Armenia, who always referred to those issues

in monographs and articles. Dozens of Armenian periodicals, published in those years, focused on the problems of the two neighboring peoples. From this point of view, both the periodicals published in Eastern and Western Armenian reality, as well as the newspapers and journals published in the Diaspora are important. The purpose of this report is to present the references of these periodicals to the relations between the two peoples, their past and tendencies in the development of relations.

The study was based on “Mshak” (Tbilisi), “Azg” (Boston), “Aragats” (Constantinople), “Arev” (Alexandria, Cairo), “Ardzagank of Paris” (Paris), “Young Armenia” (Chicago), “Zhamanak” (Constantinople), “Zhoghovurd” (Yerevan), “Zhoghovurd” (Constantinople) and other periodicals. The report will discuss the views of social and political circles on the issue and present the contradictions of different layers of the society on the ways of normalization of bilateral relations, the vision of coexistence of the two peoples.

ԿԱՎՐԵԼԻՇՎԻԼԻ ՌՈՒԿԻՆ (Վրաստան)

Սամցխե-Չավախեթիի պետական հմայսարան
Էլ. փոստ՝ roinkav@gmail.com

**ՀԱՅ-ԹՈՒՐԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ԸՍՏ ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ
ՆՅՈՒԹԵՐԻ (1920թ.)**

Սևրի հաշտության պայմանագիրը անընդունելի էր Անկարայի կառավարության համար: Այդ իսկ պատճառով Հայաստանի և Թուրքիայի միջև սահմանային հակամարտությունը վերածվեց պատերազմի: Հայաստանը 1920 թվականի սեպտեմբերի 24-ին Թուրքիային պատերազմ հայտարարեց: Թուրքիան պաշտոնապես պատերազմ չի հայտարարել Հայաստանին, բայց 1920 թվականի սեպտեմբերի 28-ին թուրքական բանակը հատեց Արդաշեն-Յուսուֆեյի-Օլտիսի-Բայազետ սահմանը և պատերազմի մեջ մտավ հայկական գործի դեմ: Հայկական գործը այս պատերազմում պարտություն կրեց, և 1920 թվականի դեկտեմբերի 2-ին Գյումրի քաղաքում ստորագրվեց պայմանագիր:

Վրացական թերթերը՝ «Էրթորա», «Գրուզիա», «Վրաստանի Հանրապետություն», հիմնականում Հայոց բանակի գերագույն գլխավոր հրամանատարի տարածած տեղեկատվության վրա են հիմնվում: Նրանցում խոսվում են թուրքական գործերի կողմից ռազմական գործողության սկսման ժամկետների ու ուղղությունների մասին:

Այստեղ տեղադրված է նաև Վրաստանում հավատարմագրված Հայաստանի դիվանագիտական ներկայացուցչության տեղեկատվությունն ընթացիկ ռազմական

գործողությունների մասին: Դրանք պարունակում են տեղեկատվություն Հայաստանի Հանրապետությունում սկսված զորահավաքի, դասալքության պատժի, երկաթուղիներում մտցված ռազմական կանոնների մասին:

Վրացական թերթերը, սեփական տեղեկություններից բացի, հրապարակել են արտասահմանյան, այդ թվում՝ հայկական մամուլից ստացված տեղեկություններ, որոնք անմիջական առնչություն ունեին ընթացիկ իրադարձությունների հետ: Նշանակալից է նաև այն, որ, վրացական թերթերում լուսաբանված են ազգությամբ հայ՝ Վրաստանի քաղաքացիների կողմից հայերին սատարող ցույցերը Թբիլիսիում: Ըստ երևույթին, ցուցարարները հավաքվել են Վանքի տանարի բակում, ապա երթով շարժվել դեպի Վրաստանում հավատարմագրված տարբեր երկրների դեսպանատներ՝ բողոքելու Թուրքիայի ռազմական գործողությունների դեմ:

Խորհրդային Ռուսաստանի և քենալական Թուրքիայի միջև համագործակցությունը դիտվում է որպես Հայաստանի խորհրդային-ռուսական կառավարության վերջնագիր, որով խորհրդային կառավարությունը պահանջում էր, որ Հայաստանը հրաժարվի Սևրի պայմանագրից և բոլշևիկյան զորքերը մտցնի իրենց տարածք՝ միանալու Անկարայի կառավարության զորքերին:

Չեկոցման նպատակն է ընթերցողներին ծանոթացնել այն ժամանակաշրջանի հայ-թուրքական պատերազմի մասին վրացական մամուլում պահպանված տեղեկատվությանը և համապատասխան պատմական աղբյուրների ու գրականության հետ ներկայացնել ընթացիկ իրադարձությունների պատկերը:

КАВРЕЛИШВИЛИ Роин (Грузия)

Самцхе-Джавахетский государственный университет

e-mail: roinkav@gmail.com

АРМЯНО-ТУРЕЦКАЯ ВОЙНА ПО МАТЕРИАЛАМ ГРУЗИНСКОЙ ПРЕССЫ (1920 г.)

Условия Севрского перемирия были неприемлемы для правительства Анкары. Поэтому, пограничный конфликт между Арменией и Турцией перерос в войну. Армения в 24 сентября 1920 г. объявила войну Турции. Турция официально не объявляла войну Армении, но 28 сентября 1920 года турецкая армия перешла линию Ардашен-Юсуфели-Олтиси-Баязет и вступила в войну с армянскими войсками. Армянские военные потерпели поражение в этой войне и 2 декабря 1920 года в городе Гюмри было подписано перемирие.

Грузинские газеты - "Эртоба", "Грузия", "Республика Грузия" в основном опираются на информацию, распространяемую главнокомандующим Армянской армией. В них говорится о датах и направлениях начала военной операции турецкими войсками. Здесь же размещена информация аккредитованной в Грузии дипломатической миссии Армении о текущих боевых действиях. В них содержится

информация о начатой в Республике Армения военной мобилизации, наказании за дезертирство, введённого военного положения на железных дорогах.

Помимо собственной информации, грузинские газеты публиковали информацию, полученную из иностранной прессы, в том числе армянской, которая имела непосредственное отношение к текущим событиям. Следует также отметить, что грузинские газеты освещают митинги в Тбилиси в поддержку Армении со стороны граждан Грузии армянской национальности. Судя по всему, протестующие собирались во дворе храма Ванк, а затем направлялись к посольствам различных государств, аккредитованных в Грузии, в знак протеста против турецких военных действий.

Сотрудничество между Советской Россией и кемалистской Турцией рассматривается как ультиматум советско-российского правительства Армении, в котором советское правительство потребовало от Армении отказаться от Севрского договора и провести большевистские войска на свою территорию, чтобы присоединиться к войскам правительства Анкары.

Цель статьи – ознакомить читателей с информацией грузинской прессы того периода об армяно-турецкой войне и представить картину текущих событий в сочетании с соответствующими историческими источниками и литературой.

KAVRELISHVILI Roin (Georgia)

Samtskhe-Javakheti State University
e-mail: roinkav@gmail.com

THE COVERAGE OF THE ARMENO-TURKISH WAR IN THE GEORGIAN PRESS CONTEMPORARY WITH THE EVENT (1920)

The terms of the Treaty of Sevres were unacceptable for authorities in Ankara. Consequently, the border conflict between Armenia and Turkey grew into a war. Armenia declared war on Turkey on September 24th, 1920. This was not done on official level, but on September 28th, 1920 Turkish army crossed Ardashen-Iusupheli-Oltisi-Baiazet line and was engaged with the Armenian troops in the war. Finally, the Armenian military forces suffered a defeat and on December 2nd, 1920 a peace treaty was signed in the city of Gyumri.

Georgian newspapers such as Ertoba (the Unity), Sakartvelo (Georgia) and Sakartvelos Respublika (The Republic of Georgia) use the information, disseminated by the high command of the Armenian army, as their main source. This is the news about the dates of starting the military operations by the Turkish troops and the directions of those actions. Herewith, there are reports on the ongoing military operations provided by the diplomatic mission accredited in Georgia. They contain information about the military mobilization in the Republic of Armenia, the punishment for deserting from the army and also about the rules which were introduced to be operated throughout the railway system.

Apart from the information obtained on its own, the Georgian press published reports received from the foreign media too and among them those from the Armenian one as well which was in direct touch with the ongoing developments. It is also worth mentioning that the Georgian newspapers cover the demonstrations supporting Armenia held in Tbilisi by the ethnically Armenian citizens of Georgia. It is clear from this coverage that the demonstrators, in order to protest against the Turkish military actions, gathered in the yard of Vank Church and then they headed towards embassies of different states accredited in Georgia.

An ultimatum of the Soviet government addressing Armenia, by which the Soviet side claimed that Armenia should renounce the terms of the Treaty of Sevres and allow the Bolshevik troops to pass through its territory and give them the way to join the army of Ankara authorities, is assessed as a collaboration between Soviet Russia and Kemalist Turkey.

The purpose of this article is to introduce readers to the information about the Armeno-Turkish war documented in the Georgian press, contemporary with those developments, and to show the ongoing events with the comparison of corresponding historical sources and literature.

ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ Կարինե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ.փոստ՝ karineal@mail.ru

**ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՕՐԱԿԱՐԳՈՎ ՊԱՏԵՐԱԶՄԵԼՈՒ ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 1918-1921թթ.**

Հայոց վերջին՝ գրեթե նույնությամբ կրկնվող 100 տարվա պատմությունը, նոր մարտահրավերների առաջ կանգնեցնելով համայն հայությանը, վկայում է, որ այն դեռ լուրջ գիտական ուսումնասիրությունների և հանրայնացման կարիք ունի: Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես հայ-թուրքական հարաբերությունների և թուրքական դիվանագիտական զինանոցում մշակված և գործարկված ռազմավարությունների ուսումնասիրություններին:

Մեր առաջ նպատակ ենք դրել սույն հոդվածով բացահայտելու թուրքական դիվանագիտական զինանոցում ուրույն տեղ զբաղեցրած, թուրքերի ռազմական և դիվանագիտական հաջողություններն ապահոված «խաղաղության օրակարգով» պատերազմելու ռազմավարության էությունը:

«Խաղաղության օրակարգը», որ թուրքերն առաջ են քաշել սովորաբար պատերազմական հանցագործություններից հետո, նրանց հնարավորություն է

ընձեռել ոչ միայն խուսափելու պատասխանատվությունից, այլև բանակցելով միաժամանակ շարունակելու պատերազմը:

Խաղաղության օրակարգով պատերազմելու ռազմավարության էության բացահայտման համար կարևոր աղբյուր ենք համարել 1918-1921թթ. թուրքերի վարած պատերազմական հանցագործություններով ուղեկցվող պատերազմների և կնքած պայմանագրերի ուսումնասիրությունները: Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես Բրեստ-Լիտովսկի, Բաթումի, Ալեքսանդրապոլի, Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերին, որոնց կնքման նախորդող բանակցություններում մշակվել և կիրառվել է վերը նշված ռազմավարությունը:

Ի դեպ, խաղաղության օրակարգով պատերազմելու ռազմավարությունը այսօր էլ հաջողությամբ գործարկվում է հայոց պետականության և ժողովրդի դեմ: Հետևաբար մեր առաջ խնդիր ենք դրել ցույց տալ «խաղաղության դարաշրջանի» և հայոց ցեղասպանության անտեսանելի կապերը և հիմնավորել թուրքական խաղաղությունից պաշտպանվելու անհրաժեշտությունը:

АЛЕКСАНИЯ Карине (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА

e-mail: karineal@mail.ru

ТУРЕЦКАЯ СТРАТЕГИЯ ВОЙНЫ С ПОВЕСТКОЙ МИРА 1918-1921гг.

Послевоенные события происшедшие в Армении, еще раз свидетельствуют о том, что Турция с удивительной точностью повторяет кровавую реальность 100 летней давности и использует свой арсенал дипломатических средств и методов для достижения целей в мировом обществе.

Исходя из вышесказанного, мы считаем целью нашего исследования: выявить и обосновать те методы и средства турецкой дипломатии, с помощью которых она обеспечивает себе бесспорное преимущество в деле мирного урегулирования военных конфликтов и неоспоримый успех в стратегии “мирной повестки”.

В докладе мы раскроем ведущую роль “мирной повестки” Турции в деле урегулирования военного конфликта и достижения успеха в переговорах на вышеуказанных дипломатических переговорах, одновременно ведя захватческую и кровополитную войну.

Следует особо отметить, что даже в момент подписания договоров о прекращении огня, они не соблюдали данный акт подписания на государственном уровне и нарушали согласованность.

Создавалось впечатление, что подписанные соглашения не имеют никакого значения и не мешают Турции вести открытую войну, нарушая все договоренности.

Важно указать, что Турция и сейчас, применяет, стратегию “мирной повестки” на разных уровнях дипломатических переговоров и с Россией и с Арменией.

Следовательно перед нами стоит важнейшая задача: показать невидимые связи между Геноцидом армянского народа и ложной турецкой стратегией “мирной повестки”, обосновать необходимость защиты от ее дальнейших пагубных последствий.

ALEKSANYAN Karine (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA

e-mail: karineal@mail.ru

TURKISH STRATEGY OF WAR ON THE PEACE AGENDA 1918-1921

The 100-year history of the Armenians, repeating itself almost identically, posing new challenges to all Armenians, testifies that it has not yet received serious scientific research. We are talking, in particular, about studies of Armenian-Turkish relations and strategies developed and used in the Turkish diplomatic arsenal.

Our goal is to reveal in this article the essence of the strategy of waging war on the "peace agenda", which has taken its special place in the Turkish diplomatic arsenal, ensuring the military and diplomatic successes of the Turks.

The "peace agenda", which the Turks usually put forward after war crimes, gave them the opportunity not only to avoid responsibility, but also, by negotiating, to continue the war. 1918-1921 the strategy of the "peace agenda", developed and successfully launched by Turkish diplomacy during the Turkish-Armenian wars, ensured diplomatic and military victories of the Turks. In particular, having violated the resistance of the Armenians with the propaganda of peace and dulled their vigilance, the Turks continued to implement the policy of seizing Armenian territories and the Armenian Genocide.

An important source for revealing the essence of the strategy of war with the peace agenda are the years 1918-1921. studies of wars and treaties accompanied by war crimes carried out by the Turks. We are talking, in particular, about the Brest-Litovsk, Batumi, Alexandropol, Moscow and Kars treaties, in previous negotiations on the conclusion of which the above strategy was developed and applied.

We tried in 1918-1921 having studied the peace negotiations and the agreements concluded during the Turkish-Armenian wars, we have identified the role of the strategy of the peace agenda in the Turkish diplomatic and military successes in the negotiation process for a peaceful settlement in Brest Litovsk, Batumi, Alexandropol, Moscow and Kars and in the relevant concluded agreements.

By the way, the strategy of war with the peace agenda is successfully operating against the Armenian statehood and people today. Therefore, we have set ourselves the task of showing the invisible links between the "era of peace" and the Armenian Genocide and substantiating the need to protect against the Turkish world.

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Գեղամ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Էլ.փոստ՝ gegham.hovhannisian@mail.ru

**ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ «ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»
ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՈՒՄ (1917-1918 թթ.)**

1917թ. փետրվարյան հեղափոխությունը և ցարական ինքնակալության վերացումը Ռուսաստանում ազգային պետականության վերականգնման հույսեր արթնացրին հայության մեջ: Հարցը լայնորեն քննարկվում է Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան կուսակցության ամերիկյան մասնաճյուղի պաշտոնաթերթ «Երիտասարդ Հայաստանում»:

Պարբերականի գաղափարական-քաղաքական ուղղվածության հարցում կարևոր դեր ուներ նրա գլխավոր խմբագիր, կուսակցության տեսաբան Ստեփան Սապահ-Գյուլյանը: «Երիտասարդ Հայաստանի» հրապարակումներում առանցքային էր հայ ժողովրդի քաղաքական կարգավիճակի հարցը: Պարբերականն արտահայտում էր հարցի վերաբերյալ արևմտահայ հնչակյանների ամենաազդեցիկ կազմակերպության տեսակետը, ըստ որի՝ Արևմտյան Հայաստանը Կիլիկիայի հետ միասին անջատվելու էր Օսմանյան կայսրությունից և ստանալու էր ինքնավարություն Անտանտի երկրների հովանավորության ներքո: Պարբերականը հանդես էր գալիս Արևելյան Հայաստանի կամ Ռուսահայաստանի ինքնավարության օգտին:

1917-1918 թթ. «Երիտասարդ Հայաստանի» հրապարակումները ցույց են տալիս, որ հնչակյաններն ամբողջությամբ չէին ընդունում սոցիալիստական պետության կառուցման բոլշևիկյան գաղափարները: Նրանք դատապարտում են Կովկասյան ռազմաճակատից ռուսական զորքերի դուրսբերումը, որը գործնականում ի չիք դարձրեց Թուրքահայաստանի մասին հրովարտակով բոլշևիկյան Ռուսաստանի կողմից արևմտահայերին տրված ինքնավարությունը:

1918 թ. գարնանը թուրքերի Անդրկովկաս կատարած արշավանքի ժամանակ «Երիտասարդ Հայաստանը» կոչ էր անում համայն հայությանը համախմբվելու, թիկունք կանգնելու և օգնելու արևելահայությանը:

Այսպիսով, «Երիտասարդ Հայաստան» պարբերականն արտահայտում էր արձարժված հարցի վերաբերյալ հնչակյանների տեսակետը, ըստ որի՝ 1917թ. փետրվարյան հեղափոխությունից հետո՝ Հայաստանի առաջին հանրապետության ստեղծման ժամանակաշրջանում, Հնչակյան կուսակցության ներսում դեռևս չէր ձևավորվել ազգային միասնական պետության պահանջը:

Այդ շրջանում հայկական պետականության հնչակյանների տեսլականն արտահայտվում էր Արևմտյան և Արևելյան Հայաստանների ինքնավարությունների ձևով: Եթե Թուրքիայից անջատ Անտանտի երկրների հովանավորության ներքո գտնվող Արևմտյան Հայաստանի (ներառյալ Կիլիկիան) կարգավիճակի շուրջ հնչակյանների պատկերացումը շատ հստակ էր, ապա այդպիսի հստակություն չկար Արևելյան Հայաստանի ինքնավարության հարցում:

Ռուսաստանի անկայուն ու լարված ներքաղաքական իրավիճակի առկայության պայմաններում հնչակյանների մեջ հստակ ձևակերպված չէր ինքնավար Արևելահայաստանի և հետհեղափոխական Ռուսաստանի փոխհարաբերության հարցը:

ОГАННИСЯН Гехам (Армения)

Институт истории НАН РА
e-mail: gegham.hovhannisian@mail.ru

ВОПРОС НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В ПЕРИОДИЧЕСКОМ ИЗДАНИИ «МОЛОДАЯ АРМЕНИЯ» (1917-1918 гг.)

Февральская революция 1917 г. и падение царского самодержавия пробудили в армянском народе надежду на восстановление национальной государственности. Вопрос широко обсуждался на страницах официального органа американского филиала Социал-демократической партии Гнчакян «Молодая Армения».

В вопросе идеолого-политической направленности данного издания важную роль играл главный редактор, идеолог партии Степанос Сапах-Гюлян. В публикациях газеты ключевой была тема политического статуса армянского народа. Газета отражала точку зрения самой влиятельной организации западноармянских гнчакянов, согласно которой Западная Армения вместе с Киликией должна была выйти из состава Османской империи и получить автономию под протекторатом стран Антанты. Газета «Молодая Армения» выступала в защиту автономии Восточной Армении, либо Русской Армении.

Материалы, публикуемые на страницах «Молодой Армении» в 1917-1918 гг., явствовало о том, что гнчакяны не принимали большевистские идеи создания социалистического государства. Они осуждали вывод русских войск с Кавказского фронта, что снимало с повестки дня вопрос предоставления автономии западным армянам большевистской Россией на основе манифеста о Турецкой Армении.

Во время наступления турок на Закавказье весной 1918 г. газета выступала с призывом об объединении армянства и оказании помощи восточным армянам.

Таким образом, это периодическое издание отражало точку зрения гнчакянов по рассматриваемому вопросу. Согласно гнчакянам, после Февральской революции 1917 года, в период создания Первой Республики Армения в рядах гнчакянов еще не созрела идея создания единого национального государства. В этот период по представлениям гнчакянов создание армянской государственности рассматривалось в контексте автономии Восточной и Западной Армении.

Если представления гнчакянов о статусе Западной Армении (включая Киликию), находящейся под протекторатом стран Антанты, были весьма четкими, то вопрос автономии Восточной Армении был пока неясен.

В условиях нестабильной и напряженной внутривосточной ситуации, царившей в России, гнчакянами еще не был определен вопрос отношений между автономной Восточной Арменией и постреволюционной Россией.

HOVHANNISYAN Gegham (Armenia)

Institute of History of NAS RA
e-mail: gegham.hovhannisian@mail.ru

**THE ISSUE OF THE NATIONAL STATE IN PERIODICAL
“YOUNG ARMENIA” (1917-1918)**

The 1917 February Revolution and the abolition of tsarist dictatorship in Russia raised hopes for the restoration of national statehood among the Armenians. The issue is widely discussed in “Young Armenia” official newspaper of the American branch of the Social Democrat Hunchakian Party. Its editor-in-chief, party theorist Stepan Sapah-Gyulyan played an essential role in the ideological and political orientation of the periodical. The issue of the political status of the Armenian people was pivotal in the publications of “Young Armenia”. The periodical expressed the opinion of the most influential organization of the Western Armenian Hunchakians on the issue, according to which Western Armenia, together with Cilicia, would secede from Turkey and gain autonomy under the auspices of the Entente countries. It advocated the autonomy of Eastern Armenia or Russian-Armenia.

The publications of “Young Armenia” in 1917-1918 indicate that the Hunchakians did not fully accept the Bolshevik ideas of building a socialist state. They condemn the withdrawal of Russian troops from the Caucasus front, which practically nullified the autonomy given to the Western Armenians by Bolshevik Russia through a proclamation on Turkish Armenia.

In the spring of 1918, during the Turkish invasion of Transcaucasia, “Young Armenia” called on all Armenians to unite, support and help the Eastern Armenians.

Thereby, periodical “Young Armenia” expressed the opinion of the Hunchakians on the issue, according to which the demand for a united national state had not yet been formed within the Hunchakian Party after the 1917 February Revolution until the establishment of the First Republic of Armenia.

At that period, the vision of the Hunchakians on the Armenian statehood was expressed through the autonomy of Western and Eastern Armenia.

If the Hunchakians had a very clear idea of the status of Western Armenia (including Cilicia) under the auspices of the Entente countries separate from Turkey, there was no such clarity on the issue of the autonomy of Eastern Armenia.

In the conditions of the unstable and tense internal political situation in Russia, the Hunchakians did not clearly formulate the question of the relationship between autonomous Eastern Armenia and post-revolutionary Russia.

ԱՅՎԱԶՅԱՆ Գևորգ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ Ayg.84@mail.ru

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԳՊՐՈՑՆԵՐԻ
ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԹՈՓԱԼ-ԹԱԹՈՍ»
ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

1860-1870-ական թթ. ընդհանուր կրթության մասսայականացման գաղափարը Ալեքսանդրապոլում մեծ տարածում էր գտել: Չափազանցրած չենք լինի, եթե ասենք, որ քիչ թե շատ գրագետ համարվող մարդիկ, իրար հերթ չտալով, բացում էին նախակրթարաններ: 6-8 տարեկան մանուկներն այդտեղ ստանում էին տարրական գիտելիքներ: Աշակերտների հիշողությունները վկայում են, որ դրանցից շատերը տեղավորված էին անբարեհամբույր շինություններում: Դաստիարակության մանկավարժական մեթոդները ծայրահեղ հետադիմական էին: Այդ կապակցությամբ մեր զեկուցման մեջ քննարկելու ենք ավերպուլցի գրող, հրապարակախոս Կարապետ Հովհաննջանյանցի՝ կատակերգության ձևով պատմվող հիշողությունները: Սկզբնաղբյուրը Ալեքսանդրապոլի կրթական կյանքի գունեղ և հյույժեղ պատկեր է:

АЙВАЗЯН Геворг (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: Ayg.84@mail.ru

**ОПИСАНИЕ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ АЛЕКСАНДРОПОЛЯ В
КОМЕДИИ «ТОПАЛ-ТАТОС»**

В 1860-1870-х гг. идея массового общего образования была широко распространена в Александрополе. Не будет преувеличением, если скажем, что более или менее грамотные люди открыли частные школы начальных классов. Воспоминания учащихся свидетельствуют о плачевном состоянии учебных помещений и об отсталых методах воспитания. В нашем докладе обсуждается мемуары писателя, публициста Карапета Оганджянца. Автор первоисточника дает яркое описание образовательной жизни Александрополя.

AYVAZIAN Gevorg (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies NAS RA

e-mail: Ayg.84@mail.ru

DESCRIPTION OF THE ELEMENTARY SCHOOLS OF ALEXANDRAPOL IN THE COMEDY "TOPAL-TATOS"

In the 1860-1870s the idea of mass general education was widespread in Alexandrapol. It will not be an exaggeration if we say that more or less literate people have opened private elementary schools. The memories of students testify the deplorable state of the classrooms and backward methods of education. The report discusses the memoirs of the writer, publicist Karapet Hovhanjanyants. The author of the original source gives a vivid description of the educational life of Alexandrapol.

ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ Նարինե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

Էլ.փոստ՝ narinem2006@gmail.com

1920 Թ. ԹՈՒՐԲ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆԱԽՕՐՅԱԿԻ ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ԼՈՒՍԱԿԵՐԱՆՈՒՄԸ ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ

1920 թ. թուրք-հայկական պատերազմի նախօրյակի ռազմաքաղաքական իրադարձությունները լուսաբանվել են շատ հայ խորհրդային պատմաբանների կողմից: Քննարկվում են խորհրդահայ պատմագրության դիրքորոշումն ու գնահատականները՝ 1920 թ. ամռանը Անդրկովկասում ստեղծված ռազմաքաղաքական իրավիճակի վերաբերյալ: Բացահայտվում է պատմաբանների ու կուսակցական-քաղաքական գործիչների դիրքորոշումը պատերազմի պատճառների ու սկզբնավորման կարևոր հարցերի վերաբերյալ: Նրանց մի շարք գնահատականներ տեղին են և հիմնարար: Հայաստանի խորհրդային պատմագիրները հանգամանորեն քննարկում են 1919-1920 թթ. ստեղծված բարդ քաղաքական իրավիճակը:

Խորհրդային ժամանակաշրջանի հեղինակները ձգտում էին ներկայացնել խորհրդային կառավարության քաղաքական վերաբերմունքը Հայաստանի նկատմամբ, ինչպես նաև նրա ձգտումը՝ հանդես գալու միջնորդի դերում, հարթեցնելու ծայրահեղորեն լարված հայ-թուրքական հարաբերությունները:

Հետազոտողները միաժամանակ մատնանշում են, որ Անատոլիայում ձևավորված քեմալական կառավարությունն իր առաջնային նպատակ էր հռչակել

ոչնչացնել Հայաստանը, որն իր արտաքին քաղաքականության մեջ պահպանում էր արևմտյան կողմնորոշումը, թեև եվրոպական տերություններն ու ԱՄՆ որևէ քայլ չէին ձեռնարկում Հայաստանին օգնելու:

ՄՈՎՏԻՏՅԱՆ Նարինե (Արմենիա)

Институт истории НАН РА
e-mail: narinem2006@gmail.com

**ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСА ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ
НАКАНУНЕ ТУРЕЦКО-АРМЯНСКОЙ ВОЙНЫ 1920 г. В
СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ АРМЕНИИ**

Вопросы военно-политической ситуации накануне турецко-армянской войны 1920 г. освещали многие советские историки Армении. В статье анализируются позиция и оценки советской армянской историографии относительно военно-политической обстановки в Закавказье летом 1920 г.

Раскрываются позиция и отношение историков и партийно-политических деятелей к ключевым вопросам причин и начала турецко-армянской войны. Их некоторые оценки уместны и обоснованны. Авторы обстоятельно рассматривают сложный в политическом отношении период 1919-1920 годов.

Авторы советского периода стремились представить политические подходы советского правительства к отношениям с Арменией как его стремление выступить в роли посредника, чтобы сгладить чрезвычайно напряженные армяно-турецкие отношения.

При этом исследователи указывают, что образовавшееся в Анатолии кемалистское правительство провозгласило своей первоочередной задачей уничтожение Армении, сохранявшей западную ориентацию в ее внешней политике, хотя европейские Державы и США не предприняли каких-либо шагов по оказанию помощи Армении.

MOVSISYAN Narine (Armenia)

Institute of History NAS RA
e-mail: narinem2006@gmail.com

**ELUCIDATION OF THE MILITARY AND POLITICAL SITUATION ON
THE EVE OF THE TURKISH-ARMENIAN WAR IN, 1920, IN THE
SOVET HISTORIOGRAPHY OF ARMENIA**

Issues of the military and political situation on the eve of the Turkish-Armenian war, 1920, had been elucidated by many Soviet historians of Armenia.

The paper illustrates the position and attitude of historians and party-political leaders over the problem of the reasons and the beginning of the the Turkish-Armenian War. A number of opinions had been appropriate and well-grounded.

The paper analyses position and estimations of the military-political developments in Transcaucasia during the summer, 1920, by the Soviet Armenian historiography. The authors of the Soviet period strived to present the political approach of the Soviet Government towards its relations with Armenia as its aspiration to perform the role of mediator who would smooth over very tense Armenian-Turkish relations.

The scholars point out that the Kemalist government, which was set up in Anatolia, declared the annihilation of Armenia to be its primary goal: though European Powers and the USA did not commit any actions to aid Armenia.

ՀԱՄԱՐԶՈՒՄՅԱՆ Արգամ (Հայաստան)

Երևանի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ arghambardzumyan8@gmail.com

**ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ ԲՈՒՀԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ
ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ**

Աշխատանքի նպատակն է ցույց տալ անկախության շրջանում մայրաքաղաքում միջպետական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հիմնադրման նախապատմությունը, կառուցվածքը, դրանց կողմից իրականացվող կրթական ծրագրերը, դրանց խաղացած դերն ու առանձնահատկությունները Հայաստանի Հանրապետության և մասնավորապես մայրաքաղաքի բուհական համակարգում: Քննության առարկա դարձած հինգ միջպետական բուհերն են Հայաստանի Ամերիկյան համալսարանը, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանը, Հայաստանում ֆրանսիական համալսարանի հիմնադրամը, Հայաստանի եվրոպական համալսարանը և Մոսկվայի պետական համալսարանի Երևանի մասնաճյուղը: Վերջիններս կոչված են զարգացնելու ամերիկյան, ռուսական, ֆրանսիական և համաեվրոպական կրթական համակարգերի ավանդույթները տարածաշրջանում և կրթական, գիտահետազոտական և մշակութային գործունեություն ծավալելու բնական գիտությունների և հումանիտար գիտելիքի լայն ոլորտներում:

Կատարված աշխատանքի արդյունքում փաստարկել ենք այն հիմնադրույթները, որ ժամանակակից աշխարհում պետության կրթական հեղինակությունը պայմանավորող գործոններից մեկն էլ մրցունակ միջպետական և միջազգային բուհական համակարգի գոյությունն է, որի հաջողության գրավականը գիտակրթական օրենսդրության ճկունությունն է. որքան ճկուն է այդ համակարգը, այնքան գրավիչ է միջազգային համբավավոր համալսարանների համար մասնաճյուղեր բացելու

տեսանկյունից: Մյուս կողմից միջպետական բուհական համակարգի գոյությունը մայրաքաղաքում միայն ու միայն դրական է անդրադառնում ազգային կրթական համակարգի համար՝ ստիպելով վերջինիս ավելի արագորեն արդիականանալ հեղինակությունն ու դիմորդներին չկորցնելու, ինչպես նաև օտարերկրացի ուսանողների ներգրավելու առումով: Այս տեսանկյունից կարևոր ենք համարում միջպետական բուհական համակարգի պահպանումն ու շարունակական ընդլայնումը մայրաքաղաքում, ինչպես նաև դրա «արտահանումը» հանրապետության քաղաքային այլ բնակավայրեր:

АМБАРЦУМЯН Аргам (Армения)

Ереванский государственный университет
e-mail: arghambardzumyan8@gmail.com

МЕЖГОСУДАРСТВЕННАЯ УНИВЕРСИТЕТСКАЯ СИСТЕМА В СТОЛИЦЕ ЕРЕВАН ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Цель работы - показать предысторию создания межгосударственных высших учебных заведений столицы в период независимости, структуру, реализуемые ими образовательные программы, их роль и особенности в университетской системе Республики Армения, особенно в столице. Пять изученных межгосударственных университетов: Американский университет Армении, Армяно-российский (славянский) университет, Французский университет в Армении (фонд), Европейский университет Армении и Ереванский филиал Московского государственного университета. Последние призваны развивать и преумножать традиции американской, российской, французской, общеевропейской систем образования в регионе, осуществлять образовательную, научно-исследовательскую и культурную деятельность в сферах естественных и гуманитарных наук.

В результате проделанной работы аргументировано положение о том, что одним из факторов, определяющих роль образовательного органа любого государства в современном мире, является наличие конкурентоспособной межгосударственной и международной университетской системы, успех которой, однозначно, гибкость научного и образовательного законодательства. Чем более гибкая система, тем привлекательнее для всемирно известных университетов открытие филиалов. С другой стороны, наличие межгосударственной системы университетов в столице оказывает только положительное влияние на национальную систему образования, заставляя ее быстрее модернизироваться, чтобы не терять свой престиж и абитуриентов, а также в плане привлечения иностранных учеников. С этой точки зрения мы однозначно считаем важным сохранение и постоянное расширение системы межгосударственного университета в столице, а также ее «экспорт» в другие городские поселения республики.

HAMBARDZUMYAN Argam (Armenia)

Yerevan State University

e-mail: arghambardzumyan8@gmail.com

**INTERGOVERNMENTAL UNIVERSITY SYSTEM IN THE CAPITAL
YEREVAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE**

The paper aims at showing the background of the establishment of interstate higher education institutions in the capital during the period of independence, the structure, the educational programs implemented by them, their role and peculiarities in the university system of the Republic of Armenia, particularly in the capital. The five interstate universities examined are the American University of Armenia, the Armenian-Russian (Slavonic) University, the French University Foundation in Armenia, the European University of Armenia, and the Yerevan branch of Moscow State University. The latter are called to develop and multiply the traditions of the American, Russian, French, pan-European educational systems in the region, by carrying out educational, research and cultural activities in the fields of natural sciences and humanities.

As a result of the work done, we have argued the principles that one of the factors determining the role of the educational authority of any state in the modern world is the existence of a competitive intergovernmental and international university system, the success of which is unequivocally the flexibility of scientific and educational legislation. The more flexible the system, the more attractive it is for internationally renowned universities to open branches. On the other hand, the existence of an interstate university system in the capital has only a positive impact on the national education system, forcing it to modernize more quickly in order not to lose its prestige and applicants, as well as in terms of attracting foreign students. From this point of view, we definitely consider the preservation and continuous expansion of the interstate university system in the capital, as well as its "export" to other urban settlements of the republic.

ՍՈՒՔԻՍՅԱՆ Համո (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Էլ.փոստ՝ hamosukiasyan@mail.ru

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Գայանե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Էլ.փոստ՝ gayane.ghazaryan.1992@mail.ru

**ԶԱՐԿՆԱԿՆԵՐԻ ԳՐԱԿԱՆԱԿՆԵՐԸ ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՅՈՒՄԱՆԻՏԱՐԻՎՄԱՆ ԾՐԱԿՆԵՐՈՒՄ 1940-1980-
ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ**

Խորհրդային Հայաստանի հետպատերազմյան շրջանի չուսումնասիրված էջերի թվում է հանրային կյանքի գրեթե բոլոր բնագավառներում տարածված չարաշահումների խնդիրը: Այս հիմնահարցը պատմագիտության կողմից արժանացել է միայն հպանցիկ անդրադարձների: Պաշտոնական դիրքի չարաշահումները, որ խորհրդային իրավակարգի պայմաններում բնորոշվում էին իբրև պետական-կուսակցական մակարդակում բույն դրած չարիք, 1940-1950-ական թվականներին առավելապես հետպատերազմյան ժամանակաշրջանին բնորոշ ընդհանուր ճգնաժամի ֆոնին գոյություն ունեցող հասարակական կարգի օղակների թուլացման հետևանք էր: 1960-ական թվականներին խրուշչովյան վերակառուցումների ու ստեղծված հարաբերական ազատությունների ֆոնին խորհրդային հասարակության մեջ արդեն իսկ գոյություն ունեցող խութերը նոր դրսևորում և երանգ ստացան: 1960-1970-ական թվականներին չարաշահումների դրսևորումներն առավելապես կապված էին խրուշչովյան ազատությունների և բրեժնևյան տնտեսական ու կադրային քաղաքականության, կոմունիստ կադրերի նկատմամբ վստահության բարձրացման հետ, որոնք միութենական հանրապետություններում և հատկապես շրջաններում տարբեր կերպարանք էին ընդունում: Գորբաչովյան վերակառուցման պայմաններում չարաշահումների ծավալների մեծացման համար առավել նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին:

Չեկույցը նվիրված է Խորհրդային Հայաստանի հյուսիսարևմտյան շրջաններում (ներկայիս ՀՀ Շիրակի մարզի տարածքում) չարաշահումների դրսևորումների ուսումնասիրությանը: Այդ հարցերը լուսաբանվում են Հայկական ԽՍՀ պատմության ընդհանուր ֆոնի վրա: Հայաստանի ազգային արխիվում և նրա Շիրակի մարզային մասնաճյուղում պահվող նորահայտ արխիվային փաստաթղթերի հիման վրա ցույց է տրվում, որ 1940-1980-ական թվականներին, չնայած առկա բազմաթիվ խնդիրներին, քայլ առ քայլ բարելավվում էին Հայկական ԽՍՀ ազգաբնակչության սոցիալ-տնտեսական դրությունը, կենցաղային սպասարկումը: Այս ամենին զուգահեռ, 1960-ականներից սկսած, հայաստանյան տեղական ղեկավար գործիչները, տարբեր կարգավիճակի պաշտոնյաները սկսեցին առավել հաճախ պետական ունեցվածքի յուրացումներ ու վատնումներ կատարել: Սույն երևույթը 1970-1980-ականներին հատկապես նկատելի չափեր ընդունեց շինարարության ոլորտում: Մեծ ծավալներ ընդունած բնակարանաշինությունը դրան «նպաստող» հանգամանքներ

րից էր: Այս ամենը 1988 թ. դեկտեմբերյան երկրաշարժի ժամանակ մեծաքանակ գր-
հերի պատճառներից դարձավ:

СУКИАСЯН Амо (Армения)

Институт истории НАН РА
e-mail: hamosukiasyan@mail.ru

КАЗАРЯН Гаяне (Армения)

Институт истории НАН РА
e-mail: gayane.ghazaryan.1992@mail.ru

ПРОЯВЛЕНИЯ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЙ В СЕВЕРО-ЗАПАДНЫХ РАЙОНАХ СОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ В 1940-1980 гг.

Неисследованным страницам послевоенного периода Советской Армении от-
носится проблема злоупотреблений широко распространенных практически во всех
сферах общественной жизни. Этот вопрос был удостоен лишь беглых упоминаний
в историографии.

Злоупотребление служебным положением, которое в условиях советской
правовой системы определялось как гнездящееся на государственно-партийном
уровне зло, было следствием ослабления существовавших звеньев общественного
порядка на фоне общего кризиса, характерного для послевоенного периода 1940-
1950-х гг. В 1960-е годы на фоне хрущевских перестроек и создавшихся относи-
тельных свобод уже существующие в советском обществе проблемы приобрели
новые проявления и оттенки. В 1960-1970-е годы проявления злоупотреблений в
основном были связаны с хрущевскими свободами и брежневской экономической и
кадровой политикой, повышением доверия к коммунистическим кадрам, которые
принимали различные облики в союзных республиках и особенно в регионах. В
условиях горбачевской перестройки создались более благоприятные условия для
увеличения объема злоупотреблений.

Данное исследование посвящено изучению проявлений злоупотреблений в
северо-западных районах Советской Армении (на территории нынешней Ширак-
ской области РА). Эти вопросы освещаются на общем фоне истории Армянской
ССР. На основе новообнаруженных архивных документов, хранящихся в Нацио-
нальном архиве Армении и его Ширакском областном отделении, показано, что в
1940-1980-е годы, несмотря на множество существовавших проблем, социально-
экономическое положение населения Армянской ССР и бытовое обслуживание шаг
за шагом улучшались. Параллельно всему этому, начиная с 1960-х гг. армянские
местные руководители и чиновники разного ранга стали чаще присваивать и
растрачивать государственное имущество. Это явление в 1970-1980-е годы приняло
особо заметные размеры в сфере строительства. Одним из “способствующих”

обстоятельств было масштабное жилищное строительство. Все это стало одной из причин многочисленных жертв во время декабрьского землетрясения в 1988 году.

SUKIASYAN Hamo (Armenia)

Institute of History of NAS RA
e-mail: hamosukiasyan@mail.ru

GHAZARYAN Gayane (Armenia)

Institute of History of NAS RA
e-mail: gayane.ghazaryan.1992@mail.ru

MANIFESTATIONS OF ABUSES IN THE NORTHWEST REGIONS OF SOVIET ARMENIA IN THE 1940-1980

The problem of widespread abuses in almost all spheres of public life is among the unexplored pages of the post-war period of Soviet Armenia. This issue has received only cursory references by historiography. The abuse of official position, which under the conditions of the Soviet legal system was characterized as an evil nested at the state-party level, was a consequence of the weakening of the existing social order links in the background of the general crisis characteristic of the post-war period in the 1940s-1950s. In the 1960s, against the background of Khrushchev's reconstructions and the relative freedoms created, the already existing obstacles in the Soviet society gained a new manifestation and tone. In the 1960s and 1970s, the manifestations of abuses were mostly connected with Khrushchev's freedoms and Brezhnev's economic and personnel policies, increasing trust in communist cadres, which took different forms in the union republics and especially in the regions. Under the conditions of Gorbachev's reconstruction, more favorable conditions were created for the increase in the volume of abuses.

The present research touches upon the manifestations of abuse in the northwestern regions of Soviet Armenia (in the territory of the current Shirak Marz of RA). These questions are elucidated in the general background of the history of the Armenian SSR. On the basis of newfound archival documents preserved in the National Archives of Armenia and its Shirak regional branch, it is disclosed that in the 1940s-1980s, despite the numerous existing problems, the socio-economic situation of the population of the Armenian SSR, the household service, improved step by step. Parallel to all this, starting from the 1960s, Armenian local leaders and officials of various statuses began to embezzle and waste state property more often. In the 1970s and 1980s, this phenomenon took on particularly noticeable proportions in the field of construction. Large-scale housing construction was one of the "contributing" circumstances. All this became one of the causes of large number of victims during the 1988 December earthquake.

ՄԱՏԻՆՅԱՆ ՀԵՆՐԻ (Հայաստան)

Վանաձորի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ henri.matinyan@gmail.com

**ՂԱՐԱԲԱԳՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ ՀԱՅ-ԼԵՀԱԿԱՆ
ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 1991-2018 թթ.**

Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություններից էր արցախյան հակամարտության վերաբերյալ միջազգային հայանպաստ դիրքորոշում ձևավորելը: 1998 թ. հունվարից Լեհաստանը ստանձնեց ԵԱՀԿ նախագահությունը և այդ ամենով պայմանավորված՝ ակտիվ դեր ստանձնեց դարաբաղյան հակամարտությունը դիվանագիտական ճանապարհով լուծելու հարցում: Այդ ժամանակահատվածում լեհ ղեկավար շրջանակներում շրջանառվում էր այն կարծիքը, որ Լեհաստանի նախագահության շրջանակներում հնարավոր էր հասնել հիմնահարցի խաղաղ կարգավորմանը: Լեհաստանի արտաքին գործերի նախարար Բրոնիսլավ Գերեմեկի համոզմամբ՝ Լեհաստանը ակտիվորեն ներգրավվելու էր դարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը՝ որպես ԵԱՀԿ նախագահող երկիր՝ քննարկելով խնդիրը Մինսկի խմբի համանախագահողների հետ: Լեհաստանը ցանկանում էր Մինսկի խմբի շրջանակներում հասնել այնպիսի կարգավորման, որ կբավարարեր բոլոր կողմերին և հիմնված կլիներ բոլոր կողմերի բարի կամքի վրա: Լեհաստանի Հանրապետության դիրքորոշումն այս հարցում բնորոշվում էր հետևյալ կերպ՝ իրատեսությունն առանց չափազանց սպասումների:

1998 թվականի ապրիլի 10-ին Լեհաստանում պաշտոնապես բացվեց Հայաստանի Հանրապետության դեսպանությունը: Այս հանգամանքը նպաստեց, որ հայ-լեհական քաղաքական շփումներն ավելի սերտանան, իսկ արցախյան հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ քննարկումները կրեն ավելի հաճախակի ու խորը բնույթ: ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության պատմադիվանագիտական արխիվի նյութերը վկայում են, որ անցած ավելի քան 20 տարիների ընթացքում արցախյան հակամարտության կարգավորման հարցը մշտապես գտնվել է հայ-լեհական բարձր մակարդակի հարաբերություններում: Խնդիրը Լեհաստանի Հանրապետությունում հանրային հնչեղություն է ստացել, որի վկայությունները լեհական մամուլում այդ ընթացքում տեղ գտած բազմաթիվ և տարաբնույթ հրապարակումներն են:

МАТИНЯН Генри (Армения)

Ванадзорский государственный университет
e-mail: henri.matinyan@gmail.com

**ВОПРОС КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА В АРМЯНО-ПОЛЬСКИХ
ОТНОШЕНИЯХ В 1991-2018 гг.**

Одним из приоритетов внешней политики независимой Республики Армения было формирование проармянской международной позиции по карабахскому

конфликту. В январе 1998 г. Польша приняла председательство в ОБСЕ. В связи с этим она приняла активное участие в решении карабахского конфликта дипломатическим путем. В то время польское руководство придерживалось мнения, что мирное урегулирование вопроса возможно в рамках польского председательства. По словам министра иностранных дел Польши Бронислава Геремека, Польша была намерена принимать активное участие в урегулировании нагорнокарабахского конфликта в качестве действующего председателя ОБСЕ, обсуждая этот вопрос с сопредседателями Минской группы. Польша хотела достичь урегулирования в рамках Минской группы, которое удовлетворило бы все стороны, на основе доброй воли всех сторон. Позиция Республики Польша по этому вопросу была определена следующим образом: реализм без завышенных ожиданий.

10 апреля 1998 года в Польше было официально открыто Посольство Республики Армения. Это обстоятельство способствовало более тесным армяно-польским политическим контактам, а дискуссии по урегулированию арцахского конфликта участились и стали более глубокими. Материалы историко-дипломатического архива Министерства иностранных дел Республики Армения свидетельствуют о том, что на протяжении последних более 20 лет вопрос урегулирования арцахского конфликта всегда находился в армяно-польских отношениях на высоком уровне. Этот вопрос привлек внимание общественности в Республике Польша, о чем свидетельствуют многочисленные и разнообразные публикации в польской прессе того времени.

MATINYAN Henri (Armenia)

Vanadsor State University
e-mail: henri.matinyan@gmail.com

THE ISSUE OF THE KARABAKH CONFLICT IN ARMENIAN-POLISH RELATIONS IN 1991-2018

One of the priorities of the foreign policy of the independent Republic of Armenia was the formation of a pro-Armenian international position on the Karabakh conflict. In January 1998, Poland assumed the chairmanship of the OSCE. In this regard, it took an active part in resolving the Karabakh conflict through diplomacy. At that time, the Polish leadership had an opinion that a peaceful settlement of the issue was possible within the framework of the Polish presidency. According to the Polish Foreign Minister Bronisław Geremek, Poland intended to take an active role in the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict as the OSCE Chairman-in-Office, discussing this issue with the co-chairs of the Minsk Group. The Republic of Poland aimed to reach a settlement within the Minsk Group that would satisfy all parties, based on the goodwill of all parties. The position of the Republic of Poland on this issue was defined as follows: realism without high expectations.

On April 10, 1998, the Embassy of the Republic of Armenia was officially opened in Poland. This circumstance contributed to closer Armenian-Polish political contacts, and discussions on the settlement of the Karabakh conflict became more frequent and deeper. The materials of the historical and diplomatic archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia testify that over the past 20 years the issue of the settlement of the Artsakh conflict has always been in Armenian-Polish high-level relations. This issue attracted public attention in the Republic of Poland, as evidenced by numerous and various publications in the Polish press of that time.

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Արմեն (Հայաստան)

Շիրակի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ hajarmen77@gamil.com

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՆԵՐԿԱ
ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԵՎ ԱՊԱԳԱ ՀԱՍԱՐԱԿԱՐԳԻ
ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Ձեկուցման շրջանակներում քննարկվում են համամարդկային քաղաքակրթական ժամանակակից ճգնաժամի հաղթահարման հնարավորությունները, այդ համատեքստում՝ հայկական քաղաքակրթության հնարավոր դերակատարություն-առաքելությունը:

Մարդկությունն այսօր գտնվում է կենսական հանգրվանում, որին բնորոշ է խորացող ճգնաժամերի համակարգային դրսևորումները: Ժամանակակից ճգնաժամն աննախադեպ է, որի երևութական մասը կարելի է ընդհարական ձևով բնութագրել որպես սովորական-համակեցական: Սակայն այն իր խորքի մեջ էությունական է՝ արժեքային-ճանաչողական, հոգևոր-բարոյական, ոգեղեն-գաղափարական և իմաստային-գոյաբանական շերտերով: Հետևաբար, ապագայում ոչ միայն դերակատարություն, այլև ընդհանրապես գոյություն կունենան միայն այն քաղաքակրթությունները, որոնք կձևակերպեն և՛ սեփական, և՛ համամարդկային կենսընթացը:

Առաջ է քաշվում այն գիտական պարադիգմը, որ Հայկական քաղաքակրթությունն՝ իր վերածային կենսընթացով, նորից հնարավորություն է ստանալու վերագտնել (կրկին ձեռք բերել) սեփական գործառույթ-առաքելությունը և ըստ այդմ՝ ապահովել մարդկության կենսագարգացումը 3-րդ և հաջորդող հազարամյակներում՝ ժամանակակից ճգնաժամի հաղթահարման էությունական հիմքով:

Այսպիսով, կարելի է հստակ բանաձևել. **մարդկության ապագան՝ նրա հոգևոր-վերածային տրամաբանության մեջ է**, որը հնարավոր է միայն **համապատասխան ոլորտների էվոյուցիայի շնորհիվ**, իսկ դա պարտադրում է **նոր՝ ոգե-**

նորգլխական շարժում՝ հստակ նպատակադրման և կենսընթացի միջոցով: Վերջինիս պարագայում, որպես ջահակիր կարող է և պետք է հանդես գա **Հայկական քաղաքակրթությունը՝ նախասահմանված սեփական առաքելության իրացմամբ:** Իսկ դա հնարավոր է, երբ սեփական երկրում նախ տեղի է ունենում **համակեցության վերած՝ Ազգային պետության ձևավորմամբ,** այնուհետև՝ **ազգակեցական միասնականությամբ՝ Հայոց ազգապետության ձևավորում (Ազգ-Քաղաքակրթության մակարդակ):** Դրանով հանդերձ, Հայկական քաղաքակրթությունը դառնում է **համաշխարհային սուբյեկտ,** որը պետք է առաջնորդի մարդկության էվոլյուցիոն կենսընթացը:

НЕРСИСЯН Армен (Армения)

Ширакский государственный университет
e-mail: hajarmen77@gamil.com

МИССИЯ АРМЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ НЫНЕШНЕГО КРИЗИСА И ФОРМИРОВАНИЯ БУДУЩЕГО ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА

В докладе обсуждаются возможности преодоления современного общечеловеческого цивилизационного кризиса, в этом контексте - возможная роль-миссия армянской цивилизации и практические шаги, необходимые для ее полноценного воплощения в жизнь.

Человечество сегодня находится на жизненном этапе, которому присущи системные проявления углубляющегося кризиса. Однако современный кризис, по словам специалистов, беспрецедентен.

Феноменальную часть современного кризиса можно охарактеризовать как обычный-сосуществующий, однако нынешний кризис в своей глубине – бессознательный, со своими ценностно-познавательными, духовно-нравственными, духовно-идеологическими и семантико-онтологическими слоями.

Следовательно, в будущем не только роль, но и вообще существование могут иметь только те цивилизации, которые будут иметь четкий проект-программу-архитектуру не только собственного, но и общечеловеческого жизненного процесса, механизм их реализации и волю-осознание их претворения в жизнь.

Выдвигается та научная парадигма, что армянская цивилизация своим перерастающим жизненным процессом снова получит возможность вновь обрести свою функцию-миссию и в соответствии с этим обеспечить биологическое развитие человечества в 3-е и последующие тысячелетия на основе преодоления современного кризиса.

NERSISYAN Armen (Armenia)

Shirak State University
e-mail: hajarmen77@gamil.com

**THE MISSION OF THE ARMENIAN CIVILIZATION IN THE
CONTEXT OF OVERCOMING THE CURRENT CRISIS AND SHAPING
THE FUTURE SOCIAL ORDER**

The paper discusses the possibilities of overcoming the modern universal civilizational crisis, in this context, the possible role-mission of the Armenian civilization and the practical steps necessary for its full implementation.

Today humanity is at a life stage characterized by systemic manifestations of a deepening crisis. However, the current crisis, according to experts, is unprecedented.

The phenomenal part of the modern crisis can be characterized as ordinary-coexisting. However, the current crisis in its depth is unionless, with its value-cognitive, spiritual-moral, spiritual-ideological and semantic-ontological layers.

Consequently, in the future, not only a role, but existence in general can have only those civilizations that will have a clear project-program-architecture of not only their own, but also the universal life process, the mechanism for their implementation and the will-consciousness of their implementation.

The scientific paradigm is to put forward the Armenian civilization, by its outgrowing life process, will again have the opportunity to regain its function-mission and, in accordance with it, ensure the biological development of mankind in the 3rd and subsequent millennia on the basis of overcoming the current crisis.

ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ Նահրա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ nairahambardzumyan@yahoo.com

ՓԱՐՍԱԳՆԱՆՅԱՆ Սիրանուշ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ siranush.parsadanyan.2014@mail.ru

**ՍՐԲՈՒՀԻ ՏՅՈՒՍԱԲԸ ԵՎ ՀԱՅ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ
ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

«Սրբուհի Տյուսաբը և հայ բարեգործական ընկերությունները» թեման դեռևս ուսումնասիրված չէ: Վիեննայի Միխիթարյան միաբանության Հայր Եփրեմ Պողոսյանը «Պատմություն հայ մշակութային ընկերություններու» գրքում գրում է, թե 1859 թ. ստեղծված «Խնամակալուհի տիկնայք» Սրբուհի Վահանյանի մոր՝ Նազըր Վա-

հանի գլխավորությամբ, 1864 թ., հիմնում են «Աղքատախնամ Տիկնանց Ընկերությունը», իսկ Սրբուհին դառնում է ընկերության օգնական ատենադպիրը և աջակցում մորը, մասնակցում տարբեր միջոցառումների կազմակերպմանը: Այդ տարիներին է, որ նրա մեջ ձևավորվում է համարձակ և սկզբունքային մտավորականը: 1880 թ. Սրբուհի Տյուսաբը նաև «Դպրոցասեր հայուհյաց» բարեգործական ընկերության գործուն անդամներից էր, Ընդհանուր ժողովի ատենապետը:

Ուսումնասիրության նպատակը «Սրբուհի Տյուսաբը և հայ բարեգործական ընկերությունները» բազմաշերտ նյութի գիտական համակարգումն է, ինչը կարևոր է հայ գրականության պատմության ընթացականության և զարգացման տեսանկյուններից:

Ուսումնասիրության խնդիրը փաստական և վավերագրական նյութերի հիման վրա Սրբուհի Տյուսաբի բարեգործական և հովանավորչական գործունեության վրա լույս սփռելն է:

Կիրառել ենք կենսագրական և ֆենոմենոլոգիական մեթոդները:

Սրբուհի Տյուսաբը հայ առաջին վիպասանուհին է: Նրա ստեղծագործության և գործունեության առանցքը կանանց ազատագրության հիմնախնդիրներն էին՝ սոցիալ-տնտեսական, բարեգործական, իրավական, կրթական, քաղաքական և ազգային գիտակցությունը, դրանց դրսևորումները և պաշտպանությունը: Մասնակցելով Կ. Պոլսում հիմնադրված բարեգործական ընկերությունների գործունեությանը և ներգրավվելով որպես գործուն անդամ և ատենապետ՝ նա կազմակերպում էր հանգանակություններ, ներկայացումներ, ցուցահանդեսներ՝ դրանցով նպաստելով ազգի առաջադիմությանը, բարեգործական ընկերությունների՝ ճգնաժամային իրավիճակներից դուրսբերմանը:

АМБАРЦУМЯН Наира (Армения)

Институт литературы имени Манука Абегяна, НАН РА
e-mail: nairahambardzumyan@yahoo.com

ПАРСАДАНЯН Сирануш (Армения)

Институт литературы имени Манука Абегяна, НАН РА
e-mail: siranush.parsadanyan.2014@mail.ru

СРБУИ ТЮСАБ И АРМЯНСКИЕ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ

Тема «Србуи Тюсаб и армянские благотворительные организации» до сих пор не исследована. В своей книге «История армянских культурных организаций» отец Епрем Погосян из Конгрегации венских Мхитаристов пишет, что под руководством Назлу Ваган, матери Србуи Ваганян, которая в 1859 году основала «Женское попечительское общество», в 1864 году была учреждена «Женская организация призрения неимущих», а Србуи становится делопроизводителем организации и содействует матери, участвует в подготовке различных мероприятий. Именно

в это время она формируется как отважная, принципиальная и интеллектуальная личность. В 1880-х гг. Србуи Тюсаб была также одним из активных членов благотворительной организации «Армянок-любительниц просвещения», председателем Всеобщего собрания.

Цель исследования – научная систематизация многоуровневого материала «Србуи Тюсаб и армянские благотворительные организации», что является важным с точки зрения изучения хода и развития истории армянской литературы.

Задачи исследования – раскрыть благотворительную и спонсорскую деятельность Србуи Тюсаб на основе фактических и документальных материалов.

Нами были применены биографический и феноменологический методы.

Србуи Тюсаб – первая армянская женщина-романист. Основой ее творчества и деятельности составляют проблемы женской эмансипации: социально-экономические, благотворительные, правовые, образовательные, политические и связанные с проявлением и защитой национального сознания. Участвуя в качестве активного члена и председателя в деятельности благотворительных организаций, основанных в Константинополе, она организовывала сбор пожертвований, спектакли, выставки, тем самым способствуя национальному прогрессу и выводу благотворительных организаций из кризисной ситуации.

HAMBARDZUMYAN Naira (Armenia)

Institute of Literature after Manuk Abeghian NAS RA
e-mail: nairahambardzumyan@yahoo.com

PARSADANYAN Siranush (Armenia)

Institute of Literature after Manuk Abeghian NAS RA
e-mail: siranush.parsadanyan.2014@mail.ru

SRBUHI TYUSAB AND ARMENIAN CHARITIES

The theme “Srbuhi Tyusab and Armenian Charities” has not been studied yet. Yeprem Poghosyan, Father of the Mekhitarist Congregation in Vienna, writes in his book “The History of the Armenian Cultural Companies” that “Guardian Ladies” founded in 1859 under the leadership of Nazli Vahan, Srbuhi Tyusab's mother, founded the “Women's Association for Poor Relief”, and Srbuhi became the assistant secretary of the company, supporting her mother and participating in the organization of various events. It was during those years that a brave, principled intellectual was formed within her. In 1880, Srbuhi Tyusab was also an active member and the chairwoman of the General Board of the Charity “School-loving Female Armenians”.

The aim of the study is the scientific systemization of the multi-layered material “Srbuhi Tyusab and Armenian Charities”, which is important from the angle of the development and course of the history of the Armenian literature.

The problem of the study is to shed light on Srбуhi Tyusab's charitable and sponsorship activities based on factual and documentary materials.

We have applied biographical and phenomenological methods.

To sum up, Srбуhi Tyusab is the first Armenian woman-novelist. The core of her work and activity was the issues of women's emancipation: socio-economic, charitable, legal, educational, political, and national consciousness, their manifestations and protection. Participating in the activities of charities founded in Constantinople, being involved as an active member and chairwoman, she organized fundraisers, performances, and exhibitions, thus contributing to the progress of the nation and the recovery of charities from crisis.

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ԼԻԱՆՆԱ (Հայաստան)

«Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ
Հայաստանի պետական մանկավարժական համալսարան
Էլ. փոստ՝ gkp61@mail.ru

**ԻԼԻԿԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐ¹**

Նյութական և ոչ նյութական մշակութային ժառանգության սկզբնաղբյուրների ուսումնասիրությունը, պահպանումն ու փոխանցումը ժամանակակից թանգարանի կարևորագույն գործառնություններից են:

Հնագիտական արտեֆակտներից մինչև նույնատիպ ազգագրական սկզբնաղբյուրները համաժամանակյա և տարաժամանակյա տրամաբանական շղթա կազմելով միայն հնարավոր է դիտարկել ու ընկալել կոնկրետ մշակութային երևույթի ձևավորումն ու զարգացումը:

Ներկայումս այդ ոլորտում գիտությունն առաջարկում է հետազոտությունների ավելի արդիական և արդյունավետ մեթոդ: Դա յուրաքանչյուր արտեֆակտի և/կամ կոնկրետ երևույթի ձևավորման, զարգացման, օգտագործման, սոցիալականացման և հնարավոր այլ փոխակերպումների վերաբերյալ իրական, հիմնավոր ու խորքային եզրահանգումների, մեկնաբանությունների ու ընդհանրացումների համակարգված իրականացումն է:

Այս համատեքստում նույն խնդիրներն է արծարծում նաև իլիկներին վերաբերող սույն գեկուցումը:

Կենցաղային և ծիսական նշանակության իլիկները օգտագործվել են արդեն Միջագետքի, Եգիպտոսի, Փոքր Ասիայի և Հնդկաստանի հնագույն հասարակություններում:

Ոսկրից, քարից, կավից և փայտից պատրաստված իլիկների մեծ քանակություն հայտնաբերվել է նաև Հայկական լեռնաշխարհի տարբեր հատվածների մ.թ.ա. VI-I հազ. Էնեոլիթյան-երկաթեդարյան (Թիլի թեփե, Պուլուր, Ակնաշեն, Առատաշեն, Շենգավիթ, Մոխրաբլուր, Մեծ Սեպասար, Լճաշեն, Արթիկ, Լոռի բերդ, Սոթք, Սարուխան, Էրեբունի, Արգիշթիխինիլի, Կարմիր բլուր և այլն) բնակավայրերի ու դամբարանների պեղումներից:

Հին հասարակություններում իլիկը՝ որպես երևույթ, և՛ աշխարհիկ պատկերացումներում, և՛ հոգևոր ընկալումներում մշտապես կապվել է թել մանելու խորհրդանշական գործընթացին: Հնուց անտի դա կանանց մենաշնորհն էր: Ըստ այդմ, իգուր չէ, որ իլիկն աշխարհի շատ ժողովուրդների առասպելներում և ավանդագրույցներում այս կամ այն չափով ժամանակի ընթացքին, հավերժությանը, անդ-

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի տրամադրած ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6A060 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

րաշխարհին, վերածննդին առնչվող և որոշակի գործառնությունով օժտված կին աստվածների (Արաքնե, Արիադնա, հունական՝ Մոյրաներ, հռոմեական՝ Պաուկեր, սկանդինավյան՝ Նոռներ, սլավոնական՝ Ռոժանիցաներ և այն) անհրաժեշտ խորհրդանիշն է ու գործողությունների անմիջական միջոցը:

ГЕВОРГЯН Лианна (Армения)

«Служба по охране исторической среды и историко-культурных музеев-заповедников» ГНКО

Армянский государственный педагогический университет
e-mail: glp61@mail.ru

ВЕРЕТЕНО КАК ИСТОЧНИК ДЛЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Одной из важнейших функций современного музея является изучение, сохранение и передача последующим поколениям материального и нематериального культурного наследия.

Только лишь рассматривая явление на синхронных и диахронных уровнях, проведя логическую цепь от археологических артефактов к тождественным этнографическим, можно наблюдать и воспринимать происхождение и трансформацию конкретного культурного феномена.

В данной области современная наука предлагает современный и эффективный метод исследования. Это систематизированное проведение реальных, обоснованных и глубоких исследований, интерпретаций и обобщений о формировании, развитии, использовании, социализации и других возможных трансформациях каждого артефакта.

В этом контексте и рассматриваются веретена в данной статье.

Веретена бытового и ритуального назначения использовались уже в древних обществах Месопотамии, Египта, Малой Азии и Индии.

Большое количество веретен, датируемых начиная с VI-I тыс. до н.э. из кости, камня, глины и дерева были найдены также на территории Армянского нагорья из поселений и некрополей энеолита-железного века (Тилки Тепе, Пулур, Акнашен, Араташен, Шенгавит, Мохраблур, Мец Сепасар, Лчашен, Артик, Лори берд, Сотк, Сарухан, Эребуни, Аргиштихинили, Кармир блур и др.).

В древних обществах веретено, как явление, и в мирских, и в духовных представлениях всегда было связано с символическим процессом прядения нити. С незапамятных времен это было монополией женщин. Именно поэтому, не случайно, что в мифах и легендах многих народов мира веретено в той или иной мере являлось символом и необходимым атрибутом наделенных определенными функциями божеств женского пола, связанных с течением времени, вечностью,

загробной жизнью, перерождением (Аракна, Ариадна, греческие Мойры, римские Парки, скандинавские Норны, славянские Рожаницы).

GEVORGYAN Lianna (Armenia)

“Service for the Protection of Historical Environment and
Cultural Museum-Reservations” NSCO
Armenian State Pedagogical University
e-mail: glp61@mail.ru

SPINDLE AS A SOURCE OF ARCHEOLOGICAL AND ETHNOGRAPHIC RESEARCH

One of the most important functions of a modern museum is researching, preserving and transmitting the sources of tangible and intangible cultural heritage.

It is only possible to survey and perceive the formation and development of a specific cultural phenomenon forming from archeological artefacts to the same ethnographic sources as a simultaneous and asynchronous logical chain.

At present, science offers a more effective and modern method of research in this field. It is the systematic implementation of real, sound and in-depth conclusions, interpretations and generalizations about the formation, development, use, socialization and other possible transformations of each artefact or particular phenomenon.

In this context, this paper touches on the same issues relating to spindles.

Spindles of ordinary life and ritual significance have been used since ancient times in Mesopotamia, Egypt, Asia Minor and India.

A large number of spindles made of bone, stone, clay and wood were found in settlements and tombs from excavations carried out in different parts of the Armenian Highlands in VI-I millennium BC, /Eneolithic period-Iron Age/ (Tilki Tepe, Pular, Aknashen, Aratashen, Shengavit, Mokhrablur, Mets Sepasar, Lchashen, Artik, Lori Berd, Sotk, Sarukhan, Erebuni, Argishtikhinili, Karmir Blur, etc).

The spindle as a phenomenon in ancient societies, was always associated with the symbolic process of spinning, both in secular descriptions and spiritual perceptions. It has always been the monopoly of women since ancient times. Therefore, it is not in vain that the spindle in myths and legends of many peoples of the world, is a necessary symbol and direct means of action of goddess (Arachne, Ariadne, Greek Moirai, Roman Parcae, Scandinavian Norns, Slavic Rozhantsy, etc) related to the passage of time, eternity, underworld, rebirth and endowed with certain functions.

ԱՂԱՆՅԱՆ Գրիգոր (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ aghanyan@mail.ru

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՊՈԼԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ 1890-1910-ԱԿԱՆ
ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ**

Ռուսական կայսրությունում 1870-1880-ականների իրականացված տեղական ինքնակառավարման համակարգի բարեփոխումները մեծապես ազդեցին Ալեքսանդրապոլի քաղաքային համայնքի վրա: Շուրջ կես դար արմատացած պետություն - քաղաքային համայնք և տեղական ինքնակառավարում-քաղաքային համայնք ավանդական փոխհարաբերությունները էապես ձևափոխվեցին:

Հայաստանի ազգային արխիվում պահպանվող Ալեքսանդրապոլի քաղաքային ինքնակառավարման մարմիններին վերաբերող փաստաթղթերի և մեր կողմից հավաքված բանավոր նյութի համադրությամբ փորձ է արվելու ներկայացնել քաղաքային համայնքի կենսագործունեության տարբեր բնագավառները: Նորաստեղծ քաղաքային կառավարչության /Городская управа/ հաշվետվություններում և գրագրություններում հարուստ տվյալներ կան Ալեքսանդրապոլի բնակչության տնտեսական զբաղմունքների, քաղաքի կառուցապատման նորմերի, առողջապահական և սանիտարահիգիենիկ խնդիրների, կրթական գործի կազմակերպման, մշակութային հաստատությունների, սոցիալական հիմնարկների և այլ կարևոր հիմնահարցերի մասին:

АГАНЯН Григор (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: aghanyan@mail.ru

ГОРОДСКАЯ ОБЩИНА АЛЕКСАНДРОПОЛЯ В 1890-1910 гг.

Реформы местного самоуправления в Российской империи 1870-1880-х годов оказали большое влияние на городскую общину Александрополя. Традиционные отношения государство-город, местное самоуправление-городская община, укоренившиеся почти полвека, существенно изменились. Сделана попытка представить различные сферы жизни городского сообщества путем объединения документов, относящихся к Александропольскому городскому самоуправлению, хранящихся в Национальном архиве Армении, с собранным нами устным материалом. Отчеты и переписка вновь созданной Городской управы содержат богатые данные о хозяйственной деятельности населения Александрополя, нормах городской застройки, медицинских и санитарно-гигиенических проблемах, организации работы учебных заведений, учреждениях культуры, социальных учреждениях и др. важные вопросы.

AGHANYAN Grigor (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: aghanyan@mail.ru

ALEXANDROPOL CITY COMMUNITY IN 1890-1910

Reforms of local self-government in the Russian Empire in the 1870s and 1880s greatly affected the urban community of Alexandropol. The traditional state-urban-local self-government-urban community relationship, which has been ingrained for almost half a century, has changed significantly. An attempt will be made to present the various spheres of life of the urban community by combining the documents related to the Alexandropol city self-government bodies preserved in the National Archives of Armenia with the oral material collected by us. The reports and correspondence of the newly established city administration / Gorodskaya's administration / contains rich data on economic activities of the population of Alexandropol, norms of city construction, health-sanitary-hygienic problems, organization of educational work, cultural institutions, social institutions and other important issues.

ԳՈՒԼԱՔԵԱՆ Յակոբ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Էլ. փոստ՝ hagopcholakian@hotmail.com

ՍՈՒՐԻՈՅ ՀԻՄՆՍԱՐԵԻՄՏԵԱՆ ՃՐՋԱՆԻ ԲՆԻԿ

ԱԼԱՌԻՆԵՐՆ ՈՒ ՀԱՅԵՐԸ

Սուրիոյ հիւսիսարեւմտեան, ներառեալ Ադեքսանդրէթի սանճաքը, դարերէ ի վեր բազմազգ միջավայր մը եղած է: 19-րդ դարուն սիւննի իսլամ խումբին մէջ կը մտնէին արաբները (7-րդ դարէն), թուրքմէնները (11-րդ դարէն), քիւրտերը (12-րդ դարէն): Քրիստոնէայ փոքրամասնութիւններ են հռոմէները (Ք.ա. 3-րդ դարէն) եւ հայերը (Ք. ա. առաջին դարէն): Սուրիոյ ալաուիները քանանացիներէն, իսկ ըստ ուրիշ տեսակէտի մը՝ Սուրիոյ հիթիթներէն սերած կը համարուին:

Ալաուիները կը ներկայացնեն այս աշխարհագրական շրջանին բնակչութեան երկու երրորդը, կ'ապրին Լիբանանի հիւսիսէն՝ Աքքարէն մինչեւ Տաւրոսեան լեռնաշղթայ, Որոնդէս գետի ձախ ափէն մինչեւ ծովեզերք: Ծովադէմի լեռնաշղթան կը կոչուի ճիշակ Ալաուիին՝ Ալաուիթ լեռներ: Անոնց գրականը համընդհանուր արարելէն է, իսկ խօսակցականը ունի բարբառային իր յատուկ երանգը: Ունին քանի մը տոհմային խմբաւորումներ՝ խուսէյպիէ, հայտարիէ, քիլազիէ, մըրըշտիէ:

Շրջանի բնիկ հայերը 19-րդ դարու պատկերով հիմնականին կեդրոնացած էին Պէլյանի, Սուէտիոյ եւ Քեսապի գաւառակներուն, Ռուհի հովիտին, Պոտամայի սարահարթին եւ Տերիւս լեռան վրայ ցրուած գիւղերուն մէջ ու ամենօրեայ շփումներ ունէին ալաուի տարրին հետ:

Հայերն ու ալաուիները հիմնականին գիւղական բնակչութիւնը կը ներկայացնէին ու գէթ մինչեւ Իպրահիմ փաշայի իշխանութիւնը (1832-1842)՝ հանդերձ ընտանեօք իբրեւ մարապա (քառորդ եկամուտը ստացող) կ'աշխատէին սիւննի (քիւրտ ու թուրքմէն) վասալներու կողմէ բռնագրաւուած կալուածներուն մէջ:

Օսմանեան իշխանութեան մէջ պաշտօնապէս ընդունուած ինքնութենէ գուրկ էր ալաուի տարրը, չունէր նոյնիսկ «միլլէթ»ի կարգավիճակ, ինչպէս ունէին իսլամ, հրեայ եւ քրիստոնէայ դաւանանքները իրենց բոլոր յարանուանութիւններով: Ուղղափառ մուսուլմանները ալաուիները կը համարեն հերետիկոսներ, որովհետեւ անոնց տօնախմբութիւններուն եւ ծէսերուն մէջ առկայ էին հեթանոսական եւ քրիստոնէական շատ տարրեր: Ան կը նկատուէր ընդհատակեայ դաւանանք: Ալաուիները թուրքմէններու կողմէ կը կոչուէին Ֆելլահ՝ հողագործ, իսկ հայոց կողմէ թաթ՝ չարքաշ աշխատող:

Չեկոյցը նիւթ կը դարձնէ հայ եւ ալաուի բնիկներուն պատմական, կրօնադաւանական, պաշտամունքային եւ ազգագրական նմանութիւններն ու փոխազդեցութիւնները:

ЧОЛАКЯН Акоп (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: hagogcholakian@hotmail.com

МЕСТНЫЕ АЛАВИТЫ И АРМЯНЕ НА СЕВЕРО-ЗАПАДЕ СИРИИ

Северо-запад Сирии, включая санджак Александрии, на протяжении веков был многонациональной средой. В 19 веке исламская суннитская группа состояла из арабов (с 7 века), турок (с 11 века) и курдов (с 12 века). Христианскими меньшинствами были греки (с III века до н. э.) и армяне (с I века до н. э.). Алавиты Сирии считались хананеями или потомками хеттов Сирии. Алавиты составляют две трети населения этого географического региона, проживающего в северной части Ливана, от Аккара до Таврских гор, от левого берега реки Орондас до Средиземного моря. Горная цепь моря называется Алавитскими горами. Литературный язык повсеместно арабский, и в разговоре есть свой особый диалект. И есть много племенных групп, таких как хайдари, хубеси, килази, миришди. Коренные армяне, как и в 19 веке, населяли Бейлан, Суведие и Кесаб, деревни в долине Руж, на плато Потама, на горе дерус или Небеноус. Они ежедневно контактировали с алавитами. До правления Ибрагим-паши (1832-1842) алавиты работали марабами (получавшими четверть дохода) в землях суннитских вассалов. Алавиты не имели идентичности в Османской империи. Мусульмане-сунниты и шииты считали алавитов

еретиками, потому что в их праздниках и ритуалах было много языческих и христианских элементов. Турки называли алавитов «феллахами», а армян – «татами». Этот отчет посвящен историческим, религиозным и этнографическим сходствам и взаимодействию между коренными армянами и алавитами.

TCHOLAKIAN Hagop (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: hagopcholakian@hotmail.com

LOCAL ALAWITES AND ARMENIANS IN THE NORTHWEST OF SYRIA

The northwest of Syria, including the sanjak of Alexandria, has been a multinational environment for centuries. In the 19th century, the Islamic sunni group consisted of Arabs (from 7th century), the Turks (from 11th century), and the Kurds (from 12th century). Christian minorities were Greeks (from 3rd century B.C.E.) and Armenians (from first century B.C.E.). The Alawites of Syria were considered as canaanites, or the descendants of the Hittites of Syria. The Alawites represent two-thirds of the population in this geographical region, living in the northern part of Lebanon, from Akkar to the Taurus Mountains, from the left bank of the Orondas River to the Mediterranean Sea. The mountain range of the sea is called the Alawite Mountains. Literary language is universally Arabic, and the conversation has its own distinctive dialect. And there are many tribal groups, such as haydari, khoubesi, kilazi, mirishdi.

The native Armenians, as it was in the 19th-century, inhabited in Beylan, In Suwediye and Kessab districts, the villages in the valley of Rouge, on the plateau of Potama, and on the mount Derus or Nebenous. They had daily contact with Alawites. Until the reign of Ibrahim Pasha (1832-1842) Alawites worked as maraba (who received the quarter of the income) in the lands of sunni vassals. Alawites had no identity in the Ottoman Empire. Sunni and Shiah Muslims were considered the Alawites to be heretics, because they had many pagan and Christian elements in their festivals and rituals. The Alawites were called “Fellah” by Turks and “Tat” by Armenians. This report is about the historical, religious, and ethnographical similarities and interactions between indigenous Armenian and Alawite people.

ՊՈՂՈՍՅԱՆ Սվետլանա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի
պատմության ազգային թանգարան
Էլ. փոստ՝ sv_ethnomuseum@yahoo.com

**ՏՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՄԻԿՐՈՏԻԵՉԵՐՔ. ԳՅՈՒՄՐԵՑԻ ԿԱՆԱՆՑ
ՄԱՔՐԱԿԵՆՑԱԳՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

Տունը ավանդական մշակույթի կրող յուրաքանչյուր հայի միկրոտիեզերքն է, որտեղ պարբերաբար իրականացվել և իրականացվում են նորոգչական, ներդաշնակեցման, կարգի բերելու և կարգավորելու, «քառսը կոսմոսի» վերածելու գործընթացներ: Կնոջ կենցաղի մեծագույն մասը անցել է իր թագավորությունում՝ տանը, որտեղ և նա անց է կացրել իր առտնին կյանքը: Այս առումով առանձնահատուկ է Գյումրու քաղաքային կենցաղը և առանձնապես գյումրեցի տանտիկիներին կենսագործունեությունը: Բացի մարմնի հիգիենայի, հաղորդակցման և շփման խնդիրները բաղնիքում՝ կանանց յուրահատուկ «ակումբներում» հոգալուց, կանայք առանձնահատուկ խնամք և հոգածություն են դրսևորել իրենց տան և իրենց տնօրինության տակ գտնվող տարածքների, առարկաների և միջավայրի նկատմամբ:

Ըստ գրավոր ազգագրական, գեղարվեստական գրականության և կինոարվեստի նյութերի՝ գյումրեցի կանանց բնութագրական գծերից էր մաքրակենցաղությունը և կոկիկությունը, որը հաճախ դարձել է հանրային կարծիքի, քննարկման առարկա:

Կանայք հատուկ պատրաստվել են ձմռանը և տան մաքրություն կատարել տարբեր սեզոնների՝ վաղ գարնանը և աշնանը: Առանձնահատուկ բնույթ ունեին բուրդ լվանալու, թել մանելու, լվացք անելու և տունը մաքրելու՝ «թոզ առնելու», սենյակները «պռչելու», պատերը սպիտակեցնելու գործընթացները: Լվացք արել են հատուկ կարգով, արդու կել միայն սպիտակեղենը, անկողնու ծածկոցները, բարձի երեսները, պատի սրբիչը և «դրսի» տոնական զգեստները:

Տունը պարբերաբար տոների նախօրեին, հանդիսություններին ընդառաջ կապիտալ մաքրելու և կարգի բերելու սովորույթը կենսունակ մնաց մինչև մեր օրերը:

ПОГОСЯН Светлана (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
Мемориальный комплекс Сардарapatской битвы,
национальный музей этнографии армян и истории освободительной борьбы
e-mail: sv_ethnomuseum@yahoo.com

**ДОМ КАК МИКРОКОСМОС: ОСОБЕННОСТИ ЧИСТОПЛОТИЯ
ЖЕНЩИН ГЮМРИ**

Дом-микрокосмос каждого армянина, носителя традиционной культуры, где периодически осуществлялись и осуществляются процессы обновления, гармонизации, приведения в порядок и регулирования, превращения хаоса в космос. Большая

часть быта женщина проводила в своем царстве - в доме, где и проходила вся ее повседневная жизнь. В этом плане своеобразен и городской быт города Гюмри, и жизнедеятельность гюмрийских домохозяек. Помимо заботы о гигиене тела и общении в уникальных женских «клубах» - в банях, женщины проявляли особую заботу и уход за своим домом и помещениями, предметами и окружающей средой, которые находились в их распоряжении.

По материалам письменной этнографической и художественной литературы, одной из характерных черт гюмрийских женщин было чистоплотие, которое часто становилось предметом общественного мнения и обсуждений. Женщины специально готовились к зиме и делали уборку дома в разные сезоны. Особый характер имели процессы стирки и прядения шерсти, стирки и уборки дома, «вытирание пыли».

POGHOSYAN Svetlana (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA
Memorial Complex of Sardarapat Battle,
National Museum of Armenian Ethnography and History of Liberal Struggle
e-mail: sv_ethnomuseum@yahoo.com

**THE HOUSE AS A MICROCOSM: FEATURES OF CLEANLINESS OF
THE WOMENS OF GYUMRI**

The house is a microcosm of every Armenian, a bearer of traditional culture, where the processes of repair, harmonization, tidying up and regulation, transformation of chaos into space have been and are still carried out periodically. Most of the woman's life was spent in her kingdom-in the house, where she spent her daily life. In this regard, the urban way of life of the city of Gyumri and its housewives is specific. Besides taking care of body hygiene and communicating with each other in the unique women's "clubs", in baths, women showed special care for their home and premises, objects and the environment that were at their disposal.

According to the materials of written ethnographic and fiction literature, one of the characteristic features of Gyumri women was cleanliness, which often became the topic of public opinion and discussion. Women specially got prepared for the winter season and cleaned the house in different seasons as well. The processes of wool washing and spinning, doing the laundry, cleaning the house and "dust wiping" had a special character.

ԲԱԶԵՅԱՆ Կարինե (Հայաստան)

«Հ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ bazeyan60@yandex.ru

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՊՈԼ-ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ
1920-1930 ԹԹ.**

1920 թ. Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումն ու տնտեսավարման նոր՝ պետական եղանակին անցնելը էական փոփոխություններ առաջացրեցին Ալեքսանդրապոլի ավանդական տնտեսության մեջ: Նախկինում զարգացած արհեստավորական ավանդույթներ ունեցող քաղաքում սկսվեցին լուրջ տեղաշարժեր, որոնց արդյունքում որոշակիորեն փոխվեցին ոչ միայն բնակչության հիմնական զբաղմունքները, այլև տնտեսական, հասարակական հարաբերություններն ու դրանով պայմանավորված նաև կենցաղավարման մյուս ձևերը: 1918 և 1920 թթ. թուրքական ավերիչ արշավանքներից հետո ստեղծված սոցիալ-տնտեսական բարդ ու ծանր պայմաններում նման խորքային վերափոխումները դանդաղ էին ընթանում: Անցումային այդ խառը ժամանակների մասին հարուստ տեղեկություններ են պարունակում արխիվային նյութերն ու ժամանակի մամուլի, մասնավորապես՝ տեղական «Բանվոր» թերթի հրատարակումները, որոնք հնարավորություն են տալիս վերականգնելու ավանդական քաղաքային մշակույթ ունեցող Ալեքսանդրապոլից նոր՝ արդյունաբերական, խորհրդային Լենինականի անցման գործընթացը:

Չեկուցման մեջ ներկայացվելու են արհեստավորների ու արդյունագործական ձեռնարկությունների՝ խորհրդային արտադրահարաբերություններին հարմարվելու պրակտիկաներն ու պետական տնտեսավարմանն ինտեգրվելու ձևերը, ինչպես նաև նոր՝ բանվորական դասի ձևավորման առաջին քայլերն ու դրան ուղեկցող գործընթացները:

БАЗЕЯН Карине (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: bazeyan60@yandex.ru

ЭКОНОМИКА АЛЕКСАНДРОПОЛЯ-ЛЕНИНАКАНА В 1920-1930 ГГ.

Установление советской власти в Армении в 1920 г. и переход к новому режиму правления привели к значительным изменениям в экономической жизни Александрополя. В городе, с хорошо развитой ремесленной традицией, начались серьезные перемены, в результате которых изменились не только основные занятия населения, но и экономические, общественные отношения и, обусловленно этим, другие формы жизни. В сложных социально-экономических условиях, создавшихся после разрушительных турецких нашествий в 1918 и 1920 гг., столь глубокие преобразования происходили медленно. Архивные материалы и публикации пре-

сы того времени, в частности местной газеты «Банвор», содержат массу сведений об этом переходном времени, позволяющих восстановить процесс перехода от традиционного города Александрополя к советскому промышленному Ленинану.

В докладе будут представлены адаптационные практики ремесленников и производственных предприятий к новым-советским производственным отношениям и пути их интеграции в государственную экономику, а также первые шаги формирования рабочего класса и сопутствующие его процессы.

BAZEYAN Karine (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA

e-mail: bazeyan60@yandex.ru

THE ECONOMY OF ALEXANDRAPOL-LENINAKAN IN 1920-1930

Significant changes took place in the economic process of Alexandrapol after the Red Army invasion of Armenia in 1920 and the transition to a new state-run economy. Serious changes began in a city with a well-developed craft tradition, as a result of which not only the main occupations of the population changed, but also the economic, social relations and, consequently, other forms of livelihood.

Such profound transformations created in difficult and hard socioeconomic conditions were getting slower after the devastating Turkish invasions of 1918 and 1920. Archival materials and publications in the press of the time, particularly the local newspaper “Banvor”, contain great information about these mixed transitional times, which give an opportunity to reconstruct the process of transition from Alexandrapol, which has a traditional urban culture to a new, industrial Soviet Leninakan.

The practices of artisans and industrial enterprises adapting to Soviet industrial relations and the ways of integrating into the state economy, as well as the first steps of the formation of the working class and the accompanying processes will be presented in the report.

ԵՐԱՆՈՍՅԱՆ Արգամ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի
պահպանության ծառայություն
Էլ. փոստ՝ agyeranos@gmail.com

**ԿԻՐՃԻՑ՝ ՀԱՐԹՎՎԱՅՐ. ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՄՈԳԵԼԻ ԳՅՈՒՂԻ
ՁԵՎՎՈՐՈՒՄՆ ՈՒ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ԳՈՐԻՍԻ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՉԱՆՈՒՄ**

XIX դարում Սյունիքում Ռուսական կայսրության հաստատումը, կայագործի տեղակայումը, արդյունաբերության և տնտեսաձևերի ի հայտ գալը զգալի ազդեցություն ունեցան տարածաշրջանի սոցիալ-մշակութային միջավայրի փոխակերպման վրա: Զարանձավային բնակարանը աստիճանաբար փոխարինվում էր 2-3 սենյականոց արևահայաց տների, որոնցում երդիկը փոխարինվեց պատուհաններով, որոնք բացվում էին դեպի ընդարձակ պատշգամբ: Երկու հարկ ունեցող տների պարագայում վերին հարկը ծառայում է որպես բնակարան, ստորինը՝ որպես խոհանոց, թոնրատուն մառան, պահեստ կամ ախոռ:

Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո՝ գյուղատնտեսության կոլեկտիվացմանը զուգընթաց, սկսվեց Սյունիքի բնակավայրերի տեղափոխությունը կիրճերից մոտակա սարահարթեր: Տեղափոխման այս գործընթացին ինչ-որ չափով օժանդակեց 1931 թ. ապրիլի 27-ին Սյունիքում տեղի ունեցած ավերիչ երկրաշարժը, որի հետևանքով տասնյակ բնակավայրեր հիմնահատակ ավերվեցին, տեղափոխման մյուս կարևոր պատճառն էր այս շրջանին բնորոշ սողանքները: Բնակավայրերի վերականգնողական աշխատանքների ժամանակ մի շարք բնակավայրերի համար սարահարթերում նոր շինություններ կառուցվեցին, սակայն վատ եղանակային պայմանների պատճառով բնակիչները հրաժարվեցին սարահարթեր տեղափոխվելուց: Տեղափոխված որոշ գյուղերի պարագայում էլ հին բնակավայրերը, լինելով հասանելի բնակիչներին, մասամբ շարունակում էին օգտագործվել ողջ խորհրդային և նույնիսկ հետխորհրդային շրջանում, սակայն հիմնականում դրանք լքվեցին: Այսպիսով, լքված բնակավայրերի բնակարանների մի մասը պահպանեց ավանդական տան կառուցվածքը, և որոշ դեպքերում տեսանելի է հին գյուղի թաղային դասավորությունը:

Բնակավայրերի տեղափոխության առավել զանգվածային հոսքը սկսվեց Երկրորդ աշխարհամարտից հետո՝ 1950-70-ականներին: Բնակավայրերի տեղափոխման հարցում կարևոր էին նաև Որոտանի հիդրոէլեկտրակայանի կառուցման աշխատանքները, որոնց ընթացքում բնակիչները շինանյութ հայթայթելու հնարավորություն են ստացել: Նոր բնակարանների կառուցման նպատակով, բնակիչները հաճախ օգտագործել են նաև հին տների շինաքարը: Այդ տարիներին բուն քարանձավային հատվածը հիմնականում ծառայել է որպես օժանդակ տնտեսական կառույցներ՝ մառան, գոմ, հացատուն ևն: Յուրաքանչյուր թաղ, որտեղ մեծ մասամբ

ապրում էին նույն գերդաստանից առանձնացված ընտանիքներ, կրում էր այդ ազգի անունը. դրանք մինչ օրս ամրապնդված են, ինչպես օրինակ՝ Խնձորեսկում:

ЕРАНОСЯН Аргам (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
“Служба По Охране Исторической Среды
и Историко-культурных Музеев-заповедников”
e-mail: agyeranos@gmail.com

ОТ УЩЕЛЬЯ ДО РАВНИНЫ. ФОРМИРОВАНИЕ И ПРОЦЕСС МОДЕРНИЗАЦИИ СЕЛА СОВЕТСКОЙ МОДЕЛИ В ГОРИССКОМ РЕГИОНЕ

В XIX веке установление Российской империи в Сюнике, размещение гарнизона, появление промышленности и экономики оказали значительное влияние на трансформацию социокультурной среды региона. Пещерные жилища постепенно заменялись 2-3-комнатными солнечными домами, в которых «ертик» был заменен окнами, открывающимися на просторный балкон. В случае домов с двумя этажами верхний этаж служил квартирой. Внизу-кухня, пекарня или склад. После установления советской власти в Армении, параллельно с коллективизацией сельского хозяйства, начался переход населенных пунктов Сюника из ущелий на близлежащие плоскогорья. В какой-то мере этому процессу переселения способствовало разрушительное землетрясение в Сюнике (27 апреля 1931 года) в результате которого были разрушены десятки населенных пунктов. Во время реставрационных работ для ряда населенных пунктов на плато были построены новые здания, однако из-за плохих погодных условий жители отказались переезжать на плоскогорье. В случае некоторых переехавших сел старые поселения, будучи доступными жителям, частично продолжали использоваться на протяжении всего советского и даже постсоветского периода, однако в основном они были заброшены.

Наиболее массовый поток переселения поселений начался после Второй мировой войны, в 1950-70-х годах. В вопросе переселения населенных пунктов важную роль также играла строительство Воротанской ГЭС, в ходе которых жители получили возможность добывать стройматериалы. Для строительства новых квартир жители часто использовали и строительный камень старых домов. В те годы пещерная часть в основном служила вспомогательными экономическими структурами, такими как кладовая, сарай, пекарня и т. д.. Каждый район, в котором по большей части жили семьи, отделенные от одного и того же рода, носил имя этого рода, который до сих пор закреплен, как в Хндзореске.

YERANOSYAN Argam (Armenia)

Institute of Archeology and Ethnography of the NAS RA
“Service for the Protection of Historical Environment
and Cultural Museum-Reservations”
e-mail: agyeranos@gmail.com

**FROM CANYON TO TABLELAND: FORMATION AND PROCESS OF
MODERNIZATION OF THE SOVIET MODEL VILLAGE
IN THE GORIS REGION**

In the XIX century, the establishment of the Russian Empire in Syunik, the deployment of a garrison, the emergence of industry and economy had a significant impact on the transformation of the socio-cultural environment of the region. The cave dwellings were gradually replaced by 2-3-room sunny houses, in which the attic was replaced by windows opening onto a spacious balcony. In the case of houses with two floors, the upper floor serves as an apartment, the lower one serves as a kitchen, bakery pantry, storage, or a barn.

After the establishment of Soviet regime in Armenia, in parallel with the collectivization of agriculture, the transition of the settlements in Syunik started from the gorges to the nearby plateaus. To some extent, this transportation process was facilitated by the devastating earthquake that occurred on April 27, 1931, in Syunik. As a result, dozens of settlements were destroyed. During the restoration work, new buildings were built for several settlements on the plateau. However, due to bad weather conditions, residents refused to move to the plateau. In the case of some relocated villages, the old settlements that were still accessible to the residents, partially continued to be used throughout the Soviet and even post-Soviet period, but they were mostly abandoned.

The most massive flow of relocation started after the Second World War, from the 1950s through 1970s. In terms of relocation, Vorotan hydroelectric power plant (HPP) construction is also important, during which residents had the opportunity of utilizing building materials. For the construction of new apartments, residents often used the building stones of old houses. In those years, the cave section mainly served as adjunct economic structures, such as a pantry, a barn, a bakery, etc. In every district where families having the same family roots, the name of the family name who are still which is still fortified, as in Khndzoresk.

ՄԿՐՏՉՅԱՆ Սամվել (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Երևանի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ sam1959dok@mail.ru

**ԿԻՐՈՎԱԿԱՆՑԻՆԵՐԻ ՏՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՔԱԳԾԻ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

Խորհրդային սկզբնական փուլում կիրովականցիների շրջանում արմատապես փոխվեցին ավանդական տոների տարածման մասշտաբները, որոնք կապված էին պետական քաղաքականության հետ: Արդյունքում, այդ տոների անկմանը զուգընթաց, կենցաղ ներթափանցեցին խորհրդային և միջազգային հեղափոխական բնույթի տոները:

Տվյալ շրջանն առանձնանում էր ընդգծված հակակրոնական քաղաքականությամբ, որի գլխավոր թիրախը եկեղեցական տոներն ու ծեսերն էին: Այդ քաղաքականության կազմակերպիչները հիմնականում հանրապետական և մասնավորապես՝ Ղարաքիլիսայի տեղական «Անաստված» կազմակերպություններն էին:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի և հետպատերազմյան փուլերում, չնայած պետական մերժողականությանը, կենցաղում նկատվում է ուխտագնացությունների և մատաղների որոշակի վերարթնացում, որը պայմանավորված էր պատերազմական շատ ծանր իրավիճակով: Ռազմաճակատ մեկնած մարտիկի ճակատագիրը դարձավ մտերիմների մտահոգության գլխավոր խնդիրը: Թիկունքում մնացածների և հատկապես կանանց մեջ վերարթնացան ավանդական ծեսերը: Ուխտերի և մատաղների միջոցով կիրովականցիները սգում էին զոհվածներին և աղոթում ռազմաճակատում գտնվող հարազատների և անհետ կորածների համար: Այդ երևույթը բնորոշ էր նաև Լոռվա մյուս բնակավայրերին:

1970-1980-ականներին Կիրովականում նկատվում է ավանդական տոների «վերականգնման» որոշակի միտում: Այդ տոները հատուկ սցենարներով կազմակերպված մարզաերաժշտական միջոցառումներ և թատերականացված ներկայացումներ էին, որոնց նախաձեռնողները, իսկ հաճախ նաև կատարողները պետական հաստատություններն էին: Այս առումով հատկապես առանձնանում էին Համբարձում և Վարդավառ տոները: Ի հայտ եկան նաև նոր տոներ (Երզի տոն, Լոռվա ձմեռ, Չնձաղկի տոն), որոնք կապված էին Լոռվա գեղատեսիլ բնաշխարհի հետ:

Խորհրդային վերջին փուլում ավանդական տոները գրեթե անկում էին ապրել (բացառությամբ Չատկի) և հիմնականում գերակայում էին խորհրդային տոները, որոնք գրեթե ամբողջությամբ առկա էին պետական տոնացուցում:

1980թ. իրականացրած էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններն ամբողջությամբ արտացոլում են կիրովականցիների տոնական վարքագիծը՝ ըստ սեռային, տարիքային և կրթական հատկանիշների:

МКРТЧЯН Самвел (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

Ереванский государственный университет

e-mail: sam1959dok@mail.ru

ИЗМЕНЕНИЯ В ПРАЗДНИЧНОМ ПОВЕДЕНИИ КИРОВАКАНЦЕВ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

В первые десятилетия советской власти в среде кироваканцев кардинально изменились масштабы распространения традиционных праздников, которые были обусловлены государственной политикой. В итоге параллельно с сокращением количества этих праздников в быт горожан проникли праздники советского и международного революционного характера.

Этот период отличался подчеркнутой антирелигиозной политикой, главной мишенью которой были церковные праздники и обряды. Организаторами этой политики в основном стали республиканские и, в частности, местные организации "Безбожников" Каракилиса.

Во время Второй мировой войны и в послевоенный период, несмотря на отрицательную позицию госорганов, наблюдается перепробуждение паломничества и обряд жертвоприношения, что было обусловлено тяжелой военно-политической ситуацией. Тревога за судьбу солдата, отправившегося на фронт, стала главным вопросом для его родных. Традиционные ритуалы возродились у оставшихся в тылу и особенно среди женщин. Посредством паломничества и жертвоприношений кироваканцы оплакивали погибших и молились за родных и пропавших без вести на фронте.

В 1970-е и 1980-е годы в Кировакане наметилась определенная тенденция к «возрождению» традиционных праздников. Эти праздники сопровождались спортивномузыкальными мероприятиями и театрализованными представлениями, организованными по специальным сценариям, которые инициировались и зачастую исполнялись государственными учреждениями. В этом отношении выделялись праздники Амбарцум и Вардавар. Появились новые праздники (праздник Песни, Лорийская зима, Праздник подснежников).

В последний советский период число традиционных праздников значительно сократилось (за исключением Пасхи), и в основном преобладали советские праздники, которые практически полностью присутствовали в государственном календаре.

Этносоциологические исследования, осуществленные в 1980г., полностью отражают праздничное поведение кироваканцев по гендерным, возрастным и образовательным признакам.

MKRTHCYAN Samvel (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

Yerevan State University

e-mail: sam1959dok@mail.ru

CHANGES IN THE HOLIDAY BEHAVIOR OF THE PEOPLE OF KIROVAKAN IN THE SOVIET PERIOD

In the early Soviet period the scale of the expansion of traditional holidays among the people of Kirovakan changed radically, which was associated with the state politics. As a result, Soviet and international revolutionary holidays have been penetrated in the life parallel with the decline of those holidays.

This region was marked by the strong antireligious politics, the main target of which were church holidays and rituals. The organizers of that politics were mainly republicans, particularly, the local “Godless” organizations.

During the post –World War II and post-war period, despite the state rejection, there was a certain resurgence of pilgrimage and rituals, which was conditioned by a very difficult military situation. The fate of the fighter who went to the front became the main concern of his relatives. Traditional rituals were revived in the back, especially among women. Through pilgrimages and oblations, the mourners mourned the dead, prayed for the lost relatives in war. This phenomenon was typical for other places in Lori as well.

In the 1970s and 1980s there was a certain tendency for “revival” of traditional holidays in Kirovakan. Those holidays were sports-musical events and theatrical performances organized by special scenarios, which were initiated and often performed by state institutions. Especially, Feast of the Ascension of Jesus Christ and Vardavar holidays. New holidays had been appeared (Song Festival, Lori Winter, Snowdrop Festival), which were connected with the beautiful nature of Lori.

In the last Soviet period, the traditional holidays were almost in decline (except for Easter) and were mainly prevailed the Soviet holidays, which were almost entirely present in the state calendar.

The ethnosociological research conducted in 1980 fully reflects the festive behavior of the people of Kirovakan according to gender, age and educational characteristics.

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ԱՆԻ (Հայաստան)

Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն
Էլ. փոստ՝ annieavetisyan19999@gmail.com

**ՍԱԿՐԱԼ ՏԱՐԱԾՔԻ ՎԵՐԱԽՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄԸ. ԵԱԶ-ԻՑ ՄԻՆՉԵՎ
ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԶՈՀԵՐԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ
(ԿՈՏԱՅՔԻ ՄԱՐԶԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Անցյալի սոցիալական միջերի մասին հիշողություններն ամրագրվում են հուշարձանային համալիրների միջոցով, իսկ դրանց նվիրված շարունակական միջոցառումներն ստեղծում և ամրապնդում են սոցիալական միջերը՝ պատմականացնում իբրև ավանդույթ, այդպիսով հանգեցնում են ինչ-որ տեսակի ինքնության ձևավորման ու վերարտադրման:

1960-70-ական թվականներին ողջ ԽՍՀՄ-ով կանգնեցնում են Հայրենական մեծ պատերազմի հերոսների և զոհերի հիշատակին նվիրված հուշարձաններ ու հուշահամալիրներ: Խորհրդային տարիներին ստեղծված, առավել ևս՝ ռազմական թեմաներին նվիրված հուշարձանները սովորաբար կառուցվում էին պետության և կուսակցության հստակ գաղափարական ուղղորդմամբ: Երկրորդ աշխարհամարտի զոհերին նվիրված հուշահամալիրներում, ի տարբերություն արվեստի այլ ձևի, զեղարվեստական արտահայտչականությունը հիմնված է հիմնականում անձնական կարեկցանքի վրա: Միաժամանակ, Հայրենական մեծ պատերազմի հերոսների հուշարձանների արվեստում առավել ցայտուն դրսևորվում է արվեստագետների հոգևոր տրամադրությունների համընկնումը պաշտոնական գաղափարախոսական պահանջներին:

Հետխորհրդային Հայաստանում Երկրորդ աշխարհամարտի զոհերի հուշարձանների տարածքներում հետագա տարիներին սկսեցին կանգնեցվել Արցախյան պատերազմներում զոհված հայ զինվորների հիշատակին նվիրված հուշարձաններ: Մրանք, ի տարբերություն նախորդների, կանգնեցվեցին համայնքային նախաձեռնության, այլ ոչ թե պետական քաղաքականության արդյունքում: Այսպիսով, «թշնամիների դեմ հերոսական մահով նահատակվածների» հուշարձանները ոչ թե վերաիմաստավորվեցին, այլ «կրկնապատկվեց» դրանց նախնական նշանակությունը: Այդ միտումի շրջանակներում, ինքնաբերաբար, ամբողջ Հայաստանում մեծ թափով կանգնեցվեցին և կանգնեցվում են Արցախյան պատերազմի հերոսների հուշարձաններ: Վերջիններս ստեղծվեցին այն պայմաններում, երբ պատերազմի զոհերի ցավը դեռ կենդանի էր, իսկ կրած տառապանքից ծնված զգացումները՝ դեռևս արդիական: Այսպիսով՝ ձևավորվեց մեկ համախմբված «սուրբ վայր» կամ պանթեոնի նոր տեսակ՝ հին ու նոր հերոսներով, հին ու նոր զոհերով:

Արդյունքում՝ այս զեկուցման շրջանակներում սոցիալական մարդաբանության դիտանկյունից ուսումնասիրելու և քննարկելու ենք պատերազմի սակրալ տարածքը, այդ տարածքի նկատմամբ մարդկային ընկալումները, հին հուշարձանի տարածքում նորի կանգնեցման շարժառիթներն ու պատճառները, նպատակները,

դրանց վերաբերյալ մարդկային հիշողություններն ու վերաբերմունքը, ինչպես նաև՝ դրանց կանգնեցնողների ով լինելը, ֆինանսավորման աղբյուրները:

АВЕТИСЯН Ани (Армения)

Служба по охране исторической среды и
историко-культурных музеев-заповедников
e-mail: annieavetisyan19999@gmail.com

ПЕРЕИНТЕРПРЕТАЦИЯ САКРАЛЬНОЙ ЗЕМЛИ. ПАМЯТНИКИ ЖЕРТВАМ ВОВ ДО ВТОРОЙ АРЦАХСКОЙ ВОЙНЫ (НА ПРИМЕРЕ КОТАЙКСКОГО МАРЗА)

Воспоминания о социальных мифах прошлого закрепляются через монументальные комплексы, а посвященные им происходящие события создают, закрепляют социальные мифы, историзируют как традицию, приводя тем самым к формированию или воспроизводству некой идентичности.

В 1960-х и 1970-х годах по всему СССР были установлены памятники и мемориалы, посвященные героям и жертвам Великой Отечественной войны. Памятники, созданные в советское время, в основном посвященные военной тематике, обычно возводились с четкой идеологической направленностью государства – партии. В мемориалах Второй мировой войны, в отличие от любого другого вида искусства, художественное выражение основано прежде всего на личном сострадании.

В последующие годы в постсоветской Армении на территориях памятников жертвам Второй мировой войны стали возводить памятники, посвященные памяти армянских воинов, погибших в Арцахских войнах. Они, в отличие от предыдущих, были установлены в результате общественной инициативы, а не государственной политики. Таким образом, памятники «жертвам героической гибели от врагов» не переосмыслились, а «удваивалось» их первоначальное значение. В рамках этой спонтанной тенденции по всей Армении с большой силой возводились памятники героям Арцахской войны. Последние создавались в условиях, когда еще была жива боль жертв войны, а чувства, рожденные перенесенными страданиями, были по-прежнему актуальны! Так образовалось единое «святое место» или пантеон нового типа, со старыми и новыми героями, старыми и новыми жертвами.

В результате в этой статье с позиции социальной антропологии я рассмотрю сакральную область войны, человеческое восприятие этой области, мотивы и причины возведения нового памятника на старом месте, цели, человеческие воспоминания и отношение к ним.

AVETISYAN Ani (Armenia)

Service for Protection of Historical Environment and

Historical-Cultural Museum-Reserves

e-mail: annieavetisyan19999@gmail.com

**REINTERPRETATION OF THE SACRED LAND: MONUMENTS TO
THE VICTIMS OF WWII TILL SECOND ARTSAKH WAR (WITH AN
EXAMPLE OF KOTAYK PROVINCE)**

Memories of social myths of the past are fixed with monumental complexes, and continuous activities dedicated to them create and strengthen social myths, historicize them as a tradition, thus leading to formation and reproduction of some kind of identity.

In the 1960s and 70s, throughout the USSR monuments and memories were erected in memory of the heroes and victims of the Great Patriotic War. Monuments made during soviet union times, especially those dedicated to military themes, usually were built with clear ideological guidance of the state and the party. In monuments dedicated to the victims of World War II, unlike any other form of art, artistic expressiveness is based mainly on personal sympathy. At the same time, in art of the monuments of the great Patriotic war heroes is well shown the coincidence of spiritual moods of the artists with the official ideological requirements.

In subsequent years, in post-Soviet Armenia, monuments dedicated to the memory of Armenian soldiers who died in the Artsakh wars began to be erected on the territories of monuments to the victims of World War II. They, unlike the previous ones, were stopped as a result of a public initiative, and not a state policy. Thus, the monuments to "victims of heroic death from enemies" were not rethought, but "doubled" their original meaning. As part of this trend, monuments to the heroes of the Artsakh war were spontaneously erected all over Armenia with great force. The latter were created in conditions when the pain of the victims of the war was still alive, and the feelings born of the endured suffering were still relevant! Thus, a single "holy place" or pantheon of a new type was formed, with old and new heroes, old and new victims.

To sum up, from the position of social anthropology, we shall consider the sacred area of the war, the human perception of this area, the motives and reasons for erecting a new monument in the old place, goals, human memories and attitudes towards them.

ՀԱՅԳՄԵՏՍ Մատի (Էստոնիա)

Տալինի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ hei@tlu.ee

ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ Սամվել (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ sammkhit@yaho.com

**ՀԱՅԵՐԻ ՈՒ ԷՍՏՈՆԱՑԻՆԵՐԻ ՄԵՆԹԱԼԻՏԵՏԻ ՈՐՈՇ
ԱՌԱՋԱՆՔԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Ձեկույցում ներկայացված են երկու հեղինակների երկարամյա դիտարկումների և քննարկումների արդյունքները էստոնացիների և հայերի մտածելակերպի ու վարքագծի առանձնահատկությունների մասին: Հեղինակների տեսանկյունից կա կյանքի առնվազն երեք ոլորտ, որտեղ հայերի և էստոնացիների մտածելակերպի տարբերությունները շոշափելի են ու նկատելի: Սա ա) կյանքն է ընտանիքի, հարազատների և ընկերների հետ, բ) վերաբերմունքը հասարակության, պետության, իշխանությունների և օրենքի գերակայության նկատմամբ, գ) ինչպես նաև մարդկանց միջև միջանձնային շփման ոճը: Մեր դիտարկումներով, հայերի համար առօրյա կյանքում առանցքային է ընտանիքի անդամների, հարազատների և ընկերների համայնքը, որն առաջարկում է օգնություն և աջակցություն՝ նույնն ակնկալելով իր բոլոր անդամներից: Մյուս կողմից՝ էստոնացիներն ավելի «ազատագրված» և օտարված են իրենց հարազատներից, հիմնականում փորձում են անկախ լինել, անձնական պատասխանատվություն ստանձնել և լուծել իրենց խնդիրներն ինքնուրույն, միևնույն ժամանակ չանհանգստանալ «այլոց» ուրախություններից, հոգսերից և խնդիրներից:

ХАЙДМЕТС Мати (Эстония)

Таллиннский государственный университет
e-mail: hei@tlu.ee

МХИТАРЯН Самвел (Армения)

Институт проблем прикладной физики НАН РА
e-mail: sammkhit@yaho.com

**О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ МЕНТАЛИТЕТОВ
АРМЯН И ЭСТОНЦЕВ**

В статье представлены результаты многолетних наблюдений и дискуссий двух авторов о менталитете - особенностях мышления и поведения эстонцев и армян. С точки зрения авторов есть как минимум три сферы жизни, где различия в менталитетах между армянами и эстонцами ощутимы и заметны. Это а) жизнь в

кругу семьи, родственников и друзей, б) отношение к обществу, государству, властям и правопорядку, в) а также стиль общения между людьми. По нашим наблюдениям для армян центральным в повседневной жизни является сообщество членов семьи, родственников и друзей, которое предлагает помощь и поддержку, ожидая того же самого со стороны всех своих членов. Эстонцы же более «эмансипированы» и отдалены от своих близких, в основном пытаются быть независимыми, брать на себя личную ответственность и самим решать свои вопросы, в то же время, не утруждать себя «чужими» радостями, заботами и проблемами.

HEIDMETS Mati (Estonia)

Tallinn State University

e-mail: hei@tlu.ee

МКХИТАРЯН Samvel (Armenia)

Institute of Applied Problems of Physics of NAS RA

e-mail: sammkhtar@yahoo.com

ABOUT SOME ASPECTS OF THE MENTALITIES OF ARMENIANS AND ESTONIANS

The paper presents the results of many years of observations and discussions of two authors about the mentality - the peculiarities of thinking and behavior of Estonians and Armenians. From the point of view of the authors, there are at least three spheres of life where differences in mentality between Armenians and Estonians are tangible and visible. This is a) life with family, relatives and friends, b) attitude towards the society, state, authorities and the rule of law, c) as well as the style of interpersonal communication between people. According to our observations, for Armenians, the community and interrelations of family members, relatives and friends is central to everyday life, offering help and support, expecting the same from all its members. Estonians, on the other hand, are more “emancipated” and distant from their close ones, mostly trying to be independent, take personal responsibility and solve their own problems by their own, at the same time, not bother themselves with “other” joys, worries and problems.

ԱՆԳԵԼՈՒԾ ԼՈՍԻՆԵ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ lusineangelush@gmail.com

**ՀՀ-Ի ԿՈՂՄԻՑ ԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՆԿԱՏՄԱՍԲ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ**

Ներկայում ՀՀ-ում բնակվում են տասնմեկ ազգային փոքրամասնություններ և շուրջ հինգ տասնյակին հասնող փոքրաթիվ էթնիկ խմբեր, որոնց համար կարևոր նշանակություն ունեն ազգային մշակույթի և լեզվի պահպանման խնդիրները: Չեկուցման նպատակն է ներկայացնել ՀՀ տարածքում ապրող ազգային փոքրամասնությունների լեզվական իրավունքները և դրանց կիրառման խնդիրները, կարգավորման մեխանիզմներն ու լեզվի պահպանմանն ուղղված միջոցառումները: Այդ հիմնախնդրի բացահայտման նպատակով կատարվել է ազգային փոքրամասնություններին առնչվող պաշտոնական փաստաթղթերի բովանդակային վերլուծություն, և տասնյոթ փորձագետների շրջանում իրականացվել են խորին հարցազրույցներ:

Լեզվական քաղաքականությունը միջոցառումների համալիր է, որն ուղղված է լեզուների պահպանմանը, գործառության բաշխմանը կամ փոփոխմանը, լեզվական նորմերի ստեղծմանը: Լեզվական քաղաքականությունը, դրա սկզբունքները և դրանց իրականացումն ուղղակի ազդեցություն ունեն լեզուների և մշակույթների զարգացման վրա:

Պաշտոնական փաստաթղթերի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձանց իրավունքների օրենսդրական ապահովման պահանջներն ամրագրված են բազմաթիվ միջազգային համաձայնագրերով, որոնց միացել է Հայաստանի Հանրապետությունը (Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին Միջազգային Դաշնագիր, Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների մասին Եվրոպայի Խորհրդի Շրջանակային կոնվենցիա): Միջազգային փաստաթղթերից բացի, ՀՀ տարածքում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների հիմնարար իրավունքները և ազատություններն ամրագրված են նաև ՀՀ Սահմանադրության մեջ (հոդված 29, հոդված 56), իսկ լեզվական իրավունքները կարգավորվում են նաև ՀՀ «Լեզվի մասին» օրենքով, «Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին» օրենքով, Լեզվաքաղաքականության պետական ծրագրով:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ վերը նշված օրենքները իրական կյանքում երբեմն գործում են ոչ ամբողջապես, որի հետևանքով առաջանում են մշակույթի և լեզվի պահպանման որոշակի խնդիրներ:

АНГЕЛУШ Лусине (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

e-mail: lusineangelush@gmail.com

О ВОПРОСЕ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ РА, ОСУЩЕСТВЛЯЕМОЙ В ОТНОШЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ

В Армении проживают одиннадцать национальных меньшинств и около пятидесяти этнических групп, для которых важна проблема сохранения национальной культуры и языка. Целью данной статьи является представление языковых прав и проблем их применения, механизмов урегулирования и мероприятий, которые направлены на сохранение языков национальных меньшинств Армении. С целью исследования этой проблемы был проведен анализ официальных документов, связанных с определением прав национальных меньшинств, а так же были проведены интервью среди семнадцати экспертов.

Языковая политика - это комплекс мероприятий, которые направлены на сохранение языков, функциональное распределение, создание языковых норм. Языковая политика, ее принципы и их осуществление имеют прямое влияние на развитие языков и культур.

Анализ официальных документов показывает, что законодательные требования по защите прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, закреплены в многочисленных международных договорах, к которым присоединилась Республика Армения (Международный пакт о гражданских и политических правах, Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств). Кроме международных документов, основные права проживающих на территории РА национальных меньшинств зафиксированы так же в Конституции РА (статья 29, статья 56), а языковые права регулируются законами РА «О языке», «Об основах культурного законодательства», Государственной программой языковой политики.

Результаты исследования показывают, что представленные выше законы в реальной жизни иногда работают не полноценно, вследствие чего возникают некоторые проблемы сохранения языка и культуры.

ANGELUSH Lusine (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: lusineangelush@gmail.com

ON THE ISSUE OF THE LANGUAGE POLICY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA, IMPLEMENTED IN RELATION TO NATIONAL MINORITIES

Eleven national minorities and about fifty ethnic groups live in Armenia, for which the problem of preserving the national culture and language is important. The purpose of this paper is to present language policy and problems of their application, settlement

mechanisms and activities aimed at preserving the languages of the national minorities in Armenia. In order to study this problem, an analysis of official documents related to the definition of the rights of national minorities was carried out, as well as interviews were conducted among seventeen experts.

Language policy is a set of measures aimed at preserving languages, functional distribution, and the creation of language norms. Language policy, its principles and their implementation have a direct impact on the development of languages and cultures. An analysis of official documents shows that the legislative requirements for the protection of the rights of people who belong to national minorities are enshrined in numerous international treaties to which the Republic of Armenia has acceded (International Covenant on Civil and Political Rights, Framework Convention for the Protection of National Minorities). In addition to international documents, the basic rights of national minorities living in the territory of the RA are also fixed in the Constitution of the Republic of Armenia (Article 29, Article 56). Language rights are regulated by RA Laws “On Language”, “On the Fundamentals of Cultural Legislation”, and the State Program on Language Policy.

The results of the study show that the laws presented above in real life sometimes do not work fully, as a result of which some problems arise in the preservation of the language and culture.

ԳԱԼՍՅԱՆ Միհրան (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ akoonk@yahoo.com

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՑ ԱՐՏԱԳԱՂՈՈՂՆԵՐԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՎՐԱ
ՍՓՅՈՒՌԻ ԷԹՆԻԿ ՑԱՆՑԻ ԴԵՐՐ¹**

Հայաստանից արտագաղթի խնդիրները քննարկելիս հիմնական պատճառ նշվում է տնտեսական գործոնը, մինչդեռ բնակչության այդ հոսքի ձևավորման գործում համակողմանի վերլուծության կարիք ունի նաև սփյուռքի դերի բացահայտումը: Այս առումով որոշ հետազոտողներ կարևորում են ոչ այնքան երկրների միջև վարձատրությունների տարբերությունները, որքան աշխարհում ստեղծված միգրացիոն ցանցերի առկայությունը, որի միջոցով միգրանտները մեկնման համար հակված են ընտրելու այն երկրները, որտեղ ունեն արդեն իսկ ձևավորված ազգակիցների, բարեկամների, ընկերների ցանց: Սփյուռքի գոյությունը էթնիկ ցանցի մի-

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի տրամադրած գիտական թեմայի ֆինանսական աջակցությամբ (ծածկագիր՝ 20TTSH-040):

ջոցով արագացնում և հնարավորություններ է ստեղծում ծագման երկրներից բնակչության արտագաղթի և այդ հարցում նրանց որոշումների կայացման վրա: Յանգ հասկացության մեկնաբանության համար հիմնվել ենք արևմտյան միգրացիոն տեսություններում լայն տարածում ստացած Դ. Մասսեի այն մոտեցման վրա, ըստ որի՝ ցանցը բնութագրվում է որպես միջանձնային հարաբերությունների ամբողջություն, որը ձևավորվում է ազգակցական, բարեկամական, ինչպես նաև ընդհանուր սոցիալական ծագման հիման վրա՝ երեք խմբերի մարդկանց միջև. ծագման երկրում մնացածների, մեկնած միգրանտների և նոր բնակավայրում հաստատվածների միջև:

Չեկուցման մեջ քննարկվում է արտերկրում ձևավորված սոցիալական ցանցի դերը (ընտանիքի անդամներ, բարեկամներ, ընկերներ, ծանոթներ և այլն) Հայաստանից արտագաղթածների որոշումների կայացման վրա: Նյութեր հավաքվել են 2021 թ. Երևանում, Հայաստանի բոլոր մարզերի 20 քաղաքներում և 37 գյուղական բնակավայրերում իրականացրած 639 ընտանիքներում հարցման արդյունքներով, որոնց անդամների մի մասը արտագաղթել և բնակություն էր հաստատել արտերկրում:

ГАЛСТЯН Михран (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: akoonk@yahoo.com

РОЛЬ ЭТНИЧЕСКОЙ СЕТИ ДИАСПОРЫ В ПРИНЯТИИ РЕШЕНИЙ ЭМИГРАНТАМИ ИЗ АРМЕНИИ

Обсуждая проблемы эмиграции из Армении, в качестве основной причины отмечается экономический фактор, в то время как роль Диаспоры в формировании этого потока населения нуждается во всестороннем анализе. Некоторые исследователи отмечают не столько разрыв в оплате труда между странами, сколько существование миграционных сетей по всему миру, что способствует тому, что для переселения мигранты стремились выбрать те страны, в которых уже имеют сформированные сети родственников, знакомых и друзей. Существование Диаспоры создает через этническую сеть возможности для эмиграции населения из стран происхождения и ускоряет принятие решения по этому вопросу. Для интерпретации понятия сети мы основываемся на широко распространенной в западных миграционных теориях позиции Д. Массе, согласно которой сеть определяется как совокупность межличностных отношений, которая формируется на основании родственных, дружеских связей, а также общего социального происхождения между тремя группами людей: оставшимися в стране происхождения, выехавшими мигрантами и обосновавшимися на новом месте поселения.

В статье обсуждается роль социальной сети, сформированной за рубежом (члены семьи, родственники, друзья, знакомые и прочее) в принятии решений

эмигрантов из Армении. Материалы были собраны в 2021 году в 20 городских и 37 сельских населенных пунктах всех областей Армении и в Ереване, на основе опросов в 639 семьях, часть членов которых живет за рубежом.

GALSTYAN Mihran (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: akoonk@yahoo.com

THE ROLE OF DIASPORA'S ETHNIC NETWORKS IN THE DECISION- MAKING PROCESS OF EMIGRANTS FROM ARMENIA

In the discussions on the emigration issues in Armenia, the economic factor is often cited as the main reason, while the role of the Diaspora in shaping emigration flows also needs a comprehensive analysis. In this regard, some researchers value the presence of ethnic networks around the world more than the difference in wages between countries, since emigrants tend to choose those countries where they already have kinship, friendship and ethnic ties. The Diaspora, through ethnic networks, facilitates and creates opportunities for the emigration of the population from the country of origin and influences their decision-making in this regard. To interpret the term "network", we rely on D. Massey's approach, widely used in Western migration theories, according to which a network is characterized as a set of interpersonal relations based on family, friendship, as well as on a common social origin and is formed between three groups of people: those who remained in the country of origin, migrants and those who settled in a new place of residence.

The paper examines the role of social networks created abroad (family members, relatives, friends, acquaintances, etc.) in the decision-making process of emigrants from Armenia. The materials were collected in Yerevan, as well as in 20 urban and 37 rural settlements in all regions of Armenia in 2021. As a result, 639 families were surveyed, whose members emigrated and lived abroad.

ՀԱԿՈՔՅԱՆ Գայանե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ gayik20@gmail.com

ՆՈՐ ՍՓՅՈՒՌԸ ԵՎ ԱՆԴՐԱԶԳԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ¹

Ըստ միգրացիայի հիմնախնդիրներով զբաղվող մասնագետների՝ 1988-2019 թթ. Հայաստանից արտաքին միգրացիոն բացասական մնացորդի մեծությունը կազմել է շուրջ 1600-1700 հազար մարդ, և այդ տեղաշարժերի 90%-ը 2020 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ իրականացել է Ռուսաստանի Դաշնություն, իսկ մնացածը՝ Եվրոպական երկրներ, ԱՄՆ, Կանադա, ԱՊՀ և այլ երկրներ: Հետխորհրդային Հայաստանի արտագաղթի հիմնախնդիրները հետազոտելու նպատակով 2021թ. Հայաստանի բոլոր մարզերում (20 քաղաքային, 37 գյուղական բնակավայրեր) և Երևան քաղաքում իրականացվել են հարցումներ: Ծրագրի թիրախ խումբ են համարվել Հայաստանում գտնվող այն ընտանիքները, որոնց անդամների մի մասը արտագաղթել և բնակություն է հաստատել արտերկրում 1988 թվականից հետո:

Այս ժամանակաշրջանում արտերկրում հաստատված հայերին մասնագիտական գրականության մեջ բնորոշում են որպես նոր սփյուռք: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ նոր միջավայրում նրանց ինտեգրումն ունի որոշ առանձնահատկություններ և այդ համայնքներին առավել բնորոշ անդրազգայնության մոտեցումներ: Նոր սփյուռքը դեռևս լիովին չի ինտեգրվել նոր տարածքին: Նրանք, ապրելով ընդունող հասարակությունում, առանձնահատուկ կապված են իրենց ազգային պետությանը: Հայրենիքի հետ անդրազգային հաղորդակցությունը, որը ծավալվում է ՀՀ-ում գտնվող հարազատների հետ, և անդրազգային ընդգրկվածությունը՝ մասնակցությունը հայրենիքում ընտանեկան և մշակութային միջոցառումներին, դրամական փոխանցումները Հայաստան, ապահովում են նրանց ներկայությունը մեկից ավելի սոցիալական տարածքներում, դարձնում մեկից ավելի մշակույթների կրող:

АКОПЯН Гаяне (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: gayik20@gmail.com

НОВАЯ ДИАСПОРА И ПРОБЛЕМА ТРАНСНАЦИОНАЛИЗМА

По данным специалистов, занимающихся вопросами миграции, с 1988 по 2019 года миграционный отрицательный баланс составляет 1600-1700 тысяч человек, а по состоянию на 1 января 2020 года 90% сдвигов было осуществлено в Российскую Федерацию, а остальные в страны Европы, США, Канаду, страны СНГ и другие страны. В 2021 г. были осуществлены опросы во всех регионах Армении

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի տրամադրած ֆինանսական աջակցությամբ՝ 20TTSH-040 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

(20 городских, 37 сельских населенных пунктов) и в Ереване с целью исследования проблем эмиграции в постсоветской Армении. Целевой группой программы считались проживающие в Армении те семьи, часть членов которых эмигрировала и постоянно проживала за границей после 1988 года.

Поселившихся за границей в этот период армян в профессиональной литературе определяют как новую диаспору. По данным исследований их интеграция в новой среде имеет некие особенности, и этим общинам более свойственны подходы транснациональности. Новая диаспора еще не полностью интегрировалась в новую территорию. Транснациональная коммуникация с родиной и транснациональное участие в семейных и культурных мероприятиях на родине, денежные переводы в Армению обеспечивают их присутствие в нескольких социальных средах, и они становятся носителями нескольких культур.

НАКОБЯН Gayane (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA
e-mail: gayik20@gmail.com

THE NEW DIASPORA AND THE PROBLEM OF TRANSNATIONALISM

According to the specialists dealing with migration issues, from 1988 to 2019, the size of the negative external migration balance from Armenia was about 1600-1700 thousand people, and as of January 1, 2020, 90% of those movements have been to the Russian Federation, and the rest to European countries, the United States, Canada, the CIS and other countries. In 2021, surveys were conducted in all regions of Armenia (20 urban, 37 rural settlements) and in the city of Yerevan to study the problems of emigration in post-Soviet Armenia. The target group of the program are the families in Armenia, some of whose members have emigrated and settled abroad since 1988.

Armenians who settled abroad during this period are described as a new Diaspora in the professional literature. According to the research, their integration into the new environment has some peculiarities and transnational approaches that are more typical of those communities. The new Diaspora has not yet fully integrated into the new territory. Living in a host society, they have a special attachment to their nation-state. Transnational communication with the homeland, which develops with relatives in Armenia, and transnational involvement, that is to say, participation in family and cultural events in the homeland, remittances to Armenia, ensure their presence in more than one social area and make them carriers of more than one culture.

ԲՈՅԱԶՅԱՆ Արտաշես (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն,
Շիրակի երկրագիտական թանգարան
Էլ. փոստ՝ a.boyajyan@mail.ru

**ՃԻՐԱԿԻ ԵՎ ԼՈՌՈՒԻ ՄԱՐԶԵՐԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԿԱՆ
ՎԵՐԱՐՏԱՊՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ
ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Սույն զեկուցման մեջ տրվել է 1990-ականներից մինչև 2020 թ. ընկած ժամանակահատվածի Շիրակի և Լոռու մարզերի բնակչության բնական վերարտադրության ընդհանրական վերլուծություն: Առանձնակի կարևորվել են բնական վերարտադրության միտումների, տարածքային տարբերությունների բացահայտումը և առկա հիմնախնդիրների մատնանշումը:

ՀՀ մարզերի բնակչության բնական վերարտադրությունն ազգաբանական ուսումնասիրություններում ունի կարևոր գիտակիրառական նշանակություն: Ուսումնասիրելով երկու մարզերի բնակչության բնական վերարտադրության շարժը՝ թացը 20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի սկզբին՝ խնդիր ենք դրել պարզաբանել բնական վերարտադրության տարածքային առանձնահատկությունները, նմանությունները և տարբերությունները: Մեր նպատակն է ներկայացնել բնակչության բնական վերարտադրության վրա ազդող գործոնները՝ սոցիալ-տնտեսական, սոցիալ-հոգեբանական, մշակութային և այլն: Ուսումնասիրության ընթացքում ուշադրություն ենք դարձրել քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի բնակչության բնական վերարտադրությանը: Ցույց ենք տվել երկու մարզերի բնակչության ծնելիության և մահացության միտումները, ինչպես նաև ամուսնությունների և ամուսնալուծությունների թիվն ինչպիսի ազդեցություն է ունեցել մարզերի քաղաքային ու գյուղական բնակչության թվի փոփոխության վրա:

Հետազոտության համար նյութ են հանդիսացել հիմնականում բնակչության թվի փոփոխության բաղադրիչների՝ ծնելիության, մահացության և բնական աճի, ամուսնությունների և ամուսնալուծությունների պաշտոնական վիճակագրական ցուցանիշները:

БОЯДЖЯН Арташес (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА

Ширакский краеведческий музей

e-mail: a.boyajyan@mail.ru

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВЕННОГО ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ ШИРАКСКОЙ И ЛОРИЙСКОЙ ОБЛАСТЕЙ

Этот доклад охватывает период с 1990 по 2020 годы, где представлен общий анализ естественного воспроизводства населения Ширакской и Лорийской областей за рассматриваемый период. Особое внимание уделялось выявлению тенденций естественного воспроизводства, территориальных различий, выявлению существующих проблем.

Изучение естественного воспроизводства населения районов Республики Армения имеет важное научно-прикладное значение в этнологических исследованиях. Изучая движение естественного воспроизводства населения двух регионов в конце 20 века в начале 21 века, мы поставили задачу уточнить территориальные особенности, сходства и различия естественного воспроизводства. Цель доклада – представить факторы, влияющие на естественное воспроизводство населения: социально-экономические, социально-психологические, культурные и др. В ходе исследования мы обратили внимание на естественное воспроизводство населения в городской и сельской местности. Покажем тенденции рождаемости-смертности населения двух регионов, а также влияние числа браков и разводов на изменение естественного воспроизводства городского-сельского населения регионов.

Исследование основывалось на официальной статистике компонентов изменения численности населения: рождаемости, смертности, естественного прироста, браков, разводов.

BOYAJYAN Artashes (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA

Shirak Museum of Regional Studies

e-mail: a.boyajyan@mail.ru

STATISTICAL ANALYSIS OF THE MAIN INDICATORS OF NATURAL REPRODUCTION OF THE POPULATION OF SHIRAK AND LORI REGIONS

The paper discusses the indicators of natural reproduction in Shirak and Lori regions from 1990 to 2020.

The natural reproduction of the population of the RA regions in the context of ethnological studies is of great scientific importance. Studying the movement of natural reproduction of the population of the two regions in the late 20th and early 21st centuries, we aim at clarifying the territorial features, similarities and differences of natural reproduction. The purpose of the paper is to present the factors influencing the natural reproduction of the population: socio-economic, socio-psychological, cultural, etc. In the course of the study, we paid attention to the natural reproduction of the population of urban and rural settlements. We will show trends in the birth rate and mortality of the population of two regions, as well as the impact of marriages and divorces on the change in the number of urban and rural population of the regions.

**ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԹԱՆԳԱՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ФИЛОЛОГИЯ, МУЗЕЕВЕДЕНИЕ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ
FOLKLORE STUDIES, MUSEUM STUDIES, LIBRARY STUDIES**

ԽԵՄՉՅԱՆ Էսթեր (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ ekhemchyan@yandex.ru

**ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ՇԻՐԱԿԻ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՎԱՔՄԱՆ ԵՎ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՉ¹**

Շիրակի բանահյուսական ժառանգության համակողմանի ուսումնասիրության համար հարկ է դիտարկել եղած այն ամենը, ինչն առնչվում է բանահյուսական նյութերի հավաքմանը, հրատարակությանը, արխիվավորմանը և դրանց գիտական մեկնաբանություններին:

Դարերի խորքից բանավոր ավանդույթով փոխանցված Շիրակի բանահյուսական ժառանգության հավաքումը տարերայնորեն սկիզբ է առել XIX դարի երկրորդ կեսին: Թերևս դա այն հզոր շարժման արձագանքն է, որը, ձևավորվելով Եվրոպայում և Ռուսաստանում, մուտք գործեց նաև հայկական միջավայր:

Ժողովրդագիտական գիտակարգերի ուսումնասիրության մեջ առանձնահատուկ և կարևոր դեր է վերապահված բանագիտությանը: Բանավոր խոսքն իր ժանրային տարբեր դրսևորումներով միաձուլված է ժողովրդի կենցաղին, սովորույթներին, հավատալիքներին, ծեսերին և ենթակա չէ տարանջատման: Ուստի, բանահյուսական նյութը և բանավոր խոսքով ուղեկցվող ժողովրդագիտական բազմաբնույթ նյութերը գրառվել և ուսումնասիրվել են համընթաց:

Շիրակի տարածաշրջանում կենցաղավարող և շրջանառվող բանահյուսական նյութերը պատմական անշրջելի վայրիվերումների ընթացքում տարբեր ժամանակներում համարվել են արևմտահայ տարբեր գավառներից գաղթած ազգաբնակչության հոգևոր արժեքներով: Շիրակի բանահյուսությունը բաղկացած է երկու հզոր շերտերից՝ ա) ավանդական տեղական և բ) պանդուխտների ու գաղթականության հետ ներմուծված բանահյուսական արժեքներ, որոնք ժամանակի ընթացքում միախառնվել են և ստեղծել մեկ միասնական երկացանկ:

Ըստ դիտարկումների՝ Շիրակի բանահյուսական նյութերի գրառման, հրատարակման և ուսումնասիրության գործընթացն ունի հետևյալ փուլային պատկերը.

ա) XIX դարավերջ և XX դարասկիզբ:

բ) Խորհրդային շրջան, որն ընդգրկում է 1925 թ. մինչև 80-ականների վերջը:

գ) Հետխորհրդային շրջան, որն ընդգրկում է XX դ. 90-ական թվականներից մինչև մեր օրերը:

¹ Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ Գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B027 ծածկագրով «Շիրակի հայոց բանահյուսական մշակույթը» գիտական թեմայի շրջանակներում:

Ամբողջացնելով Շիրակի բանահյուսության XIX դարավերջից մինչև մեր օրերը հավաքված և հրատարակված նյութերը՝ կարելի է ասել, որ գործ ունենք հսկայական հոգևոր ժառանգության հետ, որն ընդգրկում է բանահյուսության բոլոր ժանրերը, ներկայացնում է տարածաշրջանի բարբառների ու խոսվածքների երանգապնակը, բանահյուսության կենցաղավարած և կենցաղավարող տեսակներն ու բանահյուսական երկացանկը, տեղական սովորույթների, հավատալիքների, ծեսերի, կենցաղի առօրյա դրսևորումները, լեզվամտածողության և պատմելաոճի առանձնահատկությունները և այլն: Շիրակի բանահյուսական ժառանգության անտիպ հատվածը նախապատրաստվում է հրատարակության և ուսումնասիրման:

ХЕМЧЯН Эстер (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: ekhemchyan@yandex.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОКРУГ ВОПРОСА СОБИРАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ ФОЛЬКЛОРНОГО НАСЛЕДИЯ ШИРАКА

Для всестороннего изучения фольклорного наследия Ширака нужно рассматривать все, что касается собирания, издания, архивации и научных толкований фольклорных материалов.

Собирание фольклорного наследия Ширака, переданное устной традицией из глубины веков, стихийно началось во второй половине XIX века. Возможно, это отзвук того мощного движения, которое, будучи сформированным в Европе и в России, проникло также в армянскую среду.

При исследовании дисциплин народоведения особую и важную роль имеет фольклористика. Устная речь со своими разными жанровыми проявлениями объединено с бытом, обычаями, поверьями, ритуалами и не подлежит разобщению. Следовательно, фольклорный материал и разнородные народоведческие материалы, сопровождающиеся устной речью, записаны и изучены параллельно.

Фольклорные материалы, бытующие и циркулирующие в ширакском регионе, в ходе исторических необратимых суматох, в разные времена пополнялись духовными ценностями населения, переселенного из разных западноармянских регионов. Фольклор Ширака состоит из двух мощных слоев: а) местного традиционного; б) фольклорных ценностей, привносимых со странниками и беженцами, которые со временем слились и создали общий репертуар.

Согласно наблюдениям процесс записи, издания и исследования фольклорных материалов Ширака имеет следующую фазовую картину:

- а) Конец XIX века и начало XX века.
- б) Советский период, который включает с 1925 г. до конца 80-х годов.
- с) Постсоветский период, который включает с 90-х годов XX века до наших дней.

Обобщая материалы ширакского фольклора, собранные и изданные с конца XIX века до наших дней, можно сказать, что имеем дело с огромным духовным

наследием, которое включает все жанры фольклора, представляет палитру диалектов и говоров региона, бытовавшие и бытующие виды и репертуар фольклора, повседневные проявления местных обычаев, поверьев, обрядов, быта, особенности лингвистического мышления и стиль повествования. Неизданная часть фольклорного наследия Ширака подготавливается к изданию и к исследованию.

KHEMCHYAN Ester (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: ekhemchyan@yandex.ru

RESEARCH AROUND THE QUESTION OF COLLECTING AND STUDYING THE FOLKLORE HERITAGE OF SHIRAK

For a comprehensive study of the Shirak folklore heritage, it is necessary to consider everything related to the collection, publication, archiving and scientific interpretations of folklore materials.

The collection of the folklore heritage of Shirak, handed down by oral tradition for centuries, spontaneously began in the second half of the 19th century. Perhaps this is an echo of that powerful movement, which, having been formed in Europe and Russia, also penetrated into the Armenian environment.

In the study of the disciplines of ethnology, folklore plays a special and important role. Oral speech with its different genre manifestations is united with everyday life, customs, beliefs, rituals and is not subject to separation. Consequently, folklore material and heterogeneous ethnological materials, accompanied by oral speech, were recorded and studied in parallel.

Folklore materials that exist and circulate in the Shirak region, in the course of historical irreversible turmoil, at different times were replenished with the spiritual values of the population resettled from different Western Armenian regions. Folklore of Shirak consists of two powerful layers: a) local traditional; b) folklore values brought with wanderers and refugees, which eventually merged and created a common repertoire.

According to observations, the process of recording, publishing and researching of Shirak folklore materials has the following phase pattern:

a) The end of the 19th century and the beginning of the 20th century. b) The Soviet period, which includes from 1925 to the end of the 80s. c) The post-Soviet period, which includes from the 90s of the XX century to the present day.

Summarizing the materials of Shirak folklore, collected and published from the end of the 19th century to the present day, we can mention that we are dealing with a huge spiritual heritage, which includes all genres of folklore, represents the palette of dialects and patois of the region, existing now and then types and repertoire of folklore, everyday manifestations of local customs, beliefs, rituals, everyday life, features of linguistic thinking and narration style.

The unpublished part of Shirak's folklore heritage is being prepared for publication and research.

ԽԵՄՉՅԱՆ Մարինե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ mkhemchyan@yandex.ru

ՃԻՐԱԿԻ ՎԻՊԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀԱՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ¹

Շիրակի հայոց բանահյուսական ժառանգության մեջ ուրույն տեղ է զբաղեցնում վիպական բանահյուսությունը: Շիրակի վիպական բանահյուսության ժանրերը (հեքիաթներ, Էպոս, սիրավեպ, իրապատում գրույցներ, ավանդություններ և ավանդագրույցներ, առակներ, զվարճախոսություններ, ստապատումներ, հուշապատումներ և այլն) ներկայացնում են համահայկական պոեմների ու մոտիվների տեղական տարբերակները՝ իրենց բնորոշ առանձնահատկություններով:

Չեկուցման մեջ անդրադարձ է կատարվել հեքիաթների տեսակների (հրաշապատում, իրապատում, կենդանական) տարանջատման խնդիրներին, քննության է առնվել դրանց («Փետե ձին», «Աղբալասի և Դուշբալասի», «Ջան Հրեշ թագավորը», «Սոյամազ խանում» և այլն) տիպաբանական, կառուցվածքային, պոեմատային, մոտիվային, գործառության առանձնահատկությունները:

Շիրակի իրապատում գրույցների հերոսները ներկայացնում են տարածաշրջանի ազգաբնակչության բոլոր շերտերը (գյուղացիներ, արհեստավորներ, առևտրականներ, հոգևորականներ և այլն): Հերոսների կերպարներում խտացված են տարածաշրջանի բնակչության ամենաբնորոշ հատկանիշներն ու բնավորության գծերը (խոհեմություն, խորամանկություն, սրամտություն, բարեհոգություն և այլ հատկանիշներ):

Շիրակի տարածաշրջանի վիպական բանահյուսությունն ամբողջացնում է զվարճախոսության ժանրը՝ իր ինքնատիպ դրսևորումներով և ավանդական համահայկական հնչեղություն ունեցող հերոսներով (Պոլոզ Մուկուշ, Չղեր Խաչիկ, Վարդանիկ և ուրիշներ):

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Շիրակի վիպական բանահյուսությունը Հայաստանի մյուս տարածաշրջանների բանահյուսական ժառանգության համատեքստում, փոխներգործությունների և փոխառնչությունների արդյունքում ունենալով որոշ ընդհանրություններ, աչքի է ընկնում տարածաշրջանին հատուկ կոլորիտով ու բարբառով:

ХЕМЧЯН Марине (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: mkhemchyan@yandex.ru

ЭПИЧЕСКИЙ ФОЛЬКЛОР ШИРАКА

В фольклорном наследии ширакских армян особое место занимает эпический фольклор. Жанры эпического фольклора Ширака (сказки, эпос, эпическое

¹ Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B027 ծածկագրով «Շիրակի հայոց բանահյուսական մշակույթը» գիտական թեմայի շրջանակներում:

сказание о любви, реалистические сказания, предания, легенды, басни, анекдоты, небылицы, мемораты и т.д.) представляют местные варианты всеармянских сюжетов и мотивов, со своими характерными особенностями.

В докладе отражены вопросы разобшения разновидностей сказок (волшебные, реалистические, животные), исследованы их типологические, структурные, сюжетные, мотивные, функциональные особенности («Деревянный конь», «Агбаласи и Гушбаласи». «Король Джан Хреш», «Госпажа Сойламаз» и т.д.).

Герои реалистических сказаний Ширака представляют все слои населения региона (крестьяне, ремесленники, торговцы, священники и т.д.). В образах героев сгущены самые характерные черты жителей региона (благоразумие, хитрость, остроумие, добродушие и т.д.).

Жанр анекдота делает целостным эпический фольклор ширакского региона, со своими своеобразными проявлениями и традиционными героями (Полоз Мукуч, Джгер Хачик, Варданик), имеющими всеармянскую звучность.

Исследование показывает, что ширакский эпический фольклор в контексте фольклорного наследия других регионов Армении, в результате взаимодействий и взаимоотношений имеющий определенные общие черты, выделяется колоритом и диалектом, свойственным региону.

KHEMCHYAN Marine Hayk (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: mkhemchyan@yandex.ru

EPIC FOLKLORE OF SHIRAK

Epic folklore occupies a special place in the folklore heritage of the Armenians of Shirak. The genres of Shirak's epic folklore (fairy tales, epic tales, epic love stories, realistic tales, traditions, legends, fables, jokes, unrealistic fables, memorials, etc.) represent local variants of pan-Armenian plots and motifs, with their own characteristic features.

The report reflects the issues of unravelling the varieties of fairy tales (magical, realistic, animalistic), their typological, structural, plot, motive, functional features ("Wooden Horse", "Aghbalasi and Ghushbalasi", "King Dzhhan Hresh", "Lady Soylamaz", etc.).

The characters of Shirak's realistic tales represent all segments of the region's population (peasants, artisans, merchants, priests, etc.). The most characteristic features of the inhabitants of the region (prudence, cunning, wit, good nature, etc.) are condensed in the images of the heroes.

The genre of jokes makes the epic folklore of the Shirak region integral, with its peculiar manifestations and traditional heroes (Poloz Mukuch, Jgher Khachik, Vardanik, etc.), which have pan-Armenian sonority.

The study shows that the Shirak epic folklore in the context of the folklore heritage of other regions of Armenia, as a result of interactions and relationships having certain common features, is distinguished by the flavour and dialect characteristics of the region.

ՂՈՒՋՅԱՆ Լուսինե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ lgrejyan@yandex.ru

ՃԻՐԱԿԻ ԱՍՈՒՅԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ¹

Շիրակի տարածաշրջանի ժողովրդական բանահյուսության ամենատարածված ու կենսունակ ժանրերից են ասույթաբանական-բանաձևային կառույցները, որոնց մեջ ընդգրկված են խոսքային բանաձևերի տարբեր տեսակներ՝ առած-ասացվածքները, անեծք-օրհնանք-բարեմաղթանքները, երդումները, հմայական աղոթքները, դարձվածքները, շուտասելուկներն ու հանելուկները, սպառնալիքի ու փաղաքշանքի խոսքերը, ինչպես նաև ժողովրդական ավանդական հավատալիքները: Ժողովրդական ասույթաբանական բանաձևային սեղմ ու հակիրճ տեսակները (առած-ասացվածքներ, սպառնալիքի ու փաղաքշական խոսքեր), հնագույն հմայական-կիրառական բանաձևերի հիմնատեսակները (անեծք, օրհնանք, բարեմաղթություն, երդում, հմայական աղոթք), ինչպես նաև ժամանցի ու զվարճանքի ինքնատիպ բանաձևումները (հանելուկ, շուտասելուկ և այլն) աչքի են ընկնում իրենց հակիրճությամբ, պատկերավորությամբ ու իմաստային խորությամբ և լայնորեն օգտագործվում են առօրյա ժողովրդախոսակցական լեզվում:

Ինչպես հայոց ազգագրական մյուս շրջանների, այնպես էլ Շիրակի տարածաշրջանի ասույթաբանական բանահյուսության մեջ առաջնային տեղ են գրավում առած-ասացվածքները:

Իբրև ակտիվ կենցաղավարող կառույցներ՝ առած-ասացվածքները գործածվում են սոսկ խոսակցության ժամանակ, կենդանի խոսքի բերումով կամ էլ գրավոր խոսքում՝ ասելիքը դիպուկ ու պատկերավոր դարձնելու նպատակով: Իրենց սեղմ ու կուռ կառուցվածքի մեջ ընդգրկում են սոցիալական կյանքի, մարդկային բարքերի ու կենցաղի բազմապիսի հարցեր ու երևույթներ, անդրադառնում են մարդկային փոխհարաբերություններին, տնտեսական-հասարակական նշանակություն ունեցող շատ հարցերի, ներկայացնում են շրջապատող աշխարհագրական միջավայրը, բուսական ու կենդանական աշխարհը և ընդհանրացնելով՝ հանգում ճիշտ եզրակացության:

Տարածաշրջանի ասույթաբանական բանահյուսության մեջ զգալի տեղ են գրավում դարձվածքները: Ինչպես առած-ասացվածքները, այնպես էլ բանաձևային այս տեսակներն ակտիվ կենցաղավարում են և իբրև խոսքի կարճատև բանաձևեր՝ առատորեն օգտագործվում են Շիրակի խոսակցական լեզվում՝ լեզվին հարողելով պատկերավոր արտահայտչականություն:

Պատմաաշխարհագրական տարածքի բուսական ու կենդանական աշխարհը, սովորույթները, միջավայրը, սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները ներկայացնելուց բացի, բանաձևային այս երկու տեսակներն անդրադառնում են և՛ իրական, կոնկրետ անձանց, որոնք իրենց սրամիտ, խելացի, զավեշտական և ար-

¹ Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B027 ծածկագրով «Շիրակի հայոց բանահյուսական մշակույթը» գիտական թեմայի շրջանակներում:

տասավոր արարքներով դարձել են այս կամ այն ասույթի կերպար-խորհրդանիշ, և՛ տեղի ունեցած կենցաղային դեպքերին ու իրադարձություններին: Բանաձևային այս տեսակները ընդհանուր ազգային-ասույթային բանահյուսությունը հարստացրել են նաև տարածքային ծագում ունեցող ստեղծագործություններով:

Խոսքի գործության, հմայական ներգործության հավատալիքից են սերում անեծքները, օրհնանքները, բարեմաղթանքները, երդումներն ու հմայական աղոթքները, որոնք ինչպես ազգագրական մյուս շրջաններում, այնպես էլ Շիրակի տարածաշրջանի բնակիչների մեջ մինչ օրս պահպանվել ու կենցաղավարում են:

«Իբրև դարերի խորքից եկող ավանդական պատգամներ»՝ ժողովրդի բազմաթիվ ու տարաբնույթ հավատալիքները շարունակում են գոյատևել այս տարածաշրջանում՝ բանաձևված խոսքի կաղապարների տեսքով, և դրանց կրողները հիմնականում ավագ սերնդի ներկայացուցիչներ են:

Շիրակի տարածաշրջանի արխիվային նյութերում զգալի թիվ են կազմում ինչպես մարդու մտավոր ունակությունները զարգացնող, բանականությունը մարզող մտախաղ ու ժամանցի միջոց հանդիսացող հանելուկները, այնպես էլ շուտասելուկները, որոնք նույնպես ժամանցի միջոցներ են՝ իրենց ավանդական կառուցվածքով և ներքին նկարագրով համահնչյուն բառերի կամ նույն արմատի կրկնությամբ կազմված:

Այսպիսով՝ ասույթաբանական բանահյուսության վերոնշյալ ժանրերն իրենց ինքնատիպությամբ, խոսքի պատկերավորությամբ և դիպուկ ակնարկներով արտահայտում են պատմաազգագրական նշված տարածաշրջանի ժողովրդի աշխարհայացքը, հոգեբանությունը, մտածողությունը, պատմությունն ու իրականությունը գնահատելու ունակությունը:

КРЕДЖЯН Лусине (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

e-mail: lgrejyan@yandex.ru

ПАРЕМИЧЕСКИЙ ФОЛЬКЛОР ШИРАКА

Одним из самых популярных и устойчивых жанров народного фольклора Ширакского региона являются паремические структуры формульного типа включающие в себя различные виды словесных формул: пословицы, поговорки, проклятия, благословения, благопожелания, клятвы, заклинания, фразеологизмы, скороговорки и загадки, угрозы и ласки, а также традиционные народные верования. Краткие и лаконичные виды народных паремических формул (пословицы, словаугрозы и ласки), основные типы древних магико-прикладных формул (проклятие, благословение, благопожелание, клятва, заклинание), и своеобразные формулы досуга и развлечений (загадки, скороговорки и др.) отличаются краткостью, образностью и смысловой глубиной и широко используются в просторечии. Как и в других этнографических районах Армении, так и в Ширакском регионе пословицы – поговор-

ки занимают первостепенное место в паремическом фольклоре. Как активно бытующие структуры, пословицы употребляются только в разговоре, в живой или в письменной речи, с целью сделать сказанное более метким и образным. Эти краткие суждения, обобщая действительность, охватывают различные вопросы и явления общественной жизни, человеческих нравов и быта, затрагивают человеческие взаимоотношения, многие вопросы хозяйственного и социального значения, представляют окружающую географическую среду, растительный и животный мир и приходят к правильному выводу. В паремическом фольклоре региона значительное место занимают фразеологизмы.

Как пословицы и поговорки, так и формулы этого типа активно существуют и широко употребляются в разговорном языке Ширака, придавая языку образное выражение.

Помимо представления флоры и фауны, обычаев, окружающей среды и социально-экономических отношений данного историко-географического ареала, эти два формульных типа затрагивают как реальных, конкретных людей, которые своими остроумными, умными, комическими и необычными поступками стали персонажем-символом того или иного изречения, так и произошедшие бытовые события и происшествия. Эти типы формул обогатили общий народный паремический фольклор произведениями регионального происхождения. Проклятия, благословения, благопожелания, клятвы и заклинания, которые сохранились и до сих пор бытуют как среди жителей Ширакского региона, так и в других этнографических регионах, исходят из верования в силу слова и его магическое воздействие. Многочисленные и разнообразные верования народа как «традиционные послания, идущие из глубины веков» продолжают существовать в этом регионе в виде формульных структур речи, и в основном их носителями являются представители старшего поколения.

В архивных материалах Ширакского региона значительное число составляют как загадки, развивающие умственные способности человека, тренирующие интеллект, являющиеся игровым и развлекательным средством, так и скороговорки, которые также являются досуговыми средствами, имеющие традиционную структуру, состоящую из повторяющихся корней и слов.

Таким образом, вышеупомянутые жанры паремического фольклора своей оригинальностью, образностью речи и меткими намеками выражают мировоззрение, психологию, мышление, историю и умение оценивать реальность народа вышеупомянутого историко-этнографического региона.

GHREJYAN Lusine (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: lgrejyan@yandex.ru

PAREMIOLOGICAL FOLKLORE OF SHIRAK

One of the most popular and stable genres of folklore in Shirak region is paremiological formulaic structures, which include various types of verbal formulas: proverbs, sayings, curses, blessings, good wishes, oaths, spells, phraseological units, tongue twisters and riddles, words of threat and cares, as well as traditional folk beliefs. The brief and concise types of folk paremiological formulas (proverbs, threatening and caressing words), the main types of ancient magic-applied formulas (curse, blessing, good wishes, oath, incantation), as well as peculiar formulas of entertainment and fun (riddles, tongue twisters, etc.) stand out for their brevity, figurativeness and semantic depth and are widely used in everyday speech.

Both in other ethnographic regions of Armenia and in Shirak region proverbs and sayings occupy a primary place in paremiological folklore.

As active living structures, proverbs are used only in conversation, in living speech or in written speech, in order to make the message accurate and descriptive.

These concise and solid structures, cover various issues and phenomena of social life, human customs and everyday life, address human relationships, many issues of economic and social significance, represent the geographical environment, flora and fauna, and summing up come to the right conclusion.

Phraseological units occupy a significant place in the paremiological folklore of the region. Both proverbs and formulas of this type actively exist and are widely used in the spoken language of Shirak, giving the language figurative expressiveness.

In addition to presenting the flora and fauna, customs, environment and socio-economic relations of the historical and geographical area, these two formulaic types refer to both real, concrete people who, with their witty, intelligent, humorous and unusual actions, have become a character-symbol of the saying, and everyday events and incidents that have occurred. These types of formulas have enriched the general folk paremic folklore with works of regional origin.

Curses, blessings, good wishes, oaths and incantation, which have been preserved and still exist both among the inhabitants of Shirak region and in other ethnographic regions, come from the belief in the power of the word and its magical effect.

Numerous and diverse beliefs of the people as “traditional messages” coming from the depths of centuries” continue to exist in this region in the form of formulated speech patterns, and the bearers of which are mainly representatives of the older generation.

The archival materials of Shirak region contain a large number of riddles that develop human mental abilities, train the intellect and are means of entertainment, as well

as tongue twisters, which are also means of entertainment with their traditional structure, internal description consisting of repeating roots or words.

Thus, the above-mentioned genres of paremiological folklore, with their originality, speech figurativeness and sharp hints, express the worldview, psychology, thinking, history and ability to assess the reality of the people of the aforementioned historical and ethnographic region.

ԳԱԼՍՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ hasmikgalstyan1979@gmail.com

ՄԱՂԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒԹՅՅԻՆ ՈՒ ԾԻՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԵՐՈՒՄ

Բազմաթիվ կենցաղային առարկաներ, իրենց հիմնական կիրառությունից բացի, կարևոր դեր են խաղում մարդու ծիսական կյանքում: Մույն գեկուցման քննության առարկան մաղն է՝ բանահյուսական տեքստերում գործառության մի շարք դրսևորումներով: Հայ բառարանագիրները տալիս են մաղի տեսակների շուրջ քսան անվանում՝ բարբառային տարբերակներով (այրմաղ, քարմաղ, շարմաղ, կալեմաղ, փոկեմաղ, խախալ, շատրար, սայոտ և այլն): Բառն ունի դարձվածաբանական հարուստ կիրառություն, որտեղ բացահայտվում են քննվող կենցաղային առարկայի բազմանշանակությունն ու հրաշագործ հատկությունները (մաղ ծախող-բոշա, մաղը պատռել-մահից ազատվել, մաղի գլուխը բան գցել- ավարտել և այլն):

Ոչ միայն հայերի, այլև հարևան ժողովուրդների հավատալիքներում ու աշխարհի կառուցվածքի մասին մարդու նախնական պատկերացումներում երկինքն ընկալվում է որպես Աստծու մաղ, որի ծակերից գիշերները երևում են աստղերի լույսերը և անձրև է մաղում: Մաղը ասոցացվելով երկնքի և սերտորեն կապված լինելով երկնային լուսատուների՝ արևի, լուսնի, աստղերի հետ, լայնորեն կիրառվում է ժողովրդական ու քրիստոնեական տոնածիսական համակարգում և իր բազմակի դրսևորումներն ունի հայ բանահյուսության մեջ՝ հեքիաթներում, էպոսում, ստորին առասպելաբանական գրույցներում, ժողովրդական երգերում, բանաձևային բանահյուսության մեջ և այլն:

Չեկուցման մեջ ներկայացվում են բանահյուսական տեքստերում մաղի գործառության դրսևորումները՝ երեք հիմնական բաժիններով: Առաջինում դիտարկվում են մաղի գործառությունները ժողովրդական տոների՝ հիմնականում Չատիկի և Վարդավառի ծիսաշարում: Երկրորդ խմբում քննվում են մաղի կիրառության տարբերակները մանկան ծննդի, հարսանիքի և թաղման ծեսի համատեքստում: Երրորդում մաղը դիտարկվում է որպես գործիք, հրաշագործ առարկա և կիրառվում է

ժողովրդի հավատալիքային համակարգում՝ անձրևաբեր ծեսում, ժողովրդական բժշկության և հմայության մեջ:

Հայաստանի ազգագրական որոշ շրջաններում մաղի միջոցով գուշակություններ են անում: Այդ գործողություններից մեկը՝ «նետ դնելը», Շիրակում կենցաղավարում է մինչև օրս: Ձեկուցման մեջ ներկայացվում են վերոնշյալ գործողության մանրամասներն ու գուգահեռ կիրառվող բանահյուսական տեքստերը:

ГАЛСТЯН Асмик (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: hasmikgalstyan1979@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕШЕТА И ЕГО ОБРЯДОВОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТАХ

Множество бытовых предметов, помимо их основной функции, играют важную роль в обрядовой жизни человека. Предметом анализа данного доклада является решето наряду с его рядом функциональных проявлений в фольклорных текстах. Армянские лексикографы приводят около двадцати типов решет с их диалектными вариантами названий (алрмах, кармах, шармах, калемах, покемах, хахал, шатрар, сайот и др.). Слово имеет богатое применение во фразеологических оборотах, в которых проявляется многофункциональность и чудодейственные свойства исследуемого предмета утвари («продавец решет» – боша (т.е. цыган), «порвать решето» – избежать смерти, «бросить что-либо поверх решета» – закончить, и пр.).

Не только в верованиях армян, но и соседних народов, а также в первоначальных представлениях человека об устройстве мира небо воспринимается как божье решето, сквозь отверстия которого по ночам светят звезды и моросит дождь. Решето связано с небом, тесно связано с небесными светилами – солнцем, луной, звездами, широко используется в народной и христианской календарно-обрядовой системе, и имеет свои многочисленные проявления в армянском фольклоре: сказках, эпосе, в низших мифологических сказаниях, народных песнях, шаблонном фольклоре и пр.

В докладе представлены функциональные проявления решета в фольклорных текстах в трех основных частях. В первой рассматриваются функции решета, в основном в контексте обрядов народных праздников - в основном Пасхи и Вардавара. Во второй исследуется использование решет в контексте родов, свадьбы и погребальных обрядов. В третьей решето рассматривается как инструмент, чудодейственный предмет, используемый в системе верований народа, в обряде вызывания дождя, в народной медицине, в магии. В некоторых этнографических регионах Армении гадание производилось через решето. Одно из таких действий, как «класть стрелу» до сих пор применяется в Шираке. В докладе представлены подробности вышеуказанной операции и параллельно использованные фольклорные тексты.

GALSTYAN Hasmik (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: hasmikgalstyan1979@gmail.com

USAGE OF SIEVE AND ITS RITUAL SIGNIFICANCE IN FOLKLORE TEXTS

Many household items, in addition to their main function, play an important role in the ritual life of a human. The subject of the analysis of this report is the sieve along with its number of functional manifestations in folklore texts. Armenian lexicographers cite about twenty types of sieves with their dialectal variants of names (almagh, karmagh, sharmagh, kalemagh, pokemagh, khakhal, shatrar, sayot, etc.). The word has a rich use in idioms, which reflect the multifunctionality and miraculous properties of the studied type of utensil (the seller of sieves - boshha (i.e. gypsy), to tear the sieve – to avoid death, to throw something on top of the sieve – to finish something, etc.).

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ hasvrej@mail.ru

ՇԻՐԱԿԻ ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ¹

Շիրակի տարածաշրջանը քնարական բանահյուսության օրրաններից է. շիրակցին հյութեղ բարբառով, քնարական ուրույն մտածողությամբ է ձևավորում իր ասելիքը. քնարական բացառիկ նմուշներ են ծնվում կենցաղային գործերի, կարևոր արարողությունների (ծնունդ, հարսանիք և այլնի) ժամանակ:

Հետազոտության նպատակն է վերլուծել քնարական բանահյուսության տեքստերը լեզվաբանության և բանագիտության դիտակետերից: Աշխատանքի փաստական նյութը լինելու է թե՛ արխիվային նյութը, թե՛ մեր գրառումները, նաև տպագիր աղբյուրները:

Քնարական բանահյուսությանը անդրադառնալիս մեր ուշադրության կիզակետում ունեցել ենք նշանավոր բանագետ Ս. Հարությունյանի քնարական երգերի դասակարգումը. սիրո, ուրախության, պանդխտության, սգո հայրենները, ժողովրդական խաղիկները, որոնց թվում են վիճակի կամ ջանգլուումի ծիսական երգերը, հարսանեկան երգերը, օրորոցային երգերը, աշխատանքային երգերի որոշ

¹ Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B027 ծածկագրով «Շիրակի հայոց բանահյուսական մշակույթը» գիտական թեմայի շրջանակներում:

տեսակներ և այլն: Չուգահեռաբար կվերլուծենք նաև մանիներ, որոնք Շիրակում լայնորեն կենցաղավարել են:

Փորձելու ենք միջտեքստային մոտեցմամբ ներկայացնել այս երգատեսակները: Մեր նպատակն է մատնանշել վերը նշված քնարական երգերի առանձնահատկությունները, ընդհանրությունները, որոնք լեզվական այս կամ այն միավորով են արտահայտվում, մասնավորապես՝

Իմ սրտով սիրած յարս,

Չանից բեզարած յարս:

(հարսանեկան երգ)

Չան, մարգերս, մարգերս,

Այ մարգերս, մարգերս:

(աշխատանքային երգ)

Նանի, նանի, շինչաթ երես,

Քնի՛ր, իմ անո՛ւշ բալես:

(օրորոցային)

Ուշագրավ է այն, որ երբեմն քնարական բանահյուսական նյութը վերստեղծվում է կոնկրետ կերպարի նմանությամբ ու հատուկ շեշտադրմամբ: Շիրակում այսպիսի վառ կերպարներ են եղել Սոֆիկը, օրիորդ Վարսենիկը: Իրական կերպարները հաճախ դառնում են գեղարվեստական հնարանքներ. մասնավորապես՝ համեմատություն, ահավասիկ՝ օրիորդ Վարսենիկի նման քեզի ցույց կուտաս, կամ ըմբես կքելես, ինչիս օր օրիորդ Վարսենիկն էղնիս և այլն:

Նշված քնարական սեռի ստեղծագործությունները հիշյալ ուսումնասիրության մեջ մեկտեղ վերլուծելը նպատակային է՝

- պարզել քնարական հերոսի ապրումները տարաբնույթ իրավիճակներում,
- ընդգծել սյուժետային, նկարագրական տարրերի առկայությունը յուրաքանչյուր երգատեսակում,
- տարրորշել Շիրակի քնարական միջավայրի ձևավորման ակունքները:

МАТИКЯН Асмик (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА

e-mail: hasvrej@mail.ru

ЛИРИЧЕСКИЙ ФОЛЬКЛОР ШИРАКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛИНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Ширакская область – одна из колыбелей лирического фольклора. Жители Ширака формулируют то, что им нужно сказать, на сочном диалекте, с неповторимым лирическим мышлением. Неповторимые лирики рождаются во время домашних хлопот, важных церемоний (рождения, свадьбы и т. д.).

Цель исследования - проанализировать тексты лирического фольклора с точки зрения языкознания и фольклористики. Фактическим материалом работы будут как архивные материалы, так и наши заметки, а также печатные источники.

Что касается лирического фольклора, то мы остановились на классификации лирических песен известного фольклориста С. Арутюняна: песни на любовь, радость, изгнание, траур, народные игры, в том числе обрядовые или обрядовые песни джан гюлум, свадебные песни, колыбельные, некоторые виды трудовых песен и др. Параллельно анализируем мании, получившие широкое распространение в Шираке.

Мы постараемся представить эти песни с интертекстуальным подходом. Наша цель - указать на особенности названных лирических песен, на общие черты, которые выражаются в той или иной языковой единице. Примечательно, что иногда лирический фольклорный материал воссоздается по подобию определенного образа и с особым акцентом. Такими яркими персонажами в Шираке были Софик и мисс Варсеник. Реальные персонажи часто становятся художественными трюками. В частности, сравнение - покажешь себя как мисс Варсеник.

Целью анализа указанных лирических произведений в указанном исследовании является:

- узнать чувства лирического героя в разных ситуациях;
- подчеркнуть наличие сюжетных и описательных элементов в каждой песне,
- определить истоки лирической среды Ширака.

MATIKYAN Hasmik (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: hasvrej@mail.ru

LYRICAL FOLKLORE OF SHIRAK FROM THE PERSPECTIVE OF LINGUO -FOLKLORISTICS

Shirak region is one of the cradles of lyrical folklore. Dwellers of Shirak formulate their speech in a juicy dialect, with unrepeatable lyrical thinking. Unique lyrical songs are created during the domestic rites, in the form of important ceremonies (births, weddings, etc.).

The aim of the research is to analyze the texts of lyrical folklore from the perspective of Linguistics and Folkloristics. The factual material of the work is based on the archive material, field work and printed sources.

As far as lyrical folklore is concerned, we have focused on the famous folklorist S. Harutyunyan's classification of lyrical songs: songs for love, joy, exile, mourning, folk games, including ritual or jungle ritual songs, wedding songs, lullabies, some types of work songs, etc. In parallel, we will analyze the Manies that have been widely used in Shirak.

We aim at presenting these songs with showing the textual relationships' background. Our goal is to point out the peculiarities of the so-called lyrical songs, on all the charts. Realistic characters often become means of literary devices. For example, similes. Such personages were Sofik and Miss Varsenik: *You show yourself up as miss Varsenik does...*

The purpose of analyzing the mentioned lyrical works is to:

- find out the feelings of a lyrical hero in different situations;
- emphasize the presence of plot and descriptive elements in each song;
- identify the origins of the lyrical environment of Shirak.

ԳԱԼԱԼՅԱՆ Տորք (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ torqdal@yahoo.com

ԳԵՏԸ ՈՐՊԵՍ ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ ՆՎԻՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԾԵՍԻ ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇ

Հայկական ամենահայտնի էպոսը՝ «Մասնա ծռերը», իսապապաշտ հայերի և կռապաշտ արաբների բազմադարյա հակամարտության մասին պատմող ժողովրդական հերոսավեպ է: Մրան հակառակ, գոյություն է ունեցել մեկ այլ վիպասք, որում հայերն ու արաբները հանդես էին գալիս որպես դաշնակիցներ: Այս վիպասքի ուսումնասիրությունը խորհրդային շրջանում մնացել էր ստվերում, քանի որ դրա գլխավոր կերպարը իրական պատմական անձնավորություն էր՝ ժամանակի Հայոց կաթողիկոսը:

Հայ բանահյուսական զանազան պատումներում, որոնց գրի առնված տարբերակները հայտնի են 10-րդ դարից մինչև մեր օրերը, իբրև գլխավոր հերոս հանդես է գալիս 8-րդ դարի հայրապետ Հովհան(նես) Իմաստասեր Օձնեցին (717-728 թթ.): Նրա մասին պատումները հայտնի են միջնադարյան պատմագիրների երկերում, ինչպես նաև 19-րդ դարավերջից 20-րդ դարասկիզբը Վայոց ձորում, Բզունիքում, Լոռիում և Ջավախքում գրառված ավանդագրույցներում: Լոռիում պատմվող տարբերակները գոյատևել են մինչև մեր օրերը և արձանագրվել նաև խորհրդային ու ԽՍՀՄ-ի շրջաններում: Սակայն հետազոտողները ուշադրություն չեն դարձրել այն հանգամանքին, որ դրանք կազմում են ծավալուն մի վիպասքի բաղկացուցիչ դրվագները:

Օձնեցու մասին ավանդագրույցների քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանք մեկ ամբողջական տրամաբանական շարք են կազմել, որի գլխավոր դերում հանդես է եկել 8-րդ դարի նշանավոր կաթողիկոսի վիպականացված կերպարը: Օձնեցուն

վերաբերող վիպաշարը (պատումնաշարը) կամ վիպասքը բաղկացած է եղել մի շարք դրվագներից, որոնց մեջ առանձնացրել ենք 11-ը: Դրանցից մեկում՝ «Օձնեցին և իր գորքերը կամուրջի վրա», գետը և կամուրջը հանդես են գալիս որպես անցումային նվիրագործական ծեսի խորհրդանիշ:

Կամրջի վրա Հովհան Օձնեցին կարողանում է լուծել յոթ հայ մարդ չգոհաբերելու խրթին խնդիրը: Վայոցձորյան տարբերակում պատմվում է, որ արաբական գորքի հետ միասին Օձնեցին հանդիպում է մի մեծ գետի, և առաջինն ինքն անցնելով՝ կամրջի մյուս ծայրին դիմելով Աստծուն, խնդրում է, որ այն զինվորների ստվերները, որ մեռնելու կամ սպանվելու էին, առանց գլխի երևան գետի ջրի արտացոլանքում՝ կամուրջն անցնելու ժամանակ: Աստված կատարում է նրա խնդրանքը և անգլուխ ցույց տալիս այդ զինվորներին: Օձնեցին նրանց ջոկում և ետ է ուղարկում: Իսկ մնացած գորքի զինվորները կամուրջն անցնելուց հետո հերթով շարվում են, և նրանց է միանում նաև հայոց գորքը: Այստեղ տեղի է ունենում զինվորների գլուխը համբուրելու նվիրագործական ծեսը: Լոռիի տարբերակում պատմվում է, որ Օձնեցին անգլուխ երևացող 200 զինվորների վերադարձում է Բաղդադի խալիֆային, իսկ ինքը, 300 զինվորի գլուխ անցած, ուղևորվում է Հայաստան: Այս ժամանակ է, որ երկնքից մի խաչանիշ թուր է ընկնում, որն Օձնեցին կապում է իր մեջքին:

Չեկուցման մեջ պատմահամեմատական մեթոդի կիրառմամբ վերլուծվում են նշված դիցաբանական ընկալման պատմական և մշակութաբանական դրսևորումները:

ДАЛАЛЯН Торк (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

e-mail: torqdal@yahoo.com

РЕКА КАК СИМВОЛ ПЕРЕХОДНОГО ИНИЦИАЦИОННОГО РИТУАЛА

Самое известное народное армянское эпическое произведение «Сасунские удалцы» («Сасна црер») является героическим эпосом, в котором повествуется о многовековом конфликте между армянами-христианами и арабами-идолопоклонниками. В отличие от этого эпоса, в Средневековье существовал другой эпический цикл, в котором армяне и арабы выступили союзниками. В советский период изучение этого эпического цикла оставалось в тени, так как его главным героем была реальная историческая личность, армянский католикос того времени.

В различных армянских народных сказаниях, письменные варианты которых известны начиная с X века и доходят до наших дней, главным героем является католикос VIII века Ован(нес) Философ Одзнец (717-728). Рассказы о нем нам известны из произведений средневековых историков, а также из легенд, записанных в Вайоц-дзоре, Бзуннике, Лори и Джавахке с конца 19-го по начало 20-го века. Версии, бытовавшие в Лори, сохранились до наших дней и зафиксированы как в

советский, так и в постсоветский периоды. Однако, исследователи не обращали внимание на факт, что эти легенды являются составными частями более обширного эпического цикла.

Изучение легенд об Одзнеци показывает, что они составляли полноценный логический ряд, центральную роль в котором играл эпический образ знаменитого католикоса VIII века. В эпическом цикле об Одзнеци можно выделить 11 эпизодов или «глав»: в одной из них, «Одзнеци и его войско на мосту», река фигурирует как символ переходного инициационного ритуала.

Мост и река играют центральную роль в ритуалах посвящения. На мосту Овану Одзнеци удается решить каверзную задачу - избежать гибели семерых армянских солдат. В вайоцзорской версии рассказывается, что вместе с арабской армией Одзнеци доходит до большой реки. Он переходит мост и на другом конце молится Богу и просит, чтобы тени воинов, которым предстоит умереть или быть убитыми, отражались в воде реки без голов, когда они будут переходить мост. Бог исполняет его желание и показывает этих солдат без голов. Одзнеци отбирает их и отправляет обратно. А остальные солдаты после пересечения моста выстраиваются, и к ним присоединяется армянская армия. Здесь проходит ритуал посвящения посредством целования голов всех солдат. В лорийской версии говорится, что Одзнеци возвращает багдадскому халифу 200 «безглавых» воинов, а сам с 300 воинами отправляется в Армению. Именно в это время с неба падает со знаком креста меч, и который Одзнеци привязывает к своей спине.

В данном докладе делается попытка методом историко-сравнительного анализа выявить исторические и антропологические отражения упомянутой мифологической концепции.

DALALYAN Tork (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: torqdal@yahoo.com

RIVER AS A SYMBOL OF INITIATION RITE

The most famous Armenian folk epic poem, “Daredevils of Sassoun” (“Sasna Tsrer”), narrated about the centuries-old conflict between Christian Armenians and idolater Arabs. In contrast, there was another medieval epic cycle in which Armenians and Arabs acted as allies. During the Soviet period the study of this epic cycle remained in the shadows, as its main character was a real historical figure, the Armenian Catholicos of that time.

In various Armenian narratives, the written versions of which have been known since the 10th century to the present day, their main character is the 8th century patriarch Hovhan(nes) Philosopher Odznetsi (717-728). Stories about him were known from the works of medieval historians, as well as from the legends written down in the regions of Vayots-dzor, Bznunik, Lori and Javakhk starting from the end of the 19th to the

beginning of the 20th century. The versions narrated in Lori have survived to the present day and have been recorded in the Soviet and post-Soviet periods as well. However, the researchers have overlooked the fact that they are ever the constituent parts of a larger epic poem.

The study of the legends about Odznetsi shows that they have formed complete logical series, where the epic image of the famous 8th century's Catholicos played a central role. According to our study, this narrative cycle about Odznetsi was composed of 11 episodes or "chapters": in one of them, "*Odznetsi and His Troops on the Bridge*", the river figures as a symbol of passage initiation rite.

The bridge and the river played the central role in the rituals of dedication. On the bridge, Hovhan Odznetsi managed to solve the tricky problem of not sacrificing seven Armenian soldiers. In the Vayots-dzor version, it is said that together with the Arab army, Odznetsi comes across a large river. He crosses the bridge and at the other end of it he prays to God and asks that the shadows of the soldiers who are to die or be killed should be reflected in the water of the river without their heads when they cross the bridge. God fulfills his wish and shows these soldiers without heads. Odznetsi picks them out and sends them back. And after crossing the bridge the soldiers of the rest of the army line up, and the Armenian army joins them. Here the dedication ritual of kissing the soldiers' heads takes place. *The Lori version narrates that Odznetsi returns 200 «headless» soldiers to the caliph of Baghdad, and he sets off for Armenia with 300 soldiers. At that very time, a cruciform sword falls from the sky and Odznetsi ties it to his back.*

In our paper by means of the historical-comparative method we aim to show the historical and anthropological reflections of the mentioned mythological concept.

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Արմեն (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ armensargg@gmail.com

**ՀԱՅՈՑ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՑՈՒՄԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ԲԱՌ ՈՒ ԲԱՆՈՒՄ**

Բնակավայրերի փոխհարաբերությունները տարատեսակ ձևերով ու հնարանքներով արտացոլվել են թե՛ ժողովրդական դարձվածքների, միմյանց պիտակավորումների, ժողովրդական բաղադրյալ հատուկ անունների տեսքով, թե՛ հայոց բանավեստի զանազան տեսակների (ժողովրդական ասույթաբանական կառույցներ՝

առած-ասացվածքներ, ծաղրախոսություն-բառախաղեր, գվարճապատում-գվարճախոսություններ՝ անեկդոտներ, առակներ, գրույցներ և այլն) միջոցով:

Հայ ժողովրդական բանավեպտում այդ փոխհարաբերությունները դրսևորվել են և՛ անդիպաշար՝ անսյուժե՝ ասույթաբանական կառույցների (առած-ասացվածք, ծաղրախոսություն-բառախաղ, ժողովրդական պիտակավորում), և՛ դիպաշարային՝ որոշակի սյուժե ունեցող բանահյուսական ստեղծագործությունների (առակ, անեկդոտ, գրույց) միջոցով:

Անդիպաշար և դիպաշարային կառույցներում բնակավայրերը՝ քաղաքներն ու գյուղերը, հանդես են գալիս կա՛մ որոշակիացված՝ կերպավորված տեղավայրային անվանումներով, կա՛մ էլ անորոշ՝ ընդհանրացված կերպարով:

Բնակավայրերի փոխհարաբերությունները (քաղաքը՝ քաղաքի հետ, քաղաքը՝ գյուղի հետ, գյուղը՝ գյուղի հետ) հայոց բառ ու բանում հանդես են գալիս՝

ա. քաղաքների և գյուղերի միջև առկա տարաբնույթ «վեճ-մրցույթներով» արտահայտված ծաղրախոսությամբ,

բ. ժողովրդական իմաստախոսական ասույթաբանությամբ՝ առած-ասացվածքներով,

գ. ի տարբերություն գյուղաշխարհի մարդկանց՝ քաղաքային բնակչության շրջանում կենցաղավարում է մի շերտ, որի խոսքում կիրառվող բառապաշարի մաս են կազմում հայերեն և օտարալեզու ժարգոնային բառ-բառակապակցությունները,

դ. ի դեպ, մայրաքաղաքային այդ շերտի անձնանուններն էլ են ժարգոնային, որոնց ներկայացնող անձանց մի մասը քաղաքային կամ գողական աշխարհի հեղինակություններն են, մյուս մասը՝ տարբեր միջոցներով նյութական կամ պաշտոնեական գործունեության մեջ որոշակի հաջողությունների հասած մարդիկ:

Քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի և նրանց բնակչության փոխհարաբերությունների դրսևորման ձևերն ու ժողովրդական պատկերավոր լեզվամտածողության հնարանքները հայ ժողովրդական բանավեպտում այնքան բազմազան ու բազմաշերտ են, որ դրանցով կարելի է լիարժեք պատկերացում կազմել տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքային և գյուղական միջավայրի, հայոց բնակավայրերը ներկայացնող մարդկանց սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային կյանքի առանձնահատկությունների վերաբերյալ:

САРГСЯН Армен (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА

e-mail: armensargg@gmail.com

ОТРАЖЕНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ АРМЯНСКИМИ ПОСЕЛЕНИЯМИ И ИХ НАСЕЛЕНИЕМ В НАРОДНОМ СЛОВЕ И ФОЛЬКЛОРЕ

Взаимоотношения поселений отразились в различных формах и приемах как в виде народных фразеологизмов, навешивания ярлыков друг на друга, сложных

народных названий, так и с помощью различных видов армянского фольклора (народных поговорок: пословиц, сарказмов, прибауток, шуток, анекдотов, бесед и др.).

В армянском фольклоре эти отношения выражались как “незавершенные, бессюжетные” пословичные конструкции (пословица, сарказм-игра слов, народное навешивание ярлыков), так и с помощью “фольклорных произведений с определенным сюжетом” (притча, анекдот, беседа).

В сублинейных структурах поселки-города и села, выступают либо в определенных фигурных местных названиях, либо в неопределенных обобщенных формах.

Взаимоотношения поселений (город с городом, город с селом, село с селом) в армянском слове выступают:

- а) с насмешками, выражающимися в различных “спорах” между городами и деревнями;
- б) народными смысловыми оборотами- притчами;
- в) в отличие от жителей сельской местности, среди городского населения существует прослойка, в которой армянские и иностранные сленговые словосочетания являются частью используемой лексики.
- г) кстати сленговыми являются и личные имена этого столичного слоя, часть представленных лиц - авторитеты городского и воровского мира, другая часть – люди, добившиеся определенных успехов различными способами в материальной или служебной деятельности,

Приемы выражения взаимоотношений между городской и сельской местностью и их населением и народное образное языковое мышление в армянском народном творчестве настолько разнообразны и многослойны, что могут дать целостную картину особенностей городской и сельской среды, социально-экономической, политической и культурной жизни людей, представляющих армянские поселения данного периода.

SARGSYAN Armen (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: armensargg@gmail.com

REFLECTION OF THE RELATIONS BETWEEN ARMENIAN SETTLEMENTS AND THEIR POPULATION IN THE FOLK WORD AND SPEECH

The relations of settlements have been reflected via different forms and ways through folk idioms, mutual labeling, compound proper nouns, as well as through various types of Armenian folklore (idiomatic structures – proverbs-sayings, jests-puns – funny stories, fables, talks, etc.).

In Armenian folklore, those relations have been displayed through both non-sequential, plotless idiomatic structures (proverb-saying, mockery-quibble, folk labeling), and sequential folklore works with a certain plot (fable, anecdote, talk).

Settlements - towns and villages, appear in non-sequential and sequential structures either with definite representative, localized names, or in an indefinite, generalized form.

The relations of settlements (a town with another town, a town with a village, a village with another village) are expressed in the Armenian word and speech by means of:

- a. Various “disputes-contests” among cities and villages displayed via mockery;
- b. Folk-wisdom idioms – proverbs-sayings;
- c. Unlike rural people, there is a stratum among the urban population, in which Armenian and foreign language slang words and phrases are part of the vocabulary used;
- d. By the way, personal proper nouns of that stratum in the capital are also slang, and some of the persons representing them are influencers of the town or criminal authorities, while others are people having achieved certain success in financial or official activities by various means.

The forms of expressing the relations between urban and rural settlements and their population and methods of figurative folk linguistic thinking in Armenian folklore are so diverse and stratified that they convey a complete idea of the urban and rural environment, of the specifics of socioeconomic, political and cultural life of people living in Armenian settlements in the respective time period.

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Ալվարդ (Հայաստան)

Խ. Արովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան
Էլ. փոստ՝ aspumuseum@gmail.com

ԷՔՍԿՈՒՐՍԻՈՆ ԳՈՐԾԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Մարդիկ դարեր շարունակ հեռավոր ու անձանոթ երկրներ կամ տվյալ երկրի տարբեր շրջաններ են այցելել առևտրի, կրթության, ուխտագնացության, բուժման և բազմաթիվ այլ նպատակներով: Այցելությունները նպաստում էին տվյալ երկրի պատմության, ավանդույթների, տեսարժան վայրերի նկատմամբ հետաքրքրության առաջացմանը, ինչը երբեմն ուղեկցվում էր բացատրություններով: Սրանք էլ էքսկուրսիաների ինքնատիպ դրսևորումներ էին: XIX դ. կեսերին Խաչատուր Արովյանն առաջին անգամ Հայաստանում նույնպես կազմակերպեց էքսկուրսիաներ, որոնք ուսուցման ընթացքում դիտողականության զարգացումն ապահովող միջոց են համարվում: 1924 թվականին Մոսկվայում լույս է տեսնում Ռուսական աշխարհագրական ընկերության կովկասյան բաժնի իսկական անդամ Սերգեյ Անիսիմովի զբոսաշրջային ուղեցույցը, որ վերնագրված էր՝ «Կովկասյան տարածաշրջան. Ուղե-

ցույց դեպի Կովկաս»: Սա ժամանակի համար լուրջ ուսումնասիրություն էր և մեզ համար հետաքրքիր է Հայաստանին նվիրված նկարագրություններով: Ալեքսանդրապոլից դեպի տարբեր ուղղություններ կազմված էքսկուրսիոն ուղեցույցերն այսօր էլ հետաքրքրություն են առաջացնում:

Էքսկուրսիոն գործի տեսության զարգացումն ուղղակիորեն կապված է նաև էքսկուրսիոն սպասարկման ոլորտի ընդլայնման, նրա դերի կարևորման հետ: Սա մի ժամանակահատված էր, երբ էքսկուրսիան՝ որպես հանգստի և զվարճանքի անհրաժեշտ բաղադրատարր, դարձավ բնակչության հետ տարվող զանգվածային և մշակութային աշխատանքի անբաժանելի մաս: Էքսկուրսիան ձեռք բերեց նոր գործառույթներ, հստակեցվեցին դրանց հատկությունները, բարձրացավ էքսկուրսիոն միջոցառումների գիտական մակարդակը, սահմանվեցին էքսկուրսիոն քարոզչության հոգեբանամանկավարժական հիմունքները, պատրաստվեցին նոր մասնագետներ՝ կազմակերպիչներ, մեթոդիստներ, էքսկուրսավարներ:

Ավելացնենք, որ եթե սկզբնական շրջանում էքսկուրսիա անցկացնելն ուղղակի հանրակրթական, գործնական և իմացական խնդիրներ հետապնդող զբոսայգի էր, ապա հետագայում այն, աստիճանաբար զարգանալով, վերածվեց նպատակաուղղված և լավ կազմակերպված կրթամշակութային յուրահատուկ աշխատանքի:

ГРИГОРЯН Алвард (Армения)

Армянский государственный педагогический университет имени Х. Абовяна
e-mail: aspumuseum@gmail.com

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ЭКСКУРСИОННОГО ДЕЛА

На протяжении веков люди путешествовали в далекие и незнакомые страны или разные части страны для торговли, образования, паломничества, лечения и многих других целей. Визиты стимулировали интерес к истории, традициям и достопримечательностям страны, что иногда сопровождалось разъяснениями. Это уже было уникальным проявлением экскурсий. В середине XIX века Хачатур Абовян также впервые организовал в Армении экскурсии, которые считаются средством обеспечения развития наблюдательности при обучении. В 1924 году в Москве был издан путеводитель Сергея Анисимова, действительного члена Кавказской секции Русского географического общества, под названием «Кавказский край. Путеводитель по Кавказу». По тем временам это было серьезное исследование. Нас в первую очередь интересуют описания, посвященные Армении. Представленные в путеводителе экскурсии из Александрополя по разным направлениям страны актуальны и сегодня.

Развитие теории экскурсионного дела напрямую связано с расширением сферы экскурсионного обслуживания и его роли. Экскурсия, как необходимая составляющая досуга и развлечения, стала неотъемлемой частью культурно-массовой и культурной работы с населением. Экскурсия приобрела новые функции,

были уточнены их свойства, повышен научный уровень экскурсионных мероприятий, определены психолого-педагогические основы экскурсионной кампании. Появились и новые специалисты: организаторы, методисты, экскурсоводы.

Следует добавить, что если вначале проведение экскурсии представляло собой просто общее занятие общеобразовательными, практическими и познавательными вопросами, то в дальнейшем она постепенно переросла в целенаправленную, хорошо организованную своеобразную образовательную и культурно-просветительскую работу.

GRIGORYAN Alvard (Armenia)

Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan

e-mail: aspumuseum@gmail.com

FROM THE HISTORY OF THE EXCURSION WORK DEVELOPMENT

For centuries, people have traveled to distant and unfamiliar countries or different parts of the country for trade, education, pilgrimage, healing, and many other purposes. The visits stimulated interest in the history, traditions and sights of the country, which were sometimes accompanied by explanations. These were unique examples of the excursions. In the middle of the XIX century Khachatur Abovyan organized excursions in Armenia for the first time, which are considered a means of ensuring the development of observation during training. In 1924 a travel guide by Sergey Anisimov, a full member of the Caucasus section of the Russian Geographical Society was published in Moscow, entitled "Caucasus Region: A guide to the Caucasus." This was a serious study for the time being. We are interested in the descriptions dedicated to Armenia. Excursions from Alexandropol to various destinations are still of interest today.

The development of excursion case theory is directly related to the expansion of the excursion service sector and its role. The excursion, as a necessary component of leisure and entertainment, became an integral part of the mass educational and cultural work with the population. The excursion acquired new functions, their properties were clarified, the scientific level of the excursion events was raised, the psychological and pedagogical bases of the excursion campaign were defined, new specialists were organized, such as organizers, methodologists, guides.

It should be added that if in the beginning excursion was just an activity pursuing general educational, practical and cognitive issues, then later, gradually developing, it turned into a purposeful, well-organized unique educational and cultural work.

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Արթուր (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ arthur.hovhannisyanyan333@gmail.com

**ՀԱՄԱՌՈՑ ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ ԳՅՈՒՄՐԻ ԲԱՂԱՔԻ
ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԻՑ**

Թանգարանները՝ որպես «մշակութային դիվանագիտության» իրականացնողներ, ակտիվորեն ներգրավված են իրենց երկրների մշակույթների հանրահռչակման գործում: Թանգարաններն այսօր ունեն լայն հնարավորություններ՝ զբոսաշրջության, մշակութային և սոցիալական հաղորդակցության գործում, և ներկայիս մեծ թանգարանները՝ Լուվրը, Էրմիտաժը, Մետրոպոլիտենը և այլն, տարեկան միլիոնավոր այցելություններ ու մեծ ներդրումներ են ապահովում իրենց երկրներում: Այս կարևոր հանգամանքը, անշուշտ, չի կարելի համարել նորարարություն, սակայն, մեր կարծիքով, սխալված չենք լինի, եթե նշենք, որ մեր թանգարանների հանրահռչակումը զուգակցված չի ընթանում՝ արագորեն փոփոխվող մշակութային կյանքին, ուստի սույն զեկուցմամբ կփորձենք ամփոփ ներկայացնել Հայաստանի թանգարաններից մի քանիսի ստեղծման ընթացքը՝ նպատակ ունենալով անդրադառնալու նաև Հայաստանի այլ քաղաքներում գործող թանգարաններին:

ОВАННИСЯН Артур (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: arthur.hovhannisyanyan333@gmail.com

**КРАТКИЙ ОБЗОР ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГЮМРИЙСКИХ
ГОРОДСКИХ МУЗЕЕВ**

Музеи, как проводники «культурной дипломатии», активно участвуют в популяризации культур своих стран. Музеи сегодня имеют широкий спектр возможностей в плане туризма, культурного и социального общения, а сегодняшние великие музеи Лувр, Эрмитаж, Метрополитен и т. д. обеспечивают миллионы ежегодных посещений и крупные инвестиции в зарубежные страны. Это важное обстоятельство, безусловно, нельзя считать новшеством, но, на наш взгляд, мы не ошибемся, если отметим, что популяризация наших музеев не идет рука об руку с быстро меняющейся культурной жизнью, поэтому в данной статье мы постарались кратко представить процесс создания некоторых музеев Армении, с целью также обратиться к музеям, действующим в других городах Армении.

HOVHANNISYAN Artur (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA

e-mail: arthur.hovhannisyanyan333@gmail.com

BRIEF DESCRIPTION ABOUT THE ACTIVITY OF THE MUSEUMS OF GYUMRI

Museums, as conductors of "cultural diplomacy", actively participate in the popularization of the cultures of their countries. Today, museums have a wide range of opportunities in the field of tourism, cultural and social communication. The current large museums, the Louver, the Hermitage, the Metropoliten, etc., have millions of visits per year, which provide large investments in their countries. This important circumstance cannot be considered an innovation, but we do not think it would be wrong to say that the popularization of our museums is not combined with the rapidly changing cultural life, therefore. We have set the task of summarizing the process of creating some museums in Armenia.

ՂԱԶԱՐՅԱՆ Հայկանուշ (Հայաստան)

«Հայաստանի ազգային գրադարան» ՊՈԱԿ

Էլ. փոստ՝ matyan60@mail.ru

ԳՅՈՒՄՐՈՒ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻՆ

Ձեկուցման շրջանակում դիտարկվում են 20-րդ դ. սկզբի Գյումրու պարբերական մամուլում գրադարաններին, ընթերցարաններին, ընթերցանության խնդիրներին անդրադարձները, պետականության բացակայության պայմաններում, ապա նաև պետականության վերականգնման տարիներին կրթական գործի կազմակերպման, լուսավորության տարածման, մշակութային կյանքի առաջընթացի խնդիրները: Անդրադարձ կա նաև Հայաստանի ազգային գրադարանի «Հայկական շարունակական հրատարակությունների» շտեմարանում Գյումրու մամուլի անուններին:

КАЗАРЯН Айкануш (Армения)

Национальная библиотека Армении

e-mail: matyan60@mail.ru

БИБЛИОТЕЧНЫЕ ВОПРОСЫ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ГЮМРИ

В докладе освещаются вопросы библиотек, читальных залов, проблемы чтения в периодической печати Гюмри в начале 20 века, а в период отсутствия и

затем в годы восстановления государственности, освещаются вопросы организации просветительской работы, распространения просвещения и прогресса культурной жизни. Также упоминаются названия гюмрийской прессы в каталоге «Армянские периодические печати» Национальной библиотеки Армении.

GHAZARYAN Haykanush (Armenia)

National Library of Armenia

e-mail: matyan60@mail.ru

THE LIBRARY ISSUES IN THE PERIODICAL OF GYUMRI

The paper discusses the issues of libraries, reading rooms, reading problems in the periodical press of Gyumri in the early 20th century, as well as in the absence of statehood, then in the years of statehood restoration the organization of educational work, the spread of enlightenment, and the progress of cultural life. There is also a reference to the names of Gyumri press in the "Armenian Continuous Publications" database of the National Library of Armenia.

ՄԱՏԻԿՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Էլ. փոստ՝ hasvrej@mail.ru

ՄԱԶԳԱՌԻԵԼ Ռոբերտ (Մեծ Բրիտանիա)

Բրիտանական բանահյուսական ընկերակցություն

Թագավորական մարդաբանական ինստիտուտ

Էլ. փոստ՝ rcm1305@aol.com

ԼԵՌՆԵՐԻ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՎԱՍՏՈՒՄՆԵՐ.

ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Դարեր ի վեր լեռների շուրջ հյուսվել են բազում բանահյուսական պատումներ, այդ թվում՝ առասպելներ: Չեկուցման շրջանակներում ներկայացնելու ենք այդ պատումներն ու առասպելները:

Լեռները մարտահրավերներ են նետում մեզ և բնութագրում են մեզ: Շատ երկրներում լեռները բնաշխարհի, պաշտպանության, տնտեսության, հանգստի վարագույրն են: Նրանք հավերժ են և ունեն նշանակալի ուժ. լեզենդի ու առասպելի օրրան են, աչքի են ընկնում ոգեղենությամբ, վեհությամբ:

Ընդգծենք, որ լեռները արտացոլում են ֆիզիկական ուժ. լեռների գորությունն առավել ուժգին է, ազդու, քան մարդունը:

Ուշագրավ է, որ սրբավայրերը մեծ մասամբ լեռների շնչով են բնակեցված: Սրբավայրը գոհաբանական աղոթքի վայր է, որտեղ ճանապարհորդները շնորհակալություն են հայտնում իրենց անվտանգ ճանապարհորդության, ապաստանի համար, նաև չար ոգիներից զերծ պահելու համար:

Մինչ 19-րդ դարը լեռները համարվում էին ուժի, սուրբ ուժի կախարդական աղբյուր, որից պետք է մարդիկ զգուշանային. լեռը մի վայր էր, որտեղ մուտքը սահմանափակ էր: Շատ լեռնային տարածքներ շինարարական աշխատանքների համար նույնպես անհասանելի էին, քանի որ, ինչպես նշեցինք, լեռը արժանի է հարգանքի, և մարդու ոտքը չպետք է հասնի այնտեղ: Այս առիթով նշենք լեռների *կույս գազայթներ* եզրը:

Լեռները արտասովոր վայրեր են, որոնք յուրահատուկ միջավայր են պահանջում: Նրանք հանգստության և քառսի, կյանքի և մահվան շեմն են: Ամբողջ աշխարհում և պատմության ընթացքում մշակույթները զարմանքով ու վախով են անդրադարձել լեռներին: Առասպելները, լեգենդները և ժողովրդական հեքիաթները պատմում են լեռների մասին որպես աստվածների տուն կամ հրեշների որջ: Յուրաքանչյուր լեռ ունի առանձին պատմություն:

Պատմականորեն լեռները եղել են մեկուսանալու, պահեցողության և սրբավայրի տեղեր՝ հոգևոր մտորումների և խորհրդածությունների վայր:

Աստվածաշնչում լեռները ունեն առատ տարածվածություն: Մեջբերենք մի քանիսը. Հեսու 2.22. *«Նրանք գնացին ու հասան լեռնակողմը, և այնտեղ մնացին երեք օր, մինչև որ փնտրողները հետ դարձան»:* Այժմ փնտրողները *հետախուզեցին ամբողջ ճանապարհը, բայց չգտան նրանց... »:*

Դատավորաց 6.2. *«Մադիանացիների ձեռքը զորացավ Բարայելի վրա, Բարայելի որդիները Մադիանացիների պատճառով իրենց համար գոմեր շինեցին լեռներում, քարայրներում և ամրոցներում:*

Մատթեոս 24. 16. *«Այն ժամանակ, ովքեր Հրեաստանում լինեն, թող լեռները փախչեն»:*

Մարկոս 13.14. *«Բայց երբ տեսնեք, որ ավերածության պիտիությունը տեղադրված է այնտեղ, որտեղ չպետք է լինեք, ով կարդում է, թող հասկանա, այն ժամանակ նրանք, ովքեր Հրեաստանում լինեն, թող լեռները փախչեն»:*

Դուկաս 21.21. *«Այն ժամանակ նրանք, որ Հրեաստանում են, թող փախչեն լեռները, և նրանք, որ Երուսաղեմի մեջն են, թող խույս տան, իսկ նրանք, որ գալիս են լեռներում են, թող քաղաք չմտնեն... »:*

Ամփոփելով նշենք, որ լեռներին առնչվող բանահյուսական նյութը հարուստ է, և անհրաժեշտ է կատարել միջգիտակարգային ուսումնասիրություն գիտական ընդգրկուն արդյունք ստանալու համար:

МАТИКЯН Асмик (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАР РА

e-mail: hasvrej@mail.ru

МАКДАУЭЛЛ Роберт (Великобритания)

Британское фольклорное общество

Королевский антропологический институт

e-mail: rcm1305@aol.com

ФОЛЬКЛОР ГОР: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

На протяжении веков о горах накопилось множество фольклора и мифов. Фольклор и мифы были сосредоточены на конкретных горах, их местоположении и окрестностях. В этой статье излагается анализ историй и мифов посредством представления основных тем этих историй и мифов.

Горы являются фоном для пейзажей, обороны, экономики, жизни и отдыха многих стран. Они представляют непреходящие/вечные/и грозные силы; они являются домом легенд и мифов; стимулируют воображение и стремление. Божества почти во всех религиях мира обитают в горах. Горы выражают физическую силу: их мощные погодные системы бросают вызов силам смертных. Они обладают большей силой и влиянием, чем сила людей, они более могущественны, чем люди.

Святыни - обычное дело на этих перевалах. Святыни - это места для благодарственной молитвы и призыва, где путешественники благодарят за свое безопасное путешествие, убежище или успокаивают божества и духов, которые присутствуют в физически мрачных и пустынных местах.

До 19 века горы были магическим источником силы, священной силы, которую нужно благоговеть и почитать, — место, доступ к которому ограничен. Это может привести к полному запрету на восхождение на священную гору или к тому, что светское общество будет обходить гору стороной. Многие горные районы были объявлены запретными для строительства и остаются охраняемыми из-за уважения к священной силе гор. Священные горы можно рассматривать как источник чего-то жизненно важного. Это может быть благословение, вода, жизнь или целительные силы.

Горы — странные места, которые предлагают уникальную среду. Они предлагают порог между спокойствием и хаосом, между жизнью и смертью. Культуры всего мира и на протяжении всей истории смотрели на горы с удивлением и страхом. Мифы, легенды и народные сказки рассказывают о горах как о доме богов или логове монстров. Каждая гора имеет свою очень индивидуальную историю. Даже в современную эпоху сохранились истории о таинственных, часто ужасающих встречах в высоких пустынях.

Исторически горы были местами для уединения и убежища, будь то добровольно для духовного размышления и созерцания или невольно для бегства от врагов.

В Библии много упоминаний о горах и холмах как о месте уединения и убежища.

Исследование показывает, что тематическое поле гор настолько велико и глубоко, что требует постоянного изучения. В этом отношении большого внимания заслуживает междисциплинарное исследование: изучение фольклора гор в контексте разных дисциплин.

MATIKYAN Hasmik (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies NAS RA

e-mail: hasvrej@mail.ru

MCDOWALL Robert (United Kingdom)

British Folklore Society, Royal Anthropological Institute

e-mail: rcm1305@aol.com

FOLKLORE OF MOUNTAINS: INTERDISCIPLINARY STUDY

Throughout the ages, a multiplicity of folklore and myths has accumulated about mountains. The folklore and myths have been focussed on specific mountains, their locations and surroundings. This article sets out an analysis of the stories and myths through presentation of major themes of those stories and myths.

Mountains are said “to defy us and define us.” Mountains are the backdrop to the scenery, defence, economies, lives and leisure of many countries. They represent enduring /eternal/ and formidable powers; they are the home of legend and myth; they spur imagination and aspiration. Deities in almost every religion throughout the world haunt mountains. Mountains express physical power: their powerful weather systems defy the powers of mortals./they have greater power and influence than the power of human beings, they are more powerful than human beings.

Shrines, are a common feature at these passes. The shrines are places for thank prayer and invocation where travellers give thank for their safe journey, the refuge or assuage the deities and spirits, which are present in the physically bleak and desolate locations.

Magic, music and mystery represent both the benign and feared aspect of the behaviour of mountains. Composers started to compose music by using mountains, mountain as a theme.

Until the 19th century, mountains provided a magical source of a power, sacred power, which is to be awed and revered—a place to which access is restricted. This could result in climbing being banned from a sacred mountain completely or where secular society gives the mountain a wide berth. Many mountain areas have been declared off-limits for construction, and remain conserved because of the respect accorded to a mountain’s sacred power. Sacred mountains can be seen as the source of something vital. This could be a blessing, water, life, or healing powers.

Mountains are strange places, which offer a unique environment. They offer a threshold between calm and chaos, between life and death. Cultures around the world and throughout history have looked up at the mountains in wonder and fear. Myths, legends and folktales tell of the mountains as the home of the gods or the lair of monsters. Each mountain has its own very individual story. Even in the modern era stories persist of mysterious, often terrifying encounters in the high wildernesses.

Historically, mountains have been locations for retreat and sanctuary, whether voluntarily for spiritual reflection and contemplation or involuntarily to flee enemies.

The Bible has extensive reference to mountains and hills as a place of retreat and sanctuary:

Joshua 2:22: ‘They departed and came to the hill country, and remained there for three days until the pursuers returned. Now the pursuers had sought them all along the road, but had not found them.

Judges 6:2: ‘The power of Midian prevailed against Israel. Because of Midian the sons of Israel made for themselves the dens which were in the mountains and the caves and the strongholds.’

Matthew 24:16: ‘then those who are in Judea must flee to the mountains.’

Mark 13:14: ‘But when you see the abomination of desolation standing where it should not be (let the reader understand), then those who are in Judea must flee to the mountains.’

Luke 21:21: ‘Then those who are in Judea must flee to the mountains, and those who are in the midst of the city must leave, and those who are in the country must not enter the city.

The research shows that the thematic field of mountains is so large and deep that it needs on-going investigation. In this respect interdisciplinary study deserves great attention: to study the folklore of mountains in the context of different disciplines.

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Կարինե (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ sahakyanani@mail.ru

**ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՖԵՆՈՄԵՆՆ ԱՐՑԱԽՅԱՆ 44-ՕՐՅԱ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ
(ԷԹՆՈՀՈԳԵՔԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ)**

Արցախյան 44-օրյա պատերազմը դարձավ մեր նորագույն պատմության ամենաողբերգական էջը: Հայոց պետականության և հայ ժողովրդի դեմ իրականացված հրեշավոր այս պատերազմը կարիք ունի լուրջ գիտական հետազոտության՝ պայմանավորված այն բացառիկ հետևանքներով, որոնք կարող են ունենալ

հայ ժողովրդի բարոյահոգեբանական, ռազմաքաղաքական և սոցիալ-տնտեսական, արտաքին և ներքաղաքական վիճակի վրա:

Թեմայի ուսումնասիրությունն ունի արդիական նշանակություն, քանի որ այն դարձել է մեր պետականության կենսունակությունը, հետագա ինքնիշխան գոյությունն ու հայության ապագան կանխորոշող համազգային խնդիր:

Ուսումնասիրել ենք 2020 թ. Արցախյան 44-օրյա պատերազմի հետտրավմատիկ, էթնոհոգեբանական, էթնոմշակութային սոցիալ-հոգեբանական, հետևանքները, պատերազմում հաշմանդամ դարձած, գերի ընկած, անհետ կորած, սպանված զինծառայողների ընտանիքների ստրեսային իրավիճակները և դրանց հաղթահարման ուղիները Շիրակի մարզի օրինակով:

СААКЯН Карине (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: sahakyanani@mail.ru

ФЕНОМЕН РОДИНЫ В КОНТЕКСТЕ 44-ДНЕВНОЙ ВОЙНЫ В АРЦАХЕ (ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ)

44-дневная Арцахская война стала самой трагической страницей в нашей новейшей истории. Эта чудовищная война против армянской государственности и армянского народа требует тщательного научного исследования, исходя из тех исключительных последствий, которые могут отразиться на морально-психологическом, военно-политическом, социально-экономическом, внешнем и внутреннем состоянии армянского народа.

Изучение темы продиктовано насущной необходимостью, поскольку она стала общенациональной проблемой, предопределяющей жизнеспособность нашей государственности, наше дальнейшее суверенное существование и будущее всего армянского народа.

Нами изучены посттравматические, этнопсихологические, этнокультурные, социально-психологические последствия Арцахской 44-дневной войны 2020 года, стрессовое состояние людей, получивших инвалидность в результате войны, членов семей убитых, попавших в плен и пропавших без вести военнослужащих, а также пути преодоления всего этого на примере Ширакской области.

SAHAKYAN KARINE (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies NAR RA

e-mail:sahakyanani@mail.ru

**THE PHENOMENON OF THE MOTHERLAND IN THE CONTEXT OF
THE 44-DAY WAR IN ARTSAKH (ETHNO-PSYCHOLOGICAL
RESEARCH)**

The 44-day war in Artsakh became the most dramatic page in our modern history. This monstrous war against the Armenian sovereignty and the Armenian people demands a careful and detailed scientific study because of the exclusive consequences that can have an impact on the moral-psychological, military-political, social-economic, external and internal state of the Armenian people.

It is a topical issue as it has become a national problem, preconditioning the vitality of our statehood, our further sovereign existence and the future of the whole Armenian nation.

On the example of Shirak Region, we have studied the posttraumatic, ethno-psychological, ethno-cultural, social-economic consequences of the 44-day war in Artsakh in 2020, the stressful state of the people disabled during the war, the family members of soldiers captivated and missing after the war, as well as the ways of overcoming this all.

**ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐՎԵՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ,
АРХИТЕКТУРА, ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ
ARCHITECTURE, ART STUDIES**

ԿԼՅՈՒԵՎ ՍԵՐԳԵՅ (ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ)

ԴՊԲՀ «ՌԴ շինարարության, բնակարանային և կոմունալ ծառայությունների նախարարության Կենտրոնական գիտահետազոտական և նախագծային ինստիտուտ»
Էլ. փոստ՝ serjkyvue@yandex.ru

**ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻ ՔԱՐԱՆՁԱՎԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԻՐՆԵՐԻ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ**

Չեկուցումը նվիրված է Անիի հնագույն բնակավայրի տարածքում քարանձավային կառույցների ուսումնասիրությանը և հիմնված է 2022 թ. դաշտային հետազոտությունների արդյունքում հավաքագրված նյութերի վրա: Ուշադրության կենտրոնում են ժայռերի մեջ փորված մի քանի համալիրներ, որոնք բաղկացած են տարբեր ֆունկցիոնալ նշանակության շինություններից, որոնք ենթադրաբար սպասարկել են տեղի վանական համայնքների կարիքները: Անիի տարածաշրջանի այս խմբի քարանձավային հուշարձանների ուսումնասիրությունը ամենահետադանիմացիոններից է:

Նման համալիրների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ոչ միայն մի շարք գուգահեռներ գտնել Անդրկովկասյան և Արևելյան միջերկրածովյան տարածաշրջանների այլ վայրերի հետ, այլև բացահայտել տեղական, մասնավորապես «անիական» առանձնահատկությունները:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում վերջին դաշտային հետազոտությունների արդյունքները նախկինում հրապարակվածների հետ համեմատելուն: Հիմնականում Ծաղկոցաձորի կիրճի այդ ափի լանջերին կենտրոնացած այս համալիրների վանական նշանակության գաղափարը մնում է վիճելի: Չեկուցումը հիմնված է հուշարձանների վանական նշանակության վարկածը փաստարկներով հաստատելու կամ հերքելու, դրանց բնորոշ հատկանիշների համապարփակ վերլուծության վրա: Ժայռային ճարտարապետության մեջ ընդօրինակված ձևեր, քարանձավային սենյակների հատակագծեր, դրանց գտնվելու վայրի և փոխազդեցության առանձնահատկությունները:

КЛЮЕВ Сергей (Россия)

ФГБУ «Центральный научно-исследовательский
и проектный институт Министерства строительства
и жилищно-коммунального хозяйства РФ»
e-mail: serjklyuvue@yandex.ru

РЕЗУЛЬТАТЫ НОВЕЙШИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПЕЩЕРНЫХ КОМПЛЕКСОВ ГОРОДИЩА АНИ

Доклад основан на материалах, собранных в результате полевых исследований 2022 года, посвященных изучению пещерных сооружений в районе городища Ани. В центре внимания — несколько высеченных в скальной породе комплексов, состоящих из помещений различного функционального предназначения, но, предположительно, служивших нуждам местных монашеских общин. Изучение именно этой группы пещерных памятников в районе Ани представляется одним из наиболее перспективных.

Исследование подобных комплексов позволяет не только обнаружить ряд параллелей с памятниками других областей Закавказского и Восточно-средиземноморского регионов, но и выявить местные, специфически «анийские» черты.

Особое внимание уделяется сопоставлению результатов новейшего полевого исследования с опубликованными ранее данными. Представление о монастырской функции этих комплексов, сосредоточенных главным образом на склонах правого берега ущелья Цагкоцадзора, остается дискуссионным. В основе доклада – позволяющий аргументированно подкрепить или опровергнуть версию о монастырском предназначении памятников, комплексный анализ их характерных черт: имитируемых в скальной архитектуре форм, планов пещерных помещений, особенностей их расположения и взаимодействия.

KLYUEV Sergey (Russia)

FSBI "Central Research and Design Institute of the
Ministry of Construction, Housing and Communal
Services of the RF"
e-mail: serjklyuvue@yandex.ru

THE RESULTS OF THE NEWEST STUDIES OF THE CAVE COMPLEXES OF THE SETTLEMENT OF ANI

The report is based on materials collected as a result of field research in 2022, devoted to the study of cave structures in the area of the settlement of Ani. The focus of this report is on several complexes carved into the rock, consisting of rooms of various functional purposes, but, presumably, belonged to the local monastic communities. The study of this particular group of cave monuments in the Ani region seems to be one of the most prospective.

The study of such complexes allows not only to find a number of parallels with the sites of other regions of the Transcaucasian and Eastern Mediterranean regions, but also to identify local features, specific precisely to Ani.

Particular attention is paid to comparing the results of the newest field research with previously published data. The idea of the monastic belonging of these complexes, concentrated mainly on the slopes of the right bank of the Tsagkotsadzor gorge, remains debatable. The report is based on arguments confirming or denying the version of the monastic purpose of these monuments, a comprehensive analysis of their characteristic features: forms imitated in rock-cut architecture, plans of cave rooms, features of their location and interaction.

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ԱՆԻ ՀԱՅԿԱԶՈՆ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Ծիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ ahaykazun@gmail.com

**ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԱՅՔ ՆԱՀԱՆԳԻ ՀԱՅՏՆԻ ՀՈՒՇԱԿՈԹՈՂՆԵՐԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Չեկուցման մեջ ներկայացված են պատմական Տայքի տարածքում մեր ուսումնասիրությունների ժամանակ գտնված, լուսանկարված հուշակոթողների, ճարտարապետական փոքր ձևերի, խաչքարերի, արձանագրությունների և այլնի գեղագիտական ու գեղարվեստական վերլուծությունները: Տարվել են գուգահեռներ այդ նույն ժամանակաշրջանի հայկական այլ կոթողների, հուշարձանների, խաչքարերի գեղարվեստական ու գեղագիտական առանձնահատկությունների հետ:

ГРИГОРЯН Ани Айказун (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: ahaykazun@gmail.com

**ИССЛЕДОВАНИЕ ИЗВЕСТНЫХ ПАМЯТНИКОВ
ИСТОРИЧЕСКОГО ТАЙКА**

В статье представлен эстетико-художественный анализ памятников, малых архитектурных фигур, хачкаров, надписей и др., обнаруженных в ходе наших исследований в районе Исторического Тайка. Были проведены параллели с художественно-эстетическими особенностями других армянских памятников и хачкаров того же периода.

GRIGORYAN Ani Haykazun (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA

e-mail: ahaykazun@gmail.com

RESEARCH ON FAMOUS MONUMENTS IN THE HISTORICAL TAYK PROVINCE

The paper presents the aesthetic and artistic analysis of monuments, small architectural figures, khachkars, inscriptions, etc., discovered during our research in the area of Historical Taik. Parallels were drawn with the artistic and aesthetic features of other Armenian monuments and khachkars of the same period.

ՆԱՀԱՏԱԿՅԱՆ Դավիթ (Հայաստան)

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան
Էլ. փոստ՝ nahatakyan@gmail.com

ԱԿՈՊՈՎ Արկադի (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ arkadone1@gmail.com

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Անի Հայկազուն (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ ahaykazun@gmail.com

ԱՍՓԱԿԻ ՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԻՐԻ ԾԱՐՏԱՐԱԳԵՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ¹

Ասփակի վանական համալիրը գտնվում է պատմական Մեծ Հայքի Տայք նահանգի Ուղտիք (Օլթի) գավառի Ասփակ (այժմ՝ Դանջա) բնակավայրի մոտ: Վանքային համալիրը թերակղզու նման տեղադրված է կիրճի համեմատաբար հարթ վայրում: Համալիրը բաղկացած է գլխավոր եկեղեցուց, աղյուսաշեն եկեղեցուց, մատուռ-դամբարանից, պարսպապատով մուտք-աշտարակից, հարավային եկեղեցուց: Վանական համալիրում պահպանվել են նաև հավանաբար ուշ միջնադարին բնորոշ բնակելի և օժանդակ կառույցներ, որոնք իրենց քարի պատերի ու փայտե ծածկերի ճարտարապետությամբ արժեքավոր են, սակայն իրենց լուծումներով հնուց ի վեր հայտնի են հայկական ճարտարապետությանը:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՄՆ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-2A292 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

Համալիրի կառույցները իրենց ճարտարապետական լուծումներով հետաքրքիր են և ուշադրության արժանի, իսկ ընդհանուր լուծումներով կարևոր տեղ են զբաղեցնում ոչ միայն պատմական Տայք աշխարհի Ուղտիք գավառի, այլ նաև ընդհանուր միջնադարյան հայկական ճարտարապետության համար:

Հայ և արտասահմանյան հետազոտողների ու ճանապարհորդների կողմից ուշադրության չի արժանացել համալիրը, և պատմամատենագրական սուղ աղբյուրների պատճառով էլ ավելի է բարձրանում մեր կողմից ներկայացված աշխատության գիտական արժեքը:

ՆԱԱՏԱԿՅԱՆ Դավիդ (Արմենիա)

Շիրակский центр арменоведческих исследований НАН РА
Национальный университет архитектуры и строительства Армении
e-mail: nahatakyan@gmail.com

ԱԿՕՍՎ Արկադի (Արմենիա)

Շիրակский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: arkadone1@gmail.com

ԳՐԻԳՐՅԱՆ Անի Այկազուն (Արմենիա)

Շիրակский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: ahaykazun@gmail.com

**АРХИТЕКТУРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МОНАСТЫРСКОГО
КОМПЛЕКСА АСПАК**

Монастырский комплекс Аспак расположен недалеко от поселка Аспак (ныне Данджа) округа Ухтик (Олти) исторической провинции Тайк Великой Армении. Монастырский комплекс расположен на относительно ровном участке ущелья наподобие полуострова. Комплекс состоит из главной церкви, кирпичной церкви, часовни-усыпальницы, ворота-башни со стенами, южной церкви. В монастырском комплексе также сохранились типичные для позднего средневековья жилые и вспомогательные строения, которые ценны своей архитектурой каменных стен и деревянных покрытий, но их решения известны армянскому зодчеству с древних времен.

Сооружения комплекса интересны и достойны внимания своими архитектурными решениями, а общими решениями занимают важное место не только для округа Ухтик исторической провинции Тайк, но и для общеармянского средневекового зодчества в целом.

Комплекс не был обделен вниманием армянскими и зарубежными исследователями и путешественниками, а из-за ограниченности исторических и документальных источников научная ценность представленного нами труда еще более возрастает.

NAHATAKYAN David (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
National University of Architecture and Construction of Armenia
e-mail: nahatakyan@gmail.com

AKOPOV Arkadi (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: arkadone1@gmail.com

GRIGORYAN Ani Haykazun

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: ahaykazun@gmail.com

**ARCHITECTURAL RESEARCHES OF ASPAK MONASTERY
COMPLEX**

Aspak monastic complex is located near the village of Aspak (now Danja) of the Ukhtik (Olti) district of the historical Taik province of Greater Armenia. The monastery complex is located on a relatively flat area of the gorge like a peninsula. The complex consists of the main church, a brick church, a chapel-tomb, a gate-tower with walls, and a southern church. The monastery complex has also preserved residential and auxiliary buildings typical of the late Middle Ages, which are valuable for their architecture of stone walls and wooden coverings, but their solutions have been known to Armenian architecture since ancient times.

The buildings of the complex are interesting and noteworthy for their architectural solutions, and their general solutions occupy an important place not only for the Ukhtik district of the historical province of Taik, but also for pan-Armenian medieval architecture in general.

The complex hasn't caught the attention of Armenian and foreign researchers and travelers, and due to the lack of historical and documentary sources, the scientific value of the paper becomes more catchy.

ԱԿՈՊՈՎ Արկադի (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ arkadone1@gmail.com

ՆԱՀԱՏԱԿՅԱՆ Դավիթ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ nahatakyan@gmail.com

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Արմեն (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ a.hayrapetyan@shirakcenter.sci.am

**ՃԱԿԸ (ՏԱՅՈՑՔԱՐ) ԳԱՎԱՌԻ ՊԱՏՄԱՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՏԵՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԱՐԳԻ ՎԻՃԱԿԻ ՇՈՒՐՁ¹**

Պատմական Մեծ Հայքի Տայք նահանգի հյուսիսային Ճակք գավառը տեղագրվում է Օլթի գետի միջին և ստորին հոսանքի շրջանում՝ Օլթի գետի և նրա աջակողմյան վտակների ավազանում: Հյուսիսից այն սահմանակից էր Գուգարքի Կղարջք գավառին, արևմուտքից Ճորոխ գետով բաժանվում էր Տայքի Արսեացփոր գավառից, հարավից հարևան էր Տայքի Ազորդացփոր և Բողխա գավառներին, արևելքից՝ Տայքի Բերդացփոր և Կող գավառներին: Օսմանյան տիրապետության շրջանում Ճակք գավառի տարածքում ձևավորվում է նոր վարչամիավոր՝ Տայոցքարի սանջակը նույնանուն կենտրոնով, որն ընդգրկվում է Ախալցխայի, իսկ 1830 թ.-ից՝ Էրզրումի նահանգի մեջ:

Ճակք գավառի բնակավայրերի տեղանունները միջնադարում գավառի գրեթե համատարած հայաբնակ լինելու լավագույն առիավատյան են: Ճակքը հարուստ է պատմամշակութային հուշարձաններով՝ եկեղեցիներով, բերդերով և ամրոցներով, ինչպիսիք են Իշխանաց գյուղի Ներսեսաշեն տաճարը, Վաչեձորի վանական համալիրը, Մամիկոնյան նախարարական տան հայտնի ամրոցներից Էրախանին և Տայոցքարը, Փանագլեքտի և Նորբերդի ամրակուռ բերդերը և այլն:

Գավառի տարածքում պահպանվել են հայկական մշակութային ժառանգության բազմաթիվ հուշարձաններ: Բազմաթիվ եկեղեցիների և վանքերի պատերին պահպանվում են հայատառ արձանագրություններ կամ թվագրումներ: Ճակք գավառի ամենահայտնի պատմաճարտարապետական հուշարձանը Իշխանաց գյուղի Ս.Աստվածածին եկեղեցին է, որը կառուցվել է VII դարի 30-ական թթ., երբ ապագա Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ներսես Գ Տայեցին իր հայրենի Տայքի եպիսկոպոսն էր: Արաբական արշավանքների ընթացքում ավերված եկեղեցին վերականգնվում է IX դարում Գրիգոր Խանձթեցու աշակերտ Սարան Իշխանցու կողմից՝ վերածվելով քաղկեդոնական ծեսով: Դարերի ընթացքում բազմաթիվ փորձություններ տեսած տաճարը վերականգնվել է 2012 թ.:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՄՆ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-2A292 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

Ճակք գավառի արևմտյան մասում է գտնվում Մամիկոնյանների՝ Փավստոս Բուզանդի կողմից դեռևս IV դարի իրադարձությունների հորձանուտում հիշատակվող Էրախսանի ամրոցը, որն այսօր էլ բավականին լավ է պահպանված:

АКОПОВ Аркадий (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: arkadone1@gmail.com

НААТАКЯН Давид (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: nahatakyan@gmail.com

АЙРАПЕТЯН Армен (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
e-mail: a.hayrapetyan@shirakcenter.sci.am

**О РАСПОЛОЖЕНИИ И СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ
ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ ГАВАРА ЧАКК
(ТАЁЦКАР)**

Гавар (область) Чакк исторической провинции Тайк Великой Армении расположен в среднем и нижнем течении реки Олти, в бассейне реки Олти и ее правых притоков. Граничил на севере с областью Кгарджк провинции Гугарк, на западе рекой Чорох отделялся от тайкской области Арсенатспор, на юге с тайкскими областями Азордатспор и Богха, на востоке с тайкской областью Бердацапор. В период османского владычества на территории области Чакк была образована новая административная единица — санджак Тайоцкар с одноименным центром, входящим в Ахалцихский, а с 1830 года — в Эрзурумский эялет Османской империи.

Топонимы населенных пунктов области Чакк являются лучшими доказательствами того, что в средние века область была заселена армянами. Чакк богат историческими и культурными памятниками, церквями, крепостями и замками, такими как храм Св. Аствацацин в селе Ишханац, монастырский комплекс Вачедзор, замки княжеского рода Мамиконян - Эрахани и Тайоцкар, крепости Паназкерт и Норберд.

На территории гавара сохранилось множество памятников армянского культурного наследия. Надписи на армянском языке сохранились на стенах многих церквей и монастырей. Самым известным историко-архитектурным памятником Чакка является церковь Св. Аствацацин в селе Ишханац, построенная в 30-х годах VII века, когда епископом родного Тайка был будущий Католикос Всех Армян Нерсес III Тайкский. Церковь, разрушенная во время арабских нашествий, была восстановлена в IX веке Сабаном Ишханским, учеником Григория Хандзтийского,

и заново освящена по халкидонскому обряду. Храм, повидавший на протяжении столетий множество испытаний, был восстановлен в 2012 году.

В западной части провинции Чакк находится замок Эрахани, упоминаемый Павстосом Бузандом в водовороте событий IV века, который до сих пор достаточно хорошо сохранился.

ԱՌՈՐՈՎ Arkadi (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: arkadone1@gmail.com

ՆԱԿԱՏԱԿՅԱՆ David (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: nahatakyan@gmail.com

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Armen (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: a.hayrapetyan@shirakcenter.sci.am

**ABOUT THE LOCATION AND CURRENT CONDITION OF
CHAKK (TAYOTSKAR) GAVAR'S HISTORICAL AND
ARCHITECTURAL MONUMENTS**

The northern region of Chakk of the Tayk province of the historical Greater Armenia is located in the middle-lower reaches of the Olti River, in the basin of the Olti River and its right tributaries. It was bordered on the north by the Kgharjk region of Gugark province, on the west by the Chorokh River it was separated from the Arsenatspor province of Tayk, on the south by the Azordatspor and Bogkha provinces of Tayk, on the east by the Berdatspor province of Tayk. During the Ottoman rule, a new administrative unit was formed in the territory of Chakk region - the sanjak of Tayotskar with the center of the same name, which was included in Akhaltsikhe, and since 1830 in the Erzurum province of Ottoman Empire.

The toponyms of the settlements of Chakk region are the best evidence of the fact that the region was inhabited by Armenians through the Middle Ages. Chakk is rich in historical and cultural monuments, churches, fortresses and castles, such as the St. Astvatsatsin church in the village of Ishkhanats, the monastic complex of Vachedzor, the famous castles of the Mamikonians Erakhani and Tayotskar, the fortresses of Panazkert and Norberd.

A lot of monuments of Armenian cultural heritage have been preserved in the territory of Chakk. Inscriptions in Armenian are preserved on the walls of many churches and monasteries. The most famous historical and architectural monument of Chakk is St. Astvatsatsin Church in Ishkhanats village, which was built in the 30s of the 7th century, when the future Catholicos of All Armenians Nerses III of Tayk was the bishop of his native Tayk. The church, destroyed during the Arab invasions, was restored in the IX century by Saban of Ishkhan, a student of Gregory of Khandzta, and was re-consecrated

with the Chalcedonian ritual. The temple, which has seen many trials over the centuries, was restored in 2012.

In the western part of Chakk is the sactle of Erakhani, mentioned by Pavstos Buzand, in the whirlpool of the events of the IV century, which is still quite well preserved.

ՄԻՆԱՍՅԱՆ Թամարա (Հայաստան)

«Մատենադարան» հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ minasyan.tamara64@mail.ru

ԳՐԻԳՈՐ ԾԱՂԿՈՂ ԵՎ ՔԱՐԱՀԱՏԻ ԳՊՐՈՅԸ

Պատմական Ուտիք նահանգի Գարդման գավառում՝ Արթինաջուր գետի ձախակողմյան հարավարևելահայաց ձորալանջին է գտնվում Քարահատ գյուղը: Ըստ հնագիտական ուսումնասիրությունների՝ գյուղը հիմնադրվել է վաղ միջնադարում, սակայն գրավոր աղբյուրներում հիշատակվում է XVII դարի հիսունական թվականներից, երբ Քարահատը հայտնի է դառնում որպես գրչության կենտրոն: Ձեռագիր հիշատակարանների հաղորդած տեղեկությունների համաձայն՝ Քարահատի գրչության դպրոցը գործել է գրեթե չորս տասնամյակ: Այս կենտրոնից մեզ հասած առաջին ձեռագիր մատյանը 1655 թվականից է, վերջինը՝ 1691:

Հատկապես բեղմնավոր էին գրչակենտրոնի առաջին քսան տարիները: Դա դպրոցի ծաղկման ու բարգավաճման տարիներն էին, երբ այն ղեկավարում էր դպրոցի հիմնադիրն ու առաջին ուսուցիչը՝ Հովհաննեսի և Մարգարիտի որդի Գրիգոր քահանան: Կարճ ժամանակում դպրոցի հեղինակությունն այնքան է աճում, որ Գրիգորին ու նրա աշակերտներին ձեռագրեր էին պատվիրում Արցախի և Ուտիքի հոգևոր ու աշխարհիկ տերերը: Կենտրոնն ունեցել է իր գրատունը, մատենադարանն ու կազմատունը, որտեղ քարահատցի գրիչներն արտագրել, ծաղկել, կազմել են այդ մատյանները:

Քարահատի դպրոցի սաները հմտանում էին հատկապես ծաղկազարդման արվեստում: Նրանք գեղեցկագիր էին, իսկ ծաղկազարդման մեջ ունեին հարուստ ներկապնակ, նկարում էին բացառապես պայծառ ու վառ երանգներով: Օգտագործում էին նաև ոսկի: Չարեքա անապատի ընդհանուրապես Մարգիս վարդապետի համար օրինակած Ճաշոցի հիշատակարանում Գրիգորը հիշում է իր աշակերտներին:

Գրիգորի դպրոցում ստեղծված ձեռագրերն ըստ բովանդակության ծիսական մատյաններ են, իսկ նրանց հիշատակարանները՝ Քարահատի դպրոցի պատմության առաջին և հիմնական աղբյուրը, որոնցից ստույգ տեղեկություններ ենք ստանում գրիչների, ծաղկողների, աշխարհիկ և հոգևոր պատվիրատուների, ձեռագրերի ստեղծման հանգամանքների վերաբերյալ: Նման են նաև Գրիգորի դպրոցում

ստեղծված ձեռագրերի հիշատակարաններն իրենց ստեղծման սկզբունքներով, դրանք առանձնանում են իրենց գրությունը, բառապաշարով, լեզվով և ոճով: Քարահատի դպրոցից պահպանվել և մեզ են հասել շուրջ երկու տասնյակ գեղեցկագիր և նկարագարդ մատյաններ:

МИНАСЯН Тамара (Армения)

Матенадаран научно-исследовательский институт древних рукописей
e-mail: minasyan.tamara64@mail.ru

ГРИГОР МИНИАТЮРИСТ И ШКОЛА КАРААТА

В провинции Гардман исторической области Утик, на левом берегу реки Артинаджур расположено село Караат на юговосточном склоне ущелья. Согласно археологическим исследованиям, село было основано в раннем средневековье, но упоминается в письменных источниках с 50-х годов XVII века, когда Караат стал известен как центр письменности. Согласно сведениям, содержащимся в колофонах рукописей, школа каллиграфии существовала почти четыре десятилетия. Первая рукопись, дошедшая до нас из этого центра, относится к 1655г., последняя к 1691 г.

Особенно плодотворными были первые двадцать лет центра письменности. Это были годы процветания школы, когда её возглавлял основатель и первый учитель священник Григор. За короткое время авторитет школы настолько возрос, что Григору и его ученикам рукописи заказывали духовные и светские владыки Арцаха и Утика.

Центр имел своё хранилище рукописей - Матенадаран и переплётную мастерскую, где мастера из Караата копировали, украшали миниатюрами и переплетали эти рукописи. Воспитанники Караатской школы были особенно искусны в искусстве иллюстрации рукописей. Они писали каллиграфическим почерком, а их миниатюры отличались яркой и богатой палитрой красок. Они также использовали золото.

Рукописи, созданные в школе Григора по своему содержанию являются ритуальными книгами, а их колофоны являются основным источником истории Караатской школы, из которого мы получаем точную информацию о переписчиках, миниатюристах, о светских и духовных заказчиках, об обстоятельствах создания рукописей. Схожи также колофоны рукописей, созданных в школе Григора. По принципам их создания они отличаются своей письменностью, словарным составом, языком и стилем. От Караатской школы сохранилось около двух десятков каллиграфических и иллюстрированных рукописей.

MINASYAN Tamara (Armenia)

"Matenadaran" research institute of ancient manuscripts

e-mail: minasyan.tamara64@mail.ru

GRIGOR THE MINIATURIST AND THE SCHOOL OF KARAHAT

In the Gardman province of the historical region of Utik, on the left bank of the Artinajur River, the village of Karahat is located on the southeastern slope of the gorge. According to archaeological researches, the village was founded in the early Middle Ages, but it has been mentioned in written sources since the 50s of the 17th century, when Karahat became known as a center of writing. According to the information contained in the colophons of the manuscripts, the school of calligraphy existed for almost four decades. The first manuscript that has come down to us from this center dates back to 1655, the last to 1691.

The first twenty years of the center of writing were especially fruitful. These were years of prosperity for the school, when it was headed by its founder and first teacher priest Grigor. In a short time, the authority of the school increased so much that the spiritual and secular rulers of Artsakh and Utik ordered manuscripts to Grigor and his pupils. The center had its own repository of manuscripts, Matenadaran, and a bookbinding workshop, where craftsmen from Karahat copied, decorated with miniatures and bound these manuscripts.

Pupils of the Karahat School were especially skilled in the art of illustrating manuscripts. They wrote in calligraphic handwriting, and their miniatures were distinguished by a bright and rich palette of colors. They also used gold. Manuscripts created in the school of Gregory are ritual books in their content, and their colophons are the main source of the history of the Karahat School, from which we obtain accurate information about scribes, miniaturists, about secular and spiritual customers and the circumstances of the manuscript's creation. The colophons of manuscripts created in the school of Grigor are also similar in terms of the principles of their composition: they are distinguished in their writing, vocabulary, language and style. About twenty calligraphic and illustrated manuscripts have survived from the Karahat School.

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ Լուսինե (Հայաստան)

«Մատենադարան» հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ tumanyan.lusi@gmail.com

ՔԱՂԱՔԱՄԱՅՐ ԿԱՐՍՈՒՄ ԸՆԴՕՐԻՆԱԿՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐ

Սույն զեկուցման մեջ նվիրված է Կարս քաղաքում ընդօրինակված և մեզ հասած սակավաթիվ մատյաններին: Բնականաբար քաղաքամայր Կարսը ժամա-

նակին եղել է խոշոր գրչության կենտրոն, որտեղ ընդօրինակվել և նկարագարողվել են բազմաթիվ ձեռագրեր: Պատմության ընթացքում դաժան պատերազմների և աղետների պատճառով բազմաթիվ ձեռագրեր են ոչնչացել, անհետ կորել: Սակայն, պահպանված մատյանները վկաներն են Կարս քաղաքում և անգամ շրջակա գյուղերում ձևավորված ձեռագրաստեղծման ավանդույթների:

Կարսից մեզ հայտնի հնագույն մատյանը XI դարին վերագրվող շատ հայտնի «Կարսի Ավետարանն» է (Երուսաղեմ, 2556)՝ ընդօրինակված մագաղաթի վրա և նկարագարողված տերունի պատկերներով: Մյուսը XI-XII դդ. Սարգիս քահանայի ընդօրինակված Ավետարանն է (Նոր Ջուղա, 531): Մաշտոցի անվան Մատենադարանում են պահվում XIII դարում Կարսում գրված երկու ձեռագիր՝ բովանդակությամբ Ավետարան: Սրանցից առաջինն ընդօրինակվել է 1280 թ. (ՄՄ 2746) Կարսի Քարահատակ գյուղում, Եղբայրիկ քահանայի ձեռամբ, Խիկար քահանայի խնդրանքով: Երկրորդ Ավետարանը, որ գեղեցկագիր և նկարագարող մի ձեռագիր է, ընդօրինակվել է 1290 թ. (ՄՄ 2816) Կարսի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցում, Հովհաննես երեցի ձեռամբ:

Կարսից մեզ հասած ձեռագրերը երեքհարյուրամյա ընդհատումից հետո են: Դրանք տարաբնույթ բովանդակությամբ, տարբեր գրիչների կողմից գրված մատյաններ են՝ Շարակնոց, 1654 թ. (ՄՄ 2424), Ավետարան, 1658 թ. (ՄՄ 7010), Մաշտոց ծիսարան, 1687 թ. (ՄՄ 3146), Մաշտոց ծիսարան, 1692 թ. (ՄՄ 6530), Հայսմավուրք, 1697-1706 թթ. (ՄՄ 1513), Մաշտոց, 1700 թ. (ՄՄ 1061), Մաշտոց Ձեռագ, 1714թ. (ՄՄ 4608), Ուրբաթագիրք, 1727 թ. (ՄՄ 9560), Մաշտոց ձեռնադրության, 1732թ. (ՄՄ 1037), Ժողովածու, 1784 թ. (ՄՄ 8100), Ժողովածու, 1905 թ. (ՄՄ 9095):

ТУМАНЯН Лусине (Армения)

«Матенадаран» научно-исследовательский институт древних рукописей
e-mail: tumanyan.lusi@gmail.com

РУКОПИСИ НАПИСАННЫЕ В СТОЛИЦЕ КАРС

Данная статья посвящена дошедшим до нас рукописям, переписанным в городе Карс. Естественно, город Карс когда-то был крупным скрипторием, где копировались и иллюстрировались многие рукописи. На протяжении всей истории многие рукописи были уничтожены и утеряны из-за жестоких войн и бедствий. Однако сохранившиеся рукописи являются свидетелями сложившихся традиций рукописного творчества в городе Карс и даже в окрестных селах.

Самая древняя из известных нам рукописей из Карса - известное Карское Евангелие XI в. (Иерусалим рук. 2556), переписанное на пергаменте и иллюстрированное евангельскими сюжетами. Другое Евангелие относится к XI-XII векам, переписанное священником Саргисом (Новая Джуга рук. 531). Две рукописи, написанные в Карсе в XIII веке, содержание Евангелие, хранятся в Матенадаране имени Маштоца. Первая из них была написана в 1280 году в селе Караатак Карса свя-

щенником Ехбайриком по просьбе священника Хикара (ММ рук. 2746). Вторая красиво оформленная и иллюстрированная рукопись, была сделана священником Ованесом в 1290 году в церкви св. Аствацацин (ММ, рук. 2816).

Другие рукописи из Карса дошли до нас после трехсотлетнего прерывания. Они различного содержания, написанные разными пиаами: Гимнарий 1654г. (ММ рук. 2424), Евангелие 1658 г. (ММ рук. 7010), Требник 1687 г. (ММ рук. 3146), Требник 1692 г. (ММ рук. 6530), Синаксарий 1697-1706 гг. (ММ рук. 1513), Требник 1700 г. (ММ рук. 1061), Требник 1714 г. (ММ рук. 4608), Молитвенник 1727 г. (ММ рук. 9560), Требник 1732 г. (ММ рук. 1037), Сборник 1784 г. (ММ рук. 8100), Сборник 1905 г. (ММ рук. 9095).

TUMANYAN Lusine (Armenia)

"Matenadaran" research institute of ancient manuscripts

e-mail: tumanyan.lusi@gmail.com

MANUSCRIPTS WRITTEN IN CAPITAL KARS

The paper is devoted to the preserved manuscripts written in the city of Kars. Kars was once a large scriptorium, where many manuscripts were copied and illustrated. Throughout history, many manuscripts have been destroyed and lost because of severe and disasters. However, the survived manuscripts are witnesses to the traditions of writing that have developed in the city of Kars and even in the surrounding villages.

The oldest known manuscript from Kars is the famous Kars Gospel of the XI century (Jerusalem ms. 2556), copied on parchment and illustrated with gospel stories. The other one belongs to the XI-XII centuries: this is the rewritten Gospel of the priest Sargis (Nor Jugha ms. 531). Two manuscripts were written in Kars in the XIII century, contentis the Gospel are kept in the Matenadaran after Mesrop Mashtots. The first of them was written in 1280, in the village of Karaatak Kars by the priest Eghbayrik at the request of the priest Khikar (ММ ms. 2746). The second beautifully decorated and illustrated manuscript was made by the priest Hovhannes in 1290, in the church of St. Astvatsatsin (ММ, ms. 2816).

Other manuscripts from Kars have come down to us after three-hundred-years interruption. These are the books of different contents, written by different scribes: Hymnary 1654 (ММ ms. 2424), Gospel 1658 (ММ ms. 7010), Ritual book 1687 (ММ ms. 3146), Ritual book 1692 (ММ ms. 6530), Synaxary 1697-1706. (ММ ms. 1513), Ritual book 1700 (ММ ms. 1061), Ritual book 1714 (ММ ms. 4608), Prayer Book 1727 (ММ ms. 9560), Ritual book 1732 (ММ ms. 1037), Miscellany 1784 (ММ ms. 8100), Miscellany 1905 (ММ ms. 9095).

ՊԱՊԻԿՅԱՆ Գայանե (Հայաստան)

Հ.Պ.Ա. Գյումրու մասնաճյուղ
Էլ. փոստ՝ gaya-papikyan@mail.ru

**ԴՐՎԱԳՆԵՐ ՀԱՐՅՈՒՐԱՄՅԱ ՆԿԱՐՉԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ**

Ամեն անգամ, երբ Գյումրիում գրուցում եմ արվեստի, մշակույթի, արվեստագետների հետ, անհնար է, որ խոսք չգնա Գյումրու նկարչական դպրոցի մասին: Քիչ մարդ կա քաղաքում, ով գոնե մեկ անգամ չի լսել կամ առնչվել դպրոցի հետ, լինի դա արվեստի ոլորտից, թե ոչ: Գրեթե բոլոր անցած-գնացած արվեստային իրադարձությունները, նկարիչների հուշերը կապված են այդ դպրոցի հետ: Արդեն մեկ դար է, ինչ Ս.Դ. Մերկուրովի անվան նկարչական դպրոցը դարձել է Լենինականի և Գյումրու արդի նկարչության գեղարվեստական հիմնաքարը: Դպրոցը քաղաքում զարգացրել է առանձնահատուկ ձևաոճային մտածողություն: Հիմնադրվել է 1921 թ.-ին որպես նկարչական ստուդիա: 1936թ.-ից վերածվել է քառամյա դպրոցի: Ստուդիայի հիմնադիրներից է եղել 20-րդ դարի հայ գեղանկարիչ, գրաֆիկ Գևորգ Բրուսյանը: Հետաքրքիր է, որ դպրոցը հարյուր տարվա ընթացքում իր պատմական ուղիով անցել ու «տեսել» է քաղաքի երեք պատմական շերտերը: Հիմնադրվել է Ալեքսանդրապոլում, կայացել՝ Լենինականում և շարունակում է զարգանալ Գյումրիում: Հարկ է նշել, որ տարածաշրջանում որպես գեղարվեստի պետական դպրոց եղել է միակը:

ПАПИКЯН Гаянэ (Армения)

Гюмрийский филиал Ереванской государственной академии художеств
e-mail: gaya-papikyan@mail.ru

ОТРЫВКИ ИЗ ИСТОРИИ СТОЛЕТНЕЙ ШКОЛЫ ЖИВОПИСИ

Каждый раз, когда мы говорим об искусстве, культуре, художниках в Гюмри, невозможно не упомянуть Гюмрийскую художественную школу. В городе мало людей, которые хотя бы раз не слышали или не обращались в школу, будь то в сфере искусства или нет. С этой школой связаны практически все прошедшие художественные события, воспоминания художников.

Прошло столетие и художественная школа Меркурова стала базой для современной живописи/искусства Лениакана и Гюмри. Школа выработала в городе особый стиль мышления. Основана в 1921 году как художественная мастерская. В 1936 году школа стала четырехлетней. Одним из основателей мастерской был армянский живописец 20 века, график Георгий Брутян. Что интересно, школа прошла свой исторический путь за сто лет и «увидела» три исторических слоя города. Он был основан в Александрополе, создан в Лениакане и продолжает развиваться в Гюмри. Следует отметить, что это была единственная государственная художественная школа в области.

PAPIKYAN Gayane (Armenia)

Yerevan State Academy of Fine Arts Gyumri Branch

e-mail: gaya-papikyan@mail.ru

EXCERPTS FROM THE HISTORY OF THE CENTENARY SCHOOL OF PAINTING

Every time we talk about the experience, culture, artists of Gyumri, it is impossible not to remember the Gyumri art school. In a small town, people who don't hear and don't explain in school wake up in the realm of experience or not. With this school connection, almost all past artistic events, the sensations of artists.

A century has passed and Merkurov's art school has become the base for modern painting/art of Leninakan and Gyumri. The school has developed a special way of thinking in the city. It was founded in 1921 as an art workshop. In 1936 the school became a four-year school. One of the founders of the workshop was the Armenian painter of the 20th century, graphic artist Georgy Brutyan. Interestingly, the school has passed its historical path for a hundred years and "saw" three historical layers of the city. It was founded in Alexandropol, created in Leninakan and continues to develop in Gyumri. It should be noted that this was the only state art school in the region.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Արաքս (Հայաստան)

ՀԳՊԱ Գյումրու մասնաճյուղ

Շիրակի պետական համալսարան

էլ. փոստ՝ araxmargaryan@gmail.com

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆՈՒՄ ԱՊՐԱԾ ՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԾ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐԸ. ՀԱԿՈՒ ՀԱԿՈՒՅՑԱՆ, ՊԵՏՐՈՍ ԿՈՆՏՈՒՐԱԶՅԱՆ, ՆՎԵՐ ՍԱՖՅԱՆ

«Սոցիալիստական դրախտավայրի» մտապատկերով ոգեշնչված՝ բազմահազար հայրենադարձներ, ռոմանտիկ մղումով համակված, 1946-48 թթ. վերադարձան հայրենիք: Երկրորդ համաշխարհայինում հաղթանակած երկիրը հեռվից թվում էր արդարության, հույսի ու լույսի փարոս: Սակայն հայրենիքը դեռ պատրաստ չէր ընդունելու իր բազմաթիվ տարագիր զավակներին: Բարզավան ու զարգացած երկրներից գաղթած հայորդիները հայտնվեցին խոր հիասթափության մեջ. քաղցը, հետպատերազմյան տարիների անհարմարավետ կյանքը մի կողմից, քաղաքական հալածանքները՝ մյուս կողմից, շուտով փշրեցին հայրենիքում հաստատվելու ու կայանալու այն դյուրաբեկ հույսերը, որ փայփայում էին նրանք: Նրանց մի մասն էլ

աքսորվեց Սիբիրի խորքերը՝ մատնվելով անխուսափելի կորստյան: Բչերին հաջողվեց արմատներ ձգել հայրենի հողում:

Ծնունդով շիրակցի նկարիչների կողքին 1950-1960-ականներին Լենինականում ապրել ու ստեղծագործել են սփյուռքահայ գեղանկարիչներ Հակոբ Հակոբյանը, Պետրոս Կոնտուրաջյանը, Նվեր Սաֆյանը: Նրանք, վերադառնալով հայրենիք, հաստատվեցին նախնիների հողում ու սկսեցին այստեղ արարել: Շատերի համար դա դյուրին գործ չէր. տարբեր էին կենսապայմանները, աշխարհայացքները, արվեստի զարգացման տեսլականները: Սոցեալիզմի կադապարները կաշկանդում ու արգելափակում էին ստեղծագործողներին, ու այնուամենայնիվ, չնայած սահմանափակ հնարավորություններին՝ Լենինականում հնարավոր էր գտնել սեփական ուղին ու ձեռագիրը, կամ, ինչպես գրելու էր ճարտարապետ Ա. Իվանովը. «Ազատությունը՝ վանդակի մեջ»: Չէ՞ որ այստեղ ի մի էին գալիս Արևելքն ու Արևմուտքը, հինն ու նորը, հոգին ու մարմինը, ավանդույթն ու նորարարությունը. ամեն որ գտնում էր այն, ինչ հարկավոր էր իր էությանն ու հոգուն: Նրանց համար Լենինականը դարձավ երկրորդ հայրենիք և կոչեց ապրելու և ստեղծագործելու:

МАРГАРЯН Аракс (Армения)

Гюмрийский филиал Ереванской государственной академии художеств

Ширакский государственный университет

e-mail: araxmargaryan@gmail.com

**ХУДОЖНИКИ-РЕПАТРИАНТЫ, ЖИВШИЕ И ТВОРИВШИЕ
В ЛЕНИНАКАНЕ: ПЕТРОС КОНТУРАДЖЯН, АКОП АКОПЯН,
НВЕР САФЯН**

В поисках «Социалистического рая» репатрианты первой волны в 1947-48 гг. возвратились на Родину. Их издала манила страна, победившая фашизм. Она казалась маяком света и справедливости. Однако, действительность оказалась иной. Родина не была готова принимать своих сыновей из чужбины. Голод, непереносимые бытовые условия с одной стороны, политические преследования с другой, разочеровали многих репатриантов. Вскоре многие из них были сосланы в Сибирь, где подвергались пыткам и насилию. Очень немногим повезло остаться в живых и проявить свои возможности. Наряду с местными художниками, в 1950-1960 гг. в Ленинакане жили и творили художники-репатрианты: Петрос Контураджян, Акоп Акопян, Нвер Сафян. Их творчество развивалось разными путями, и каждый из них внес свой вклад в развитие Ленинаканской художественной культуры.

MARGARYAN Araks (Armenia)

Yerevan State Academy of Fine Arts Gyumri Branch

Shirak State University

e-mail: araxmargaryan@gmail.com

**REPATRIATE ARTISTS LIVING AND WORKING IN LENINAKAN:
PETROS KOTURAJYAN, HAKOB HAKOBYAN,
NVER SAFYAN**

In search of "Socialist Paradise" many repatriates of the first wave of 1947-48 returned to their homeland. They were attracted from afar by the country that defeated fascism. The reality turned out to be different. The motherland was not ready to accept its sons from a foreign land. Hunger, intolerable living conditions on the one hand, political persecution on the other, disappointed many repatriates. Soon, many of them were exiled to Siberia, where they were subjected to torture and violence. In 1950-1960 along with local artists repatriate artists lived and worked in Leninakan: Petros Konturadzhyan, Hakob Hakobyan, Nver Safyan. Their work developed in different ways, and yet each of them contributed to the development of Leninakan artistic culture.

ԱՍԱՏՐՅԱՆ Աննա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ

էլ. փոստ՝ instart@sci.am

**ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆԸ ԵՎ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐԸ
«ԳԵՂԱՐՎԵՍՏ» ՀԱՆԳԵՍԻ ԷՋԵՐՈՒՄ (ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է
Գ.ԼԵՎՈՆՅԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻՆ)**

Ծանրակշիռ է ՀԽՍՀ արվեստի առաջին վաստակավոր գործիչ, արվեստաբան, բանասեր, պատմաբան, մատենագետ, հրատարակչական գործիչ, խմբագիր, պրոֆեսոր Գարեգին Լևոնյանի (1872, Ալեքսանդրապոլ - 1947, Երևան) ավանդը խորհրդահայ արվեստագիտության և գրականագիտության զարգացման գործում:

Գուսան Ջիվանու որդի Գ.Լևոնյանը, ողջ կյանքը նվիրելով հայ ժողովրդի նյութական և հոգևոր արժեքների ուսումնասիրությանը, քննության է առել արվեստի ու բանասիրության տարբեր մարզերի այնպիսի հարցեր, որոնք մինչ այդ կա՛մ բոլորովին չէին հետազոտվել, կա՛մ հետազոտվել էին մասնակիորեն: Գ.Լևոնյանը երբեմն հանդես է գալիս ոչ միայն որպես տվյալ բնագավառի *սոսջին* ուսումնասիրող, այլև *տեսաբան* (աշուղագիտություն, մատենագիտություն, կիրառական արվեստի պատմություն ևն):

Հայ արվեստաբանության մեջ Գ.Լևոնյանն **առաջինն էր**, որ փորձ արեց ի մի բերել հայ արվեստի պատմությունը: Մնայուն արժեքներ են «Արձանագործությունը և քանդակը պատմական Հայաստանում» (1937), «Պարարվեստը հին Հայաստանում» (1940), «Թատրոնը հին Հայաստանում» (1941) և այլն: Իսկ աշուղագիտական աշխատությունները՝ «Հայ ժողովրդական և աշուղական երգերը և նրանց փոխհարաբերությունը», «Սայաթ-Նովա», «Աշուղները և նրանց արվեստը», դրեցին աշուղական արվեստի տեսության հիմքերը: Բնույթով եզակի է «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը» աշխատությունը, որը ներկայացնում է հայ ժողովրդի ստեղծած գրքային-մատենային հարուստ մշակույթն ու գրատպության բարձր արվեստը (V-XIX դդ.):

Գ. Լևոնյանն **առաջինն էր**, որ Խորհրդային Հայաստանի կառավարության կողմից արժանացավ հանրապետության արվեստի վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչման՝ ծննդյան 60 և գրական-մշակութային գործունեության 40-ամյակի առթիվ (1932):

Անժխտելի է Լևոնյանի տպագիր ու անտիպ ժառանգության պատմաճանաչողական արժեքն ու գիտական նշանակությունը: Սակայն նրա ստեղծագործական, գիտական-հրապարակախոսական գործունեության պասկը դարձավ «Գեղարվեստ» հանդեսը (1908, Թիֆլիս)՝ հայ առաջին արվեստաբանական պարբերականը, որտեղ տպագրվում էին արվեստի բոլոր ճյուղերի՝ ճարտարապետության, կերպարվեստի, երաժշտության, պարարվեստի ու թատերական արվեստի վերաբերյալ պատմական ու տեսական, ինչպես նաև գեղագիտության ու արվեստի փիլիսոփայության, գրականագիտության հարցերին նվիրված հոդվածներ:

Չեկուցման նպատակն է՝ քննության առնել երաժշտության հարցերը «Գեղարվեստ» հանդեսի էջերում:

АСАТРЯН Анна (Армения)

Институт искусств НАН РА

e-mail: instart@sci.am

**ГАРЕГИН ЛЕВОНЯН И ВОПРОСЫ МУЗЫКАЛЬНОГО
ИСКУССТВА НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ГЕХАРВЕСТ»
(ПОСВЯЩАЕТСЯ 150-ЛЕТНЕМУ ЮБИЛЕЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ
Г. ЛЕВОНЯНА)**

Неоспорим весом вклад первого Заслуженного деятеля искусств Арм. ССР, искусствоведа, филолога, историка, библиографа, издателя, редактора, профессора Гарегина Левоняна (1872, Александрополь – 1947, Ереван) в развитие советского армянского искусствоведения и литературоведения.

Сын гусана Дживани, Г. Левонян посвятил всю свою жизнь изучению материальных и духовных ценностей армянского народа, исследовал до того либо вовсе не изучавшиеся, либо изучавшиеся частично вопросы разных областей

искусства и филологии. Г. Левонян в отдельных случаях выступал в качестве не только *первого* исследователя, но и *теоретика* данной области (ашуговедение, библиография, история прикладного искусства и пр.).

В армянском искусствоведении Г. Левонян **первым** предпринял попытку обобщения истории армянского искусства. Непреходящими ценностями являются его «Памятники и скульптура в исторической Армении» (1937), «Искусство танца в Древней Армении» (1940), «Театр в Древней Армении» (1941) и другие. Ашуговедческие труды, такие как «Армянские народные и ашугские песни и их взаимосвязь», «Саят-Нова», «Ашуги и их искусство» заложили основы теории ашугского искусства. По сути уникальным является труд «Армянская книга и искусство печати», в которой представлена вся созданная армянским народом богатая книжно-библиографическая культура и высокое искусство книгопечатания (V-XIX вв.).

Правительство Советской Армении **первым** удостоило почетного звания Заслуженного деятеля искусств республики Г. Левоняна – в связи с 60-летием со дня рождения и 40-летием литературно-культурной деятельности (1932).

Историко-познавательная ценность и научное значение изданного и неизданного наследия Г. Левоняна неоспоримы. Однако венцом его творческой и научно-публицистической деятельности стал журнал «Гехарвест [Искусство]» (1908, Тифлис) – первое армянское искусствоведческое периодическое издание, в котором публиковались исторические и теоретические статьи, охватывающие все сферы искусства: архитектуру, изобразительное искусство, музыку, танцевальное и театральное искусства, а также затрагивающие вопросы философии искусства, эстетики и литературоведения.

Цель доклада – подвергнуть анализу рассматриваемые на страницах журнала «Гехарвест» вопросы музыкального искусства.

ASATRYAN Anna (Armenia)

Institute of Arts NAS RA
e-mail: instart@sci.am

**GAREGIN LEVONYAN AND THE ISSUES OF MUSIC ART ON THE
PAGES OF THE “GEGHARVEST” JOURNAL (DEDICATED
TO G. LEVONYAN’S 150th ANNIVERSARY OF BIRTH)**

The first Honored Art Worker of the Armenian SSR, art historian, philologist, bibliographer, publishing worker, editor, professor Garegin Levonyan (1872, Aleksandropol – 1947, Yerevan) made a valuable contribution to the development of Armenian art criticism and literary studies.

The son of gusan Jivani, G. Levonyan dedicated his whole life to the study of material and spiritual values of the Armenian people, examined previously not examined at all, or examined but partially issues of various fields of arts and philology. In some

instances, G. Levonyan acted as not only the *first* researcher, but also the *theoretician* in a specific field (ashugh art studies, bibliography, history of applied arts, etc.).

In Armenian art criticism, G. Levonyan was the *first* to make an attempt to generalize the history of Armenian art. His “Monuments and Sculptures in Historical Armenia” (1937), “The Art of Dance in Ancient Armenia” (1940), “Theater in Ancient Armenia” (1941), and others are enduring values, and the articles on ashugh art studies, such as “Armenian Folk and Ashugh Songs and their Relationship”, “Sayat-Nova”, “Ashughs and their Art” laid the foundations for the theory of ashugh art. His work “The Armenian Book and the Art of Printing”, narrating the rich book and bibliography culture of the Armenian people, as well as the high quality of the art of book printing (V-XIX centuries), is essentially unique.

G. Levonyan was the *first* to have been awarded the prestigious title of Honored Art Worker of the Arm. SSR by the Government of Soviet Armenia in connection with his 60th anniversary of birth and 40th anniversary of literary and cultural activity (1932).

The historical and cognitive values and the scholarly significance of the published and unpublished legacy of G. Levonyan are undeniable. However, the crown of his creative and scholarly-publicistic career was the “Gegharvest (Art)” journal (1908, Tiflis) – the first Armenian art history periodical, where historical and theoretical articles, embracing all the branches of art, such as architecture, visual arts, music, dance and theater arts, as well as those addressing the issues of philosophy of art, aesthetics and literary studies were printed.

The report aims to analyze the issues of music art touched upon on the pages of the “Gegharvest” journal.

ԱՄԱՏՐՅԱՆ ԱՆԻ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայազիտական հետազոտությունների կենտրոն
Երևանի պետական կոնսերվատորիայի Գյուլմրու մասնաճյուղ
Էլ. փոստ՝ aniani79@mail.ru

ԳԵՈՐԳԻ ՏԻԳՐԱՆՈՎԸ «ՆԱՄՈՒՄ» ՕՊԵՐԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

Գ. Տիգրանովի կողմից իր ժամանակակիցների երաժշտական ստեղծագործությունների խորը վերլուծությունները մերօրյա երաժշտագետների համար մեծ արժեք ունեն։ Օրինակ՝ Լ. Խոջա-Էյնաթովի «Նամուս» օպերայի նրա մեկնությունը, որի մասին կխոսենք սույն զեկուցման շրջանակներում։

Օպերան գրվել է Շիրվանզադեի համանուն վեպի հիման վրա։ Մա պատմություն է բռնի ուժով բաժանված երիտասարդների դժբախտ սիրո, տառապանքի և

մահվան մասին: Այն բացահայտում է XX դ. սկզբի Հայաստանի հասարակական կյանքի արատները, ներկայացնում ժամանակի կենցաղն ու սովորույթները: Գ.Տիգրանովի հավաստմամբ, հենց վեպի հումանիստական բարձր պայթույթը, մարդկային կերպարների ճշմարտացի բացահայտումն ու գործողության դրամատիկ զարգացումն էլ դրդեցին Լ. Խոջա-Էյնաթովին գրել օպերա:

«Նամուսը» քնարական-հոգեբանական օպերա է և ժանրային առանձնահատկություններով ու երաժշտական դրամատուրգիայի մեթոդներով սերտորեն կապված է Չայկովսկու և Ռախմանինովի օպերային ավանդույթների հետ: Խոջա-Էյնաթովը վարպետորեն գիտի օպերային արվեստի առանձնահատկությունները, տիրապետում է օպերային ձևերին և արտահայտչամիջոցներին: Կախված դրամատիկական կարիքից՝ նա դիմում է հուզական արտահայտիչ ռեչիտատիվին ու պարզ երկտող երգի ձևերին, արիաներին, երաժշտական և դրամատիկական մենախոսություններին: Արտաքին էֆեկտներին խորթ՝ Խոջա-Էյնաթովը ձգտում է երաժշտական հյուսվածքի յուրաքանչյուր տարրի դրամատիկական և հոգեբանական հիմնավորմանը: Օպերայի պարզ ու արտահայտիչ լեզուն ասոցացվում է հայկական ժողովրդական երաժշտության հետ: Սակայն կոմպոզիտորը չի դիմում ժողովրդական երաժշտության մեջբերմանը. փոխարենը ժողովրդական երգի հիմքը զգացվում է օպերայի երաժշտության մոդալ-ինտոնացիոն և մետրո-ռիթմիկ առանձնահատկությունների մեջ՝ վերջինիս տալով ազգային բուրմունք: Օպերայում ժողովրդական երգի ձևերը հարստացված են եվրոպական և ռուսական օպերային դասականներից որդեգրված կոմպոզիտորական տեխնիկայով:

Գ.Տիգրանովի կարծիքով, «Նամուսը» Լ. Խոջա-Էյնաթովի ստեղծագործական հաջողությունն է, նրա լավագույն, գեղարվեստական առումով ամենաամբողջական և հասուն ստեղծագործությունը և արժանի է իր տեղը զբաղեցնելու հայ երաժշտական թատրոնի պատմության մեջ: Իր ստեղծագործության մեջ Խոջա-Էյնաթովին հաջողվել է փոխանցել վեպի հիմնական գաղափարը, նրա սոցիալ-բացահայտող սկիզբը, ստեղծել հերոսների հիշարժան երաժշտական պատկերներ, փոխանցել մարդկային խորը մտահոգությունները: Իր երաժշտությամբ նա ունկնդրին ստիպում է անկեղծ համակրանք զգալ Սեյրանի և Մուսանի ճակատագրի նկատմամբ:

АСАТРЯН Ани (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
Гюмрийский филиал Ереванской государственной консерватории
e-mail: aniani79@mail.ru

ГЕОРГИЙ ТИГРАНОВ ОБ ОПЕРЕ «НАМУС»

Глубокий анализ музыкальных произведений своих современников сделанный Г. Тиграновым имеет большую ценность для сегодняшних музыковедов. Например, его интерпретация оперы Л. Ходжи-Эйнатова «Намус», о которой мы поговорим в рамках данного доклада.

Опера написана на основе романа Ширванзаде. Это повесть о несчастной любви, страданиях и смерти насильственно разлученных молодых людей. Роман вскрывает пороки социальной жизни Армении начала XX вв., представляет уклад и нравы того времени. По словам Г. Тигранова высокий гуманистический пафос романа, правдивое раскрытие человеческих характеров, драматизм развития действия и натолкнула Ходжа-Эйнатова на мысль написать оперу.

«Намус» - лирико-психологическая опера, связанная своими жанровыми особенностями, приемами музыкальной драматургии с оперными традициями Чайковского и Рахманинова. Ходжа-Эйнатов понимает специфику оперного искусства, владеет оперными формами и выразительными средствами. В зависимости от драматургической необходимости он прибегает к эмоциональному выразительному речитативу, к простым куплетным песенным формам, ариям, музыкально-драматическим монологам. Чуждый внешних эффектов, Ходжа-Эйнатов стремится к драматургической и психологической оправданности каждого элемента музыкальной фактуры. Простой и выразительный язык оперы связан с армянской народной музыкой. Однако композитор не прибегает к цитатному использованию народной музыки; вместо этого народно-песенная основа ощущается в ладо-интонационных и метро-ритмических особенностях музыки оперы, придавая последней национальный колорит. Народно-песенные формы в опере обогащены приемами композиторской техники, воспринявшей особенности европейской и русской оперной классики.

По мнению Г. Тигранова «Намус» творческая удача Л. Ходжа-Эйнатова, его лучшее, наиболее художественно законченное и зрелое сочинение и достойна занять свое место в истории армянского музыкального театра. Ходжа-Эйнатову удалось передать основной замысел романа, его социально-обличающее начало, создать запоминающиеся музыкальные образы героев, передать глубокие человеческие переживания. Своей музыкой он заставляет зрителя проникнуться неподдельным сочувствием к судьбе Сейрана и Сусанны.

ASATRYAN Ani (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of the NAS RA
Gyumri Branch of Yerevan Komitas State Conservatory
e-mail: aniani79@mail.ru

GEORGI TIGRANOV ON “NAMOUS” OPERA

G. Tigranov's in-depth analyzes of the musical works of his contemporaries are of great value to today's musicologists. For example, his interpretation of L. Khoja-Einatov's opera "Namous" (meaning honor), which we will talk about within the scope of this report.

The opera was written based on Shirvanzade's novel of the same name. This story is about the unhappy love, suffering, and death of young people separated by force. It

reveals the vices of public life in Armenia at the beginning of the 20th century and presents the lifestyle and customs of the time. According to G. Tigranov, the high humanistic pathos of the novel, the truthful disclosure of human characters, and the dramatic development of the action motivated L. Khoja-Einatov to write an opera.

With its genre features and musical dramaturgy methods "Namous" is a lyrical-psychological opera closely related to the operatic traditions of Tchaikovsky and Rachmaninoff. "Namous" is a lyrical-psychological opera, closely related to the operatic traditions of Tchaikovsky and Rachmaninoff with its genre features and musical dramaturgy methods. A stranger to external effects, Khoja-Einatov strives for the dramatic and psychological justification of every element of the musical texture. The simple and expressive language of the opera is associated with Armenian folk music. However, the composer does not resort to quoting folk music. Instead, the basis of the folk song is felt in the modal-intonational and metro-rhythmic features of the opera music, giving the latter a national flavor. Folk song forms in opera are enriched with compositional techniques adopted from European and Russian operatic classics.

According to G.Tigranov, "Namous" is L.Khoja-Einatov's creative success, his best, artistically most complete, and mature work, and deserves its place in the history of Armenian musical theater. In his work, Khoja-Einatov managed to convey the main idea of the novel, its socially revealing beginning, create memorable musical images of the characters, and express deep human concerns. With his music, he makes the listener feel genuine sympathy for Seyran and Susanna's fate.

ԱՂԱՅԱՆ ՌԻՏԱ (Հայաստան)

Երևանի պետական կոնսերվատորիայի Գյուլմրու մասնաճյուղ
Էլ. փոստ՝ rita.agayan@mail.ru

**ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԸ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐ
ԷԴՈՒԱՐԴ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ**

Հայ կոմպոզիտորական արվեստի ընդգրկուն թեմաների մեջ ուրույն տեղ ունեն բանաստեղծական տեքստերից ներշնչված կերպարները: Այս կամ այն գրական տեքստի ընտրությունը պայմանավորված է կոմպոզիտորի աշխարհընկալման և լեզվամտածողության առանձնահատկություններով: Գեղարվեստական բովանդակության և ստեղծագործական խնդրի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առավել բազմակողմ ներկայացնելու կոմպոզիտորի ներաշխարհը, նրա երաժշտական մտածողության ինքնատիպությունը, անկրկնելիությունը և տեղը հայ ու համաշխարհային երաժշտության համայնապատկերում: Հաղորդման մեջ անդրա-

դարձ է կատարվում հայ կոմպոզիտորական դպրոցի փայլուն ներկայացուցիչ Է. Հայրապետյանի վոկալ շարքերին՝ գրված ռոմանտիկ-սիմֆոնիստ բանաստեղծներ Յ.Այինդորֆի, Ջ.Բայրոնի, Շ.Գեորգեի, Մ.Մեծարենցի խոսքերով: Համաշխարհային պոեզիայի հարուստ գանձարանից ընտրված են այն բանաստեղծությունները, որոնք արտահայտում են բարոյահոգեբանական այլևայլ զգացումներ, հույսի, սիրո և հավատի թեմաներ՝ պարուրված ողբերգականության շղարշով: Երաժշտական կերպարները սնուցող բազմաթիվ ազդակներից նշենք ավստրազերմանական երաժշտական ավանդույթների, բարոկկո դարաշրջանի և ռոմանտիկական երաժշտության ռևալյուցիոնները, հայ հոգևոր երգաստեղծության, հատկապես տաղերի ձևագոյացման սկզբունքները, որոնք, միահյուսվելով կոմպոզիտորի լեզվամտածողության ուրույն դրսևորումներին, ստեղծում են անհատականությամբ դրոշմված չափազանց արտահայտիչ ստեղծագործություններ:

АГАЯН Рита (Армения)

Гюмрийский филиал Ереванской государственной консерватории
e-mail: rita.agayan@mail.ru

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В ТВОРЧЕСТВЕ КОМПОЗИТОРА ЭДУАРДА АЙРАПЕТЯНА

Персонажи, вдохновленные поэтическими текстами, занимают особое место среди обширных тем армянского композиторского искусства. Выбор того или иного художественного текста определяется особенностями мировосприятия и языкового мышления композитора. Анализ художественного содержания и творческой проблемы дает возможность более разносторонне представить внутренний мир композитора, своеобразие его музыкального мышления, уникальность и место в панораме армянской и мировой музыки. В сообщении рассматриваются вокальные сочинения яркого представителя армянской композиторской школы Э.Айрапетяна, написанные на слова поэтов-романтиков-символистов Ю.Айхендорфа, Дж.Байрона, Ш.Гюге, М.Мецаренца.

Из богатой сокровищницы мировой поэзии отобраны стихи, выражающие нравственно-психологические переживания, темы надежды, любви и веры, окутанные пеленой трагедии. Среди многочисленных импульсов, питающие музыкальный язык, следует упомянуть стилизации под австро-немецкие музыкальные традиции, музыку эпохи барокко и романтизма, принципы армянского духовного песенного творчества, особенности формообразования тагов, которые, переплетаясь с неповторимыми проявлениями языкового мышления композитора, создают произведения яркой выразительности.

AGHAYAN Rita (Armenia)

Gyumri Branch of Yerevan Komitas State Conservatory

e-mail: rita.agayan@mail.ru

POETIC IMAGES IN THE WORKS OF COMPOSER EDUARD HAYRAPETYAN

Characters inspired by poetic texts occupy a special place among the vast themes of Armenian composer art. The choice of this or that artistic text is determined by the characteristics of the worldview and linguistic thinking of the composer. An analysis of the artistic content and creative problem makes it possible to present the inner world of the composer, the originality of his musical thinking, his uniqueness and place in the panorama of Armenian and world music in a more versatile way. The report discusses the vocal compositions of the prominent representative of the Armenian composer school E. Hayrapetyan, written to the words of the symbolist romantic poets Y. Aichendorff, J. Byron, S. George, M. Metsarents. From the rich treasury of world poetry, poems have been selected that express moral and psychological experiences, themes of hope, love and faith, shrouded in a veil of tragedy. Among the numerous impulses that nourish the musical language, we should mention the stylizations of the Austro-German musical traditions, the music of the Baroque and Romantic eras, the principles of Armenian spiritual songwriting, the peculiarities of the formation of tags, which, intertwined with the unique manifestations of the composer's linguistic thinking, create works of vivid expressiveness.

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն,
Երևանի պետական կոնսերվատորիայի Գյումրու մասնաճյուղ
Էլ. փոստ՝ hasmik.har@mail.ru

ՕՐՈՐԻ ԺԱՆՐԸ ՇԻՐԱԿԻ ԱՐԴԻ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՄԵՉ

Օրորոցային երգը հայ ժողովրդական բանահյուսական երգային ժառանգության հնագույն և մինչև նույն ժամանակ ամենակենսունակ ժանրերից մեկն է: Կարելի է պնդել, որ հայոց հինավուրց պատմության ընթացքում միշտ հնչել է օրորոցային երգը՝ որպես հայ կնոջ հուզական աշխարհի և զգացմունքայնության կարևորագույն արտահայտիչ: Հայ ֆոլկլորագիտության մեջ և հատկապես քնարական բա-

նահյուսության ժանրային համակարգում հետաքրքրությունն այս ժանրի նկատմամբ չի նվազում: Պատճառը թե՛ ժանրային բնորոշիչների բազմազանությունն է, թե՛ արտահայտչամիջոցների առատությունը: Հատկապես կարևորվում է հորինողի հանկարծաբանական հորինվածքային կարողությունների և դրանց համարժեք արտահայտչամիջոցների կենսական փոխկապակցվածությունն ու գեղարվեստական խորությունը: Այս հատկանիշների շնորհիվ է, որ օրորոցային երգը պահպանել է իր կենսականությունը նաև Ծիրակի արդի երաժշտական բանահյուսության մեջ: Իր հարուստ երաժշտական ժառանգության մեջ, որտեղ խտացած են Արևմտյան Հայաստանի, հատկապես Բարձր Հայքի երաժշտաբանահյուսական կարևորագույն բնորոշիչներ, այսօր էլ հիշվում և նորովի հորինվում են օրորոցային երգեր՝ լավագույնս պահպանելով հայ մոնոդիկ երգաստեղծության հորինվածքային հիմնարար սկզբունքները:

АРУТЮНЯН Асмик (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА
Гюмрийский филиал Ереванской государственной консерватории
e-mail: hasmik.har@mail.ru

ЖАНР КОЛЫБЕЛЬНОЙ ПЕСНИ В СОВРЕМЕННОМ МУЗЫКАЛЬНОМ ФОЛЬКЛОРЕ ШИРАКА

Колыбельная – один из древнейших и в то же время один из самых ярких жанров армянского песенного фольклорного наследия. Можно утверждать, что на протяжении всей древней армянской истории колыбельная всегда исполнялась как важнейшее выражение эмоционального мира и чувствительности армянской женщины. В армянском фольклоре и особенно в жанровой системе лирического фольклора интерес к этому жанру не уменьшается. Причина - как в разнообразии жанровых характеристик, так и в обилии выразительных средств. Особенно важны жизненная взаимосвязь и художественная глубина внезапных художественных способностей изобретателя и эквивалентных им средств выражения. Именно благодаря этим характеристикам колыбельная сохранила свою жизненную силу и в современном музыкальном фольклоре Ширака. В его богатом музыкальном наследии, где сосредоточены важнейшие музыкально-исторические характеристики Западной Армении, особенно Высокого Айка, до сих пор помнят и изобретают заново колыбельные, наилучшим образом сохраняя основополагающие принципы композиции армянского монодического песенного творчества.

HARUTYUNYAN Hasmik (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
Gyumri Branch of Yerevan Komitas State Conservatory
e-mail: hasmik.har@mail.ru

THE LULLABY GENRE IN SHIRAK'S CONTEMPORARY MUSICAL FOLKLORE

The lullaby is one of the oldest and at the same time one of the most vibrant genres of the Armenian folklore song heritage. It can be argued that throughout the ancient Armenian history, lullaby has always been the most important expression of the emotional world and sensibility of the Armenian woman. In Armenian folklore, and especially in the genre system of lyrical folklore, the interest in this genre does not decrease. The reason is both the variety of genre characteristics and the abundance of means of expression. The vital interrelationship and artistic depth of the inventor's sudden fictional abilities and their equivalent means of expression are especially important. It is because of these characteristics that the lullaby has retained its vitality in Shirak's modern musical folklore as well. In its rich musical heritage, where the most important musical-historical characteristics of Western Armenia, especially High Hayk, are concentrated, lullabies are still remembered and invented anew, preserving the fundamental principles of composition of Armenian monodic songwriting in the best possible way.

ԼԵՉՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ЛИНГВИСТИКА, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
PHILOLOGY, LITERARY STUDIES

ԲԱՌՆԱՍՅԱՆ Ջեմմա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ barnasyanjemma@mail.ru

ԱԾԱՆՑՈՒՄԸ ՇԻՐԱԿԻ ՄԱՐԶԻ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ¹

Համահայերենյան իրողություն է վերջածանցների գերակշռությունը նախածանցների համեմատությամբ: Ըստ հատուկ կազմված ծրագրի՝ ՀՀ Շիրակի մարզի մի շարք գյուղերում հավաքչական աշխատանքներ իրականացնելիս տեղեկություններ ենք քաղել նաև բառակազմական տարաբնույթ իրողությունների մասին (բառաբարդում, բառածանցում և այլն)՝ հրնթացս համոզվելով, որ վերջածանցներն անհամեմատ շատ են նախածանցներից: Այդ մասին կարող ենք վկայել մարզի տարբեր գյուղերում մեր իրականացրած հավաքչական աշխատանքների արդյունքում կուտակված փաստերը ներկայացնելով:

Քննության առարկա դարձնելով Շիրակի մարզի գյուղերի խոսվածքներում գործառող բառակազմական միջոցները՝ մեր այս աշխատանքում անդրադարձել ենք նախածանցներին ու վերջածանցներին՝ կարևորելով հատկապես ինքնատիպ ածանցումները: Մեզ հետաքրքրում է, թե գործառական ինչ արժեք են դրսևորում այս տարածքի խոսվածքներում առկա բառակազմական ձևերն ու միջոցները: Գտել ու ներկայացրել ենք տարբեր խոսվածքներում առկա փոխառյալ ածանցներ, որոնք բառին իմաստային նրբերանգներ են հաղորդում: Ներկայացրել ենք նաև օտար լեզուներից փոխառյալ արմատական ձևերին միացող հայերեն ածանցներ, որոնց միջոցով տվյալ բառաբաղադրությունն ունենում է հայաբանության արժեք:

БАРНАСЯН Джемма (Армения)

Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА
e-mail: barnasyanjemma@mail.ru

АФФИКСАЦИЯ В ГОВОРАХ СЕЛ ШИРАКСКОЙ ОБЛАСТИ

Общеармянской языковой действительностью является перевес суффиксов по сравнению с префиксами. По специально составленной программе в ряде сел Ширакской области при осуществлении собирательной деятельности собрали информацию также о разнообразных словообразовательных реальностях (словосложе-

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B111 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

ние, аффиксация и т.д.) – при этом убеждаясь, что суффиксов несравненно больше, чем префиксов. Можем засвидетельствовать это, представив факты, накопленные в результате нашей собирательной работы, проведенной в разных селах области.

Сделав предметом исследования словообразовательные средства, используемые в говорах сел Ширакской области, в данной работе мы рассмотрели префиксы и суффиксы, в особенности придавая значение оригинальным суффиксациям. Нас интересует, какое функциональное значение представляют словообразовательные формы и средства, присутствующие в диалектах этой области. Нашли и представили заимствованные суффиксы в разных диалектах, которые придают слову смысловые оттенки. Мы также представили заимствованные из иностранных языков присоединяемые к корневым формам армянские суффиксы, посредством которых этот словесный состав имеет арменоведческое значение.

BARNASYAN Jemma (Armenia)

Language Institute named after H. Acharyan NAS RA
e-mail: barnasyanjemma@mail.ru

AFFIXATION IN DIALECTS OF SOME VILLAGES OF SHIRAK REGION

The preponderance of suffixes compared to prefixes is the all-Armenian linguistic reality. According to a specially worked-out program, in a number of villages in the Shirak region, in the course of collecting activities, also information was collected on various word-building realities (composition, affixation, etc.) - while making sure that there are incomparably more suffixes than prefixes. We can testify to this by presenting the facts accumulated as a result of our collecting work carried out in different villages of the region.

Having made the subject of research word-formation means, used in the dialects of the villages of the Shirak region, in this paper, we studied prefixes and suffixes, especially giving importance to the original suffixes. We are interested in the functional meaning of the word-formation forms and means present in the dialects of this area. We found and presented borrowed suffixes in different dialects, which give the word semantic tints. We also introduced Armenian suffixes borrowed from foreign languages attached to root forms, through which this verbal composition has an Armenological significance.

ԽԱԶՍՏՐՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ hasmikkhach1960@gmail.com

**ՏԱՆ ՀԱՏԱԿ (ԳԵՏԻՆ) ՀԱՍԿԱԳՈՒԹՅԱՆ ԲԱՌԱՆՈՒՆՆԵՐԸ
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ¹**

«Տուն և տնտեսություն» իմաստային դաշտն արտացոլող բառանունների շարքում ներառել ենք նաև գետին բառանունը, քանի որ բարբառային հայերենում այն գործառու է ոչ միայն «հողի երես» իմաստով, այլև որպես «տան հողե հատակ» հասկացության նշանակելի:

Բարբառային հայերենում «տան հատակ» հասկացության գետին բառանունը՝ իր հնչյունական բազմաթիվ տարբերակներով (գ'էդին, քէդին, քիդին, կետին ճէտին, ջէդին և այլն), տարածքային ամենամեծ ընդգրկումն ունի:

Հայերենի բարբառներում որպես «տան հողե հատակ» հասկացության նշանակելի դիտարկել ենք նաև պահլավական փոխառություն համարվող տախտ բառանունը, որը հին մատենագրության մեջ գործառվել է «գահ, աթոռ, թագավորական գահույք, մահճակալ» իմաստներով: Թախտ հնչաձևով հիշյալ բառանունը բարբառային հայերենում ավելի հաճախ գործառվել է «տախտակե բազմոց» նշանակությամբ, իսկ Մոկսում և Ալաշկերտի որոշ խոսվածքներում՝ տախտ հնչատարբերակով՝ նաև որպես «սենյակի փայտամած կամ հողե հատակ»:

Յատակ՝ «տակը, խորքը, գետին, հողի երեսը» իմաստով բառանունը Հ.Աճառյանը համարում է բնիկ հայերեն բառ՝ հնիս. pedo- ոտք բառից սերած: Հատակ բառանունը բարբառային հայերենում գործածվում է տարբեր իմաստներով՝ հատակ՝ «տան հատակ» (Ախայցխա), հ'անատագ (ան+ատակ)՝ դժոխք (Շիրակ), ատակ՝ «գետնի ամուր հողաշերտ, որի վրա շենքի պատերն են դնում» (Արցախ), ադոգ՝ «յուղի տականք» (Հանրն), ատակ՝ «դժոխք» (Արցախ), ատկենալ՝ «սուզվել ջրի տակ» (Չեյթուն), հանատագը գնալ՝ «անհետանալ, կորչել» (Արարատ), ատակուկ՝ «կորած, անհետացած» (Սասուն) և այլն:

Ղարաբաղ-Ճամախիի և Ագուլիս-Մեղրիի բարբառախմբերի խոսվածքներում որպես «գետին» հասկացության բառանուն փաստված է տափ-ը:

Բարբառներում «սենյակի հատակ» իմաստով գործառում է նաև տապան-ը (տաբան, դարօն հնչաձևերով): Ըստ Հ. Աճառյանի՝ տապան-ը Չենկիլերում «սենեակի մեջ հողե յատակն է (առանց տախտակամածի): Գիտնականը փաստում է նաև տաբան բառանունը, որը, ըստ նրա, Մուշի բարբառում «գիւղական տան յետևի մասն» է:

«Գետին» հասկացության նշանակելիներ ենք դիտարկել սահմանափակ կիրառություն ունեցող հետևյալ բառանունները՝ ցածր, խօղուն վրրըն, հօղ, խօղ, խէղ, դէշիմա, բարմալ և այլն:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B111 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

ХАЧАТРЯН Асмик (Армения)

Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА

e-mail: hasmikkhach1960@gmail.com

СЛОВОФОРМЫ ПОНЯТИЯ ПОЛ ДОМА (ЗЕМЛЯ) В ДИАЛЕКТНОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Слово земля (գետին - гетин) в диалектном армянском языке используется не только в смысле "поверхность земли, почва", но и как значимый компонент понятия "земляной пол дома". Поэтому мы включили его в ряд слов, отражающих семантическое поле "дом и хозяйство".

В диалектном армянском языке словоформа гетин в значении «пол дома» (տան հատակ – тан хатак) имеет самый большой территориальный охват. И в диалектах армянского языка он проявляется во многих фонетических вариантах (գ'ետին - г'эдин, բետին- кедин, բիդին - кидин, կետին- кетин, ճետին – четин, ջետին - джедин и др.).

В качестве понятия "земляной пол дома" в армянских диалектах мы рассматривали также слово тахт (տախտ), считающееся пехлевийским заимствованием, которое в древних рукописях употреблялось в значении "трон, стул, королевский престол, ложе". В армянском диалекте слово тахт чаще использовалось в значении "тахта, широкая доска – сиденье", а в некоторых говорах Мокса и Алашкерта – также как "дощатый или земляной пол комнаты".

В говорах диалектов регионов Карабах-Шамахи и Агулис-Мегри в качестве словаря понятия "гетин" зафиксировано տափ (тап).

В диалектном армянском языке в значении "земляной пол комнаты" использовалось также слово тапан (տափան) в вариантах (տափան - табан, դարոն - дабон).

Пол (հատակ) в значении "под... (внизу), вглубь, на землю" Гр. Ачарян считает исконно армянским словом - производным от слова pedo- нога (индоевропейского праязыка).

Слово пол (հատակ) в диалектном армянском языке используется в разных смыслах: հատակ -пол дома (Ахалцих), հ'անտակ (h'анатак) - ад (Ширак), տակ (атак – твердый слой земли, на который кладут стены здания (Арцах), տափ (адог) – выварки, осадок топленого масла (Ачин), տակ (атак) - ад (Арцах), տակենալ (аткенал) - опуститься под воду (Зейтун), հանտաղ գնալ (ханатагэ гнал) – исчезнуть, потеряться (Арагат), տակունալ (атакунк) - потерянный, исчезнувший (Сасун) и др.

В качестве значений понятия "гетин" мы рассмотрели следующие лексические названия, имеющие ограниченное применение: ցածր (цадз), խողուն վրրին (хогун вэрэн) (на земле), հող, խող (hog, хог), խեղ (хег), դշիմա (дэшима), բարմալ (бармал) и др.

KHACHATRYAN Hasmik (Armenia)

Language Institute named after H. Acharyan NAS RA

e-mail: hasmikkhach1960@gmail.com

THE WORDS FOR THE CONCEPT “FLOOR OF THE HOUSE (GROUND)” IN DIALECTAL ARMENIAN

The word *գետին* (ground) in dialectal Armenian is used not only in the sense of "land surface", but also as a signifier of the concept "soil floor of the house". That is why we have included it in the list of the words that reflect the semantic field "house and household".

In dialectal Armenian, the word *գետին* (ground) for the concept "floor of the house" has the largest territorial coverage. And, it has a number of sound-forms in Armenian dialects (g'edin, kedin, kidin, ketin, tshetin, jedin, etc.).

We also considered the Pahlavi loanword *տախտ*, which was used in the ancient literature to mean "throne, chair, royal furniture, bed", as a signifier of the concept "soil floor of the house" in Armenian dialects. This word, sounded as *թախտ*, more frequently occurred in dialectal Armenian in the sense of "wooden sofa", meanwhile, also meaning "wooden or soil floor of the room" and sounded as *տախտ*, it appeared in Moks and in some speeches of Alashkert.

In the dialects of Karabakh-Shamakhi and Agulis-Meghri dialect groups, the word *տախ* is proved to be the name for the concept "ground".

In dialectal Armenian, the word *տախտան* (with sound-forms *taban*, *dabon*) was also used in the sense of "ground floor of a room".

H. Acharyan considers the word *հատակ* with the meaning "bottom, depth, ground, surface of the ground" as a native Armenian one derived from the Greek word *pedo* - foot.

The word "floor" is used in dialectal Armenian with different meanings: *հատակ* - "floor of the house" (Akhaltsikha), *հ'ախտախտ* - "hell" (Shirak), *ստակ* - "solid ground layer on which the walls of the building are placed" (Artsakh), *աղօզ* - "oil scum" (Hachin), *ստակ* - "hell" (Artsakh), *ստկենալ* - "to dive under water" (Zeytun), *հանատազը գնալ* - "to disappear, get lost" (Ararat), *ստակուկ* - "lost, disappeared" (Sasun), etc.

We have considered the following words with limited usage as signifiers for the concept floor/ground: *ցածը*, *խօղուն վրրըն* (on the soil), *հօղ*, *խօղ*, *խէղ*, *դէշինա*, *բարնալ*, etc.

ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ Վիկտոր (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ viktorkatvalyan@mail.ru

ԿԱՐՆՈ ԲԱՐԲԱՌ ՀԵՔԻՎՈՆԵՐՈՒՄ¹

Հայ բարբառագիտության արդիական խնդիրներից է բարբառների քննությունը պատմական հայեցակետով: Նման մոտեցմամբ հնարավոր է դիտարկել բարբառային լեզվի պատմական շերտերը, զարգացման ընթացքն ու միտումները՝ այդպիսով նաև նպաստելով ընդհանուր լեզվի պատմությանն առնչվող բազմաթիվ հարցերի պարզաբանմանը: Բարբառային կենդանի խոսքի հետազոտությունը թույլ է տալիս վեր հանել լեզվի զարգացման տարբեր շրջանների վերաբերող իրողություններ, համակարգային ու մասնակի բնույթի տեղաշարժեր: Նման հետազոտությունների արդյունավետությանը զգալիորեն կարող են նպաստել նաև բարբառային խոսքի՝ նախկինում կատարված արձանագրումները: Հասկանալի է, որ որքան ավելի վաղ շրջանի է վերաբերում նման գրառումը, այնքան այն արժեքավոր է, մյուս կողմից՝ որքան շատ ու բազմաբովանդակ են գրառված նմուշները, այնքան հավաստի կարող են լինել լեզվական փաստերը: Հայ բարբառների նկատմամբ բուռն հետաքրքրություն է սկիզբ առել XIX դարի վերջին տասնամյակներից, որն արտահայտվել է ինչպես բարբառային նյութի հավաքումով ու պարբերականներում բարբառային նմուշների հրատարակումով, այնպես էլ գիտական ուսումնասիրություններով: Այդ իրողությանը մեծապես նպաստել է նաև ժողովրդական բառ ու բանի հանդեպ աճող հետաքրքրությունը, բանահյուսական նյութի արժևորումն ու բանահավաքչական աշխատանքների լայն թափով ծավալումը: Ինչ խոսք, այդ շրջանում գրի առնված նյութը տարբեր պատճառներով ամբողջովին չի կարող ներկայացնել հնչյունական համակարգի յուրահատկությունները, հաճախ նաև քերականական ու բառապաշարային իրողությունները, սակայն նմուշների հնությունը և բավարար քանակությունը կարևոր դեր կարող են ունենալ հարյուր և ավելի տարիների ընթացքում բարբառներում տեղի ունեցած տեղաշարժերը դիտարկելիս:

Աշխատանքում դիտարկում ենք Կարնո բարբառի տարբերակային դրսևորումները «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» գիտական հրատարակության IV հատորի ընձեռած նյութի շրջանակում: Հատորում ընդգրկված են 1911-1916 թթ. Երվանդ Լալայանի խմբարշավի հավաքած հեքիաթները, որոնք գրի են առնված Ալեքսանդրապոլի, Բասենի և Ջավախքի տարածաշրջանների խոսվածքներով: Ձեռք բերված փաստերը քննում ենք Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրով XXդ. վերջին քառորդում գրանցված նյութերի հետ համեմատությամբ:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B111 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

КАТВАЛЯН Виктор (Армения)

Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА

e-mail: viktorkatvalyan@mail.ru

ДИАЛЕКТ КАРИНА В СКАЗКАХ

Одной из актуальных проблем армянской диалектологии является изучение диалектов с исторической точки зрения. При таком подходе можно наблюдать исторические пласты диалектного языка, процесс его развития и тенденции, способствуя тем самым прояснению многих вопросов, связанных с историей общего языка. Изучение диалектной живой речи позволяет выявить факты о разных стадиях развития языка, системных и частичных сдвигах. Предыдущие записи образцов диалектной речи могут значительно повысить эффективность таких исследований. Понятно, что чем древнее такая запись, тем она ценнее; с другой стороны, чем многочисленны и разнообразны образцы, тем надежнее могут быть языковые факты. Интерес к армянским диалектам восходит к последним десятилетиям XIX века, что выражалось как в сборе диалектного материала и публикации диалектных образцов в периодических изданиях, так и в научных исследованиях. Этому в немалой степени способствовали растущий интерес к народному творчеству, признание фольклорного материала и широкое использование фольклора. Конечно, материал, написанный в тот период, может по разным причинам не в полной мере отражать особенности фонетического строя, а также множество грамматических и лексических реалий, но древность и достаточное количество образцов могут сыграть свою роль в наблюдении за изменениями диалектов на протяжении сотни и более лет.

В работе рассматриваются варианты проявления диалекта Карина в рамках материала, предоставленного четвертым томом научного издания «Армянские народные сказки». В том вошли сказки, собранные экспедицией Ерванда Лалаяна в 1911-1916 гг., которые записаны по говорам регионов Александрополя, Басена и Джавахка. Полученные факты рассматриваем в сравнении с материалами, зарегистрированными в последней четверти XX века с помощью программы сбора материалов Диалектологического атласа армянского языка.

KATVALYAN Viktor (Armenia)

Language Institute named after H. Acharyan NAS RA

e-mail: viktorkatvalyan@mail.ru

KARIN DIALECT IN FAIRY TALES

One of the current problems of the Armenian dialectology is the examination of dialects from a historical perspective. With such an approach, it is possible to observe the

historical layers of the dialect language, its development process and tendencies, thus contributing to the clarification of many issues related to the history of the common language. The study of dialect live speech reveals facts about different stages of language development, systemic and partial shifts. Previous recordings of dialect speech samples can greatly enhance the effectiveness of such studies. It is clear that the older such a record, the more valuable it is; on the other hand, the more numerous and varied the samples, the more reliable the linguistic facts can be. The interest in Armenian dialects dates back to the last decades of the 19th century, which was expressed both in the collection of dialect material and the publication of dialect samples in periodicals, as well as in scientific studies. This reality was greatly facilitated by the growing interest in the folk art, the appreciation of folklore material and the widespread use of folklore. Of course, the material written during that period may, for various reasons, not fully reflect the features of the phonetic system, as well as many grammatical and lexical realities, but antiquity and a sufficient number of samples can play a role in observing changes in dialects for a hundred or more years.

In the work we consider the variant manifestations of the Karno dialect within the framework of the material provided by the IV volume of the scientific edition "Armenian Folk Tales". The volume includes fairy tales collected by Yervand Lalayan's expedition in 1911-1916, which recorded dialects of Alexandropol, Basen and Javakhk regions. We consider the obtained facts in comparison with the materials registered in the last quarter of the 20th century with the help of the program for collecting materials of the Dialectological Atlas of the Armenian Language.

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Ռոզա (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ vard-rosa@mail.ru

**«ՏՂԱ ԴԱՎԹԻ և ԱՂՋԻԿ ԽԱՆՂՈՒԹԻ ՀԵՔԻԱԹԻ»
ԼԵԶՎԱՌՃԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Չեկուցման մեջ անդրադարձել ենք հայ դյուցազնավեպի միապատում նյութերից մեկի՝ «Տղա Դավթի և աղջիկ Խանղութի հեքիաթի» լեզվաոճական քննությամբ, ժողովրդական աշխարհընկալման ու լեզվամտածողության, խոսքային ասույթի ձևավորմանը, գաղտնակարգման ու նշանասիմվոլային համակարգի առանձնահատկություններին՝ համեմատելով ակադեմիական հրատարակության (Բ հատոր, ընդհանուր խմբագրությամբ ակադեմիկոս Մ. Աբեղյանի, Եր., 1951թ.) նույնանուն պատումի հետ, որը պատմել է Թադևոս առաքյալի վանքի գյուղացի Դավիթը, և գրի է առել Խաչիկ Վ. Դադյանը: Այս պատումն առաջին անգամ տպվել է 1895թ.

«Արարատ» ամսագրի նոյեմբերի և դեկտեմբերի համարներում: 2011թ. մեր կողմից /Ռ.Հ./ հիշյալ պատումը Վանա բարբառից փոխադրվել է Կարնո բարբառի Գյումրու ենթախոսվածքի և գրչագրվել է:

Դժվար լծի ժամանակներում առավել կարևորել ենք անդրադարձը էպոսին ոչ միայն որպես հայոց վաղնջական պետականության մոդելի ու նախնիների պաշտամունքի, այլև որպես ժողովրդական լեզվամտածողության լավագույնս կրողի ու պահպանողի:

Ուսումնասիրության առարկա պատումն աչքի է ընկնում գործողությունների դինամիզմով, կերպարների հյութեղ լեզվամտածողությամբ, Կարնո բարբառին բնորոշ բառային ու դարձվածքային միավորներով ու ասույթաբանությամբ:

Ըստ էության առաջադրել ենք հետևյալ խնդիրները՝

ա/ բացահայտել Կարնո բարբառի՝ որպես լեզվի տարածքային տարբերակի դրսևորման առանձնահատկություններն ու բնորոշ գծերը վիպական բանահյուսության տեքստում,

բ/ վեր հանել ու միմյանց հետ համեմատել այն դարձվածքային արտահայտություններն ու ավանդական խոսքային բանաձևերը, որոնք առկա են էպոսի՝ մեր կողմից քննվող տարբերակում, ցույց տալ Կարնո բարբառը կրողների աշխարհընկալման առանձնահատկությունները, մտքի կենսունակությունը և բանավոր մշակույթի արքետիպային բնույթն ու նախեղակ ձևերը ժամանակի ծիրում:

գ/ ուսումնասիրել հայի ինքնության, էթնիկական բնավորության շեշտված գծերի, հայ ոգու կենսունակության ֆենոմենը էպոսի քննվող պատումում:

Մեր նպատակամիտումն է՝

ա) արդի ժամանակների մարտահրավերների պայմաններում վերստին անդրադառնալ հայ արարչագիր էպոսին՝ բանավոր ավանդված վիպական սյուժեին՝ քննելով ու վերարժևորելով հայ լեզվի ու ոգու միասնականությունը հայի ինքնության ձևավորման ու պահպանման համատեքստում:

բ/ ըստ էության, հնամենի խոսքային ասույթը միտված է էքստրեմալ ճգնաժամերի պահին հզորացնելու էթնոսի պաշտպանական մեխանիզմները՝ լուծելով գոյաբանական խնդիրներ ու դառնալով ազգի բնավորության, ինքնագիտակցության գոյության ապացույց, ազգային բնավորության հասունության չափանիշ:

ОГАННИСЯН Роза (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА

e-mail: vard-rosa@mail.ru

ЯЗЫКОВО-СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ

«СКАЗАНИЯ О МОЛОДЦЕ ДАВИДЕ И ДЕВУШКЕ ХАНДУТ»

В статье мы коснулись языково-стилистического изучения одной из ветвей армянского эпоса «Сказание о молодце Давиде и девушке Хандут», формирования народного мировоззрения, словесного изречения и языкового мышления, особенностей кодирования и знакосимволической системы, сравнивая с одноименным

рассказом академического издания (Том Б, под общей редакцией академика М. Абегяна, Ер., 1951г.). Последний был рассказан крестьянином монастыря апостола Фаддея Давидом и записан Хачиком В. Дадяном. Впервые этот рассказ был опубликован в 1895 году в ноябрьском и декабрьском номерах журнала «Арагат». В 2011 г. нами (Р. Ог.) данный рассказ был переведен и переписан с диалекта Вана на гюмрийский говор диалекта Карно.

Особенно важно обращение к эпосу в тяжелые времена не только как к модели древнеармянской государственности и почитания предков, но и как к лучшему носителю и хранителю народного языкового мышления.

Исследуемый рассказ отличается динамичностью действий, ярким языковым мышлением персонажей, словесными и фразеологическими единицами и высказываниями, характерными для диалекта Карно.

По сути, мы предложили следующие вопросы:

- а) выявить особенности и характерные черты диалекта Карно, как регионального варианта языка, в текстах эпического фольклора;
- б) выявить и сопоставить фразы и традиционные словесные формулы, присутствующие в рассматриваемых нами вариантах эпоса, показать особенности мировоззрения носителей диалекта Карно, жизнеспособность мысли и архетипность устной культуры;
- в) изучить феномен армянской идентичности, подчеркнутые черты этнического характера, жизнеспособность армянского духа в рассматриваемых сюжетах эпоса.

Наша цель:

- а) В условиях вызовов современности снова обратиться к армянскому созидательному эпосу, к устно переданному эпическому сюжету, исследуя и переоценивая единство армянского языка и духа в контексте формирования и сохранения армянской идентичности.
- б) По сути древнее словесное изречение направлено на усиление защитных механизмов этноса в периоды экстремальных кризисов, решая онтологические задачи и становясь доказательством существования характера и самосознания нации, критерием зрелости национального характера.

HOVHANNISYAN Roza (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of the NAS of the RA

e-mail: vard-rosa@mail.ru

A LINGUO-STYLISTICAL ANALYSIS OF THE TALE OF DAVIT THE LAD AND KHANDUT THE LASS

The paper touches upon the linguo-stylistic aspects, speech utterances and semiotic peculiarities of one of the branches of the Armenian epic poem entitled "The Tale of Davit the Lad and Khandut the Lass" with special reference to the academic publication (Volume B, by academician M. Abeghyan, coll. ed.) of the same narration

conveyed by Davit, a peasant from the St. Tadevos Apostolic Church, and recorded by Khachik V. Dadyan. The narration was first published in 1895 in the 'Ararat' magazine (in the issues of November-December). In 2011 we have reproduced and scripted the given narration from Van dialect into Gyumri subdialect, Karno (scrip. and trans. by R.H).

In difficult times, we give special importance to the epic poem not only as a model of the ancient Armenian statehood and honouring of ancestors, but also as the best bearer and preserver of the folk language mentality.

The subject of the study is distinguished by the dynamism of the actions, the unique linguistic thinking of the characters, the verbal and phraseological units and utterances typical of the Karno dialect.

In fact, we have raised the following issues:

- a) to discover the peculiarities and characteristic features of Karno dialect as territorial versions of the language in the text of the epic folklore;
- b) to identify and compare the phraseological units and traditional verbal formulas found in the version of the epic we are examining, to show the peculiarities of the worldview of the bearers of the Karno dialect, the vitality of thought, the archetypal nature of oral culture and the primitive forms in the course of time;
- c) to study the phenomenon of the Armenian identity, the emphasized features of the ethnic character, the vitality of the Armenian spirit in the examined narration of the epic.

Our aim is:

- a) to refer again to the Armenian creative epic, to the orally delivered epic plot, in conditions of the challenges of modern times, examining and re-evaluating the unity of the Armenian language and spirit in the context of formation and preservation of the Armenian identity.
- b) To sum up, the ancient verbal saying is aimed at strengthening the defense mechanisms of the ethnos in times of extreme crises, solving ontological problems and becoming a proof of the nation's character, self-consciousness, a criterion of national maturity.

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ՍԵՐԳԵՅ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ sergeyvardanyan@yahoo.com

ՀԱՄՇԵՆՑԻ ՀԱՅԵՐԻ ԲԱՐԲԱՌԻ ՍԽԱԼ ԱՆՎԱՆՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

1995 թ. Հարվարդի համալսարանի աշխատակիցներ Բերթ Վոքսին, Սերջիո Լա Փորթային և Էմիլի Թաքերին հաջողվել է Թուրքիայից Բոստոն տեղափոխված մի 25-ամյա կրոնափոխ համշենահայից Համշենի բարբառի Խոփայի խոսվածքով բանահյուսություն գրառել, այդ թվում՝ «Թեմելի գլուխը» գվարճապատումը: Այն

լատինատառ տառադարձմամբ, նաև՝ անգլերեն թարգմանությամբ 1996 թ. տպագրվել է “Annual of Armenian Linguistics” (Զլիվլենդ) հանդեսում: Հոդվածագիրները բանասացի մասին նշում են, որ նա խնդրել է իր և իր գյուղի անունները գաղտնի պահել:

2001 թ. Բերթ Վոքսը “Journal of Armenian Studies” (Բելմոնթ) պարբերականում տպագրված «Հեմշինիներ. Սև ծովի մոռացված հայերը» հոդվածում ավելացրել է այդ գվարնապատումի նաև հայատառ տարբերակը:

Հանուն արդարության նշենք, որ գրառումն ունի արժեքավոր բանահյուսական նյութ, բայց համշենագիտության մեջ ավելի մեծ հետք է թողել «Համշեցնակ», «Հօմշեանագ»-ի փոխարեն բանասացի օգտագործած կրոնավոխի համշենահայերի խոսվածքի սխալ անվանումը՝ “Homshetsma”:

“Annual of Armenian Linguistics” և “Journal of Armenian Studies” հանդեսներում հրատարակված այդ երկու հոդվածի միջոցով շրջանառության մեջ դրվեց “Homshetsma” սխալ անվանումը: Երկրորդ հոդվածում Բերթ Վոքսը Վրաստանի և Ռուսաստանի քրիստոնյա համշենցի հայերի բարբառն էլ է անվանում “Homshetsma”:

«Հեմշինը: Պատմությունը, հասարակությունը և ինքնությունը Թուրքիայի հյուսիսարևելյան լեռնաշխարհում» (2007, Լոնդոն-Նյու Յորք) անգլերեն ժողովածուում նույն սխալը կրկնում են նա և այլ գիտնականներ (Հովան Սիմոնյան, Հակոբ Խաչիկյան, Ուվե Բլեզինգ):

Լոս Անջելեսում կայացած միջազգային գիտաժողովի (2002, UCLA) «Հայկական Պոնտոս. Տրապիզոնի-Սև ծովի համայնքները» անգլերեն ժողովածուի հեղինակներից մի քանիսի (Հովան Սիմոնյան, Կլեր Մուրադյան, Ռոբերտ Հյուսեն, Իգոր Կուզնեցով) զեկուցումներում ևս հանդիպում է այդ սխալը:

“Homshetsma”-ն մուտք է գործել նաև ՌԴ ԳԱ լեզվաբանության ինստիտուտի հրատարակած «Աշխարհի լեզուներ» (2013, Մոսկվա) շարքի հերթական հատոր, ինչպես նաև «Մերձսևծովյան հայեր» (2020, Մոսկվա) ռուսերեն հանրագիտարանի առաջին հատոր:

Ամենուրեք դուրս են մղվում դեռևս 110, 115, 120 տարի առաջ գիտական հրատարակումներում օգտագործված «Համշենի բարբառ», «Համշենի Հայոց գալառաբարբառ», «Համշենցիների գալառաբարբառ» եզրույթները:

ВАРДАНЯН Сергей (Армения)

Институт археологии и этнографии НАН РА
e-mail: sergeyvardanyan@yahoo.com

О НЕПРАВИЛЬНОМ НАИМЕНОВАНИИ ДИАЛЕКТА АМШЕНСКИХ АРМЯН

В 1995 г. сотрудникам Гарвардского университета Берту Воксу, Серджио Ла Порте и Эмили Такер довелось записать фольклор, в числе прочего и забавную историю “Голова Темела”, рассказанный на говоре Хопа Амшенского диалекта

приехавшим в Бостон из Турции 25-летним амшенским армянином-мусульманином. Транскрибированная латинскими буквами и переведенная на английский, забавная история в 1996 г. была напечатана в журнале “Annual of Armenian Linguistics” (Кливленд). Авторы отметили, что имя информанта и название деревни не упоминаются по его просьбе.

В статье «Хемшинли: забытые армяне Черного моря» в “Journal of Armenian Studies” (2001, Бельмонт, англ.) Берт Вокс добавил вариант забавной истории, написанный армянскими буквами.

Справедливости ради отметим, что запись содержит ценный фольклорный материал, но больший след в амшеноведении оставило использованное информантом неверное название говора обращенных амшенских армян – “Homshetsma” – вместо «Hamshetsnak», «Homshesnag».

Из статей в «Annual of Armenian Linguistics» и «Journal of Armenian Studies» ошибка «Homshetsma» вошла в оборот. Во второй статье Берт Вокс называет «Homshetsma» также диалект амшенских армян-христиан Грузии и России.

В статье в сборнике «Хемшин: история, общество и идентичность в высокогорье северо-восточной Турции» (2007, Лондон-Нью-Йорк, англ.) он и другие авторы (Ован Симонян, Акоб Хачикян, Уве Блезинг) повторяют эту ошибку.

В сборнике материалов международной конференции в Лос-Анджелесе (2002, Университет Калифорнии) «Понтийские армяне: общины Трапезунда и Черного моря» (2009, англ.) эта ошибка встречается в докладах некоторых авторов (Ован Симонян, Клэр Мурадян, Роберт Хьюсен, Игорь Кузнецов).

«Homshetsma» проник также в очередной том серии «Языки мира» Института языкознания РАН (2013) и в первый том энциклопедии «Армяне Причерноморья» (2020, Москва).

Всюду отвергаются использовавшиеся в научных публикациях 110, 115, 120 лет назад термины «диалект Амшена», «диалект амшенских армян», «диалект амшенцев».

VARDANYAN Sergey (Armenia)

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

e-mail: sergeyvardanyan@yahoo.com

ON INCORRECT NAME OF THE DIALECT OF HAMSHEN ARMENIANS

In 1995, Harvard University researchers Bert Vaux, Sergio La Porta and Emily Tucker wrote down folklore, “Temel’s Head” funny story among others, told in Hopa patois of Hamshen dialect by a 25-year-old Muslim Hamshen Armenian, who came to Boston from Turkey. Transcribed in Latin script and translated to English, it was printed

in “Annual of Armenian Linguistics” (1996, Cleveland). The authors noted that, at the informant’s request, his and his village names are not mentioned.

In the article “Hemshinli: the Forgotten Black Sea Armenians” in “Journal of Armenian Studies” (2001, Belmont), Bert Vaux added the version of the funny story in Armenian script. It is fair to say that the notes contain valuable folklore material, yet in Hamshen Studies, the wrong name of the patois of converted Hamshen Armenians – “Homshetsma”, used by the informant instead of “Hamshetsnak”, “Homshesnag”, left a greater mark.

From the papers in “Annual of Armenian Linguistics” and “Journal of Armenian Studies”, the error entered circulation. In his second article, Bert Vaux also gave the name “Homshetsma” to the dialects of Christian Hamshen Armenians of Georgia and Russia.

In his paper in “The Hemshin. History: Society and Identity in the Highlands of Northeast Turkey” (2007, London-New York) he and some other authors (Hovann Simonian, Hagop Hachikian, Uwe Bläsing) used the erroneous term.

In the international conference proceedings (2002, UCLA, Los-Angeles) “Armenian Pontus: the Trebizond-Black Sea Communities” (2009), the error is noted in the papers of some authors (Hovann Simonian, Claire Mouradian, Robert Hewsen, Igor Kuznetsov).

“Homshetsma” also occurs in the next volume of the “Languages of the World” series (RAS Institute of Linguistics, 2013, Rus.), and the 1st volume of the encyclopedia “Armenians of the Black Sea Region” (2020, Moscow, Rus.).

The terms “Dialect of Hamshen”, “Dialect of Hamshen Armenians”, “Dialect of Hamshenians”, used in scholarly publications for 110, 115, 120 years, are rejected everywhere.

ՔՈՒՄՈՒՆԻՑ ՄԻԵՐ (Հայաստան)

Սյունիքի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ mherkumunts@gmail.com

**ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻՑ ԱՆՑԱԾ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՈՐԱԿԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ (ԸՍՏ ՍՅՈՒՆԻԹ-
ԱՐՑԱԽ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՔԻ ԲԱՌԱՊԱԾԱՐԻ)**

Հայերենին անցած փոխառություններին վերաբերող ուսումնասիրությունների հիմնական մասը նվիրված է գրական տարբերակներում տեղ գտած բառերին: Քիչ են ուսումնասիրված բարբառային բնույթի փոխառությունները: Բարբառագի-

տական աշխատանքներում փոխառյալ բառերի տվյալները հիմնականում ամփոփվում են բառացանկերով: Իսկ բարբառային բառապաշարի քննությունը ենթադրում է նաև անդրադառնալ օտար բառերին կամ փոխառություններին: Որքան տարբեր են գրական և բարբառային բնույթի փոխառությունները, նույնքան էլ միանման չէ նրանց շուրջ տարվող քննությունը: Բարբառային փոխառությունները կարելի է քննել մի քանի տեսանկյունից՝ ըստ թեմատիկ խմբերի, ըստ ծագման, խոսքիմասային պատկանելության և այլն: Նպատակահարմար ենք գտնում՝ Սյունիք-Արցախի բարբառային բառապաշարի փոխառյալ կազմը քննել ըստ որակական և քանակական հատկանիշների: Այն կարևոր տեղեկություններ կարող է հաղորդել ոչ միայն բարբառակիր հանրության տարաբնույթ շփումների, այլև փոխառյալ բառերի կրած ձևիմաստային, բառակազմական, քերականական հատկանիշների վերաբերյալ: Բարբառային փոխառությունների քննությունը կարևոր տեղեկություններ կարող է հաղորդել փոխատու լեզվի հանրալեզվաբանական տվյալների (ասպեկտների) մասին:

Սյունիք-Արցախի բարբառային բառապաշարում տեղ գտած արևելյան լեզուներից անցած փոխառությունները ըստ անցման ճանապարհի կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի՝

1. Փոխառություններ, որ հին են և բարբառային բառապաշարին անցել են մասնավորապես հայերենի գրական տարբերակներից՝ գրաբար, միջին հայերեն և աշխարհաբար, ինչպես՝ տախտ, իշխան:
2. Փոխառություններ, որ բարբառային բառապաշարին անցել են միջնորդությամբ, այսինքն՝ փոխատու լեզուն այդ բառը փոխառել է մի այլ լեզվից: Այս խմբում տարբերակվում են երկու տիպի բառեր՝
 - Ա. հայերեն բառեր, որ՝ 1. ներկայանում են օտար ձևույթներով՝ բեշնորիք (թեն արմատը իրանական ծագում ունի, բայց հավանական է՝ հայերենում է ստացել բե ածանցը, ինչպես՝ բեհուշ), 2. սխալմամբ ընդգրվում են փոխառությունների շարքում՝ թաղ «գետնատարած բույսերի թուփը», հմմտ.՝ հ.-ե. *tol- «հարթ, հարթ գետին, տախտակ», անգլայի: 3. փոխանցվել են մի այլ լեզվի (մասնավորապես թյուրքերենին), ապա տվյալ լեզվի հնչյունական, մասամբ նաև իմաստաբանական հատկանիշներով կրկին անցել բարբառային բառապաշարին (այսպիսիք շատ են տեղանուններում, ինչպես՝ Դոդար-Դավուտտու, Այվազ-Էյվազար): Տվյալ բառերի ձևիմաստային հատկանիշները, այդուհանդերձ, թույլ չեն տալիս այդպիսիք համարել փոխառություններ, և լեզվաբանական աշխատանքներում պետք է քննել հայերեն (կամ այլևս այդպիսին համարվող) բառերի շրջանակում կամ օտար ձևիմաստային ազդեցությունը կրած բառերի շարքում:
 - Բ. Փոխառություններ, որ ծագումնաբանորեն փոխատու լեզվին չեն պատկանում. դրանցում տակավին զանազանվում են ծագման աղբյուր հանդիսացող լեզվի արտաքին և բովանդակային կողմերը՝ նիագ-նի/ըյաթ, թա՛գա-թա՛զլա՛միշ:
 - Գ. Բառեր, որ չնայած այլ ծագում ունեն, սակայն մթագնել են բուն լեզվի արտաքին և բառանվանական հատկանիշները՝ ավազան-հավուզ:
3. Փոխառություններ, որ բարբառային բնույթի են, հիմնականում Սյունիք-Արցախում են գործածվում, ինչպես՝ խաշփուշ:

4. Բարբառային բնույթի փոխառություններ, որ տարբերակներն ունեն այլ բարբառներում՝ ռանգ, դին:

Սյունիք-Արցախի բարբառային բառապաշարի՝ արևելյան լեզուներից անցած փոխառությունների հիմնական մասը կազմում են արարական, պարսկական և թյուրքական բառերը:

КУМУНЦ Мгер (Армения)

Центр арменологических исследований Сюника
Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА
e-mail: mherkumunts@gmail.com

КАЧЕСТВЕННЫЕ И КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАИМСТВОВАНИЙ ИЗ ВОСТОЧНЫХ ЯЗЫКОВ (ПО ЛЕКСИКЕ СЮНИКСКО-АРЦАХСКОГО ДИАЛЕКТНОГО АРЕАЛА)

Основная часть исследования армянских заимствований посвящена словам в литературных вариантах. Есть несколько изученных диалектических заимствований. В диалектологических работах данные заимствований в основном обобщаются в списках слов. Изучение диалектной лексики предполагает обращение также к иностранным словам или заимствованиям. Чем более различаются литературные и диалектические заимствования, тем более неодинаково их рассмотрение. Диалектические заимствования можно рассматривать с нескольких сторон: по тематическим группам, по происхождению, по глагольной принадлежности и т. д. Нам представляется удобным рассмотреть состав заимствований Сюникско-Арцахской диалектической лексики по качественным и количественным признакам. Он может дать важную информацию не только о различных контактах диалектоязычного сообщества, но и о семантических, словообразовательных и грамматических особенностях заимствованных слов. Изучение заимствованных слов может дать важную информацию о социолингвистических данных (аспектах) заимствованного языка. Заимствованные слова Сюникско-Арцахской диалектической лексики, заимствованные из восточных языков, по пути передачи можно разделить на следующие группы:

1. Старые заимствования, перешедшие в диалектическую лексику, особенно из литературных вариантов: древнеармянский, среднеармянский и новоармянский, как տախտ (тахт), իշխան (ишхан).
2. Заимствования, перешедшие в диалектическую лексику опосредованно: заимствованный язык заимствовал это слово из другого языка. В этой группе есть два типа слов:
 - а. Армянские слова, которые 1. Представлены в иноязычных формах: բեշնորք (бешнорк) (хотя корень имеет иранское происхождение, возможно, что он получил суффикс բե в армянском языке: как բեհուշ (бехуш)). 2. Неправильно

включены в список заимствования: թաղ (тах) «кустарниковые наземные растения», сост. *tol - «плоская, ровная площадка, доска», տնգալի (ангял). 3. Были перенесены на другой язык (в частности, на турецкий), затем с фонетическими, отчасти семантическими особенностями данного языка снова перешли в диалектную лексику (их много в топонимах), как Դոգար-Դաւտտու (Догар-Даутту), Այվազ-Քյւվազլար (Айваз-Эйвазлар). Семантические особенности этих слов, однако, не позволяют рассматривать их как заимствования, и в лингвистических работах их необходимо рассматривать в контексте армянских слов или среди слов, имеющих иноязычное семантическое влияние.

- б. Заимствованные слова, изначально не принадлежащие заимствованному языку: в них еще выделяются внешне-содержательные аспекты исходного языка: նիւազ-նի/ըյաթ (ниаз-ни/йят), թաւաւի-թաւաւիմիշ (таза-тазламыш).
- в. Слова разного происхождения, но с затемнением внешних именных признаков исходного языка: աւազան-խաւուզ (авазан-хавуз).
3. Диалектические заимствования, в основном используемые в Сюникско-Арцахском языке, как խաշփուշ (хашпуш).
4. Диалектические заимствования, имеющие версии в других языках: րանգ (ранг), դին (дин).

Основную часть заимствований в Сюникско-Арцахской диалектической лексике, перешедших из восточных языков, составляют арабские, иранские и турецкие слова.

KUMUNTS Mher (Armenia)

Syunik Armenological Research Center
Language Institute named after H. Acharyan NAS RA
e-mail: mherkumunts@gmail.com

QUALITATIVE AND QUANTITATIVE FEATURES OF BORROWINGS FROM EASTERN LANGUAGES (ACCORDING TO THE VOCABULARY OF SYUNIK-ARTSAKH DIALECT AREA)

The main part of the study on Armenian loanwords is dedicated to the words in the literary versions. There are few studied dialectic loanwords. In dialectological works the data of loanwords are mainly summarized in word lists. The examination of the dialect vocabulary supposes to refer also foreign words or loanwords. The more literary and dialectic loanwords are different, the more their examination is not the same. Dialectic loanwords can be examined from several aspects: by thematic groups, by origin, by verbal belonging, etc. We find it convenient to examine the constitution of the loanwords of Syunik-Artsakh dialectical vocabulary according to qualitative and quantitative features. It can provide important information not only about the various contacts of the

dialect-speaking community, but also about the semantic, word-formation, and grammatical features of the loanwords. The examination of loanwords can provide important information about sociolinguistic data (aspects) of the borrowing language. The loanwords of the Syunik-Artsakh dialectic vocabulary borrowed from Eastern languages can be divided into the following groups according to the way they passed:

1. Old loanwords that have passed to the dialectic vocabulary, especially from literary versions: Old Armenien, Middle Armenian and Modern Armenian, as տախտ (takht), իշխան (ishkhan).
2. Loanwords that have passed to the dialectic vocabulary through mediation: the lending language has borrowed that word from another language. There are two types of words in this group:
 - a. Armenian words that 1. Are presented in foreign forms: բեշնորք (beshnorq) (though the radical has Iranian origin, it is possible that it has got the suffix in Armenian: as բեհուշ (behush)), 2. Are incorrectly included in the loanwords list: թաղ (tagh) “shrub ground plants”, comp. *tol - “flat, flat ground, board”, աւնգալի: 3. Were transferred to another language (particularly Turkish), then with the phonetic, partly semantic features of the given language again passed to the dialect vocabulary (there are many in place names), as Դողար-Դավուսոնու (Doghar-Dauttu), Այվազ-Էյվազլար (Ayvaz-Eyvazlar)). The semantic features of these words, however, do not allow them to be considered as loanwords and in linguistic works they must be examined in the context of Armenian words or among words that have a foreign semantic influence.
 - b. Loanwords that do not originally belong to the lending language: the external-substantive aspects of the source language are still distinguished in them: նիազ-նի/ըյաթ (niaz-ni/yyat), թաւիգաւ-թաւիգաւմիշ (taza-tazlamish).
 - c. Words of different origin, but have obscured the external nominal features of the original language: աւազան-հաւուզ (avazan-havuz).
3. Dialectic loanwords mainly used in Syunik-Artsakh, as խաշփուշ (khashpush).
4. Dialectic loanwords that have versions in other languages: ռանգ (rang), դին (din).

The main part of the loanwords in Syunik-Artsakh dialectic vocabulary passed from Eastern languages are Arabic, Iranian and Turkish words.

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Մարիետա (Հայաստան)

Շիրակի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ a_hayrapetyan@list.ru

**ԲԱՅԱԿԱՆ ՍՏՈՐՈԳՅԱԼԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ-ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ
ԱՐԺԵՔԸ ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ «ԱԲՈՒ-ԼԱԼԱ ՄԱՀԱՐԻ» ՊՈԵՄՈՒՄ**

Հայտնի է, որ գեղարվեստական երկը նախ՝ գնահատվում է ձևի և բովանդակության միասնությամբ: Այս իմաստով ներկա պոեմը օրինակ կարող է ծառայել. այն գրական արևելահայերենի աննախադեպ գեղեցկության և անմրցելի հարստության արտահայտություն է: Պոեմի ժանրային առանձնահատկությամբ, ներկայացվող իրականության և ժամանակաշրջանի բովանդակային առանձնահատկություններով, բանաստեղծի լեզվամտածողության և բառընտրության շնորհով է պայմանավորված լեզվատնային միջոցների անօրինակ բազմազանությունը, որի մեջ, սակայն, առանձնահատուկ է դիմավոր բայը: Իր՝ ստորոգյալ դառնալու գործառույթով պայմանավորված՝ այն առանցքային դեր է կատարում խոսքում: Այս հետազոտությունը ևս իրականացվել է լեզու-խոսք հակադրամիասնության հիման վրա: Հենվելով ստորոգյալի՝ նախադասության ծանրաբեռնվածությունն իր վրա կրելու առանձնահատկությանը և անդրադառնալով բայի բոլոր ժամանակաձևերի՝ բայական ստորոգյալ դառնալու մեր լեզվի իրողությունը՝ ներկայացրել ենք բայական ստորոգյալի դրսևորումները պոեմի լեզվում և ըստ արտահայտությունների՝ քննել ենք նրանց իմաստային-ոճական արժեքը: Մասնավորապես գաղափարական-իմաստային տեսակետից արժեքավոր են բայերի հոմանիշ և հականիշ խմբերի գործածությունները, դրական և ժխտական ձևերի գույքորոշումները, դրական և բացասական հարիմաստների համադրումները, ինչպես՝ «Ես չեմ կամենա ողջունել մարդկանց, նրանց սեղանից պատառ չեմ կտրի», սակայն «Գազանների մոտ հացի կնստեմ, ողջունը կամենեմ բորենիների», հոմանիշներ՝ «Մի՞թե կարող է այս մեծ սահարան Պարուրել, գրկել իր ծիրերի մեջ ազատությունը...», հականիշներ՝ «Ծանոթ շները չեն հաչում վրադ, ծանոթ մարդիկ են հաչում քո վրա»: Հուզական մեծ լիցքով օժտված են բայերի փոխաբերական կիրառությունները, ստորոգյալն է գերիշխող դեր կատարում համատեքստում, ինչպես՝ «Եվ արեգական վառ ցնցուղի տակ բոցկլտում էին ուղտերը գվարթ», կամ՝ «Հորիզոնները հրդեհվում էին իրենց ամայի, ազատ ափերում» և այլն:

Ընդգծված բայերի, նաև ուղեկցող այլ բառերի գույքորոշումներով Իսահակյանը մի տեսակ գունավորում է միջավայրը, և արևի ոսկեգույնը վերջին սուրահների գույնն է դառնում:

Բայերի որոշակի իմաստային խմբերի հմուտ գործածություններով Իսահակյանը նաև պոեմին լեզվի ճայն, մեղեդայնություն է հաղորդել, ինչպես՝ «Եվ գալարվում են շեղջերն ավազի, շյում ու ճշում նման օձերին», կամ՝ «Եվ մրրիկները մոնչում էին, արմավն ու նոճին շաչում, շառաչում» և այլն:

Կենդանի խոսքին ռիթմ են հաղորդում բազմաբնույթ կրկնությունները, որոնցով լուծվում են նաև բովանդակայնության և ոճական-հուզական հիմնա-

խնդիրներ, ինչպես՝ «Համայնքից փախի՛ր, փախի՛ր վրեժից, ... փախի՛ր կնոջից, ... շնչահեղձ փախի՛ր մարդու սովերից»:

Ստորոգյալի կրկնությունը գորեղ միջոց է տպավորությունն ապահովելու առումով, այդպես է նաև, երբ ձևաբանական և շարահյուսական ժամանակները չեն համընկնում, այսինքն՝ տեղի է ունենում եղանակաժամանակային ձևերի փոխարինելիություն, և առաջանում է ոճական տեսակետից անփոխարինելի իրողություն՝ հոմանշություն, ստատիկ և ռեյատիվ իմաստների հոմանշություն: Այն ևս բովանդակային – ոճական առումով չափազանց արժեքավոր է, օրինակ՝ «Խարխուլ մակույկով հանձնվի՛ր ծովին, քան թե հավատա կնոջ երդումին» և այլն:

Պոեմի լեզվում բայական ստորոգյալի բոլոր արտահայտությունները բովանդակային-ոճական միասնությամբ իրականություն են դարձնում հեղինակի գեղագիտական նպատակադրումը:

ХАЧАТРЯН Мариетта (Армения)

Ширакский государственный университет
e-mail: a_hayrapetyan@list.ru

СМЫСЛОВАЯ-ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЦЕННОСТЬ ГЛАГОЛЬНОГО СКАЗУЕМОГО В ПОЭМЕ АВ. ИСААКЯНА «АБУ-ЛАЛА-МААРИ».

Не секрет, что художественное произведение оценивается единством формы и содержания. В этом смысле примером может служить указанное выше произведение. Оно является отражением неопишуемой красоты и несравненного богатства восточно-армянского языка. Жанровая специфика поэмы, характерные черты реальности и колорит эпохи, благодаря специфике языкового мышления автора и умелому подбору лексики, предопределили бесподобное обилие стилистических выразительных средств, среди которых особое место занимают личные формы глагола. Эта часть речи, благодаря функции сказуемого в предложении, выполняет центральную роль в речи. Данное исследование проводилось на основе противопоставления-сопоставления язык-речь. Опираясь на функцию сказуемого нести на себе всю нагрузку предложения и видо-временные свойства глагола, а также на способность образовывать глагольное сказуемое, мы представили отражение глагольного сказуемого в языке поэмы и исследовали его смысловую-стилистическую ценность на базе словосочетаний. В частности, ценным с идейно-смысловой точки зрения представляется употребление синонимичных и антонимичных групп глаголов, одновременное употребление утвердительных и отрицательных форм, противопоставление утвердительных и отрицательных значимых глаголов, как, например, в следующих выражениях: «Я не захочу увидеть людей, друзей былых и кровных родных, Я не захочу услышать об них, об их делах, ничтожных и злых!» однако: «Под грозной стеной медно-рыжих скал там сделай привал, меж зверей отдыхай! Где гнезда ехидн, разобью свой шатер! Разобью свой шатер, где спит

скорпион!» Далее употреблены синонимы: «Как свободен, свободен безбрежно я! Ужель берега пустыни сполна Вместят, заключат свободу мою, обнимут свободу без граней, без дна?» Большой эмоциональный заряд несут в себе метафорически использованные глаголы; в контексте ведущую роль играет сказуемое, например: «Под пылающим сонмом небесных лучей над верблюдами словно горели венцы. Немолкнущим звоном, вольней, веселей, свободней звенели везде бубенцы» или «За ним расстилалась пустыня одна, залитая светом, лишь светом одним». Разнообразные повторы создают ритм живого слова, что решает также вопрос содержания и стилистически-эмоционального настроения произведения, например: «... от мерзостных скопищ без капли стыда ... От женщин беги, и беги от любви, от дружбы и мести беги целый день. Мне ненавистно все, что с людьми, мне ненавистна людей даже тень...» Повтор сказуемого – мощное средство в смысле произведения впечатления даже тогда, когда морфологическое время не совпадает с синтаксическим, то есть происходит замена видо-временных форм и возникает незаменимое с точки зрения стилистики явление: синонимия статического и релятивного смыслов. Это тоже очень важно с содержательно-стилистической точки зрения, например: «На ветхой ладье лучше в море плыви, чем женщине, клятве преступной поверь ...» В языке поэмы все выражения глагольного сказуемого своим содержательно-стилистическим единством превращают в реальность художественный замысел автора.

KNACHATRYAN Marietta (Armenia)

Shirak State University
e-mail: a_hayrapetyan@list.ru

THE SEMANTIC-ARTISTIC VALUE OF THE VERBAL PREDICATE IN THE POEM “ABU-LALA-MAHARI” BY AVETIK ISAHAKIAN

It's not a secret that the works of fiction are assessed via the unity of their form and content. In this sense the above mentioned work can serve as a good example: it is a reflection of the indescribable beauty and incomparable vocabulary of the East-Armenian language. Due to the author's unique linguistic thinking and skillful application of the lexical units, the genre specificity of the poem, the characteristic features of the reality, the flavour of the era were able to define the abundance of stylistic devices used in the poem, among which the personal forms of the verbs take a special significance. This part of speech, due to the function of the predicate, plays the central part in speech. The present research was done on the language – speech comparison - contrast. Basing upon the function of the predicate to carry the whole load of the sentence, as well as on the tense-aspect features of the verb and its ability to form a verbal predicate, we present the expression of the verbal predicates in the poem and study their semantic-stylistic value within the phrases. In particular, from the ideological

and semantic point of view, it is interesting to observe the use of synonymous and antonymous verb-groups with the simultaneous use of the positive and negative forms, contrasting the positive and negative forms of meaningful verbs, e.g.: “I will not return to the haunts of men, nor will salute them or with them eat...” However “the beasts of the wild my comrades shall be, with them I will gladly sit down to meat...”; the synonyms: “... Did the desert perform this miracle? Has it taken me into its sandy arms my tortured spirit to soothe and still?” the antonyms: “The dog who calls you his friend will not bite; the friend will attack and slander your deeds.”

Of great emotional load are the verbs used metaphorically; in the context the predicate plays the leading part, e.g.: “With loosened halters the camels flew on – exalted, alert, still quickening their pace...” or “... All the horizon, the wastes of sand, and the desert around flame fiery red...” Various repetitions represent the rhythm of the live word, thus solving the problem of the content and the stylistic-emotional colouring of the poem, e.g.: “Escape from it all – from the vengeance of man – his bloodstained justice and righteousness; Fly from your friend, your wife and your love – discard all those pleasures that storm and stress...” The repetition of the predicate is a powerful device for making an impression even when the morphological and syntactical tenses do not correspond, i.e. when the change of the tense-forms takes place calling forth an interesting, from the viewpoint of stylistics, phenomenon – synonymy, synonymy of the stative and relative meanings. It is also very important from the semantic-stylistic aspect. “Trust yourself to the sea, in a rotten boat, but never trust a woman’s word...”, etc. In the language of the poem, all the verbal expressions turn the author’s artistic ideas into a reality due to the semantic-stylistic features of the verbal predicate.

ՄԵՍՐՈՊԵՄՆ Հայկանուշ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ haykanushm@mail.ru

**ՇԻՐԱԿԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐՈՒՄ ԳՈՐԾԱԾՎԱԾ
ԲՈՒՄԱՆՈՒՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ-ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Շիրակի ժողովրդական երգերում գործածված են մի շարք բուսանուններ, հարակից կամ ածանցյալ հասկացություն նշող լեզվական միավորներ, որոնք ներկայացրել ենք երեք հիմնական խմբով:

ա) Որոշակի բույս, ծառատեսակ կամ ծաղկատեսակ նշող անուններ (ծներակ, թրթնջուկ, ըռեհան, սուսամբար, խնկի, չինարի և այլն): Ուշագրավ է մեխակի ծառաակապակցությունը:

- բ) Բույսից ածանցյալ, բույսի արդյունք նշող բառանվանումներ. «բար», «պտուղ» նշող բառեր (դամբուլ, Էրըվընու նուռ, շամամ, ցորեն, գարի, բրինձ, բիրբար և այլն):
- գ) Բույս հասկացությանն առնչվող, բույսով պայմանավորվող իրողությունն նշող բառեր (բաղչա, արտ, ցել, բանջրիսի, մեշա և այլն):

Ժողովրդական խաղիկներում բուսաբառերն ունեն ոչ միայն լեզվաոճական արժեք, այլև բանաստեղծական երգատողը հանգավորելու նպատակ (Երևան ասի-Բաղդաստ խուրմասի, բութա-բութա-կարմիր թութա ա, ծնեփակ-արեգակ, դամիշ-եմիշ և այլն):

Փոխառյալ բուսաբառեր են՝ մեյվա, դարանֆիլ, չիչակ, չիման, ֆիշնա և այլն:

Այսպիսով, Կարնո բարբառի Ծիրակի խոսվածքով ժողովրդական երգերում ընդգրկված բուսանունները հատկանշում են տվյալ տարածքի բուսապատկերը, այլև շիրակցիների յուրօրինակ լեզվամտածողությունը, ժողովրդական չափածոյում դրանց գործածության հմտությունը՝ հարստացնելով հայերենի բառապաշարը:

МЕСРОПЯН Айкануш (Армения)

Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА
e-mail: haykanushm@mail.ru

ФУНКЦИОНАЛЬНО- СМЫСЛОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ ШИРАКА

Исследование названий растений в лексике армянских диалектов важно для разделения семантических групп словарного запаса и развития лексикологии. Слова, обозначающие названия растений, помимо диалектных версий, имеются в исконно армянской, общепотребительной лексике армянского языка и имеют ряд синонимов, которые в положительном или отрицательном смысле особенно отражаются в народных произведениях. В народных песнях Ширака встречаются три основные группы названия растений и фруктов, которые имеют стилистическое значение.

MESROPYAN Haykanush (Armenia)

Language Institute Named after H. Acharyan NAS RA
e-mail: haykanushm@mail.ru

SEMANTIC AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF PLANT NAMES IN SHIRAK'S FOLK SONGS

The investigation of plant names in Armenian dialects is important for the division of semantic groups and development of general lexicology. Words indicating plant names have native Armenian origin have and synonymic paradigms, which are reflected in positive or negative terms in especially oral traditional creations. In the folk songs of Shirak, there are three main groups of plant names and fruits, which have stylistic value.

ԲԵՐԻՉԵ ՄԵՐԱՔ (Վրաստան)

Սամցխե-Չավախեթի պետական համալսարան

ԲԵՐԻՉԵ ՄԱԿԱ (Վրաստան)

Սամցխե-Չավախեթի պետական համալսարան

Էլ. փոստ՝ beridzemaka@gmail.com

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԼԵԶՎԻ ԳԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ
ՄԱՄՑԽԵ-ՉԱՎԱԽԵԹՈՒՄ**

Բազմալեզնիկությունն նշանակում է բազմազգություն, հիմնականում տերմինը վերաբերում է երկու կամ ավելի էթնիկ խմբերի համակեցությանը մեկ պետության մեջ և մեկ պետական լեզվի շրջանակներում:

Սամցխե-Չավախեթին գտնվում է Վրաստանի հարավում, այս տարածաշրջանը դեռ XX դ. վերջում բնակեցված էր բազմազգ բնակչությամբ: Այսօր հիմնականում վրացիներն ու հայերն են ապրում: Այսպիսով, տարածաշրջանում բազմազգություն ասելով նկատի ունենք երկազգություն:

Բազմալեզնիկ միջավայրը, որն այսօր գոյություն ունի Սամցխե-Չավախեթում, ձևավորվել է վերջին երկու դարերի ընթացքում: Տարածաշրջանի էթնիկ դեմքի վերջնական ձևավորման գործում իր դերն ունի բազմադավանական միջավայրը: Տարածված է չորս հիմնական կրոն: Խորհրդային տարիներին տարբեր ազգությունների մարդիկ չէին սովորում միմյանց լեզուն, քանի որ ընտրել էին հաղորդակցման երրորդ լեզու՝ ռուսերենը: Դա նրանց միակ ընտրությունը չէր: Հասարակական-քաղաքական իրավիճակը որոշեց այս ընտրությունը: Ձևականորեն Վրաստանի պետական լեզուն համարվում էր վրացերենը, բայց իրականում ռուսաց լեզուն էր կատարում պետական և հաղորդակցման լեզվի դեր:

Միմյանց լեզվի չիմացությունը, պատմության սեփական դատողությունը, խորհրդային տարածքով սահմանափակվածությունը, որին ավելանում էին որոշ կրոնական հիմնախնդիրներ, կոմունիստական վարչակարգի կայսերական քաղաքականությունը ազգային հակամարտությունների հիմքն էր հանդիսանում հատկապես բազմազգ շրջաններում, այդ թվում՝ Սամցխե-Չավախեթիում:

Համալսարանական կրթությունը որոշակի ազատություն ձեռք բերեց XX դ. 90-ական թվականներից:

Սամցխե-Չավախեթիում 1990 թ. հիմնվում է Իվ. Չավախիշվիլիի անվան Թբիլիսիի պետական համալսարանի Ախալցխայի մասնաճյուղը, իսկ 2002 թ.՝ Ախալքալաքում: Ի վերջո այս երկու մասնաճյուղերի միավորմամբ ձևավորվում է Սամցխե-Չավախեթիի պետական համալսարանը:

Ցանկացած տեսակի հարաբերություն ի վերջո վերածվում է լեզվական հարաբերությունների:

Սամցխե-Չավախեթիի նոր սերունդը՝ թե՛ վրացիները, թե՛ հայերը, այլևս չգիտի ռուսերեն: Սա արդեն նշան է, որ տարածաշրջանային լեզուն փոխարինվում է անգլերենով, բայց այս գործընթացը պետության համար ունի մեկ կարևոր արդյունք՝ վրաց-հայերեն լեզվական հարաբերություններում անգլերենը չի կարող փո-

խարինել ռուսերենին: Այս դեպքում միջազգային լեզուն անգլերենն է, իսկ վրացերենը՝ Վրաստանի պետական լեզուն, որի իմացությունը միանշանակ կարևոր է երկրում ապրող բոլոր ազգությունների համար, քանի որ միայն պետական լեզվով է իրականացվում կանոնադրությունը:

БЕРИДЗЕ Мераб (Грузия)

Самцхе-Джавахетский государственный университет

БЕРИДЗЕ Мака (Грузия)

Самцхе-Джавахетский государственный университет

e-mail: beridzemaka@gmail.com

РОЛЬ И ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА В САМЦХЕ-ДЖАВАХЕТИ

Мультиэтничность означает многонациональность, в основном под этим термином понимается сосуществование двух или более этнических групп в одном государстве и в рамках одного государственного языка.

Самцхе-Джавахети - это юг Грузии с многоэтническим населением, проживающим в этом регионе еще с конца 20-го века. Сегодня здесь живут в основном грузины и армяне. Таким образом, мультиэтничность в регионе подразумевает наличие двух национальностей.

Многонациональная мультиэтничная среда, существующая сегодня в Самцхе-Джавахети, сформировалась за последние два столетия. Мультиконфессиональная среда играет определенную роль в окончательном формировании этнического облика региона. Образуются последовательность четырех основных религий.

В советское время люди разных национальностей не учили язык друг друга, потому что выбирали третий язык общения - русский. Это был не их выбор. Социально-политическая ситуация определяла этот выбор. Формально государственным языком Грузии был грузинский, но фактически русский язык служил государственным языком, языком общения.

Незнание языка друг друга, собственная интерпретация истории, замкнутость на советском пространстве, в определенной степени дополненная религиозными проблемами, имперская политика коммунистического режима создавали основу для национальных конфронтаций.

В 90-е годы 20-го века университетское образование получило некоторую свободу. В Самцхе-Джавахети был основан Ахалцихский филиал Тбилисского государственного университета имени Ив. Джавахишвили, в 2002 году – Джавахетский филиал в Ахалкалаки и с их объединением окончательно формируется Самцхе-Джавахетский государственный университет.

Любые отношения в конечном итоге сводятся к лингвистическим отношениям.

Новое поколение в Самцхе-Джавахети, как грузины, так и армяне, больше не знает русского языка, уже не говорит по-русски. Это уже признак того, что региональный язык заменяется английским, но этот процесс имеет одно важное последствие для государства: английский не может заменить русский в грузино-армянских языковых отношениях. На этот раз английский язык является международным, а грузинский - государственным языком Грузии, знание которого необходимо для всех национальностей, проживающих в стране, потому что только на государственном языке реализуется законодательство.

BERIDZE Merab (Georgia)

LEPL-Samtskhe-Javakheti State University

BERIDZE Maka (Georgia)

LEPL-Samtskhe-Javakheti State University

e-mail: beridzemaka@gmail.com

THE ROLE AND FUNCTION OF THE STATE LANGUAGE IN SAMTSKHE-JAVAKHETI REGION

Basically the term “multiethnicity” refers to the coexistence of two or more ethnic groups in one state and within one state language.

Samtskhe-Javakheti region is the south of Georgia. This region was inhabited by a multi-ethnic population as far back as the end of the 20-th century. Today Georgians and Armenians live mainly. Thus, multiethnicity in the region implies dual nationalities.

The multiethnic environment that exists today in Samtskhe-Javakheti region has evolved over the last two centuries. The multi-confessional environment plays a role in the final formation of the ethnic face of the region. A sequence of four major religions is formed.

During the Soviet era, people of different nationalities did not learn each other's language because they chose a third language, Russian. It was not their only choice. The socio-political situation determined this choice. Formally, the state language of Georgia was Georgian. In fact, the Russian language served as the state language, as the language of communication.

Ignorance of each other's language, their own interpretation of history, closure to the Soviet space, to which a certain dose of religious problems were added, the imperial policy of the communist regime formed the basis of national conflicts especially in the multiethnic regions, including Samtskhe-Javakheti region.

Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Akhaltsikhe Branch and Javakheti Branch in Akhalkalaki were finally merged to form Samtskhe-Javakheti State University.

Any kind of relationship will eventually be reduced to linguistic unity.

The new generation in Samtskhe-Javakheti, both Georgians and Armenians, no longer speaks Russian. This is already a sign that the regional language is being replaced

by English, but this process has one important consequence for the state: Russian can not be replaced by English in Georgian-Armenian language relations. This time English is the international language, and Georgian is the state language of Georgia, which is definitely needed by all nationalities living in the country, because only in this language is the implementation of state legislation.

ՎՎԱԳՅԱՆ Արմենուհի (Հայաստան)

Շիրակի պետական համալսարան (Հայաստան)

Էլ. փոստ՝ arm5_83_7@mail.ru

**ԵՂԱՆԱԿԱՎՈՐՈՂ ԴԱՐՁՎԱԾՔՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ-
ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆԸ Վ. ԱՆԱՆՅԱՆԻ
ԵՐԿԵՐՈՒՄ**

Եղանակավորող դարձվածային միավորների միջոցով դրսևորվում է խոսողի անհատական վերաբերմունքը, արտահայտվում են հույզերը, ապրումներն ու գգացմունքները: Այս դարձվածքները «խոսքի մեջ կատարում են զուտ եղանակավորող, խոսքը զունավորող դեր և նախադասության անդամներ չեն հանդիսանում»: Եղանակավորող դարձվածքներում հետին պլան է մղվում անվանողական արժեքը. այստեղ գերակշռում է խոսողի իմացական, գնահատողական վերաբերմունքը, սրանք նաև «հաղորդակցական արժեք ունեն»: Եղանակավորող (անիծական, հորդորական, հանդիմանական, մաղթանքի խոսք) դարձվածքները մեծ մասամբ խոսակցական-բարբառային ծագում ունեն, բնորոշ են լեզվի այդ տարբերակային ձևերին, հատկանշվում են ընդգծված հասարակաբանական (երբեմն էլ՝ գռեհկաբանական) երանգով և գեղարվեստական խոսքում հետապնդում են ոճական-արտահայտչական հատուկ նպատակ. սրանց միջոցով դրսևորվում է խոսողի համապատասխան վերաբերմունքը՝ գոհունակությունը, գովասանքն ու հիացմունքը, մտերմական վերաբերմունքը կամ էլ հեզմանքն ու հանդիմանությունը, զայրույթն ու սպառնալիքը, զիջումն ու երկբայությունը:

Վախթանգ Անանյանը, լինելով ժողովրդաշունչ գրող, իր գրեթե բոլոր ստեղծագործություններում՝ և՛ վեպերում, և՛ պատմվածքներում, հաճախ է գործածել եղանակավորող ԴՄ-ներ՝ խոսքն օժտելով պարզությամբ ու ժողովրդայնությամբ: Սրանք գործածվում են հերոսների խոսքում՝ որպես խոսքի ոճավորման, կերպարի տիպականացման կարևոր միջոց:

Վ. Անանյանի երկերում առանձնանում են հանելիություն, զովասանք, գոհունակություն, փաղաքշանք, օրհնանք ու պատրաստակամություն արտահայտող (**աչքներդ լույս, հոգուն մատաղ, արևը կծեմ**), ափսոսանք, խնդրանք արտահայ-

տող (**լեզուս չորանա, հողն իմ գլխին**), գովասանք, մաղթանք արտահայտող (**բերանդ տաճար դառնա**), հեզնանք, երգիծանք արտահայտող (**խելքի պուտուկ**), նախատինք, հանդիմանանք, սպառնալիք արտահայտող (**քու տունը շինվի, կաշին կքերթեն**), զարմացական բնույթի (**դու մի ասի**), հուսահատություն արտահայտող (**ճար չկա**), հիացմունք արտահայտող (**մերդ չմեռնի**), արհամարհական բովանդակությամբ (գրեհկարանական երանգով) (**իշի գուլիս, քաֆթառ շուն**), երկբայական իմաստով (**ո՞վ գիտի**), զիջական (**հերն էլ անիծած**), խնդրանք, իղձ, ցանկություն, վերհուշ արտահայտող (**աստծու սիրուն, ականջներդ կանչի**), զայրույթ արտահայտող (**դրա ջանը քրքրվի**) եղանակավորող դարձվածների վերաբերմունքային խմբերը:

Սույն զեկուցման շրջանակներում ուսումնասիրել ենք եղանակավորող ԴՄ-ների կառուցվածքային բաղադրիչների իմաստաքերականական ձևավորվածությունն ու արտահայտվածությունը: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ սրանց կազմում բաղադրիչները իմաստային առումով հիմնականում առարկայանիշ են. մարդու մարմնի մասերի անվանումներ են, կենդանիների անուններ են կամ բնության մեջ գոյություն ունեցող իրերի ու երևույթների անվանումներ, որոնց հարաբերվելով կամ որոնց հետ համեմատության մեջ դրվելով էլ կերտվել են լեզվական այս պատրաստի, վերարտադրելի իրողությունները, իսկ քերականական ձևավորվածության ու ձևաբանական արտահայտվածության տեսանկյունից սրանցում կարևոր դեր ունեն բայերն ու գոյականները (առկայացման կարգի համապատասխան իմաստների դրսևորմամբ), մասամբ էլ՝ դերանունները:

АВАГЯН Армения (Армения)
Ширакский Государственный университет
e-mail: arm5_83_7@mail.ru

СМЫСЛОВОЕ И ГРАММАТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ МОДАЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. АНАНЯНА

Посредством модальных фразеологизмов демонстрируется индивидуальное отношение говорящего, выражаются эмоции, чувства и переживания. Эти словосочетания «в речи выполняют лишь моделирующую, речекрашающую роль и членами предложения не являются». В моделирующих фразеологизмах номинальное значение отодвигается на задний план, здесь преобладает познавательная, оценочная установка говорящего, которые также имеют «коммуникативное значение». Модальные (проклятия, просьба, пожелания) фразеологизмы в большинстве своем имеют разговорно-диалектное происхождение, характерны для таких вариантных форм языка, характеризуются ярко выраженным социологическим (иногда вульгарным) оттенком и преследуют особую стилистико-экспрессивную цель в художественной речи, посредством таких фразеологизмов проявляется стилистическое выражение отношения говорящего: удовлетворение, похвала и восхищение, интимное отношение или сарказм и упрек, гнев и угроза, уступка и амбивалентность.

Вахтанг Ананян, будучи народным писателем, почти во всех своих произведениях, как в романах, так и в рассказах, часто употреблял описательные слова, придавая речи простоту и популярность. Они используются в речи героев как важное средство стилизации речи и характеристики образов.

В произведениях В. Ананяна встречаются относительные группы модальных фразеологизмов, таких как выражения удовольствия, похвалы, удовлетворения, восхищения, благословения и готовности (աչքներդ լույս, հոգուն մտտադ, արևը կծեմ), сожаления, просьбы (լեզուս չորանա, հողն իմ գլխին), похвалы, пожелания (բերանդ տանար դանա), выражение иронии, сатиры (խելքի պուտուկ), упрека, угрозы (քու սուտը շինվի, կաշին կբերթեմ), удивления (դու մի ապի), отчаяния (ծար չկա), восхищения (մերդ չմեռնի), с пренебрежительным содержанием (вульгарно с оттенком) (իշի գուլի, քաֆթառ շուն), с двойным значением (ն՛վ գիտի), с уступками (հերն էլ անիծած), просьбы, пожелания (աւտծու սիրուն, ականջներդ կանչի), гнева (դրա ջանը քրքրվի).

В рамках данной статьи было рассмотрено семантическое формирование и выражение структурных компонентов модальных фразеологизмов. Исследование показывает, что семантические компоненты в них в основном указывают на предметы: названия частей человеческого тела, названия животных или названия существующих в природе вещей и явлений, с которыми эти готовые, воспроизводимые языковые реальности были созданы путем соотнесения или сравнения. С точки зрения грамматического образования и морфологического выражения важную роль в них играют глаголы и существительные (показывая соответствующие значения в порядке возникновения), а отчасти и местоимения.

AVAGYAN Armenuhi (Armenia)

State University of Shirak
e-mail: arm5_83_7@mail.ru

SEMANTIC AND GRAMMATICAL EXPRESSION OF MODAL PHRASES IN THE WORKS OF ANANYAN

With the help of modal phraseological units the individual attitude of the speaker is shown, his feelings and emotions are expressed. These phrases “play just modal role, giving coloring to the speech and they do not become members of sentences”. In phraseological units the nominal value appears in the background; the cognitive evaluative value of the speaker dominates here; they also have “communicative value”. Modal(cursing, admonishing, reprimanding, wishful words) phrases have colloquial dialectal origin in general, they are typical of these language variants, they are featured by underlined sociological (sometimes vulgar) shade and in artistic speech they pursue stylistic expressive special aim; with the help of these the appropriate attitude of the speaker is expressed: satisfaction, praise and admiration, close relation or irony and

rebuke, anger and threat, concession and duality. Vakhtang Ananyan, being a traditional writer nearly in all his works, both in novels and stories, had used phraseological units, which gave clarity and popularity to the speech. They are used in speeches of heroes as styling tools for the speech and important ways of characterisation.

In the works of Ananyan the following attitudinal groups of phraseological units are distinguished: phrases that express pleasure, praise, satisfaction, caress, blessing, readiness (**աչքներդ լույս, հոգուն մատաղ, արևը կծեմ**), regret, request (**լեզուս չորանա, հողն իմ գլխին**), praise, wish (բերանդ տաճար դառնա), irony, humor (**խելքի պուտուկ**), reproach, scolding, threat (**քու տունը շինվի, կաշին կքերթեմ**), surprise (**դու մի ասի**), disappointment, (**ճար չկա**), admiration (**մերդ չմեռնի**), despise with vulgar coloring (**իշի գլուխ, քաֆթառ շուն**), in a dualistic sense (**ո՞վ գիտի**), condescending (**հերն էլ անիծած**) request, wish (**աստծու սիրուն, ականջներդ կանչի**), anger (**դրա ջանը քրքրվի**).

Within the framework of this paper, we have investigated the semantic formation and self-expression of the structural-forming components of modal phraseological units. The study shows that the components in their composition are semantically mostly subject-specific: these are the names of parts of the human body, the names of animals or of things and phenomena that existed in nature, in connection with which, or in comparison with which, these ready-made, true linguistic realities were created, and from the grammatical point of view and morphological expression, verbs and nouns play an important role in this (with the manifestation of the corresponding values of the order of objectification), partially pronouns too.

ՉԱՔԱՐՅԱՆ Հովհաննես (Հայաստան)

«Տաթև» գիտակրթական համալիր
Էլ. փոստ՝ hovzakaryan@gmail.com

Հ.-Ե. *(S)Ս(E)- «ԿՏՐԵԼ, ԾԱԿԵԼ» ԵՎ *(A)Ս(E)- «ԾԻՇՏ, ՀԱՎԱՏԱՐԻՄ» ԱՐՄԱՏՆԵՐԻՑ ՍԵՐՎԱԾ ՀԱՅԵՐԵՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՌԵՐԻ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչ վերաբերում է բառասկզբին, ապա հայերենագիտության մեջ ընդունված է այն կարծիքը, որ այդ դիրքում հ.-ե. *ս- ձայնորդը վերածվել է միայն գ-ի (չկա բացատրություն, թե ինչու չէր կարող վերածվել վ-ի), իսկ վ սկզբնահնչյունով հայերեն բառերը իբր փոխառություններ են մեծ մասամբ իրանական աղբյուրից: Կասկածի ենթարկելով կարծրատիպի վերածված այդ կարծիքը՝ առաջադրել ենք այն վարկածը, որ վ սկզբնահնչյունով հայերեն բառերի մեծագույն մասի հնագույն ձևերում այդ վ-ն եղել է ոչ թե սկզբնահնչյուն, այլ հաջորդել է հետագայում ընկած թույլ

սկզբնաձայնավորին կամ սահող *s-ին, այսինքն՝ իրականում սկզբնապես եղել է բառամիջյան *ս ձայնորդ, որի զարգացման օրինաչափ արդյունքներից մեկն է վ-ն: Այս վարկածը հիմնավորող մի շարք ստուգաբանություններ արդեն ներկայացրել ենք մեր մի քանի հոդվածներում: Մույն գեկուցման մեջ անդրադարձել ենք մեր կարծիքով հ.-ե. *(s)u(e)-r-«կտրել, ծակել» և *(a)u(e)-«ճիշտ, հավատարիմ» արմատներից անմիջականորեն սերված հայերեն մի քանի բառերի, որոնց թվում կան գրային հայերենում վ սկզբնահնչյունով ձևեր:

Այդ բառերը և դրանց համար առաջարկվող նոր ստուգաբանություններն են. վարսել (վասել) «զամել (հողի մեջ), մեխել (պատին)» <*(s)uər-k'- <*(s)u- «կտրել, ծակել», վետ «1. ծակ, փոս, 2. ցուում» <*(s)uei-d-, վտառ «մարմնի վրայի անցք (բերան, քթանցք ևն)» <* վիտ-առ <*(s)uē-d-, վիր-ապ «1. խոր փոս, 2. գետնափոր բանտ» <*(s)uēr-, վիհ (վիրի) «1. անդունդ, 2. երկրի պատռվածք» <վիր-h <*(s)uēr-ti, վաւեր «հավաստի, ստույգ, վստահելի, արժանահավատ» <*վեր+վեր <*(a)ue-r- <*(a)u(e)- «ճիշտ; հավատարիմ», վստահ «1. հաւատով, 2.ապահով, 3. համարձակ, աներկյուղ» <*վի-ստ-ահ <*(a)uē-st(i)-, հաւատ (աւատ) «1.կրոն, դավանանք, 2. համոզմունք, վստահություն, ստուգություն, 3.փաստ, հավաստիք» <*(h₂)auə-d-, հաւատ «1. ստույգ, ճշմարիտ, վավեր,հաստատ, 2.ապացույց, երաշխիք» <*h₂auə-sti-, հաւաս-ար «1. ուղիղ, միազիծ, 2. ճիշտ նույն չափի, 3. ընդհանուր» <*h₂auə-k'- և այլն:

ЗАКАРЯН Оганес (Армения)

Научно-образовательный комплекс "Татев"
e-mail: hovzakaryan@gmail.com

ЭТИМОЛОГИЯ НЕКОТОРЫХ АРМЯНСКИХ СЛОВ, ВОЗНИКШИХ ОТ ПИЕ КОРНЕЙ *(S)U(E)- «РЕЗАТЬ, КОЛОТЬ» И *(A)U(E)- «ИСТИННЫЙ, ВЕРНЫЙ, ПРЕДАННЫЙ».

Как известно, ПИЕ сонорный звук *u в армянском языке в середине и в конце слова превратился в основном в звуки վ/լ или q (*diw->տիլ, *awed->աւեւ, *gwow->լուվ, *owi-pa->հովիվ, *gwowio->լոզի, *rew->արեւ и т. д.).

Что касается начала слова, то в арменоведении принято мнение, что в этой позиции ПИЕ сонорный звук *u превратился только в q (нет объяснения, почему невозможно было превращение в վ), а армянские слова с начальным վ якобы заимствованы в основном из иранского источника. Сомневаясь в этом стереотипном мнении, мы выдвинули гипотезу, что в древних формах большинства армянских слов с начальным վ этот վ был не начальным звуком, а следовал начальному слабому гласному звуку или *s-mobile, то есть на самом деле изначально был срединный сонорный звук *u, одним из закономерных результатов развития которого является վ. В нескольких наших статьях мы уже представили ряд этимологий, подтверждающих эту гипотезу. В настоящей статье мы рассмотрели некоторые

армянские слова, которые, по нашему мнению, произошли от ПИЕ корней *(s)u(e)- «резать, колоть» и *(a)u(e)- «истинный, верный; преданный», и среди которых есть слова с начальным լ в письменном армянском языке.

Эти слова и предложенные для них новые этимологии — следующие: լարու-լի (լարուլի) «пригвоздить (в землю, в стену)» <*(s)uṛ-k'- <*(s)uṛ- «резать, колоть», լէտ «1. дыра, отверстие, 2. тату» <*(s)uṛi-d-, լուտ «отверстие на теле (рот, ноздри и т. д.)» <*(s)uṛ-d-, լիր-ւոյ «1. глубокая яма, 2. подземная тюрьма» <*(s)uṛ-ṛ-, լի (լի) «1. бездна, 2. трещина земли» <*(s)uṛ-ti-, լուր «достоверный, подлинный, благонадежный» <*(a)uṛ- <*(a)uṛ- «истинный, верный; преданный», լուտ «1. убеждённый, 2. надёжный, 3. уверенный» <*(a)uṛ-st(i)-, հաւտ (հաւտ) «1. вера, религия, 2. убеждение, доверие» <*(h₂)uṛ-d-, հաւտ «1. верный, достоверный, надёжный, 2. залог, гарантия» <*(h₂)uṛ-sti-, հաւտ-ւոյ «1. ровный, прямой, 2. равный, точный, 3. общий» <*(h₂)uṛ-k'- и т. д.

ZAKARYAN Hovhannes (Armenia)

«Tatev» Center of Research and Education

e-mail: hovzakaryan@gmail.com

**ETYMOLOGY OF SEVERAL ARMENIAN WORDS DERIVED FROM
PIE ROOTS *(S)U(E)- «TO CUT, TO PIERCE»
AND *(A)U(E)- «TRUE, FAITHFUL».**

As it is known, PIE sonorant *u in Armenian in the middle and at the end of the word has mostly turned into լ/l or q sounds (*diw- >տիլ, *awed- >աւտ, *gwow- >լոյ, *owi-pa- >հովիլ, *gwowio- >լոյի, *rew- >ւրեւ etc.).

As for the beginning of the word, the opinion is accepted in Armenian studies that PIE *u in this position has turned only into q (there is no explanation why it could not be turned into լ), and the Armenian words with the initial sound լ are supposedly borrowings mostly from Iranian sources. Doubting this stereotypical opinion, we have hypothesized that in the ancient forms of most Armenian words with the initial sound լ, this լ was not an initial sound, but has followed the initial weak vowel or the *s-mobile, that is, in fact, originally there was a medial sonorant *u, one of the regular results of the development of which is the sound լ. We have already presented a number of etymologies substantiating this hypothesis in several of our articles. In this paper, we have touched on some Armenian words, in our opinion originating from PIE roots *(s)u(e)- "to cut, to pierce" and *(a)u(e)- «true, faithful», among which there are words with initial լ in written Armenian.

Those words and suggested for them new etymologies are: լարու-լի (լարուլի) «to rivet (in the ground), to nail (to the wall)» <*(s)uṛ-k'- <*(s)uṛ- «to cut, to pierce», լէտ «1. hole, moat, 2. tattoo» <*(s)uṛi-d-, լուտ «hole on the body (mouth, nostrils etc.)» <*

վիտ-առ <*(s)uē-d-, վիր-ապ «1. deep pit, 2. underground prison» <*(s)uēr-, վիհ (վիրհ) «1.abyss, 2.tear of the earth» <վիր-հ <*(s)uēr-ti-, վաւեր «valid, authentic, reliable» <*վեր+վեր <*(a)uē-r- <*(a)u(e)- «true, faithful», վստահ «1.sure, 2.reliant, 3.confident» <*վի-ստ-ահ <*(a)uē-st(i)-, հաւատ (աւատ) «1. belief, 2. faith, credence, trust» <*(h₂)auə-d-, հաւաստ «1. reliable, faithful, secure, 2. proof, warranty» <*h₂auə-sti-, հաւաս-ար «1. straight, right, 2. equal, exactly the same size, 3. overall» <*h₂auə-k'- etc.

ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ ՀԵՆՐԻԵՏԱ (Հայաստան)

Մ. Հերացու անվան Երևանի պետական բժշկական համալսարան
Էլ.փոստ՝ henvs@mail.ru

ՉԱԲԱՐՅԱՆ ՀՈՎԻԱՆՆԵՍ (Հայաստան)

«Տաթև» գիտակրթական համալիր
Էլ. փոստ՝ hovzakaryan@gmail.com

**ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆԱԳՄԱՆ
ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Օտարալեզու եզրույթների յուրացման գլխավոր սկզբունքը դրանց հնարավորինս հայերենացումն է՝ թարգմանությունը: Դա նախ և առաջ մարդու իրավունքների խնդիր է: Օտար բառերի անհարկի գործածությունը նշանակում է հայախոս լեզվական հանրության անդամների իրավունքների ոտնահարում, քանի որ պարտադրում է յուրացնել այլ լեզվական հանրությանը, նրա լեզվին պատկանող բառեր, որոնք հայերենում անվերլուծելի ու անստուգաբանելի են, զուրկ են հայերեն բառերին բնորոշ թափանցիկությունից, ինքնըստինքյան հասկանալիության բնական հատկությունից:

Մյուս կարևոր սկզբունքը հայերեն գրավոր խոսքը բացառապես մաշտոցյան գրային համակարգով արտահայտելն է՝ անթարգմանելի օտար տարրերը այդ համակարգով տառադարձելու պարտադիր պահանջով:

Օտարալեզու եզրույթների հայերենացման ընթացքում կիրառելի են հայերեն եզրույթաշինության համընդհանուր չափանիշերը, որոնցից կարևորներն են նոր կամ նախընտրելի եզրույթի բառակազմական արտադրողականությունը (սերողունակությունը), հայերեն բառակազմական հարացույցների օրինաչափություններին ենթակա լինելը, ճշգրտությունը, թափանցիկությունը (ինքնաստուգաբանելիությունը), խնայողականությունը (հնարավորինս հակիրճությունը), հնարավորինս մենիմաստությունը, շփոթելի համանուններից ու հարանուններից զերծ լինելը, արտասանական-գրային (այդ թվում՝ տառադարձական) տարբերակներ չունենալը, բարեհունչությունն ու դյուրարտասանելիությունը, ինքնատիպ ու տպավորիչ լինելը, արտահայտչականության ու պայմանականության առումներով ներդաշնակությունը:

СУКИАСЯН Генриета (Армения)

Ереванский государственный медицинский университет имени М. Гераци
e-mail: henvs@mail.ru

ЗАКАРЯН Оганес (Армения)

Научно-образовательный комплекс "Татев"
e-mail: hovzakaryan@gmail.com

НЕОБХОДИМОСТЬ АРМЕНИЗАЦИИ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ

Основной принцип усвоения иноязычных терминов — по возможности их арменизация.

Другим важным принципом является выражение армяноязычного текста исключительно по Маштоцской письменной системе с обязательным требованием транслитерации непереводаемых иноязычных элементов средствами этой системы.

При арменизации иноязычных терминов применимы общие критерии армянского терминостроения, в соответствии с которыми новый или предпочитаемый термин должен быть продуктивным, регулярным (соответствующим словообразовательным парадигмам и правилам армянского языка), прозрачным (самоэтимологизируемым), точным, экономичным (по возможности кратким), по возможности однозначным, без запутывающих омонимов, без произносительных и письменных вариантов, благозвучным и легко произносимым, своеобразным и впечатляющим, гармоничным с точки зрения выразительности и условности.

SUKIASYAN Henrieta (Armenia)

Yerevan State Medical University named after M. Heratsi
e-mail: henvs@mail.ru

ZAKARYAN Hovhannes (Armenia)

«Tatev» Center of Research and Education
e-mail: hovzakaryan@gmail.com

THE NECESSITY OF ARMENIFICATION OF MEDICAL TERMS

The main principle of comprehension of foreign terms is their possible Armenification. The next important principle is to express the written Armenian language purely through the Mashtots writing system, with the obligatory requirement of transliterating untranslatable foreign words and elements with that system.

When armenifying foreign terms, the general criteria of the Armenian terminology are applicable, according to which a new or preferred term should be productive, regular (subject to derivational paradigms and rules of the Armenian), transparent (self-explanatory), precise, effective (as brief as possible), having single meaning (if possible), without confusing homonyms, without pronunciation-written options, euphonical (easy to pronounce), peculiar and impressive, harmonious in terms of expressiveness and conventionality.

ԽՄՁԱՏՐՅԱՆ Համագասպ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Էլ. փոստ՝ smuseum@web.am

**ՆՈՐ ՄՈՏԵՑՈՒՄ ՎԱՀԱԳՆԻ ԱՌԱՍՊԵԼԻ
ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆԸ**

«Վահագնի ծնունդը» վիպերգը գալիս է վաղնջական ժամանակաշրջանից և հանդիսանում է աշխարհի կառուցվածքի ընդհանուր հնդեվրոպական պատկերացումների արտացոլումը: Մեր կարծիքով, վիպերգի մեջ Վահագն անվան ներմուծումը կատարվել է շատ ուշ՝ առնվազն արեմենյան ժամանակաշրջանում: Հետագայում ստեղծվել է Վահագնի պաշտամունքը: Նա, ըստ իր նոր կարգավիճակի, ստացել է «Վիշապաբաղ» մականունը, նրան ժողովուրդն օժտել է հաղթանակող հերոսի հատկանիշներով, նույնացրել Հերակլեսի, ռազմի, հաղթանակի եւ արեւի աստվածությունների հետ: Անկախ վիպերգի բովանդակությունից, Մովսես Խորենացին Վահագնին ներկայացնում է որպես հայոց Տիգրան Երվանդյան արքայի որդիներից մեկը, որը ծնվել է մահկանացու հորից ու մորից, ունեցել իր զավակները, որի սերունդները՝ Վահեվահյանները, հետագայում կամավոր ստանձնել են տաճարների սպասարկումը: Ըստ Խորենացու՝ սա արդեն տեղի է ունեցել պարթևական ժամանակաշրջանում: Հետաքրքրական է այն, որ, ըստ Խորենացու, Վահագնին հայերից ավելի վաղ աստվածացրել են Վրաց աշխարհում, ուր կանգնեցրել են նրա արձանը եւ զոհեր մատուցել: Ինչպես տեսնում ենք, Խորենացու նկարագրած մահկանացու Վահագնի եւ վիպերգի եղեգնից ծնված Վահագնի միակ ընդհանուր բանը «Վահագն» անունն է: Վերադառնալով աշխարհի կառուցվածքի ընդհանուր հնդեվրոպական պատկերացումներին՝ նշենք, որ ըստ դրանց, աշխարհը կազմված էր չորս տարրերից՝ Հողից, Ջրից, Օդից եւ Կրակից: Աշխարհի կառուցվածքի այս մոդելը գոյատևել է հազարամյակներ, հետո փոփոխություն կանոնակարգվել Արիստոտելի կողմից: Հայկական իրականության մեջ արիստոտելյան այս մոդելն ընդունել է նաև Անանիա Շիրակացին: «Վահագնի ծնունդը» վիպերգի մեջ երկնում են Երկիրը-հողը, Երկինքը-օդը, Ծովը-ջուրը, այսինքն՝ աշխարհը կազմող 4 տարրերից 3-ը: Այնուհետև կարմիր եղեգնիկից դուրս է գալիս ծուխ, բոց, ծնվում է Վահագնը՝ Կրակը, «Որը հուր հեր ուներ, բոց մորուս, եւ աչքերն էին արեգակներ»: Վահագն անվան տակ աշխարհ է գալիս պակասող 4-րդ տարրը՝ կրակը, այսինքն՝ աշխարհն ամբողջանում է: Բնական հարց է առաջանում՝ ինչո՞ւ է Վահագնը ծնվում եղեգնից: Չէ՞ որ ըստ ընդհանուր հնդեվրոպական եւ հայկական դիցաբանական պատկերացումների՝ հերոսները, գերբնական արարածները ծնվում են Ջրից, ինչպես Սանասարն ու Բաղդասարը, Զուռնիկ Ջալալին, Պեգասը եւ այլն:

Եղեգնը՝ որպես ծնող, բացի այս վիպերգից, ո՛չ դիցաբանության, ո՛չ բանահյուսության մեջ չի ընկալվել, չի պահպանվել եւ չի հիշատակվել:

Մեր համոզմամբ, Վահագնի վիպերգում պահպանվել է տիտան Պրոմեթեոսի մասին հնագույն առասպելի այն դրվագը, ուր Պրոմեթեոսը, աստվածներից գողացած կրակը թաքցնելով եղեգնի սնամեջ փողի մեջ, գաղտնի բերելով մահկա-

նացուների աշխարհը, հանձնում է մարդկանց, սովորեցնում նրանց կրակը պահպանել եւ օգտվել կրակից: Այսպիսով՝ եղեգնի փողից դուրս եկած Վահագն-կրակը լրացնում է 4 տարրերից կազմված աշխարհակարգը:

ХАЧАТРЯН Амазасп (Армения)

Ширакский центр арменоведческих исследований НАН РА

e-mail: smuseum@web.am

НОВЫЙ ПОДХОД К СЕМАНТИКЕ ЭПИЧЕСКОЙ ПЕСНИ «РОЖДЕНИЕ ВААГНА»

Эпическая песня «Рождение Ваагна» восходит к доисторическим временам и является отражением общих индоевропейских представлений об устройстве мира. По нашему мнению, имя Ваагн было введено в эпическую песню очень поздно, по крайней мере, в ахеменидский период. Позже установился культ Ваагна. Его прозвали «драконоборцем». По новому статусу народ отождествлял его с божествами, войны, победы и солнца, наделил его атрибутами героя-победителя Геракла. Вне зависимости от содержания эпической песни, Мовсес Хоренаци представляет Ваагна как одного из сыновей армянского царя Тиграна Ервандяна. Рожденный от смертных отца и матери Ваагн имел детей, и его потомки (вахевахяни), впоследствии вызвались служить храмам. По хронологии Хоренаци, это уже произошло в парфянский период.

Интересно, что по Хоренаци Ваагн в Грузии был обожествлен раньше, чем в Армении. Там ему воздвигали статую во весь рост и приносили жертвы. Как видим, единственное совпадение в описании смертного Ваагна Хоренаци и Ваагна рожденного из тростника, это имя «Ваагн». Возвращаясь к общему индоевропейскому представлению об устройстве мироздания, отметим, что, согласно ему, мир состоит из четырех элементов: Земли, Воды, Воздуха и Огня. Эта модель устройства мира просуществовала тысячелетия, затем была философски осмыслена Аристотелем. В армянской действительности эту аристотелевскую модель принял и Анания Ширакаци.

В описании рождения Ваагна рожала Земля-земля, рожало Небо-воздух, рожало Море-вода, то есть присутствуют три из четырех элементов, составляющих мироздание. Затем из красного тростника вышел дым и пламя и из пламени выбежал златокудрый юноша: родился Ваагн-Огонь, у которого были волосы — огонь, борода - пламя, глаза — солнца. Четвертый недостающий элемент - огонь приходит в мир под именем Ваагн, то есть мироздание завершено. Возникает закономерный вопрос, почему Ваагн родился из тростника? Ведь по общеиндоевропейским и армянским архаичным мифологическим представлениям из воды рождаются герои такие как Санасар и Багдасар, сверхъестественные существа Куркик Джалали, Пегас и другие. Тростник как родитель, кроме этой эпической

песни, не воспринимался, не сохранился и не упоминался ни в мифологии, ни в фольклоре. Мы полагаем, что в песне о рождении Ваагна сохранился эпизод архаичного мифа о титане Прометее, где Прометей спрятал украденный у богов огонь в полых тростнике, тайно принес в бранный мир, вынул оттуда и передал людям, научил их хранить огонь и пользоваться им. Таким образом, огонь-Ваагн выходящий из тростника, завершает систему мироздания, состоящего из 4-х элементов.

KHACHATRYAN Hamazasp (Armenia)

Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
e-mail: smuseum@web.am

NEW APPROACH TO THE SEMANTICS OF THE EPIC SONG OF THE BIRTH OF VAHAGN

The epic song “The Birth of Vahagn” dates back to prehistoric times and is the reflection of the general Indo-European ideas about the structure of the world. In our opinion, the name Vahagn was introduced into the epic song very late, at least in the Achaemenid period. Later, the cult of Vahagn was established. They called him the quot, dragon slayer and quot. According to the new status, the people endowed him with the attributes of a victorious hero, identified him with Hercules, with the deities of war, victory and the sun. Regardless of the content of the epic song, Movses Khorenatsi presents Vahagn as one of the sons of the Armenian king Tigran Yervandyan. Vahagn, born of a mortal father and mother, had children, and his descendants (Vahevahani) subsequently volunteered to serve the temples. According to the chronology of Khorenatsi, this already happened in the Parthian period. Interestingly, according to Khorenatsi, Vahagn was deified in Georgia earlier than in Armenia. There, a full-length statue was erected to him and sacrifices were made.

It is noteworthy that the only coincidence in the description of the mortal Vahagn of Khorenatsi and Vahagn born from reeds from the epic poem is the name quot, Vahagn and quot. Returning to the general Indo-European idea of the structure of the universe, we note that, according to them, the world consists of four elements: Earth, Water, Air and Fire. This model of the structure of the world has survived for millennias, then was philosophically comprehended by Aristotle. In Armenian reality, this Aristotelian model was adopted by Anania Shirakatsi.

In the epic song “Birth of Vahagn” the ones giving birth are the Earth, the Air, the Sea-Water, thus, three of the four elements that make up the world. Then smoke comes out of red reed, followed by flame, and Vahagn-the Fire, “who had flames as hair, fire as beard, and the eyes were suns”, is born.

The fourth missing element, fire, comes into the world under the name of Vahagn, that is, the universe is completed. A natural question arises, why was Vahagn born from

reeds? After all, according to the common Indo-European and Armenian archaic mythological ideas, heroes such as Sanasar and Baghdasar, supernatural creatures as Kurkik Jalali, Pegasus and others were born from the water. The reed as a parent, except for this epic song, was not perceived, and preserved. It was not mentioned either in mythology or in folklore.

We believe that in the song about the “Birth of Vahagn”, an episode of the archaic myth about the titan Prometheus has been preserved, where Prometheus hid the fire stolen from the gods in a hollow reed, secretly brought it to the mortal world, handed it over to people, taught them to keep fire and use it. Thus, the fire coming out of the reed completes the system of the universe, consisting of 4 elements.

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Հայկանուշ (Հայաստան)

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Անառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ hajkanush@list.ru

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՎ ՄԵԾԱԳՈՒՅՆ ՏԵՍԱՆՈՂՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ

Ղազար Փարպեցին՝ որպես Սահակ Պարթևի տեսանող լինելու միակ փաստող, ինչպես նաև նրա՝ երաժշտական նշանագրերին /նոտաներին/ տեղյակ ու տիրապետող լինելու հանգամանքը բացահայտող /Ղազարայ Փարպեցույ «Պատմություն Հայոց», Տփղիս, 1904/:

Առաջին անգամ Սահակ Պարթևի «Տեսիլ»-ին անդրադարձել ենք Անանիա Շիրակացու վերաբերյալ մեր ուսումնասիրության մեջ: /«Անանիա Շիրակացի և նրա «Տիեզերագիտություն և տոմար» գործի Համարարբառը» հոդվածում/:

Սահակ Պարթևի կանխասացությունները /իր բառն է/ վերաբերում են և՛ իր ապրած ժամանակաշրջանում կատարված, և՛ իրենից հարյուրամյակներ, նույնիսկ հազարամյակներ հետո կատարվելիք դեպքերին:

Կանխասացություններ Հայոց Արշակունյաց թագավորության անկման, ինչպես նաև Գրիգոր Լուսավորչի հիմնած Հայոց Կաթողիկոսության՝ նրա ժառանգորդներից կաթողիկոսների ընդհատման մասին, այն ժամանակ, երբ Հայոց աշխարհում տիրում էին Արշակունի թագավորները, իսկ Հայոց Կաթողիկոսական Աթոռին էր Մեծն Ներսեսը՝ Սահակ Պարթևի հայրը:

Ինչպես նաև Հայոց թագավորության վերականգնման /Բագրատունիների կողմից/ և կաթողիկոսական Աթոռին նորից Գրիգոր Լուսավորչի շառավիղներից բազմելու վերաբերյալ: Նշված է անգամ տարիների քանակը՝ 350:

Կանխասացություններ «անապատի չար իշխանի» /արարական/ և «նետողաց ցեղի» /թաթար մոնղոլական/ արշավանքների մասին, որոնք, ավերելով համարյա աշխարհի կեսը, տարածեցին իրենց իշխանությունը:

Կանխասացություններ հետագա արյունահեղությունների ու հորից որդի կարծես ժառանգություն փոխանցվող պատերազմների մասին /Խաչակրաց 100-ամյա պատերազմը/, որոնք ձգվելով հասնում են մինչև Առաջին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմները:

Ահա այսպիսի մեծություն է եղել Սահակ Պարթևը, բայց, ցավոք սրտի, իր արժանի տեղը չի գտել մեծ մարգարեների շարքում, որոնք մարգարեացել են միայն կարճ ժամանակահատվածի և սահմանափակ դեպքերի վերաբերյալ:

ОГАНЕСЯН Айкануш (Армения)

Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА

e-mail: hajkanush@list.ru

СААК ПАРТЕВ - ОДИН ИЗ САМЫХ БОЛЬШИХ ПРОВИДЦЕВ

Газар Парпеци как единственный, кто освидетельствовал что Саак Партев был провидцем, также раскрыл тот факт, что последний знал и владел музыкальными символами (нотами). / Газарай Парпецу "История армян", Тпгис, 1904г./.

Впервые мы упомянули «Видение» Саака Партева в нашем исследовании Анании Ширакаци (В статье "Анания Ширакаци и Амабарбар (конкорданс) его работы "Космология и календарь").

Предсказания Саака Партева (по его собственным словам) относятся к событиям, которые произойдут через сотни лет, даже через тысячелетия.

Предсказания о падении Армянского царства Аршакуняц, а также о прекращении католикосата одним из его преемников в армянском католикосате, основанном Григорием Просветителем, в то время, когда Аршакунские цари правили Армянским миром и Нерсес Великий, отец Саака Партева, правил армянским католикосатом.

Предсказания касаются также восстановления Армянского царства (со стороны Багратуни) до восседания на Святой Престол католикоса по линии Григория Просветителя. Упоминается даже количество лет - 350.

Предсказания о нашествиях «злого князя пустыни» (арабском) и «метающего племени» (татаро-монгольском), уничтоживших почти полмира и распространивших свою власть.

Предсказания о дальнейших кровопролитиях и войнах, которые как по наследству передавались от отца к сыну (100-летний крестовый поход), которые восходят к Первой и Второй мировым войнам.

Саак Партев был величием, но, к сожалению, он не нашел своего законного места среди великих пророков, которые пророчествовали только в течение короткого периода времени об ограниченных событиях.

HOVHANNISYAN Haikanush (Armenia)

Language Institute named after H. Acharyan NAS RA

e-mail: hajkanush@list.ru

SAAK PARTEV AS ONE OF THE BIGGEST CLAIRVOYANTS

According to Ghazar Parpetsi, Sahak Partev was a clairvoyants and was aware of musical symbols (notes). / Ghazarai Parpetsi "History of Armenians", Трghis, 1904/.

For the first time we have touched upon Sahak Partev's "Vision" in our study of Anania Shirakatsi. (In the article entitled "Anania Shirakatsi Dialect of his "Cosmology and Calendar").

Sahak Partev's predictions (in his own words) refer to events that will take place in hundreds of years, even millennia.

Predictions about the fall of the Armenian kingdom of the Arshakunyats, as well as about the termination of the Catholicosate by one of his successors in the Armenian Catholicosate, founded by Gregory the Illuminator, at a time when the Arshakunian kings ruled the Armenian world and Nerses the Great, the father of Sahak Part, ruled the Armenian Catholicosate.

As for the restoration of the Armenian Kingdom (Bagratuni) before the accession of the Catholicosate through the line of Gregory the Illuminator. Even the number of years is mentioned - 350.

Predictions of the "evil prince of the desert" (Arabic) and "throwing tribe" / the Tatar-Mongol invasion, which destroyed almost half the world and spread its power.

Predictions about further bloodshed and wars, it would seem, were inherited from father to son. (100-year crusade) which date back to the First and Second World Wars. Sahak Partev was such a Majesty, but unfortunately, he did not find his rightful place among the great prophets who only prophesied for a short period of time.

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Լիլիթ (Հայաստան)

Վանաձորի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ lilitpetrosyano1977@mail.ru

**ԴՎՎԻԹ ԱՆՀԱՂԹԻ «ՍԱՀՄԱՆՔ ԵՒ ՏՐԱՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԻ ՆՈՐԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Հայոց լեզվի բառակազմական լայն հնարավորությունների շնորհիվ հայ հեղինակներից շատերն իրենց ստեղծագործություններում դառնում են նաև բառաստեղծներ՝ կերտելով նորանոր բառեր, որոնք, լինելով հեղինակային կազմություններ, արտահայտում են հեղինակի լեզվամտածողության գաղտնիքները՝ բնորոշելով ժամանակի լեզվական աշխարհը:

V-VI դդ. հեղինակ Դավիթ Անհաղթը հին Հայաստանի փիլիսոփայական գիտության հիմնադիրն է, որի շնորհիվ հայ փիլիսոփայությունը VI դ. «թևակոխեց իր զարգացման մասնագիտական փուլը՝ սեփական խնդիրներով և հղկված մասնագիտական տերմինաբանությամբ»:

Դավիթ Անհաղթի «Մահմանք և տրամատությունք իմաստասիրութեան» երկի լեզվական քննությունը ցույց է տալիս, որ հայ բառաստեղծ հեղինակների շարքում առանձնանում է Անհաղթը իր կերտած բառերի ինքնատիպությամբ:

Ստեղծագործության մեջ նորաբանությունները հիմնականում ածականներ են, որոնք կազմվել են ածանցմամբ և բառաբարդմամբ:

Ածանցավոր ածական նորաբանությունները կազմվել են ինչպես նախաձանցման, այնպես էլ վերջաձանցման կաղապարներով: Նախաձանցովոր ածական նորաբանությունները կազմվել են *ան* ածանցով, օրինակ՝ *անաստղ* նորաբանությունը՝ որպես *երկին* գերադասի անմասնատունակ որոշիչ: *Աստղ* արմատով է կազմվել նաև *աստղային* նորաբանությունը *ծովային*, *երկրային* կազմությունների համաբանությամբ:

Վերջաձանցավոր նորաբանությունները կազմվել են *սկան* վերջաձանցով, ինչպես *երևելական* «երևելի և զգալի» իմաստով նորաբանությունը, որով հեղինակը բնութագրել է *հուր* գոյականը:

Ածանցի հավելմանը հակառակ գործողությամբ՝ ածանցի հատմամբ է կազմվել *հակակիր* ածական նորաբանությունը՝ որպես *ներհակակիր* նորաբանության հոմանիշ:

Կազմությամբ բարդ նորաբանություններից են *ուղղորդագևաց* և *լայնեղունգն* ածականները, որոնցով բնութագրվել է *մարդ* գոյականը:

Նորաբանությունների մեջ առանձնանում են նաև բայերը՝ որպես նոր գործողություններ, ինչպես՝ *հակասահմանին* բառը՝ որպես *սահմանել* բայի հականիշ՝ կերտված նախաձանցման միջոցով:

Նույն սահմանել գործողության մեկ այլ վերաիմաստավորում է *պարասահմանել* նորաբանությունը՝ «փակել ընդ սահմանալ» իմաստով, որտեղ նույնպես բառակազմական եղանակ է դարձել նախաձանցումը, ինչպես՝ *Արդ նոյնպէս և սահման պարասահմանելով զենթակայ իրն՝ որոշէ զնա յայրոցն....*

Գոյական նորաբանությունները Անհաղթի երկերում նոր հասկացություններին տրվող անվանումներ են, որոնց անհասկանալիությունը գիտակցելով՝ հեղինակն ինքն է փորձում բացատրել:

Գոյական նորաբանություն է նաև *երկրաչափ* բառաբարդումից կազմված *ան-երկրաչափ* անձնանիշ բառը՝ «Անգէտ երկրաչափութեան» իմաստով, որը կիրառվել է հունարենից կատարված մեջբերման մեջ. «Աներկրաչափն որ մի՛ ներամտեցէ»: Գոյական նորաբանությունների մեջ հաճախադեպ են մասնագիտություն նշանակությամբ բառերը, որոնցից *սահրողական (սահրիչ)* և *եղեգնահատական (փայտագործ)* բառերը:

Դ. Անհաղթի նորաբանությունների լեզվաբանական քննությունը ցույց է տալիս, որ փիլիսոփա հեղինակը իր երկում կերտել է տարբեր խոսքիմասային արժեքով և տարբեր բովանդակություններով բառեր, որոնք մի դեպքում բնութագրում են անձնանիշ, մյուս դեպքում իրանիշ վերացական կամ թանձրացական հասկացություններ:

Նորաբանությունների բովանդակության բացահայտումը կարևոր է բնագրերի իմաստի ընկալման և դրանց ժամանակակից լեզվով փոխադրության համար, քանի որ հատկապես նորաբանությունների ժամանակակից փոխակերպումները պետք է զգուշությամբ կատարել. հեղինակային արտահայտություններ են, որոնց պահպանելը կամ մասամբ փոփոխելը նպաստում է բնագրի ինքնատիպության պահպանմանը:

ПЕТРОСЯН Лилит (Армения)

Ванадзорский государственный университет

e-mail: lilitpetrosyano1977@mail.ru

НЕОЛОГИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ФИЛОСОФСКИЕ СУЖДЕНИЯ» ДАВИДА НЕПОБЕДИМОГО

Благодаря многочисленным словообразовательным возможностям армянского языка многие армянские авторы в своих произведениях становятся словотворцами. Авторские словообразования выражают тайны языкового мышления автора и определяют языковый мир того или иного времени.

Давид Непобедимый, автор V-VI веков, был основоположником философской науки древней Армении, благодаря которому в шестом веке армянская философия «вступила в профессиональную стадию развития со своими проблемами и отшлифованной профессиональной терминологией».

Лингвистическое рассмотрение труда Давида Непобедимого «Определения и философские суждения» показывает, что среди армянских авторов, создававших слова, Давид Непобедимый выделяется своеобразием созданных им слов.

В своей работе автор в основном создал прилагательные путем использования аффиксов и образования сложных слов.

Неологизмы в форме производных прилагательных образовались с использованием префиксов или суффиксов. Производные прилагательные, образованные префиксами, образовались с «ան», например, неологизм «անաստղ» как неделимый признак слова «երկիր». От корня «звезда» образовался неологизм «звездный» по аналогии со словами «ծովային» и «երկրային».

Другие неологизмы были образованы с помощью суффикса «ական», например, неологизм «երևելական», означающий «երևելի և զգալի». Автор использовал это прилагательное для описания существительного «հուր».

В противоположность добавлению аффиксов, автор, удалив приставку «ներ», создал неологизм «հակակիր» как синоним неологизма «ներհակակիր»:

Примерами составных неологизмов являются прилагательные «նվիրիրագին» и «լայնդուրնին», которые использовались в качестве атрибутов существительного «человек».

Среди неологизмов есть глаголы, обозначающие новые действия, например, образованное с помощью префикса слово «հակասահմանել» как антоним глагола «սահմանել».

Другим переосмыслением действия «սահմանել» является неологизм «սարսահմանել», означающий «փակել ընդ սահմանալ». В этом случае автор использовал префиксальную деривацию как словообразовательный прием, например, «Արդ նոյնպէս և սահման սարսահմանելով զենթակայ իրն՝ որոշէ զնա յայլոցն...»:

Неологизмы-существительные в произведении Давида Непобедимого также включают названия, данные новым понятиям, которые сам автор пытается объяснить, осознавая их непонятность.

Другим примером неологизма-существительного является слово «աներկրաշափ», обозначающее человека и состоящее из сложного слова «երկրաշափ» со значением «Անգէտ երկրաշափութեան», используемое в следующей цитате на греческом языке: «Աներկրաշափն որ մի՛ ներամտեցէ». Среди неологизмов-существительных часто встречаются слова, обозначающие виды ремесел, например, слова «սափրողական» («սափրիչ») и «եղեգնահատական» («փայտագործ»).

Лингвистическое рассмотрение неологизмов Давида Непобедимого показывает, что философ создал в своем произведении слова с разными лексическими значениями и коннотациями, которые описывают понятия, обозначающие лица, или абстрактные или конкретные понятия, обозначающие предметы.

PETROSYAN Lilit (Armenia)

Vanadzor State University
e-mail: lilitpetrosyano1977@mail.ru

NEOLOGISMS IN DAVID THE INVINCIBLE'S WORK 'DEFINITIONS AND PHILOSOPHICAL JUDGMENTS'

With the variety of word-formation possibilities of the Armenian language, many Armenian authors become word creators in their works. The authorial word formations express the secrets of the author's linguistic thinking and define the linguistic world of the time.

David the Invincible, a 5-6th century author, was the founder of the philosophical science of ancient Armenia. In the sixth century, the Armenian philosophy "entered a professional stage of development with its own problems and polished professional terminology".

The linguistic study of David the Invincible's work 'Definitions and Philosophical Judgments' shows that among the Armenian authors who created words, David the Invincible stands out with the uniqueness of the words he created.

In his works, he mostly created adjectives mainly through derivation and compounding.

The neologisms in the form of derivative adjectives were formed with the use of prefixes or suffixes. The derivative adjectives formed with prefixes were formed with the prefix 'ան', for example, the neologism 'անաստղ' as an indivisible attribute of the word 'երկինք'. The root 'աստղ' was used to form the neologism 'աստղային' by the analogy of the words 'ծովային' and 'երկրային'.

Other neologisms were formed with the suffix 'ական', for example, the neologism 'երևելական' meaning 'երևելի և զգալի'. The author used this adjective to describe the noun 'հուր'.

In the opposite way to affix addition, the author created the neologism 'հակակիր' as a synonym for the neologism 'ներհակակիր' by removing the prefix 'ներ':

Examples of the compound neologisms are the adjectives 'ուղղորդագնաց' and 'լայնեղունգն' that were used as attributes of the noun 'մարդ'.

Among the neologisms are verbs showing new actions, for example, the word 'հակասահմանել' as an antonym of the verb 'սահմանել' formed with a prefix.

Another redefinition of the action 'սահմանել' is the neologism 'պարասահմանել' meaning 'փակել ընդ սահմանաւ'. In this case, too, the author used prefix derivation as a word-formation method, for example, 'Արդ նոյնպէս և սահման պարասահմանելով զենթակայ իրն՝ որոշէ զնա յայլոցն....'

Noun neologisms in David the Invincible's works include names given to new concepts. Realizing the incomprehensibility of these words, the author tried to give his own explanations.

Another example of a noun neologism is the word ‘աներկրաչափ’ denoting a person and consisting of the compound ‘երկրաչափ’ with a meaning of ‘Անգլետ երկրաչափություն’ used in the following quote in Greek. “Աներկրաչափն որ մի’ ներամտեսցէ”. Noun neologisms often include words denoting occupations, for example, the words ‘սափրողական’ (‘սափրիչ’) and ‘եղեգնահատական’ (‘փայտագործ’).

The linguistic examination of David Invincible’s neologisms shows that the philosopher created in his work words with different lexical values and connotations, which describe concepts denoting persons in one case and abstract or concrete concepts denoting objects.

The disclosure of the meaning of neologisms is important for understanding the meaning of the originals and translating them into modern language, as modern transformations of neologisms should particularly be done with caution, as they are authorial expressions whose preservation or partial modification contributes to the uniqueness of original texts.

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Աստղիկ (Հայաստան)

Ծիրակի պետական համալսարան
Էլ. փոստ՝ a_hayrapetyan@list.ru

ՎԱՐԴԱՆ ԱՅԳԵԿՑՈՒ ԱՌԱԿՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ

*«Ընդ որս մեծ ռաբբին Վարդան կոչեալ...
Այն երջանիկն աստուածարեալ
Որ ի մարմին հրեշտակացեալ
Նա աշխարհի քարոզ եղեալ»*

Հոդվածում քննարկվում են Վարդան Այգեկցու լեզվին պատկերավորություն հաղորդող միջոցների արտահայտությունը և դրանց գեղարվեստական առանձնահատկությունները:

Վարդան Այգեկցին, լինելով հայ միջնադարյան գրականության ինքնատիպ ու շնորհալի դեմքերից մեկը, առանձնանում է իր առակների լեզվի պատկերավորման գեղարվեստական միջոցների ընտրությամբ, ստեղծագործությունը հատկորոշվում է լեզվաոճական բազմազանությամբ և գեղարվեստական պատկերավորման համակարգի դրսևորման առանձնահատկություններով:

Այս առումով հատկանշական ենք համարում Մ. Աբեղյանի կարծիքը Այգեկցու լեզվի և ոճի վերաբերյալ. «Վարդանը հորինում է կատարելապես պարզ ու հասարակ, մեկին ու թեթև, ախորժալուր: Նա ոչ թե ճառում է, այլ կենդանի լեզվով

գրույց է անում, սիրով խոսակցում իր ունկնդիրների, ավելի ևս ընթերցողների հետ՝ հոգալով ոչ միայն ժամանակակիցների համար, այլևս ապագա սերունդների»:

Եվ պատահական չէր, որ Վարդան Այգեկցին՝ որպես առակագիր, մատենագիր և քարոզիչ, հայ գրականության ամենահետաքրքրական և սիրված դեմքերից է:

Ընդգծենք, որ Վ. Այգեկցու գրական ժառանգությունը միշտ էլ ուշադրության կենտրոնում է եղել: Մանուկ Աբողյանը «Վարդանա առակներ» ժողովածուն համարում է մեր հին գրականության հարստություններից մեկը: Նրա առակներն ու խրատները բանասիրական բազմակողմանի ուսումնասիրությամբ հրատարակել է անվանի հայագետ Ն. Մառը, 1998 թ. Երևանի պետական համալսարանի աստվածաբանության ֆակուլտետը հրատարակեց Այգեկցու «Արմատ հաւատոյ» դավանաբանական կոթողային աշխատությունը, իսկ 1999 թ. «Գանձասար» աստվածաբանական կենտրոնը՝ Պաղտին իշխանի պատվերով գրված «Խրատներ» ժողովածուն, սակայն մինչև օրս անտիպ են մեծանուն մտավորականի մի շարք խրատներ ու դավանաբանական բնույթի երկեր:

Նկատենք, որ մեծ առակագրի վաստակը գնահատվել է ոչ միայն հայ իրականության մեջ. Սեն-Մարտենը Վ. Այգեկցու «Աղուեսագիրք»-ից ընտրեց 45 առակ՝ թարգմանելով և առաջարկելով դրանք իբրև բնագրեր, առավել դյուրին դարձնել ֆրանսախոսներին հայերեն սովորեցնելը: Զանի որ Վարդան Այգեկցու առակների ոճը պարզ է, հստակ, հեշտ հասկացվող. այն չունի միջնադարի գրողների լեզվի վսեմությունն ու վերացականությունը: Առակների լեզուն երբեմն այնքան պարզ է, որ մոտենում է ժողովրդական-խոսակցական լեզվին, սակայն նրա շարահյուսությունը և քերականական ձևը մշտապես պահում են գրական լեզվի պահանջները:

АЙРАПЕТЯН Астхик (Армения)

Ширакский государственный институт

e-mail: a_hayrapetyan@list.ru

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЦЕННОСТЬ ОБРАЗНО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ ФИГУР ПРИТЧ ВАРДАНА АЙГЕКЦИ

«Великий раввин именем Вардан

Тот счастливцев Богом созданный,

Что превратился в ангела в человеческом теле,

Для мира стал проповедником».

В статье обсуждаются выражение средств Вардана Айгекци, наделяющих язык выразительностью и их художественные особенности.

Вардан Айгекци, будучи одним из своеобразных и одаренных лиц армянской средневековой литературы, выделяется выбором художественных средств выразительности языка своих притч, его произведения выделяются многообразностью и богатством языкового стиля и особенностями проявлений художественно-выразительной системы.

По этому поводу характерно мнение М. Абебян о стиле и языке Айгекци. «Вардан сочиняет идеально просто и обыкновенно, ясно, легко и приятно ушам. Он не ораторствует, а беседует живым языком, с любовью разговаривает со своими слушателями, тем более – с читателями, заботясь не только о своих современниках, но и о будущих поколениях.

И не случайно, что Вардан Айгекци, в качестве баснописца, летописца и проповедника, один из самых интересных и любимых лиц армянской литературы.

Отметим, что литературное наследие Вардана Айгекци всегда было в центре внимания. Манук Абебян считает сборник «Басни Вардана» одним из богатств нашей древней литературы. Его басни и притчи с многосторонним филологическим анализом были опубликованы знаменитым арменоведом Н. Маром, в 1998 году факультет богословия Ереванского государственного университета опубликовал теологический монументальный сборник Айгекци, «Корень веры», а в 1999 году теологический центр «Гандзасар» опубликовал сборник «Наставления», писанный по заказу князя Паггин, но до сегодняшнего дня не изданы целый ряд наставлений и произведений теологического характера высокопочтенного мыслителя.

Заметим, что заслуга высокопочтенного баснописца оценена не только в армянских реалиях. Сен-Мартен выбрал 45 притч из «Лисьи книги», переводя и предлагая их в качестве подлинников, делав легче изучение армянского франкоязычным. Так как стиль притч Вардана Айгекци прост, четкий, легко воспринимающийся, он не обладает абстрактностью и возвышенностью языка средневековых писателей. Язык притч иногда так прост, что приближается к народной-разговорной речи, но его синтаксис и грамматическая форма всегда придерживаются требованиям литературного языка.

HAYRAPETYAN Astghik (Armenia)

Shirak State University
e-mail: a_hayrapetyan@list.ru

THE AESTHETIC VALUE OF THE EXPRESSIVE MEANS IN THE FABLES OF VARDAN AIGEKTSI

The great rabbi named Vardan...

The happy one created by God

That became an angel in the human body

He became a preacher for the world

The paper touches upon the expression of the expressive means imparting imagery to the language of Vardan Aigektsi and its aesthetic peculiarities.

Vardan Aigektsi, being one of the original and gifted figures of Armenian medieval literature, is distinguished by the choice of expressive means of the language of

his fables. The work is marked by linguo-stylistic diversity and peculiarities of the system of expressive resources.

In this respect, M. Abeghyan's opinion on Aigektsi's language and style are considered to be noteworthy, "Vartan creates in a perfectly clear and simple, comprehensible, plain and euphonious way. He does not orate, but speaks in a vibrant language which is truthful to life, cordially converses with his listeners, especially with the readers, caring not only for contemporaries, but also for future generations."

And it was not a coincidence that Vardan Aigektsi, as a fabulist, chronicler, preacher, is one of the most interesting and beloved figures of Armenian literature.

Let us emphasize that V. Aigektsi's literary legacy has always been in the center of attention. Manuk Abeghyan considers the collection "The Fables of Vardan" to be one of the riches of our ancient literature. His fables and admonitions have been published with a comprehensive philological study by the well-known armenologist N. Mar. In 1998, the Faculty of Theology of Yerevan State University published Aigektsi's monumental work of theological nature, "Root of Faith". The *Gandzasar* theological center published the collection "Admonitions" written at the behest of Prince Paltin. However, to this day a number of admonitions of the great intellectual and other works of theological nature remain unpublished.

It is noteworthy that the merit of the great fabulist has been appreciated not only in the Armenian reality. Saint-Martin selected 45 fables from Aigektsi's "Aghvesagirk", translating and offering them as originals, to make it easier for French speakers to learn Armenian. Since the style of Vardan Aigektsi's fables is simple, clear, easy to understand, it does not have the grandeur and abstractness of the language of medieval writers. The language of fables is sometimes so simple that it bears close resemblance to the vernacular, but its syntax and grammatical form always adheres to the requirements of literary language.

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Աստղիկ (Հայաստան)

«Մատենադարան» հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ
Էլ. փոստ՝ astghikhovhannisyanyan90@gmail.com

XVI ԴԱՐԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԸ ԵՎ ՆԱԳԱԾ ՀՈՎՆԱԹԱՆԸ

Միջնադարի վերջին տաղերգուներից (Կոստանդին Երզնկացի, Հովհաննես Թվուրանցի, Գրիգորիս Աղթամարցի) հետո գրական մեկդարյա լռությունը խախտվում է Նաղաշ Հովնաթանի հանճարեղ մուտքով: Նաղաշ Հովնաթանն ասպարեզ եկավ այն ժամանակահատվածում, երբ հայ միջնադարյան տաղասացությունը նահանջ էր ապրում. թվում է՝ հայ բանաստեղծական միտքը կանգ է

առել: Ասպարեզ եկան ժողովրդի ծոցից դուրս եկած բազում բանաստեղծներ, որոնց երգերն իրենց աշխարհիկ բնույթով տարբերվում էին տաղասացությունից և նոր շունչ հաղորդում հայ գրականությանը. Ղազար Մեբաստացի, Ստեփանոս Վարազեցի, Օքսուզ Ավետիք, Օքսուզ Տերտեր, Մարզվանցի, Խև Կաֆացի, Տիրացու Սահակ, Ղարիբ Մկրտիչ, Հովհաննես, Պետրոս և անանուն բանաստեղծներ: Ի տարբերություն տաղերգուների՝ այս երգիչների սիրո երգերը լեցուն են սիրո վայելքի իրական տեսարաններով, քնարական հերոսները՝ թե՛ տղամարդ, թե՛ կին, ներկայանում են իրենց անկաշկանդ սիրո հույզերով, կենցաղային միջավայրով, տարազով, արդուզարդով: Այս երգերն իրենց անմիջականությամբ և պարզությամբ նպաստեցին միջնադարյան գրականության աշխարհականացմանն ու իրենց անժխտելի ազդեցությունն ունեցան Նաղաշ Հովնաթանի սիրային երգերի աշխարհիկ ոգու ձևավորմանը:

ОГАННИСЯН Астхик (Армения)

Матенадаран научно-исследовательский институт древних рукописей
e-mail: astghikhovhannisyan90@gmail.com

ПОЭТЫ XVI ВЕКА И НАГАШ ОВНАТАН

После последних поэтов средневековья (Константин Ерзнкаци, Ованнес Тлцуранци, Григорис Ахтамарци) вековое литературное молчание нарушается генеральным входом Нагаша Овнатана. Нагаш Овнатан вышел на арену в период упадка армянской средневековой поэзии - казалось, армянская поэтическая мысль остановилась. Из лона народа вышли многочисленные поэты, песни которых отличались светским характером от песнопений, дав новое дыхание армянской литературе. Среди них были Газар Себастиац, Степанос Варагеци, Оксуз Аветик, Оксуз Тертер, Марзванци, Хев Кафаци, Тирацу Саак, Гариб Мкртич, Ованнес, Петрос и анонимные поэты. В отличие от поэтов, любовные песни этих певцов полны реальных сцен наслаждения любовью, лирические герои, как мужчины, так и женщины, предстают в своей непринужденной любовной атмосфере, бытовой обыденной обстановке, национальных костюмах, украшениях. Эти песни своей непосредственностью и простотой способствовали секуляризации средневековой литературы и оказали неоспоримое влияние на формирование светского духа любовных песен Нагаша Овнатана.

HOVHANNISYAN Astghik (Armenia)

"Matenadaran" Research Institute of Ancient Manuscripts

e-mail: astghikhovhannisyanyan90@gmail.com

THE POETS OF THE XVI CENTURY AND NAGHASH HOVNATAN

After the last poets of the Middle Ages (Konstantin Yerznkatsi, Hovhannes Tlkurantsi, Grigoris Akhtamartsi), the century-old literary silence was broken by the ingenious entrance of Naghash Hovnatan. Naghash Hovnatan entered the arena during the decline of the Armenian medieval canticle. It seemed that Armenian poetic thought had stopped. Numerous poets emerged from the bosom of the people, whose songs differed in secular nature from chants, giving a new breath to Armenian literature. Among them were Ghazar Sebastatsi, Stepanos Varagetsi, Oksuz Avetik, Oksuz Terter, Marzvantsi, Khev Kafatsi, Tiratsu Sahak, Gharib Mkrtych, Hovhannes, Petros and anonymous poets. Unlike poets, the love songs of these singers are full of real scenes of enjoying love, lyrical characters, both men and women, appear in their relaxed love atmosphere, everyday household environment, national costumes, and jewelry. These songs, with their immediacy and simplicity, contributed to the secularization of medieval literature and had an undeniable influence on the formation of the secular spirit of Naghash Hovnatan's love songs.

ԿԱՐԱԽԱՆՅԱՆ Նարինե (Հայաստան)

Հոռոմի միջնակարգ դպրոց

Էլ. փոստ՝ narineqarhanyan@gmail.com

ԱՂԱՍԻ ԱՅՎԱԶՅԱՆԻ

«ՊՈՆՄ ՎԱՍՆ ՇԵՆՔԻ ԵՎ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ» ՎԵՊԸ

Ձեկուցման մեջ քննարանել ենք Աղասի Այվազյանի «Պոնմ վասն շենքի և շինության» վեպը՝ կենսագրական վեպի համատեքստում: Ճանաչված գրողի երկը կարևոր և ուղենշային դեր ունի արդի հայ կենսագրական վեպերի տեսադաշտում: Աղասի Այվազյանը վեպի գլխավոր հերոս է ընտրել Ալեքսանդր Թամանյանին, որը մեր մշակույթի և ճարտարապետության մեջ ուղենշային դերակատարություն ունեցավ, զարգացրեց ազգային ճարտարապետությունը, կազմեց Երևանի (նաև այլ քաղաքների) գլխավոր հատակագիծը, հեղինակեց Օպերայի և բալետի շենքը (Ժողովուրդ):

Այվազյանի վեպը կարևորվում է նախևառաջ գաղափարական առումով, քանի որ գլխավոր հերոս Ալեքսանդր Թամանյանը պատմական դժվարին ժամանակներում պետականաստեղծման կարևոր գործին է լծվում: 2020թ. չարաքաստիկ պատերազմից հետո, երբ կորցրինք Արցախի 72 տոկոսը, երբ կանգնած ենք պետության կործանման շեմին, Այվազյանի վեպը լավատեսության, հույսի, պայքարի ազդակ է:

Վեպն ինքնատիպ է նաև գեղարվեստական տեսակետից: Վեպի կառուցվածքային կարևոր բաղադրիչներից է գործողությունների դինամիկան, ինչը պայմանավորված է կյանքի արագ և անսպասելի ռիթմով: Այվազյանն ուշադրություն է դարձրել վեպի բանարվեստին՝ համադրելով հայ ժողովրդի հարատևության մասին իր խոհերն ու զգացմունքները: «Պոեմ վասն շենքի և շինության» երկի բանարվեստում կարևոր դեր են կատարում գունային խաղարկումները, հատկապես կարմրի երանգավորման հեղինակային ընկալումները: Հեղինակն ուշադրություն է դարձրել վեպի տեսողական պատկերին՝ այն օժտելով նաև գրաֆիկական ռիթմով (կշռույթ)՝ երբեմն գրելով մուգ տառատեսակով, առանձնացնելով և ընդգծելով ասելիքի կարևորությունը:

КАРАХАНИЯН Нарине (Армения)

Средняя школа Орома
e-mail: narineqarhanyan@gmail.com

РОМАН АГАСИ АЙВАЗЯНА «ПОЭМА О ЗДАНИИ И СТРОИТЕЛЬСТВЕ»

В статье мы рассмотрели роман Агаси Айвазяна «Поэма о здании и строительстве» в контексте биографического романа. Произведение известного писателя может сыграть стержневую роль в поле зрения современных армянских биографических романов. Агаси Айвазян выбрал главным героем романа Александра Таманяна, сыгравшего ключевую роль в нашей культуре и архитектуре, разработавшего национальную архитектуру, составившего генеральный план Еревана (и других городов), автора здания Оперы и Балета (Жохтун или Нардом).

Роман Айвазяна знаменуется прежде всего в идеологическом плане, так как главный герой Александр Таманян занимается важной задачей государственного строительства в трудные времена. После злосчастной войны 2020 года, когда мы потеряли 72 % Арцаха и находимся на пороге распада государства, роман Айвазяна – это сигнал оптимизма, надежды, борьбы.

Роман оригинален с художественной точки зрения. Одним из важных структурных компонентов романа является динамика действий, обусловленная быстрым и неожиданным ритмом жизни. Айвазян обратил внимание на риторику романа, сопоставляя свои мысли и чувства о долговечности армянского народа. Цветовые гаммы, особенно авторское восприятие красного цвета, играют важную роль в

поэзии «Поэма о здании и строительстве». Автор обратил внимание на визуальный образ романа, наделив его графическим ритмом, написав иногда тёмным шрифтом, подчеркнув важность того, о чём идет речь.

KARAKHANYAN Narine (Armenia)

Horom Middle School

e-mail: narineqarhanyan@gmail.com

**“POEM ABOUT BUILDING AND CONSTRUCTION”
BY AGHASI AYVAZYAN**

The paper is devoted to the study of the novel "Poem about Building and Construction" by Aghasi Ayvazyan in the context of a biographical novel. The work of the famous writer plays an important and guiding role in the field of view of modern Armenian biographical novels. Aghasi Ayvazyan chose Alexander Tamanyan as the protagonist of the novel, who played a guiding role in our culture and architecture, developed the national architecture, drew up the general plan of Yerevan (and other cities) and authored the Opera House (People 's House).

The novel written by Ayvazyan is primarily considered to be important idea in ideological terms, since the protagonist Alexander Tamanyan was engaged in the important task of state-building in difficult historical times. After the ill-fated war in 2020, when we lost 72 percent of Artsakh, when we are on the verge of the collapse of the state, the novel by Ayvazyan is the impulse of optimism, hope and struggle.

The novel is also original from an artistic point of view. One of the important structural components of the novel is the dynamics of the actions, which is due to the fast and unexpected rhythm of life. Ayvazyan paid attention to the poetics of the novel, comparing his thoughts and feelings about the longevity of the Armenian people. Colours play an important role in the poetics of the novel: “Poem about Building and Construction”, especially the author's perceptions of red colouring. The author paid attention to the visual image of the novel, endowing it with graphic rhythm, sometimes writing in bold, highlighting and emphasizing the importance of the concept.

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Կարինե (Հայաստան)

Հայաստանի գեղարվեստի պետական ակադեմիայի Գյումրու մասնաճյուղ
Էլ. փոստ՝ literat.karine@gmail.com

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐԻ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻՑ ԱՆՌ-ՎԱԿԻՐ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ

Լեռ Կամսարի ձեռագրերի մի ծանրակշիռ հատված դեռևս անտիպ է, պահպանվում է գրողի թոռնուհու՝ Վանուհի Թովմասյանի անձնական արխիվում: Հերթական անգամ ընձեռված հնարավորությունից օգտվելիս մեր առջև բացվեց հետաքրքիր տարածք:

Նախ՝ գրողի բոլոր օրագրերի ընդհանուր հատկանիշի մասին, ըստ որի՝ կարելի է համակարգի բերել նրա ձեռագրերը: Լեռ Կամսարի օրագրերը աշակերտական 12-թերթանոց տետրերի մեջ են՝ ամիս-ամսաթվով, բայց և փաստ է, որ այս նշումները խիստ պայմանական են: Իսկ մեր քննության ընթացքում պարզ դարձավ, որ առկա են նաև առանձին՝ անթվակիր էջեր, և պետք է բովանդակային կողմը գնահատելով հասկանալ հատկապես՝ որ թվականին է վերաբերում գրողի խոսքը:

Մի կողմից՝ հաշվի առնելով խոսքի գեղարվեստական արժեքը, կարելի է սաքիչ կարևոր համարել, մյուս կողմից էլ՝ այդ խոսքն առավել արժեքավոր է դառնում, եթե գնահատվում է կոնկրետ ժամանակահատվածի՝ բազում վտանգների և պատմական-հասարակական նշանակալի իրադարձությունների համատեքստում: Ասել է՝ մի կողմից՝ գեղարվեստական արժեքի գնահատում, մյուս կողմից՝ հնարավորինս ճշգրիտ ժամանակաշրջանի որոշում՝ իբրև հիմք ընդունելով պատմական, հասարակական-քաղաքական, անձնական-ընտանեկան իրադարձությունները: Արդյունքում՝ այս էջերը դուրս են մնացել ժողովածուից՝ օբյեկտիվ (չկա ամիս-ամսաթիվ) և սուբյեկտիվ պատճառներով: Գուցե հայտնաբերվել են ավելի ուշ: Ի դեպ, այլևս անթվակիր լինելու հավանականությունը փոքր է:

Վերոհիշյալ էջերը, բնականաբար, ներկայացվում են առաջին անգամ: Օրագրային անթվակիր մի հատվածում համեմատելով ընդամենը մեկ փաստ՝ թոռնիկին վերաբերող, հասկանալի է դառնում ժամանակաշրջանը: Եվ քանի որ սա մի ամբողջական՝ 4-թերթանոց պատառիկ է, հավանական է, որ ամբողջը գրվել է հենց այդ՝ 1952-1953թթ.: Եվ խնդիր, որը սպասելի էր. 1953թ. սկիզբն ու թվականն ամբողջությամբ արդեն ընթերցողի սեղանին է գրքի տեսքով:

Որպես «հեռման կետ»՝ գրականագետ Հովիկ Մելիքյանի մահվան լուրն է՝ փաստական տվյալ, սկզբում՝ թատերական փաստի մասին տեղեկություններ, արդյունքում թվականը որոշակիացած է:

Խորհրդային Միության պաշտոնական լրատվամիջոցները հաղորդում են «դավադիր բժիշկների» մասին, ինչը նշանակում է՝ գրողի խոսքը հայտնի գործի բնույթի և բացահայտման հանգամանքների մասին է:

МАРТИРОСЯН Карине (Армения)

Гюмрийский филиал Государственной академии художеств Армении

e-mail: literat.karine@gmail.com

НЕДАТИРОВАННЫЕ ФРАГМЕНТЫ РУКОПИСЕЙ ЛЕРА КАМСАРА

Значительная часть рукописей Лера Камсара до сих пор не опубликована и хранится в личном архиве внучки писателя-Вануи Товмасына. В очередной раз, воспользовавшись, случаем, перед нами открылась интересная область.

Во-первых, об общем признаке всех дневников писателя по которому можно упорядочивать его рукописи: дневники Лера Камсара ведутся в 12-страничных ученических тетрадах по месяцам, но дело в том, что эти примечания строго условны. В ходе нашего изыскания выяснилось, что существуют отдельные недатированные страницы и необходимо оценить содержательную сторону, чтобы понять, к какому году относится слово писателя.

С одной стороны, принимая во внимание художественную ценность слова, его можно признать менее важным, с другой стороны, слово становится более ценным, если его оценивать в контексте определенного периода, со множеством опасностей, исторических и социальных значимых событий. Во-первых, оценка художественной ценности, во-вторых, определение наиболее точного периода как бы исходя из исторических, общественно-политических, лично-семейных событий. В результате, эти страницы исключены из коллекции. Объективно нет ни месяца, ни числа, и, вероятно, они могли быть обнаружены позже по субъективным причинам.

Во всяком случае, вероятность того, что он не будет датирован, мала.

Вышеупомянутые страницы, без всякого сомнения, представлены впервые.

Сравнение всего лишь одного факта, относящегося к внуку писателя, в недатированной части дневника проясняет весь период. Это полный 4-страничный фрагмент; по-видимому, вся написана в 1952-1953 годах. И вот ожидаемая проблема: начало года и сам 1953 год уже лежат на столе у читателя в виде книги.

Известие о смерти литературоведа Овика Меликяна является "точкой опоры" - фактические данные, во-первых, сведения о театральном факте, во-вторых, определяется год.

Официальные СМИ Советского Союза сообщают о "врачах-заговорщиках", значит, слово писателя, несомненно, относиться к характеру известного случая и к обстоятельствам его раскрытия.

MARTIROSYAN Karine (Armenia)

Gyumri Branch of Academy of Fine Arts of Armenia

e-mail: literat.karine@gmail.com

UNDATED FRAGMENTS FROM LER KAMSAR'S MANUSCRIPT

A significant part of Ler Kamsar's manuscripts is still unpublished and is preserved in the personal archive of the writer's granddaughter Vanuhi Tovmasyan. Frequently, taking advantage of the opportunity, an interesting area was opened before us.

Hence, about the general feature of the writer's diaries, according to which his manuscripts can be ordered. Ler Kamsar's diaries are in 12-page student notebooks including either month or date, however, these notes are strictly conditional. During our investigation, it became clear that there are separate undated pages and it is necessary to evaluate the content side to understand in what year the writer's word refers.

Accordingly, taking into account the artistic value of the word, it can be considered less important, however, the word becomes more valuable if it is evaluated within the context of a specific period of many dangers, historical-social significant events. Firstly, an assessment of artistic value, secondly, a determination of the most accurate period of historical, social-political, personal-family events. Thus, these pages are left out of the collection. Objectively, there is neither month nor date, and probably they may have been discovered later for subjective reasons.

Anyhow, the probability of being undated is small.

The indicated pages are surely presented for the first time.

Comparing just one fact, concerning to the grandchild, in an undated part of the diary makes the period clear. This is a complete 4-page fragment; probably the whole was written in 1952-1953. The expected problem: the beginning and 1953 itself are already on the reader's table in book form.

The news of the literary critic Hovik Melikyan's death is a "fulcrum" - factual data, firstly information about the theatrical fact, secondly the year is determined.

The official media of Soviet Union reports about "conspiratorial doctors", which means that the writer's word is about the nature and the circumstances of discovering the well-known case.

Ք Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԳՈՍՅԱՆ Հայկ, ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Արթուր, ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ Դմիտրի, ԳԼԱՌԻԲԵՐՄԱՆ Ֆիլ, ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ Բորիս (Հայաստան)	
Շիրակի պալեոլիթյան հուշարձանները և Աղվորիկի բացօթյա հնավայրը.....	5
ԱԳԻՉՈՉԱԿՆԵՐԻ ՀԱՅԿՈՒԹՅԱՆ ԱՆԻ ՀԱՅԿՈՒԹՅԱՆ (Հայաստան)	
Հայաստանի ուշէնեոլիթյան – վաղբրոնզեդարյան ոսկրե հերյուրները (Ք.ա. V հազարամյակի վերջին քառորդ – III հազարամյակի առաջին կես).....	9
ՂԱՉԱՐՅԱՆ ԳՈՌ (Հայաստան)	
Հնագույն Հայաստանի կենդանական աշխարհի ըստ Գեղամա լեռների ժայռապատկերների.....	11
ՀՄՅԱԿՆԵՐԻ ՀԱՍՏԻՍ, ՀՄՅԱԿՆԵՐԻ ԹԱԳՈՒԽԻ (Հայաստան)	
Խեթական հացատեսակները և դրանց որոշ հայկական գուլգահեռները.....	13
ՓԻԼԻՊՈՍՅԱՆ ԱՂՈՒ (Հայաստան)	
Սարթից պատրաստված առարկաներ Հայաստանի բրոնզ-երկաթեդարյան հնագիտական համալիրներից.....	17
ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ԱՐԱՄ (Հայաստան)	
Շիրակի հնագույն մետաղը.....	18
ՄԿՐՏՉՅԱՆ ԼԵՆ (Հայաստան)	
«Կուաշ» մեգալիթյան համալիր.....	20
ՆՈՎՈՇԵՆՈՎ ՎԻԿՏՈՐ (Ղազախստան)	
Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի ժայռապատկերներում ներկայացված սայլերի ընդհանրություններն ու առանձնահատկությունները	21
ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ ԲԵՆԻԿ (Հայաստան)	
Լեռնակերտի դամբանադաշտի թաղման կառույցների ձևափոխությունները բրոնզի և երկաթի դարերում (մ.թ.ա. 16-13-10-րդ դարեր).....	23
ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ ԲԵՆԻԿ, ՄԿՐՏՉՅԱՆ ԼԵՆ, ՂԱՉԱՐՅԱՆ ՆԱՐԵ, ՉԱՐԻԿՅԱՆ ՆՈՒՇԻԿ, ՂԱՉԱՐՅԱՆ ԳՈՌ, ՀԱՄՎԵՐԳՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (Հայաստան)	
ԾԱՀՏՈՒՐԱԳՅԱՆ ՄԱՐԻԱՄ (Քեմբրիջի համալսարան)	
Թիլի բնակավայրի 2021 թ. պեղումների նախնական արդյունքները	25
ՓԱԼԱՆՉՅԱՆ ՌՈՒԳԱՆ (Հայաստան)	
Հռոմի ուրարտական ամրոցից հայտնաբերված օճանելիքի սրվակի շուրջ.....	28
ԲԱԳԱԼՅԱՆ ՄԻԽԱԻԼ, ՄԻՄՈՆՅԱՆ ՀԱՍՏԻԿ, ԳԱՔՐԻԵԼՅԱՆ ԱՐՄԻՆԵ, ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ, ԵՂԻԱՉԱՐՅԱՆ ԱՐՄԱՆ, ԿՅՈՒՐԵՂՅԱՆ ՀԱՅԿ (Հայաստան)	
Օձաբերդի արտաքին բնակավայրում պեղված թաղումները.....	30
ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԱՐՄԵՆՈՒԽԻ (Հայաստան)	
Արագածոտնի Ագարակի դամբարանային համալիրները (մ. թ. Ա. VI - մ. թ. VI դդ.).....	33
ԳԱՔՐԻԵԼՅԱՆ ԱՐՄԻՆԵ, ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ԻՆԵՍԱ (Հայաստան)	
Նորահայտ անտիկ կարասային թաղումներ Մաստարայի բնակավայրում.....	35
ՔՈՉԱՐՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ (Հայաստան)	
Շիրակի պաշտպանական համակարգի ձևավորման գործընթացը.....	38

ԱԴԱՄՅԱՆ Սուսաննա (Հայաստան)
 Հայ եկեղեցու երախտավորները. Սարգիս արքեպիսկոպոս Ջալալյանց (1810-1879).....40

ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ Տիգրան (Հայաստան)
 Սարավանի (Թերփ, Վայոց ձոր) հնագույն հայկական խոյակերպ տապանաքարի վերահայտնաբերումը.....44

ՄԱՆՈՒՉԱՐՅԱՆ Աշոտ (Հայաստան)
 Վանանդի եպիսկոպոսությունը (IV-IX դդ.).....45

ՄԵԴՎԵՂԵՎ Մարիա (Ռուսաստան)
 «ԿՀՀ-Ի գործը Ե. Մառի Ռուսահայաստան գործուղման մասին հնագիտական որոնումներ կատարելու համար» - 1892թ. ճամփորդության փաստաթղթերի վերադարձը գիտական շրջանառության մեջ.....47

ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ Լուսինե, ՍԻՄՈՆՅԱՆ Աստղիկ (Հայաստան)
 Թանգարանային հնագիտական հավաքածուների հաշվառման և պահպանման առանձնահատկություններն արդի փուլում.....50

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Արարս (Հայաստան)
 Պորտասար (Gyobekli Tepe) հուշարձանի նշանակության շուրջ.....53

Պ Ա Տ Մ Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՃՈՒՎԱԵՎԱ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Ելենա (Ռուսաստան)
 Ռուս-հայկական գործընկերության ինտերակտիվ մուլտիմեդիա քարտեզ (XIX դարի ռուս-պարսկական և ռուս-թուրքական պատերազմների ժամանակաշրջաններ).....55

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Սարգիս (Հայաստան)
 Խուբուշկիա և Արմիրայի երկրների նույնության ու բնույթի մասին.....57

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Լուսինե (Հայաստան)
 Երվանդ Վերջինի տոհմաբանության շուրջ.....60

ԵՂԻԱՉԱՐՅԱՆ Վանո (Հայաստան)
 Դավիթ Այվկա որդին և նրա աղվան լինելը հերքող փաստարկները հայագիտության մեջ.....62

ՂԱՉԱՐՅԱՆ Գևորգ (Հունաստան)
 Երուսաղեմի Թովմաս Պատրիարքի և Թեոդորոս Աբու Քուռահի՝ Հայաստան ուղարկված թուղթը.....66

ՍԱՀԱԿՅԱՆ Լուսինե (Հայաստան)
 Համշեն գավառը XV-XVII դարերի օսմանյան աշխարհագիր և հարկային մատյաններում.....69

ԱԿՈՊՈՎ Արկադի (Հայաստան)
 Տայքի հայ բնակչությունը համաձայն XVI դարի օսմանյան հարկացուցակների.....70

ՄԱԼՈՅԱՆ Արման (Հայաստան)
 Արևմտահայ ինքնավար համայնքները XVIII դարի վերջին – XIX դարի սկզբին.....73

ՄԵԼԻՔ-ԱԴԱՄՅԱՆ Հայկ, ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Համազասպ (Հայաստան)
 Իռլանդացի ճանապարհորդ Հենրի Լինչի ուսումնասիրությունները Շիրակի պատմական շրջանում75

ՔՈՍՅԱՆ Լիլիթ (Հայաստան)
 Արևմտահայ գաղթականների վերադարձի հարցը (1898-1908 թթ.)78

ԿԱՆԳՈՐ Ռուսյան (Ռուսաստան)	
Հյուսիսարևմտյան Կովկասի չերքեզ վերաբնակների ողբերգական ճակատագրի թեթևացման գործում Արմավիրի հայերի (չերքեզահայերի) մասնակցության հարցի շուրջ (1860-ական թթ.).....	80
ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ Անդրանիկ (Ռուսաստան)	
Վերին Բասենի Յադան գյուղն ըստ 1835 և 1842 թթ. օսմանյան մարդահամարների տվյալների.....	84
ՆԱԶԱՐՅԱՆ Մանյա (Հայաստան)	
Ազգային ժողովի և երեսփոխանների իրավական կարգավիճակն ըստ 1863 թ. սահմանադրության և 1874 թ. կանոնադրության. պատմահամեմատական վերլուծություն.....	85
ԲԵՐՆԵՑՅԱՆ Արման (Հայաստան)	
«Եվրոպա» պարբերականը դանուբյան իշխանություններում 1848թ. ազգային շարժման մասին.....	88
ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ Ֆելիքս (Հայաստան)	
Կ. Պոլսի «Հայաստան» թերթը 1848թ. ֆրանսիական հեղափոխության մասին.....	90
ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Արմեն (Հայաստան)	
Ալեքսանդրապոլ-Կարս երկաթգծի շինարարության բանվորների սոցիալական վիճակը.....	94
ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ Հակոբ (Հայաստան)	
Կարսի մարզի կառավարիչ գեներալ-լեյտենանտ Իվան Պոպկոյի տեղեկագիրը մարզի վիճակի մասին 1878 թ.	97
ԱՎԱԳՅԱՆ Ինգա, ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Հեղինե (Հայաստան)	
Ալեքսանդրապոլի կապի հանգույցը ըստ Հայաստանի ազգային արխիվի աղբյուրների.....	100
ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Աննա (Չեխիա)	
Չեխ գրող Բոհումիլ Հավասայի կարճ կյանքի հայաստանյան շրջանն ու նրա վերջին հանգրվանը Գյումրիում.....	103
ԶԱՏԻՆՅԱՆ Զոյա (Հայաստան)	
XIX դարի Կարինի հայ հասարակական ընկերությունները.....	106
ԱՄԻՐՉԱՆՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)	
«Արարատ» ամսագիրը կիլիկիահայության 1909 թ. կոտորածների մասին.....	109
ԱԳԱՄՅԱՆ Նինետա (Հայաստան)	
Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության գործունեությունը Ատրպատականում (1914 թ. վերջ – 1915 թ. սկիզբ)	111
ԳԱՔՐԻԵԼՅԱՆ Մխիթար, ՄԵՌՅԱՆ Հայկ (Հայաստան)	
Հայ և թուրք ժողովուրդների փոխհարաբերությունների խնդրի արծարծումը 1918-1920 թթ. հայկական մամուլում.....	114
ԿԱՎՐԵԼԻՇՎԻԼԻ Ռոին (Վրաստան)	
Հայ-թուրքական պատերազմն ըստ վրացական մամուլի նյութերի (1920 թ.)	117
ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ Կարինե (Հայաստան)	
Խաղաղության օրակարգով պատերազմելու թուրքական ռազմավարությունը 1918-1921թթ.	120
ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Գեղամ (Հայաստան)	
Ազգային պետության հարցը «Երիտասարդ Հայաստան» պարբերականում (1917-1918թթ.).....	123

ԱՅՎԱԶՅԱՆ Գևորգ (Հայաստան)

Ալեքսանդրապոլի տարրական դպրոցների նկարագրությունը
«Թոփալ-Թաթոս» կատակերգությունում.....126

ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ Նարինե (Հայաստան)

1920 թ. թուրք-հայկական պատերազմի նախօրյակի ռազմաքաղաքական
իրավիճակի լուսաբանումը խորհրդահայ պատմագրության մեջ.....127

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Արզամ (Հայաստան)

Միջպետական բուհական համակարգը մայրաքաղաք Երևանում
անկախության տարիներին.....129

ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ Համո, ԴԱԶԱՐՅԱՆ Գայանե (Հայաստան)

Չարաշահումների դրսևորումները Խորհրդային Հայաստանի
հյուսիսարևմտյան շրջաններում 1940-1980-ական թվականներին.....132

ՄԱՏԻՆՅԱՆ Հենրի (Հայաստան)

Ղարաբաղյան հակամարտության հարցը հայ-լեհական
առնչություններում 1991-2018 թթ.135

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Արմեն (Հայաստան)

Հայկական քաղաքակրթության առաքելությունը՝ ներկա ճգնաժամի
հաղթահարման և ապագա հասարակարգի ձևավորման համատեքստում.....137

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ Նաիրա, ՓԱՐՍԱԴԱՆՅԱՆ Սիրանուշ (Հայաստան)

Սրբուհի Տյուսաբը և հայ բարեգործական ընկերությունները.....139

ԱԶԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Լիանա (Հայաստան)

Իլիլը որպես հնագիտական և ազգագրական ուսումնասիրությունների սկզբնաղբյուր...143

ԱՂԱՆՅԱՆ Գրիգոր (Հայաստան)

Ալեքսանդրապոլի քաղաքային համայնքը 1890-1910-ական թվականներին.....146

ԶՈՒԱՔԵԱՆ Յակոբ (Հայաստան)

Սուրիոյ հիւսիսարեւմտեան շրջանի բնիկ պառուհներն ու հայերը.....147

ՊՈՂՈՍՅԱՆ Սվետլանա (Հայաստան)

Տունը որպես միկրոտիեզերք. գյումրեցի կանանց
մաքրակենցաղության առանձնահատկություններ.....150

ԲԱԶԵՅԱՆ Կարինե (Հայաստան)

Ալեքսանդրապոլ-Լենինականի տնտեսությունը 1920-1930 թթ.....152

ԵՐԱՆՈՍՅԱՆ Արզամ (Հայաստան)

Կիրճից՝ հարթավայր. խորհրդային մոդելի գյուղի ձևավորումն
ու արդիականացման գործընթացը Գորիսի տարածաշրջանում.....154

ՄԿՐՏԶՅԱՆ Սամվել (Հայաստան)

Կիրովականցիների տոնական վարքագծի փոփոխությունները Խորհրդային շրջանում...157

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ Անի (Հայաստան)

Մակրալ տարածքի վերաիմաստավորումը. Եագ-ից մինչև արցախյան
պատերազմի զոհերի հուշարձաններ (Կոտայքի մարզի օրինակով).....160

ՀԱՅԳՄԵՏՍ Մատի (Էստոնիա)

ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ Սամվել (Հայաստան)

Հայերի ու էստոնացիների մենթալիտետի որոշ առանձնահատկությունների մասին.....163

ԱՆԳԵԼՈՒԾ Լուսինե (Հայաստան)
 ՀՀ-ի կողմից ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ իրականացվող լեզվական քաղաքականության հարցի շուրջ.....165

ԳՎԼՍՑՅՆ Միհրան (Հայաստան)
 Հայաստանից արտագաղթողների որոշումների կայացման վրա սփյուռքի էթնիկ ցանցի դերը.....167

ՀԱԿՈՐՅՆ Փայանե (Հայաստան)
 Նոր սփյուռքը և անդրազգայնության խնդիրը.....170

ԲՈՅԱԶՅՆ Արտաշես (Հայաստան)
 Շիրակի և Լոռու մարզերի բնակչության բնական վերարտադրության հիմնական ցուցանիշների վիճակագրական վերլուծությունը.....172

**ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԹԱՆԳԱՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
 ԳՐԱԳԱՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**

ԽԵՄՉՅՆ Էսթեր (Հայաստան)
 Քննություն Շիրակի բանահյուսական ժառանգության հավաքման և ուսումնասիրման խնդրի շուրջ.....175

ԽԵՄՉՅՆ Մարինե (Հայաստան)
 Շիրակի վիպական բանահյուսությունը.....178

ՂՈՒՉՅՆ Լուսինե (Հայաստան)
 Շիրակի ասույթաբանական բանահյուսությունը.....180

ԳՎԼՍՑՅՆ Հասմիկ (Հայաստան)
 Մադի գործառնության ու ծիսական նշանակությունը բանահյուսական տեքստերում.....184

ՄԱՏԻԿՅՆ Հասմիկ (Հայաստան)
 Շիրակի քնարական բանահյուսության լեզվաբանագիտական ուսումնասիրություն.....186

ԳՎԼԱՅՆ Տորք (Հայաստան)
 Գետը որպես անցումային նվիրագործական ծեսի խորհրդանիշ.....189

ՄԱՐԳՍՅՆ Արմեն (Հայաստան)
 Հայոց բնակավայրերի և նրանց բնակչության փոխհարաբերությունների արտացոլումը ժողովրդական բառ ու բանում.....192

ԳՐԻԳՈՐՅՆ Ալվարդ (Հայաստան)
 Էքսկուրսիոն գործի զարգացման պատմությունից.....195

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅՆ Արթուր (Հայաստան)
 Համառոտ ամփոփագիր Գյումրի քաղաքի թանգարանների գործունեության ընթացքից..198

ՂԱԶԱՐՅՆ Հայկանուշ (Հայաստան)
 Գյումրու պարբերականների անդրադարձը գրադարանային խնդիրներին.....199

ՄԱՏԻԿՅՆ Հասմիկ (Հայաստան)
ՄԱՔՂԱՈՒԵԼ Ռոբերտ (Մեծ Բրիտանիա)
 Լեռների բանահյուսություն. միջգիտակարգային ուսումնասիրություն.....200

ՄԱՀԱԿՅՆ Կարինե (Հայաստան)
 Հայրենիքի ֆենոմենն Արցախյան 44-օրյա պատերազմի համատեքստում (էթնոհոգեբանական ուսումնասիրություններ).....204

ԱՐՎԵՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԼՅՈՒԵՎ Սերգեյ (Ռուսաստան)

Անի քաղաքի քարանձավային համալիրների նորագույն հետազոտությունների արդյունքները.....207

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Անի Հայկազուն (Հայաստան)
Պատմական Տայք նահանգի հայտնի հուշակոթողների ուսումնասիրություն.....209

ՆԱՀԱՏԱԿՅԱՆ Դավիթ, ԱԿՈՊՈՎ Արկադի, ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Անի Հայկազուն (Հայաստան)
Ասիական վանական համալիրի ճարտարապետական ուսումնասիրությունները.....210

ԱԿՈՊՈՎ Արկադի, ՆԱՀԱՏԱԿՅԱՆ Դավիթ, ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Արմեն (Հայաստան)
Ճակք (Տայքքար) գավառի պատմաճարտարապետական հուշարձանների տեղագրության ու արդի վիճակի շուրջ213

ՄԻՆԱՍՅԱՆ Թամարա (Հայաստան)
Գրիգոր Ծաղկող և Քարահատի դպրոցը216

ԹՈՒՄՅԱՆ Լուսինե (Հայաստան)
Քաղաքամայր Կարսում ընդօրինակված ձեռագրեր218

ՊԱՊԻՅԱՆ Գայանե (Հայաստան)
Դրվագներ հարյուրամյա նկարչական դպրոցի պատմությունից.....221

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Արաքս (Հայաստան)
Լենինականում ապրած ու ստեղծագործած հայրենադարձ նկարիչները.
Հակոբ Հակոբյան, Պետրոս Կոնտուրաջյան, Նվեր Սաֆյան.....222

ԱՍԱՏՐՅԱՆ Աննա (Հայաստան)
Գարեգին Լևոնյանը և երաժշտության հարցերը «Գեղարվեստ» հանդեսի էջերում
(նվիրվում է Գ.Լևոնյանի ծննդյան 150-ամյա հոբելյանին)224

ԱՍԱՏՐՅԱՆ Անի (Հայաստան)
Գեորգի Տիգրանովը «Նամուս» օպերայի մասին.....227

ԱՂԱՅԱՆ Ռիտա (Հայաստան)
Բանաստեղծական կերպարները կոմպոզիտոր
Էդուարդ Հայրապետյանի ստեղծագործության մեջ.....230

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)
Օրորի ժանրը Ծիրակի արդի երաժշտական բանախյուսության մեջ.....232

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՌՆԱՍՅԱՆ Ջեմմա (Հայաստան)
Աժանցումը Ծիրակի մարզի գյուղերի խոսվածքներում.....235

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ Հասմիկ (Հայաստան)
Տան հատակ (գետին) հասկացության բառանունները բարբառային հայերենում.....237

ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ Վիկտոր (Հայաստան)
Կարնո բարբառը հեքիաթներում.....240

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Ռոզա (Հայաստան)
«Տղա Դավթի և աղջիկ Խանդութի հեքիաթի» լեզվաոճական քննությունը242

ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ Սերգեյ (Հայաստան)
Համշենցի հայերի բարբառի սիսալ անվանման մասին.....245

ՔՈՒՄՈՒՆՑ Միեր (Հայաստան)

Արևելյան լեզուներից անցած փոխառությունների որակական և քանակական հատկանիշները (ըստ Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքի բառապաշարի).....248

ԽՍՉԱՏՐՅԱՆ Մարիետա (Հայաստան)

Բայական ստորոգյալի բովանդակային-գեղարվեստական արժեքը Ավ. Իսահակյանի «Աթու-Լալա Մահարի» պոեմում.....253

ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ Հայկանուշ (Հայաստան)

Շիրակի ժողովրդական երգերում գործածված բուսանունների իմաստային-գործառական առանձնահատկությունները.....256

ԲԵՐԻՁԵ Մերաբ, ԲԵՐԻՁԵ Մակա (Վրաստան)

Պետական լեզվի դերն ու գործառույթը Սամցխե-Չավախքում.....258

ԱՎԱԳՅԱՆ Արմենուհի (Հայաստան)

Եղանակավորող դարձվածքների իմաստային-քերականական արտահայտությունը Վ. Անանյանի երկերում.....261

ՉԱՔԱՐՅԱՆ Հովհաննես (Հայաստան)

Հ.-Ե. *(S)Ս(E)- «կարել, ծակել» և *(A)Ս(E)- «ճիշտ, Հավատարիմ» արմատներից սերված հայերեն մի քանի բառերի ստուգաբանություն.....264

ՍՈՒՔԻՍՅԱՆ Հենրիետա, ՉԱՔԱՐՅԱՆ Հովհաննես (Հայաստան)

Բժշկական լեզուների հայերենացման անհրաժեշտությունը.....267

ԽՍՉԱՏՐՅԱՆ Համազասպ (Հայաստան)

Նոր մոտեցում Վահագնի առասպելի իմաստաբանությանը.....269

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Հայկանուշ (Հայաստան)

Սահակ Պարթև՝ մեծագույն տեսանողներից մեկ.....272

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ Լիլիթ (Հայաստան)

Դավիթ Անհաղթի «Սահմանք եւ տրամատուրիւնք իմաստասիրութեան» երկի նորաբանությունները.....275

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Աստղիկ (Հայաստան)

Վարդան Այգեկցու առակների պատկերավորման միջոցների գեղարվեստական արժեքը.....279

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Աստղիկ (Հայաստան)

XVI դարի բանաստեղծները և Նաղաշ Հովնաթանը.....282

ԿԱՐԱԽԱՆՅԱՆ Նարինե (Հայաստան)

Աղասի Այվազյանի «Պոեմ վասն շենքի և շինության» վեպը.....284

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Կարինե (Հայաստան)

Լեռ Կամսարի ձեռագրերից անթվակիր պատառիկներ.....287

СОДЕРЖАНИЕ

АРХЕОЛОГИЯ, ЛИТОГРАФИЯ

АЙДОСЯН Айк, ПЕТРОСЯН Артур, АРАКЕЛЯН Дмитри ГЛАУБЕРМАН Фил, ГАСПАРЯН Борис (Армения)	
Палеолитические памятники Ширака и местонахождение открытого типа Агворик.....	5
АДИГЙОЗАЛЯН Ани (Армения)	
Костяные шилья из позднеэнеолитических – раннебронзовых памятников Армении (последняя четверть V – первая половина III тысячелетия до Р.Х.).....	9
КАЗАРЯН Гор (Армения)	
Животный мир древней армении по данным петроглифов Гегамских гор.....	11
АМАЯКЯН Асмик, АМАЯКЯН Тагуи (Армения)	
Хеттские виды хлебных изделий и их некоторые параллели в армянском.....	13
ПИЛИПОСЯН Ашот (Армения)	
Янтарные артефакты из археологических комплексов Армении эпох бронзы и железа.....	17
ГЕВОРГЯН Арам (Армения)	
Древний металл Ширака.....	18
МКРТЧЯН Левон (Армения)	
Мегалитический комплекс "Куаш"	20
НОВОЖЕНОВ Виктор (Казахстан)	
Общее и особенное в наскальных изображениях повозок Кавказа и Центральной Азии.....	21
ВАРДАНЯН Беник (Армения)	
Видоизменение погребальных сооружений в Лернакертском некрополе в эпоху бронзы и железа (16-10 вв. до н. э.)	23
ВАРДАНЯН Беник, МКРТЧЯН Левон, ХАЗАРЯН Наре, ХАЗАРЯН Гор, АХВЕРДЯН Артак (Армения), ШАХМУРАДЯН Мариам (Великобритания)	
Предварительные результаты раскопок поселения Тлик (2021 г.)	25
ПАЛАНДЖЯН Рузан (Армения)	
О парфюмерном флаконе, обнаруженном в урартской крепости Орома.....	28
БАДАЛЯН Михаил, СИМОНЯН Асмик, ГАБРИЭЛЯН Армине, МИКАЕЛЯН Артур, ЕГИАЗАРЯН Арман, КЮРЕГЯН Айк (Армения)	
Погребения, раскопанные на территории внешнего поселения Одзаберд.....	30
ПЕТРОСЯН Арменуи (Армения)	
Погребальные комплексы памятника Агарак в Арагацотне (VI век до н.э. - VI век н.э.).....	33
ГАБРИЕЛЯН Армине, КАРАПЕТЯН Инесса (Армения)	
Нововыявленные античные кувшинные погребения поселения Мастара.....	35
КОЧАРЯН Гаянэ (Армения)	
Процесс формирования оборонительной Системы Ширака.....	38
АДАМЯН Сусанна (Армения)	
Покравители Армянской церкви, архиепископ Саркис Джалалянц (1810-1879)	40

МИКАЕЛЯН Тигран (Армения)	
Повторное обнаружение древнейшего армянского надгробия в виде изваяния Овна в селе Сараван (Терп, Вайоц Дзор)	44
МАНУЧАРЯН Ашот (Армения)	
Епископальная Епархия Вананда (IV-IX вв.)	45
МЕДВЕДЕВА Мария (Россия)	
"Дело ИАК О Командировании Н.Я. Марра В Русскую Армению для производства там археологических розысканий": возвращение в научный оборот документации из поездки 1892г.	47
АЛЕКСАНИЯН Лусине, СИМОНЯН Астхик (Армения)	
Особенности учета и хранения музейных археологических артефактов на современном этапе.....	50
МАРГАРЯН Аракс (Армения)	
Вокруг значения памятника Портасар (G.T.)	53

ИСТОРИОГРАФИЯ

ШУВАЕВА-ПЕТРОСЯН Елена (Россия)	
Интерактивная мультимедийная карта русско-армянского партнерства (периоды русско-персидских и русско-турецких войн XIX века)	55
ПЕТРОСЯН Саргис (Армения)	
О тождестве и характере стран Хубушкиа и Армирали	57
ПЕТРОСЯН Лусине (Армения)	
К генеологии Ерванда Последнего.....	60
ЕГИАЗАРЯН Вано (Армения)	
Давид сын Алавика и факты в арменоведении, опровергающие его албанское происхождение.....	62
КАЗАРЯН Геворг (Греция)	
Послание Иерусалимского Патриарха Фомы и Феодора Абу Курры, Отправленное в Армению.....	66
СААКЯН Лусине (Армения)	
Область Амшен в османских реестрах переписи населения и налогов XV-XVII веков.....	69
АКОПОВ Аркадий (Армения)	
Армянское население Тайка согласно османским налоговым сборникам XVI века.....	70
МАЛОЯН Арман (Армения)	
Западноармянские автономные общины конца XVIII - начала XIX века.....	73
МЕЛИК-АДАМЯН Гайк, ХАЧАТРЯН Амазасп (Армения)	
Исследования ирландского путешественника Генри Линча в исторической области Ширак (к 160-летию со дня рождения)	75
КОСЯН Лилит (Армения)	
Вопрос о возвращении западноармянских мигрантов (1898-1908 гг.)	78
КАНДОР Руслан (Россия)	
К вопросу об участии армян (Черкесо-Гаев) Армавира в облегчении трагической судьбы семей черкесских переселенцев на северо-западном Кавказе (1860-е гг.).....	80

НАГАПЕТЯН Андраник (Россия)	
Верхнебасенское село Яган по данным османских переписей 1835 и 1842 гг.....	84
НАДЖАРЯН Маня (Армения)	
Правовой статус национального собрания и депутатов согласно конституции 1863 г. и уставу 1874 г.: историко-сравнительный анализ.....	85
БЕРНЕЦЯН Арман (Армения)	
Периодическое издание "Европа" о национальном движении при дунайских властях в 1848 г.	88
МОВСИСЯН Феликс (Армения)	
Константинопольская газета «Айастан» (Армения) о французской революции 1848 года.....	90
АЙРАПЕТЯН Армен (Армения)	
Социальное положение рабочих на строительстве железной дороги Александрополь-Карс.....	94
МУРАДЯН Акоп (Армения)	
Отчет начальника Карсской области генерал-лейтенанта Ивана Попко о состоянии области 1878 г.	97
АВАГЯН Инга, ОГАННИСЯН Гегине (Армения)	
Телефонная сеть Александрополя по источникам национального архива Армении.....	100
КАРАПЕТЯН Анна (Чехия)	
Армянский период короткой жизни чешского писателя Богумила Гавласы и его последнее упокоение в Гюмри.....	103
ЧАТИНЯН Зоя (Армения)	
Армянские общественные организации Карина XIX века.....	106
АМИРДЖАНИЯН Асмик (Армения)	
Журнал "Арарат" о резни киликийских армян в 1909г.	109
АДАМЯН Нинета (Армения)	
Деятельность Кавказского армянского благотворительного общества в Атропатене (конец 1914 г. – начало 1915 г.)	111
ГАБРИЕЛЯН Мхитар, ХАЧАТУРОВ Айк (Армения)	
Поднятие вопроса об отношениях между армянским и турецким народами в 1918-1920 гг. в армянской прессе.....	114
КАВРЕЛИШВИЛИ Роин (Грузия)	
Армяно-турецкая война по материалам грузинской прессы (1920 г.)	117
АЛЕКСАНИЯН Карине (Армения)	
Турецкая стратегия войны с повесткой мира 1918-1921.	120
ОГАННИСЯН Гехам (Армения)	
Вопрос национального государства в периодическом издании «Молодая Армения» (1917-1918 гг.)	123
АЙВАЗЯН Геворг (Армения)	
Описание начальных школ Александрополя в комедии «Топал-Татос»	126
МОВСИСЯН Нарине (Армения)	
Освещение вопроса военно-политической ситуации накануне Турецко-армянской войны 1920 г. в советской историографии Армении.....	127

АМБАРЦУМЯН Аргам (Армения)	
Межгосударственная университетская система в столице Ереван за годы независимости.....	129
СУКИАСЯН Амо, КАЗАРЯН Гаяне (Армения)	
Проявления злоупотреблений в северо-западных районах Советской Армении в 1940-1980 гг.	132
МАТИНЯН Генри (Армения)	
Вопрос Карабахского конфликта в армяно-польских отношениях в 1991-2018 гг.....	135
НЕРСИСЯН Армен (Армения)	
Миссия армянской цивилизации в контексте преодоления нынешнего кризиса и формирования будущего общественного порядка.....	137
АМБАРЦУМЯН Наира, ПАРСАДАНЯН Сирануш (Армения)	
Србуи Тюсаб и армянские благотворительные организации.....	139

ЭТНОЛОГИЯ

ГЕВОРГЯН Лианна (Армения)	
Веретено как источник для археологических и этнографических исследований.....	143
АГАНЯН Григор (Армения)	
Городская община Александрополя в 1890-1910 гг.	146
ЧОЛАКЯН Акоп (Армения)	
Местные алавиты и армяне на северо-западе Сирии.....	147
ПОГОСЯН Светлана (Армения)	
Дом как микрокосмос: особенности чистоплотия женщин Гюмри.....	150
БАЗЕЯН Карине (Армения)	
Экономика Александрополя-Ленинакана в 1920-1930 гг.	152
ЕРАНОСЯН Аргам (Армения)	
От ущелья до равнины. Формирование и процесс модернизации села советской модели в Горисском регионе.....	154
МКРТЧЯН Самвел (Армения)	
Изменения в праздничном поведении кироваканцев в советский период.....	157
АВETИСЯН Ани (Армения)	
Переинтерпретация сакральной земли. Памятники жертвам ВОВ до второй Арцахской войны (на примере Котайкского марза)	160
ХАЙДМЕТС Мати (Эстония)	
МХИТАРЯН Самвел (Армения)	
О некоторых аспектах менталитетов армян и эстонцев.....	163
АНГЕЛУШ Лусине (Армения)	
О вопросе языковой политики РА, осуществляемой в отношении национальных меньшинств.....	165
ГАЛСТЯН Михран (Армения)	
Роль этнической сети диаспоры в принятии решений эмигрантами из Армении.....	167
АКОПЯН Гаяне (Армения)	
Новая диаспора и проблема транснационализма.....	170

БОЯДЖЯН Арташес (Армения)

Статистический анализ основных показателей естественного
воспроизводства населения Ширакской и Лорийской областей.....172

ФИЛОЛОГИЯ, МУЗЕЕВЕДЕНИЕ, БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ

ХЕМЧЯН Эстер (Армения)

Исследование вокруг вопроса собирания и изучения фольклорного наследия Ширака.....175

ХЕМЧЯН Марине (Армения)

Эпический фольклор Ширака.....178

КРЕДЖЯН Лусине (Армения)

Паремический фольклор Ширака.....180

ГАЛСТЯН Асмик (Армения)

Использование решета и его обрядовое значение в фольклорных текстах.....184

МАТИКЯН Асмик (Армения)

Лирический фольклор Ширака с точки зрения лингвофольклористики.....186

ДАЛАЛЯН Торк (Армения)

Река как символ переходного инициационного ритуала.....189

САРГСЯН Армен (Армения)

Отражение взаимоотношений между армянскими поселениями
и их населением в народном слове и фольклоре.....192

ГРИГОРЯН Алвард (Армения)

Из истории развития экскурсионного дела.....195

ОВАННИСЯН Артур (Армения)

Краткий обзор деятельности гюмрийских городских музеев.....198

КАЗАРЯН Айкануш (Армения)

Библиотечные вопросы в периодической печати Гюмри.....199

МАТИКЯН Асмик (Армения)

МАКДАУЭЛЛ Роберт (Великобритания)

Фольклор гор: междисциплинарное исследование.....200

СААКЯН Карине (Армения)

Феномен Родины в контексте 44-дневной войны в Арцахе
(этнопсихологические исследования)204

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ И АРХИТЕКТУРА

КЛЮЕВ Сергей (Россия)

Результаты новейших исследований пещерных комплексов городища Ани.....207

ГРИГОРЯН Ани Айказун, (Армения)

Исследование известных памятников исторического Тайка.....209

НААТАКЯН Давид, АКОПОВ Аркадий, ГРИГОРЯН Ани Айказун (Армения)

Архитектурные исследования монастырского комплекса Аспак.....210

АКОПОВ Аркадий, НААТАКЯН Давид, АЙРАПЕТЯН Армен (Армения)	
О расположении и современном состоянии историко-архитектурных памятников гавара Чакк (Таёцкар)	213
МИНАСЯН Тамара (Армения)	
Григор Миниатюрист и школа Караата.....	216
ТУМАНЯН Лусине (Армения)	
Рукописи написанные в столице Карс.....	218
ПАПИКЯН Гаянэ (Армения)	
Отрывки из истории столетней школы живописи.....	221
МАРГАРЯН Аракс (Армения)	
Художники-репатрианты, жившие и творившие в Ленинакане: Петрос Контураджян, Акоп Акопян, Нвер Сафян.....	222
АСАТРЯН Анна (Армения)	
Гарегин Левонян и вопросы музыкального искусства на страницах журнала «Гехарвест» (посвящается 150-летию юбилею со дня рождения Г. Левоняна)	224
АСАТРЯН Ани (Армения)	
Георгий Тигранов об опере «Намус»	227
АГАЯН Рита (Армения)	
Поэтические образы в творчестве композитора Эдуарда Айрапетяна.....	230
АРУТЮНЯН Асмик (Армения)	
Жанр колыбельной песни в современном музыкальном фольклоре Ширака.....	232

ЛИНГВИСТИКА, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

БАРНАСЯН Джемма (Армения)	
Аффиксация в говорах сел Ширакской области.....	235
ХАЧАТРЯН Асмик (Армения)	
Словоформы понятия пол дома (земля) в диалектном Армянском языке.....	237
КАТВАЛЯН Виктор (Армения)	
Диалект Карина в сказках.....	240
ОГАННИСЯН Роза (Армения)	
Языково-стилистическое изучение «Сказания о Молодце Давиде о Девушке Хандут» (на примере Гюмрийского говора диалекта Карно)	242
ВАРДАНЯН Сергей (Армения)	
О неправильном наименовании диалекта амшенских армян.....	245
КУМУНЦ Мгер (Армения)	
Качественные и количественные особенности заимствований из восточных языков (по лексике сюникско-арцахского диалектного ареала)	248
ХАЧАТРЯН Мариетта (Армения)	
Смысловая-художественная ценность глагольного сказуемого в поэме Ав. Исаакяна «Абу-Лала-Маари».	253
МЕСРОПЯН Айкануш (Армения)	
Функционально-смысловая характеристика названия растений, используемых в народных песнях Ширака.....	256

БЕРИДЗЕ Мераб, БЕРИДЗЕ Мака (Грузия)	
Роль и функции государственного языка в Самцхе-Джавахеги.....	258
АВАГЯН Арменуи (Армения)	
Смысловое и грамматическое выражение модальных фразеологизмов в произведениях В. Ананяна.....	261
ЗАКАРЯН Оганес (Армения)	
Этимология некоторых армянских слов, возникших от пие корней *(S)U(E)- «резать, колоть» И *(A)U(E)- «истинный, верный, преданный».	264
СУКИАСЯН Генриета, ЗАКАРЯН Оганес (Армения)	
Необходимость арменизации медицинских терминов.....	267
ХАЧАТРЯН Амазасп (Армения)	
Новый подход к семантике эпической песни «Рождение Ваагна»	269
ОГАНЕСЯН Айкануш (Армения)	
Саак Партев - один из самых больших провидцев.....	272
ПЕТРОСЯН Лилит (Армения)	
Неологизмы в произведении «Определения и философские суждения» Давида Непобедимого.....	275
АЙРАПЕТЯН Астхик (Армения)	
Художественная ценность образно-выразительных фигур притч Вардана Айгекци.....	279
ОГАННИСЯН Астхик (Армения)	
Поэты XVI века и Нагаш Овнатан.....	282
КАРАХАНИЯН Нарине (Армения)	
Роман Агаси Айвазяна «Поэма о здании и строительстве»	284
МАРТИРОСЯН Карине (Армения)	
Недатированные фрагменты рукописей Лера Камсара.....	287

CONTENT

ARCHEOLOGY AND LITHOGRAPHY

HAYDOSYAN Hayk, PETROSYAN Artur, ARAKELYAN Dmitri, GLAUBERMAN Ph., GASPARYAN Boris (Armenia)	
The Paleolithic Sites of Shirak Province and the Open-Air Site of Aghvorik.....	5
ADIGYOZALYAN Ani (Armenia)	
Bone Awls from the Late Chalcolithic – Early Bronze Age Archaeological Sites of Armenia (Last Quarter of the V – First Half of the III Millennium BC).....	9
GHAZARYAN Gor (Armenia)	
Fauna of Ancient Armenia according to the Petroglyphs of Geghama Mountains.....	11
HMAYAKYAN Hasmik, HMAYAKYAN Taguhi (Armenia)	
Hittite Types of Bread and Some of their Parallels in Armenian.....	13
PILIPOSYAN Ashot (Armenia)	
Amber Artifacts from the Bronze and Iron Age Archaeological Complexes of Armenia.....	17
GEVORGYAN Aram (Armenia)	
Ancient Metal of Shirak.....	18
MKRTCHYAN Levon (Armenia)	
Megalithic Complex ‘Kwash’	20
NOVOZHENOV Victor (Kazakhstan)	
General and Special in the Rock Carvings of Vehicles Caucasus and Central Asia.....	21
VARDANYAN Benik (Armenia)	
Modification of Burial Structure in the Lernakert Necropolis During the Bronze and Iron Ages (16-10 BC)	23
VARDANYAN Benik, SHAKHMURADYAN Mariam (Great Britain)	
MKRTCHYAN Levon, GHAZARIAN Nare, ZHARIKYAN Nushik. GHAZARYAN Gor, HAKHVERDYAN Artak (Armenia)	
Preliminary Results of the Excavations of the Tlik 4 Settlement (2021).....	25
PALANJYAN Ruzan (Armenia)	
About a Perfume Bottle Discovered in the Urartian Fortress of Horom.....	28
BADALYAN Mikhail, SIMONYAN Hasmik (Armenia)	
GABRIELYAN Armine, MIKAYELYAN Arthur (Armenia)	
EGHIAZARYAN Arman, KYUREGHYAN Hayk (Armenia)	
Burials Excavated in the Outer Settlement of Odzaberd.....	30
PETROSYAN Armenuhi (Armenia)	
The Tomb Complexes of Agarak of Aragatsotn (6th Century BC-6th Century AD)	33
GABRIELYAN Armine, KARAPETYAN Inessa	
The Newly Discovered Jar Burials of the Classical Period at the Settlement of Mastara	35
KOCHARYAN Gayane (Armenia)	
The Process of Formation of Shirak Defensive System.....	38

ADAMYAN Susanna (Armenia)	
The Gratefules of the Armenian Church: Sargis Archbishop Jalalyants (1810-1879).....	40
MIKAYELYAN Tigran (Armenia)	
Re-Discovery of the Oldest Armenian Ram-Shaped Tombstone in Village of Saravan (Terp, Vayots Dzor)	44
MANUCHARYAN Ashot (Armenia)	
Episcopal Diocese of Wanand (IV-IX CC.)	45
MEDVEDEVA Maria (Russia)	
"The File of the Imperial Archaeological Commission on the Mission of Nikolai Marr to Russian Armenia for Archaeological Investigations There": Returning the Documentation from the 1892 Expedition to the Scientific Field.....	47
ALEKSANYAN Lusine, Simonyan Astghik (Armenia)	
Peculiarities of Accounting and Preservation of the Museum Archaeological Collections at the Current Stage.....	50
MARGARYAN Araks (Armenia)	
About Significance of Monument Portasar (G.T.).....	53

HISTORIOGRAPHY

SHUVAYEVA-PETROSYAN Elena (Russia)	
Interactive Multimedia Map of the Russian-Armenian Partnership (Periods of the Russian-Persian and Russian-Turkish Wars of the XIX Century).....	55
PETROSYAN Sargis (Armenia)	
About the Identification and Character of the Countries Khubushkia and Armirali	57
PETROSYAN Lusine (Armenia)	
On the Geneology of Yervand the Last.....	60
YEGHIAZARYAN Vano (Armenia)	
David-Son of Alavik and Arguments Refuting His Being Aghvan in Armenology.....	62
KAZARYAN Gevorg (Greece)	
The Epistle of Patriarch Thomas of Jerusalem and Theodore Abū Qurrah Sent to Armenia	66
SAHAKYAN Lusine (Armenia)	
The District of Hamshen in the Ottoman Taxation and Census Registers of the XV-XVII Centuries	69
AKOPOV Arkadi (Armenia)	
The Armenian Population of Tayk according to the Ottoman Tax Collections of the XVI Century.....	70
MALOYAN Arman (Armenia)	
Western Armenian Autonomous Communities in the end of the XVIII - Beginning of the XIX Century.....	73
MELIK-ADAMYAN Hayk, KHACHATRYAN Hamazasp (Armenia)	
Investigations of the Irish Traveler Henry Lynch in the Historical Region of Shirak.....	75
KOSYAN Lilit (Armenia)	
The Question of the Return of Western Refugees (1898-1908).....	78

KANDOR Ruslan (Russia)	
To the Question of the Participation of the Armenians (Cherkeso-Gai) of the Armavir in the Relief of the Tragical Fate of the Families of the Circassian Migrators in the North-Western Caucasus (1860s)	80
NAHAPETYAN Andranik (Russia)	
The Upper Basen's Village of Yaghan According to the Data of the Ottoman Censuses of 1835 and 1842.....	84
NAJARYAN Many (Armenia)	
The Legal Status of the National Assembly and Its Deputies According to 1863 Constitution and 1874 Charter: Historical-Comparative Analysis.....	85
BERNETSYAN Arman (Armenia)	
“Europe” Periodical about Nationalist Movements of 1848 in Danubian Principalities.....	88
MOVSISYAN Felix (Armenia)	
The "Hayastan" Newspaper of Constantinople about the French Revolution of 1848.....	90
HAYRAPETYAN Armen (Armenia)	
The Social Condition of the Workers Under the Construction of the Alexandropol-Kars Railway.....	94
MURADYAN Hakob (Armenia)	
Report of the Head of the Kars Region Lieutenant General Ivan Popko on the State of the Kars Region 1878.....	97
AVAGYAN Inga, HOVHANNISYAN Heghine (Armenia)	
The City Telephone Network in the City of Alexandropol according to the Sources of the National Archive of Armenia.....	100
KARAPETYAN Anna (Czech)	
The Armenian Period of the Czech Writer Bohumil Havlasa’s Short Life and His Final Resting Place in Gyumri.....	103
CHATINYAN Zoya (Armenia)	
Armenian Public Companies of Karin in the 19th Century.....	106
AMIRJANYAN Hasmik (Armenia)	
"Ararat" Magazine about the Massacres of Cilician Armenians in 1909.....	109
ADAMYAN Nineta (Armenia)	
The Activity of the Armenian Benevolent Society of the Caucasus in Atropatene (at the end of 1914 until the Beginning of 1915).....	111
GABRIELYAN Mkhitar, MKHOYAN Hayk (Armenia)	
Raising the Issue of Relations between the Armenian and Turkish Peoples in 1918-1920 in the Armenian Press.....	114
KAVRELISHVILI Roin (Georgia)	
The Coverage of the Armeno-Turkish War in the Georgian Press Contemporary with the Event (1920)	117
ALEKSANYAN Karine (Armenia)	
Turkish Strategy of War on the Peace Agenda 1918-1921.....	120
HOVAHANNISYAN Gehgam (Armenia)	
The Issue of the National State in Periodical “Young Armenia” (1917-1918).....	123

AYVAZYAN Gevorg (Armenia)	
Description of the Elementary Schools of Alexandrapol in the Comedy "Topal-Tatos".....	126
MOVSISYAN Narine (Armenia)	
Elucidation of the Military and Political Situation on the Eve of the Turkish-Armenian War, 1920, in the Soviet Historiography of Armenia.....	127
HAMBARDZUMYAN Argam (Armenia)	
Intergovernmental University System in the Capital Yerevan during the Years of Independence	129
SUKIASYAN Hamo, GHAZARYAN Gayane (Armenia)	
Manifestations of Abuses in the Northwest Regions of Soviet Armenia in the 1940-1980.....	132
MATINYAN Henri (Armenia)	
The Issue of the Karabakh Conflict in Armenian-Polish Relations in 1991-2018.....	135
NERSISYAN Armen (Armenia)	
The Mission of the Armenian Civilization in the Context of Overcoming the Current Crisis and Shaping the Future Social Order.....	137
HAMBARDZUMYAN Naira, PARSADANYAN Siranush (Armenia)	
Srbuhi Tyusab and Armenian Charities.....	139

ETHNOLOGY

GEVORGYAN Lianna (Armenia)	
Spindle as a Source of Archeological and Ethnographic Research.....	143
AGHANYAN Grigor (Armenia)	
Alexandropol City Community in 1890-1910.....	146
TCHOLAKIAN Hagop (Armenia)	
Local Alawites and Armenians in the Northwest of Syria.....	147
POGHOSYAN Svetlana (Armenia)	
The House as a Microcosm: Features of Cleanliness of the Womens of Gyumri.....	150
BAZEYAN Karine (Armenia)	
The Economy of Alexandrapol-Leninakan in 1920-1930.....	152
YERANOSYAN Argam (Armenia)	
From Canyon to Tableland: Formation and Process of Modernization of the Soviet Model Village in the Goris Region.....	154
MKRTHCYAN Samvel (Armenia)	
Changes in the Holiday Behavior of the People of Kirovakan in the Soviet Period.....	157
AVETISYAN Ani (Armenia)	
Reinterpretation pf the Sacred Land. Monuments to the Victims of Wwii Till Second Artsakh War (on the Example of Kotayk Province).....	160
HEIDMETS Mati (Estonia)	
MKHITARYAN Samvel (Armenia)	
About Some Aspects of the Mentalities of Armenians and Estonians.....	163

ANGELUSH Lusine (Armenia)	
On the Issue of the Language Policy of the Republic of Armenia, Implemented in Relation to National Minorities.....	165
GALSTYAN Mihran (Armenia)	
The Role of Diaspora's Ethnic Networks in the Decision-Making Process of Emigrants from Armenia.....	167
HAKOBYAN Gayane (Armenia)	
The New Diaspora and the Problem of Transnationalism.....	170
BOYAJYAN Artashes (Armenia)	
Statistical Analysis of the Main Indicators of Natural Reproduction of the Population of Shirak and Lori Regions.....	172

PHILOLOGY, MUSEUM STUDIES, LIBRARY STUDIES

KHEMCHYAN Ester (Armenia)	
Research around the Question of Collecting and Studying the Folklore Heritage of Shirak.....	175
KHEMCHYAN Marine Hayk (Armenia)	
Epic Folklore of Shirak.....	178
GHREJYAN Lusine (Armenia)	
Paremiological Folklore of Shirak.....	180
GALSTYAN Hasmik (Armenia)	
Usage of Sieve and Its Ritual Significance in Folklore Texts.....	184
MATIKYAN Hasmik (Armenia)	
Lyrical Folklore of Shirak from the Perspective of Linguo-Folkloristics.....	186
DALALYAN Tork (Armenia)	
River as a Symbol of Initiation Rite.....	189
SARGSYAN Armen (Armenia)	
Reflection of the Relations Between Armenian Settlements and their Population in the Folk Word and Speech.....	192
GRIGORYAN Alvard (Armenia)	
From the History of the Excursion Work Development.....	195
HOVHANNISYAN Artur (Armenia)	
Briefly About the Activity of the Museums of Gyumri.....	198
GHAZARYAN Haykanush (Armenia)	
The Library Issues in the Periodical of Gyumri.....	199
MATIKYAN Hasmik (Armenia)	
MCDOWALL Robert (United Kingdom)	
Folklore of Mountains: Interdisciplinary Study.....	200
SAHAKYAN Karine (Armenia)	
The Phenomenon of the Motherland in the Context of the 44-day War in Artsakh (Ethno-Psychological Research).....	204

ART STUDIES, ARCHITECTURE

KLYUEV Sergey (Russia)
The Results of the Newest Studies of the Cave Complexes of the Settlement of Ani.....207

GRIGORYAN Ani Haykazun (Armenia)
Research on Famous Monuments in the Historical Tayk Province
150th Anniversary of Birth)209

NAHATAKYAN David, AKOPOV Arkadi, GRIGORYAN Ani Haykazun (Armenia)
Architectural Researches of Aspak Monastery Complex.....210

AKOPOV Arkadi, NAHATAKYAN David, HAYRAPETYAN Armen (Armenia)
About the Location and Current Condition of Chakk (Tayotskar)
Gavar’s Historical and Architectural Monuments.....213

MINASYAN Tamara (Armenia)
Grigor the Miniaturist and the School of Karahat.....216

TUMANYAN Lusine (Armenia)
Manuscripts Written in Capital Kars.....218

PAPIKYAN Gayane (Armenia)
Excerpts From the History of the Centenary School of Painting.....221

MARGARYAN Araks (Armenia)
Repatriate Artists Living and Working in Leninakan:
Petros Koturajyan, Hakob Hakobyan, Nver Safyan.....222

ASATRYAN Anna (Armenia)
Garegin Levonyan and the Issues of Music Art on the Pages of the
“Gegharvest” Journal (Dedicated to G. Levonyan’s 150th Anniversary of Birth)224

ASATRYAN Ani (Armenia)
Georgi Tigranov on “Namous” Opera.....227

AGHAYAN Rita (Armenia)
Poetic Images in the Works of Composer Eduard Hayrapetyan.....230

HARUTYUNYAN Hasmik (Armenia)
The Lullaby Genre in Shirak’s Contemporary Musical Folklore.....232

FOLKLORE STUDIES

BARNASYAN Jemma (Armenia)
Affixation in Dialects of Some Villages of Shirak Region.....235

KHACHATRYAN Hasmik (Armenia)
The Words For the Concept “Floor of the House (Ground)”
in Dialectal Armenian.....237

KATVALYAN Viktor (Armenia)
Karin Dialect in Fairy Tales.....240

HOVHANNISYAN Roza (Armenia)
A Linguo-Stylistical Analysis of the Tale of Davit the Lad and Khandut the Lass.....242

VARDANYAN Sergey (Armenia)
On Incorrect Name of the Dialect of Hamshen Armenians.....245

KUMUNTS Mher (Armenia)	
Qualitative and Quantitative Features of Borrowings From Eastern Languages (according to the Vocabulary of Syunik-Artsakh Dialect Area).....	248
KHACHATRYAN Marietta (Armenia)	
The Semantic-Artistic Value of the Verbal Predicate in the Poem “Abu-Lala-Mahari” by Avetik Isahakian.....	253
MESROPYAN Haykanush (Armenia)	
Semantic and Fuctional Characteristics of Plants Names Used in Shirak's Folk Songs.....	256
BERIDZE Merab, BERIDZE Maka (Georgia)	
The Role and Function of the State Language in Samtskhe-Javakheti Region.....	258
AVAGYAN Armenuhi	
Semantic and Grammatical Expression of Modal Phrases in the Works of Ananyan.....	261
ZAKARYAN Hovhannes (Armenia)	
Etymology of Several Armenian Words Derived From Pie Roots *(S)U(E)- «To Cut, To Pierce» and *(A)U(E)- «True, Faithful».....	264
SUKIASYAN Henrieta, ZAKARYAN Hovhannes (Armenia)	
The Necessity of Armenification of Medical Terms.....	267
KHACHATRYAN Hamazasp (Armenia)	
New Approach to the Semantics of the Epic Song of the Birth of Vahagn.....	269
HOVHANNISYAN Haikanush (Armenia)	
Saak Partev as One of the Biggest Clairvoyants.....	272
PETROSYAN Lilit (Armenia)	
Neologisms in David the Invincible’s Work ‘Definitions and Philosophical Judgments’.....	275
HAYRAPETYAN Astghik (Armenia)	
The Aesthetic Value of the Expressive Means in the Fables of Vardan Aigektsi.....	279
HOVHANNISYAN Astghik (Armenia)	
The Poets of the XVI Century and Naghash Hovnatán.....	282
KARAKHANYAN Narine (Armenia)	
“Poem about Building and Construction” by Aghasi Ayvazyán.....	284
MARTIROSYAN Karine (Armenia)	
Undated Fragments from Ler Kamsar’s Manuscript.....	287

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ՇԻՐԱԿԻ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

РЕСПУБЛИКА АРМЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ШИРАКСКИЙ ЦЕНТР АРМЕНОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
SHIRAK'S CENTER FOR ARMENIAN STUDIES

**«Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը.
հայագիտության արդի հիմնահարցեր»**
11-րդ միջազգային գիտաժողով նվիրված
**ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների
Կենտրոնի հիմնադրման 25-ամյակին**
Գյումրի, 23-25 սեպտեմբերի, 2022

**“Историко-культурное наследие Ширака:
современные вопросы арменологии”**
11-ая международная научная конференция
Посвящается 25-летию
Ширакского центра арменоведческих исследований НАН РА
Гюмри, 23-25 сентября, 2022

**“Historical and Cultural Heritage of Shirak:
Contemporary Issues of Armenology”**
11th International Conference
Dedicated to the 25th Anniversary of
Shirak Center for Armenological Studies of NAS RA
23-25 September, Gyumri, 2022

Սրբագրիչներ՝ Ռ. Հովհաննիսյան,
Ա. Սառաջյան,
Հ. Մատիկյան
Գեղ. և տեխ. խմբագիր՝ Լ. Կոստանյան

Ստորագրված է տպագրության՝ 25. 08. 2022թ.

Ծավալը՝ 312 էջ, թուղթը՝ A4, տպաքանակը՝ 180, գինը՝ պայմանագրային

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Հայաստան, Գյումրի, Վազգեն Մարգարյանի-5^ա
<http://shirakcenter.sci.am/>. E-mail: scient.works@shirakcenter.sci.am

